

Glasnik Slovenskega etnološkega društva (*Glasnik SED*):

Znanstveno-strokovna revija Slovenskega etnološkega društva

64 | 2024, št. 1

Bulletin of the Slovene Ethnological Society:

Scientific Journal

64 | 2024, Issue 1

UDK 39(497.4)(05)

ISSN 0351-2908 Glasnik SED (Tiskana izdaja) | Printed edition

ISSN 2536-4324 Glasnik SED (Spletna izdaja) | Online edition

Revija je od leta 1956 izhajala kot *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje*, od leta 1959 (15 letnikov) kot *Glasnik Slovenskega etnografskega društva*, po letu 1976 pa izhaja kot *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*. | The Bulletin had been published under the name *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje* (Bulletin of the Institute for Slovene Ethnography) until 1956; as *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnographical Society) until 1959 (15 volumes); and as *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnological Society) since 1976.

V enem letniku izideta dve številki. | 2 issues (1 volume) are published yearly.

SLOVENSKO **etnološko** DRUŠTVO
SLOVENE **ethnological** SOCIETY

Izdajatelj | Publisher©

Slovensko etnološko društvo

Zanj | Represented by dr. Tanja Roženberger

Ponatis celotne številke ali posameznih prispevkov in fotografij je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. | No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without written permission from the publisher. Quotations must contain a full mention of the source.

Naslov uredništva | Address

Slovenski etnografski muzej

Metelkova 2

1000 Ljubljana

Tel. | Tel.: (+ 386) 01 300 87 38

Elektronska pošta | E-mail: info@sed-drustvo.si

Spletna stran | Website: <http://www.sed-drustvo.si/>

Urednici | Editors

dr. Saša Poljak Istenič: glavna urednica | Editor-in-Chief

dr. Tina Palač: odgovorna urednica | Editor-in-Charge

Uredniški odbor | Editorial Board

dr. Tanja Roženberger, dr. Daša Ličen, dr. Alenka Bartulović, dr. Nina Vodopivec, mag. Martina Piko-Rustia

Prispevke so recenzirali člani uredniškega odbora in zunanji recenzenti. Redakcija št. 1/2024 je bila zaključena 28. junija 2024. | All articles have been reviewed by the editorial board members and by the external reviewers. The editing of this issue was completed on 28th of June 2024.

Za znanstveno in strokovno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. | The authours are solely responsible for the content of their articles.

Jezikovni pregled | Language Editor

Irena Destovnik, Saša Poljak Istenič

Jezikovni pregled angleških povzetkov in izvlečkov | English Language Editor

Jeremi Slak

Bibliografska obdelava v programskem sistemu COBISS | Article Classification

Breda Pajsar

Oblikovanje in prelom | Design and Typesetting

Ana Destovnik

Tisk | Printed by

KOLORTISK tiskarna d. o. o.

Naklada | Circulation

400 izvodov | 400 copies

ČLOVEK IN NJEGOV ČAS

Dojemanje časa je tesno povezano s kulturnimi in zgodovinskimi konteksti posamezne družbe, pa tudi z drugimi družbenimi dejavniki, kot so vrednote in družbena pričakovanja. Razumevanje in doživljanje časa se zato med družbami razlikuje. Kot v svoji knjigi *Slovenci in čas* zapiše Gorazd Makarovič, ima čas v zahodni družbi odločilno vlogo: »Ta družba čas natanko meri, s pomočjo tehničnih pomagal ga proizvaja in z njim varčuje. Obnaša se, kot bi bil čas nekaj materialnega, kar je mogoče imeti. Zato živi pod pritiskom: ljudje nimajo časa, da bi imeli čas.« Makarovič je knjigo napisal že leta 1995, a zdi se, da je koncept časa v znanosti v zadnjih letih ponovno vroča tema, zlasti v povezavi z zamišljanjem prihodnosti.

Kapitalistični pritiski po čim večji učinkovitosti so povezani s številnimi stiskami in tesnobnostjo zahodnega človeka, saj nas nenehno preveva občutek, da nam zmanjkuje časa in da nekaj zamujamo. Tudi pri uredništvu *Glasnika Slovenskega etnološkega društva* se urednici zaradi obilo siceršnjih obveznosti pogosto soočava s pomanjkanjem časa in skrbjo, ali bo revija pravočasno pripravljena. Prav roki za zaključek delovnih nalog, pa tudi pričakovanja o kakovosti dela in zlasti odnosi na delovnem mestu lahko predstavljajo vir pritiskov, s katerimi so povezani stres, depresija in izgorelost.

Čeprav ta številka *Glasnika* ni tematska, pa je čas v vsakodnevnem življenju človeka tako pomemben, da se ga v analizi povsem različnih tematik dotaknejo avtorji vseh znanstvenih prispevkov. Kot pokaže Jernej Trebežnik, se s tesnobnimi občutki zaradi časa soočajo tudi tisti, ki v kapitalistični sistem dela niso vključeni. Piše o brezposelnih osebah, ki naj bi jih programi socialne aktivacije približali trgu dela, pri čemer poleg pomembnega družabnega vidika opozori tudi na doživljanje institucionaliziranega zapravljanja časa nekaterih uporabnikov teh programov. S težavami pri iskanju zaposlitve ter iz tega izhajajočih občutkov družbene izključenosti in nekoristnosti, lahko bi celo rekli občutka, da je čas obstal, v prispevku Mojce Marič in Vesne Godina V. poročajo tudi priseljenci iz različnih kulturnih okolij, ki živijo v Mariboru. V etnografski raziskavi o delu na Oddelku za etažno lastnino na Okrajnem sodišču v Ljubljani pa Svit Komel opozori na materialne razmere in odnose, ki pogojujejo, s kakšnimi situacijami se bodo zaposleni srečevali v svojem delovnem času in v odnosu do njih razvijali svojo praktično vednost.

Občutke tesnobnosti in brezupa, pa tudi ujetosti v svojo življenjsko situacijo na primeru izseljevanja mladih Turkinj iz Istanbula v Evropo oriše Dagmar Nared. Nekaterim je kljub administrativnim in finančnim oviram, ki jih pred njih postavlja mednarodni mejni režim, uspelo priti v Evropo, drugim pa ne – in oboje družijo tvorno zamišljanje boljše prihodnosti.

Ena od oblik preživljanja prostega časa so veselice, ki so po pisanju Anje Verderber tudi v Ljubljani priljubljene in množično obiskane. Avtorica predstavi oblike, vloge in dojemanje mestnih veselic v časovni perspektivi in s tem pokaže, kako močno se je ta pojav in njegovo razumevanje spreminjal. Luka Kropivnik pa obravnava zgodovinsko povest *Gospod Izidor Fučec, srednjeveška povest naših dni*, ki jo je Ivan Hribar napisal v začetku 20. stoletja in v njej obravnaval različne kulturne, družbene in politične dogodke in pojave 19. stoletja. Kropivnik se je v svoji analizi osredotočil na reprezentacije »nemškutarstva« in slovenstva, ki jasno odslikavajo Hribarjev politični cilj – združitev južnih Slovanov.

S to raznoliko številko, ki jo pomembno dopolnjujeta intervjuja, poročila o muzejskih in konservatorskih dejavnostih ter aktivnostih Slovenskega etnološkega društva, prav tako pa tudi nabor knjižnih ocen in vpogled v dogajanje med Slovenci zunaj slovenskih meja, vam urednici želiva lep skok v poletni čas ter čim manj stresa in delovnih obveznosti. Če želite nekoliko bolje razumeti svoj odnos do časa, ob tem pa radi obiskujete muzejske razstave, to poletje Slovenski etnografski muzej odpira novo stalno razstavo prav o času. Tudi midve si želiva nekaj prostega časa do delovne jeseni, ko lahko pričakujete tematsko številko o dekolonizaciji.

Tina Palaš in Saša Poljak Istenič

		Razglabljanja	Reflections
5	Svit Komel	Delo in praktična vednost Oddelka za etažno lastnino na Okrajnem sodišču v Ljubljani Prvi del: Delitev dela, spoznavne sheme in načini sklepanja The Work and Practical Knowledge of a Ljubljana District Court Condominium Department Part One: Division of Labour, Cognitive Schemata and Manners of Reasoning	
19	Dagmar Nared	»Nikoli ne bodo razumeli, kako se kot ženske počutimo tukaj«: O želji po migraciji mladih Turkinj iz Istanbula v Evropo "They Will Never Understand how We, as Women, Feel Here": On Aspirations of Young Turkish Women to Migrate from Istanbul to Europe	
31	Jernej Trebežnik	Aktivacija dolgotrajno brezposelnih v Sloveniji: Premagovanje socialne izključenosti s spodbujanjem zaposljivosti Activation of the Long-Term Unemployed in Slovenia: Overcoming Social Exclusion through Encouraging Employability	
43	Mojca Marič in Vesna Godina V.	Biti priseljenc: Kako svojo integracijo vidijo priseljenci v Mariboru? Being an Immigrant: How do Immigrants in Maribor Perceive Their Integration?	
57	Anja Verderber	Veselice v Ljubljani: Oblike, vloge in dožemanje mestnih vesel in preteklosti in danes Veselica Fetes in Ljubljana: Forms, Roles and Perceptions of Veselica in the City Between Past and Present	
70	Luka Kropivnik	»Nemškutar ali planinski Hrvat«: Podoba Slovencev in Slovanov v zgodovinski povesti Ivana Hribarja "Germanized or Mountain Croat": The Image of Slovenians and Slavs in Ivan Hribar's Historical Novel	
		Knjižne ocene in poročila	Book Reviews
80	Ana Svetel	Gregor Cerinšek: Zakulisje evropskih projektov Gregor Cerinšek: Behind the Scenes of European Projects	
82	Rebeka Kunej	Ana Vrtovec Beno: Od ljudskega gledališča do uprizarjanja dediščine Ana Vrtovec Beno: From Folk Theater to Heritage Staging	
84	Dagmar Nared	Simona Kuntarič Zupanc: »Aman Iman« – Voda je življenje: Antropološka študija vode v vasi Ašbarū v Maroku Simona Kuntarič Zupanc: "Aman Iman" – Water is Life: An Anthropological Study of Water in the Village of Achbarou in Morocco	
85	Klemen Senica	Aleš Gabrič: Od popolne neznanke do pristrčne prijateljice: Slovensko spoznavanje Japonske, njenih prebivalcev in običajev Aleš Gabrič: From a Complete Stranger to a Warm Friend: Getting to Know Japan, its People and Customs in Slovenia	
87	Špela Ledinek Lozej	Anka Novak: Planšarstvo v Bohinju: »Vse svoje življenje sem pustil v siru« Anka Novak: Alpine Dairy Farming in Bohinj: "My Whole Life Went into Cheese"	
89	Milan Vogel	Mirko Osojnik (ur.): Prežihov Voranc v ogledalu Koroškega fužinarja 1951–2007 Mirko Osojnik (ed.): Prežihov Voranc in the Mirror of the Koroški Fužinar 1951–2007	
90	Maruša Kosi	Blaž Bajič, Ana Svetel (ur.): Senzorični okoljski odnosi: Med spomini na preteklost in predstavami o prihodnosti Blaž Bajič, Ana Svetel (eds.): Sensory Environmental Relationships: Between Memories of the Past and Imaginings of the Future	
92	Luka Benedičič	Daniel M. Knight: Vrtoglavo življenje: Antropologija časa in nepredvidenega Daniel M. Knight: Vertiginous Life: An Anthropology of Time and the Unforeseen	
		Muzejske strani	Museum Pages
95	Jure Kusetič	Služba za premično dediščino in muzeje The Service for Movable Heritage and Museums	
98	Vasja Zidar	Muzej povezuje: Poročilo o projektu Praznično leto (2013–2022) Museum Connects: A Report of the Festive Year Project (2013–2022)	

		Konservatorske strani	Conservators' Pages
101	Dušan Strgar in Ana Mlinar	Poročilo in zaključki 10. simpozija etnologov konservatorjev Republik Slovenije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Srbije in Severne Makedonije A Report and Conclusions of the 10th Symposium of Ethnologists-Conservators of the Republics of Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, and North Macedonia	
		Poročila	Reports
105	Vesna Liponik	Misliti živali: Poročilo z mednarodne konference Thinking Animals: A Report from the International Conference	
107	Eva Fekonja	Dediščina na obrobjih? Srednje- in vzhodnoevropske perspektive Heritage on the Margins? Central and Eastern European Perspectives	
		Slovenci zunaj meja Republike Slovenije Slovenians Living beyond the Borders of the Republic of Slovenia	
110	Martina Piko-Rustia	Herta Maurer-Lausegger: Prejemnica počastitvene nagrade za ljudsko kulturo Dežele Koroške 2023 za življenjsko delo na področju etnologije Herta Maurer-Lausegger: Recipient of the Honorary Award for Folk Culture of the Land of Carinthia 2023 for Life's Work in the Field of Ethnology	
		Intervju	Interview
119	Nika Senica	»Ničesar nisem želela zgrešiti«: Intervju z vizualno antropologinjo Beate Engelbrecht "I Didn't Want to Miss Anything": Interview with Visual Anthropologist Beate Engelbrecht	
123	Martina Bofulin	Esencializirana dediščina podpira in upravičuje esencializirane meje: Intervju z raziskovalcem kritičnih dediščinskih študij Davidom Charlesom Harveyem Essentialized Heritage Supports and Justifies Essentialized Borders: Interview with Critical Heritage Studies Researcher David Charles Harvey	
		Nekrolog	Obituary
129	Marija Kozar-Mukič	Jože Hirnók (1957–2024) Jože Hirnók (1957–2024)	
131	Adela Pukl	Miro Slana (1961–2023) Miro Slana (1961–2023)	
		Društvene strani	Society Pages
133	Marija Mojca Terčelj	Klici svetov: Od sobivanja do odhajanja, Ekskurzija SED v Trst Calls of the Worlds: From Coexistence to Departure, SED Excursion to Trieste	
135	Marija Mojca Terčelj	Klic svetov: Slavnostni govor Murkove nagrajenke za leto 2022/23 Call of the Worlds: Ceremonial Speech by Murko's Laureate for the Year 2022/23	
137	Marko Smole	Pustna ekskurzija v Prezid in Loško dolino Carnival Excursion to Prezid and the Loška Valley	
140	Primož Pipan	Dediščina solinarstva: Etnološki večer The Heritage of Saltworks: Ethnological Evening	
142	Petra Goljevšček in Eva Malovrh	»Aman Iman« – Voda je življenje: Etnološki večer s Simono Kuntarič Zupanc "Aman Iman" – Water is Life: Ethnological Evening with Simona Kuntarič Zupanc	
		Razno	Miscellaneous
144		Razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za dosežke v etnologiji na slovenskem za leto 2023/2024 Tender for the Bestowing of the Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate for Special Achievements in Ethnology in Slovenia for 2023/2024	

DELO IN PRAKTIČNA VEDNOST ODDELKA ZA ETAŽNO LASTNINO NA OKRAJNEM SODIŠČU V LJUBLJANI

Prvi del: Delitev dela, spoznavne sheme in načini sklepanja

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 12. 10. 2023

Izvleček: Avtor v članku na podlagi intervjujev z zaposlenimi na Oddelku za etažno lastnino na Okrajnem sodišču v Ljubljani predstavi njihovo delo in praktično vednost. Pokaže, da praktična vednost poleg utelešenih veščin obsega tudi ponotranjene spoznavne sheme, načine sklepanja in poznavanje izrecnih informacij. Praktična vednost tudi ni zgolj spoznanje posameznika. S skupnimi oznakami, obrazci, vzorci, pogovori in sestanki se razvija kot kolektivna vednost določenega delovnega mesta – kot skupna kultura zaposlenih, ki v podobnih delovnih razmerah izkušajo podobne življenjske situacije. Prvi od dveh člankov obravnava delitev dela, spoznavne sheme in načine sklepanja, ki jih zaposleni osvojijo skozi svoje delo.

Ključne besede: praktična vednost, etažna lastnina, pravo, habitus, tiha vednost, izrecna vednost

Abstract: Through interviews with workers at the Ljubljana District Court Condominium Department, the article presents their work and practical knowledge. It shows that practical knowledge includes not only embodied skills but also internalised cognitive schemata, manners of reasoning, and knowledge of explicit information. Furthermore, practical knowledge is not merely the knowledge of an individual. Through shared expressions, forms, models, conversations and meetings, it develops as a collective knowledge of a given workplace – a common culture of employees who under similar working conditions experience similar life situations. The first of two articles analyses the division of labour as well as cognitive schemata and manners of reasoning that employees master through their work.

Keywords: practical knowledge, condominium, law, habitus, tacit knowledge, explicit knowledge

Uvod

V pravni teoriji in programih pravnih fakultet prevladuje predstava o pravnem delu kot bolj ali manj avtonomnem miselnem procesu snovanja in razlaganja sistemov pravnih pravil, ki ga izvajajo abstraktni subjekti – »zakonodajalec«, »sodišče«, »odvetnik«, »tožilec«, »uradna oseba« in laični udeleženci raznih poimenovanj (»oškodovanci«, »tožniki«, »toženci«, »obdolženci«). Le izjemoma akademske analize prava izhajajo iz dejanske prakse in izkušenj živih pravnih delavcev in uporabnikov prava. Etnološke in etnografske raziskave prava so tako v slovenskem kot mednarodnem prostoru kontekstu precej redke in ne zares predstavljajo samostojne discipline.¹ Najpogosteje so predmet opazovanja države globalnega juga, katerih normativni redi in verovanja se prikazujejo kot radikalno drugačni od zahodnega prava. V tem pogledu se etnologija spaja s pravno antropologijo, ki ima svoje izvore v ambicijah kolonialnih velesil z začetka prejšnjega stoletja, da popišejo običajna prava tujih ljudstev (Lyal 2008; Bens in Vetter 2018).² Morda največji prispevek pravne antropo-

logije je pojem pravnega pluralizma, s katerim je opozorila na druge možne pojave oblike prava poleg postavljenih pravil države (Merry 1988; Dupret 2019). Maloštevilne etnografske in mikrosociološke raziskave pravnih praks na zahodu so izvedli predvsem sociologi, zlasti etnometodologi (Travers in Manzo 1997). Večina se osredotoča na delo odvetnikov, bodisi večjih pisarn, specializiranih za gospodarsko in korporativno pravo (Flood 2013), bodisi manjših, ki zastopajo bolj marginalne stranke (Travers 1997), tudi v okviru brezplačne pravne pomoči (Sudnow 1965). Del študij se posebej posveča pravniškemu govoru, npr. med udeleženci postopkov v sodni dvorani (Lynch 1997; Scheffer, Hannken-Illies in Kozin 2008), med pogajanji o priznanju krivde (Lynch 1982) ali pa v interakcijah med odvetniki in njihovimi strankami (Sarat in Felstiner 1986, 1988). Drugim pravnim poklicem sta zlasti namenjeni posebni številki revije *Policing and Society* o policijskem delu (Bacon, Loftus in Rowe 2019–2020) in etnografija francoskega vrhovnega upravnega sodišča (*Conseil d'État*) antropologa in sociologa Bruna Latourja (2002).

Težava obstoječih etnografskih raziskav je po eni strani njihova pretežna omejenost na odvetništvo in vrhovna sodišča (Smolla 1995; Maltzman, Spriggs in Wahlbeck 2000). Izhajanje iz vrhovnih sodišč lahko utrjuje skrivneno

1 Izjema je npr. Sergij Vilfan, ki je v etnologiji našel metodo za raziskovanje običajnega prava, ohranjenega v ustnem izročilu (npr. Vilfan 1992).

2 Za tovrstno prepletanje pravne etnografije in antropologije v orientalističnih študijah globalnega juga gl. Starr in Goodale (2002), npr. članka ameriške antropologinje Jane Collier o čarovniških verova-

njih v majskih staroselskih naseljih in škotske antropologinje Anne Griffiths o vlogi pripovedi v bocvanskih skupnostih.

* Svit Komel, MPhil zgodovine in filozofije znanosti in medicine, mag. prava, mladi raziskovalec, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Katedra za pravno zgodovino; svit.komel@pf.uni-lj.si.

predstavo o pravni dejavnosti kot abstraktni razpravi o pomenu pravnih izrazov in pravil. Latour (2002: 118, 284–286) denimo nepresenetljivo pride do zaključka, da je pravo površinski metajezik, ki se z okoliščinami konkretnih primerov ukvarja le toliko, da iz njih ekstrahira nova pravila, ki jih vpne v mrežo preteklih precedensov in aktov. Vendar bolj kot da bi pojasnjevala naravo prava, njegova ugotovitev izhaja iz specifičnih delovnih nalog vrhovnih sodnikov, ki se načeloma morajo omejiti le na spore o razlagi prava in ne smejo presoјati dejstvenih okoliščin. Po drugi strani pa so pravne etnografije dosti bolj opisne in manj metodološko osredotočene kot primerljive raziskave drugih poudarjeno intelektualnih dejavnosti, recimo znanosti. Medtem ko se je v 70. letih prejšnjega stoletja od splošne sociologije znanosti kot posebna smer oddelila sociologija znanstvene vednosti, ki se je lotila opazovanja znanstvenih praks s specifičnim namenom, da izpostavi, kako urjenje znanstvenikov, standardizacija, praktične veščine, slog znanstvenih besedil ipd. pogojujejo percepcijo znanstvenih predmetov, vsebino rezultatov in odločanje sporov med raziskovalci, podobne »šole« na področju prava ni, čeprav sta se recimo sociolog Michael Lynch in Bruno Latour ukvarjala tako z etnografijo znanstvenega kot pravnega dela. Študije primerov pravnih praks se povečini berejo kot vsesplošen popis opravil in govora izbranega pravnega delovnega mesta. To razliko je vsaj deloma mogoče pripisati nedostopnosti prava, tako v smislu težav prava neukega opazovalca z razumevanjem pravniskega dela (kar zase opaža Latour 2010: viii) kot naporov s pridobivanjem soglasja za sodelovanje v raziskavi, zlasti za daljše časovno obdobje (Travers 1997: 62, op. 4).

V članku, objavljenem v dveh delih, analiziram delo Oddelka za etažno lastnino na Okrajnem sodišču v Ljubljani. Namenoma sem izbral ne samo prvostopenjsko sodišče, temveč oddelek, zadolžen za vrsto zadev, ki so skoraj popolnoma izpuščene iz učnega načrta pravnih fakultet in za katere posledično precej pravnikov meni, da ne zahtevajo kaj dosti pravnega znanja. Moje izhodišče je ravno nasprotno: delo takšnega Oddelka je lahko bolj reprezentativno za pravno prakso in pravo, s kakršnim se dnevno srečujemo, kot pa seja vrhovnega sodišča. Raziskava temelji na 24 urah intervjujev z 22 od 32 zaposlenih na Oddelku, izvedenimi v obdobju treh tednov poleti 2023.³ Izbira metode in raziskava temeljita na predpostavki, da sami delavci lahko podajo najnatančnejše informacije o lastnem delu in veščinah. Na željo zaposlenih vse odgovore navajam pod psevdonimi. Soglasja za dlje trajajoče opazovanje nisem dobil, saj so ga ocenili kot preveč moteče; delo na Oddelku namreč v glavnem zajema branje in pisanje na

računalniku, zato je brez zastavljanja nenehnih vprašanj nemogoče razbrati, kaj oseba počne.

V raziskavi se zlasti osredotočam na *praktično vednost* zaposlenih, s katero označujem način zaznavanja in interpretiranja stvarnosti, ki ga ljudje v določenem zgodovinskem obdobju osvojijo in ponotranjijo skozi situacije, v katere vstopajo, ko (re)producirajo pogoje lastnega življenja. Ta opredelitev odstopa od uveljavljenih pristopov k praktičnemu načinu vedenja v dveh ozirih. V nasprotju s pojmom *habitus*, ki ga je uvedel sociolog Pierre Bourdieu (2000, 2023), in *tiha vednost* filozofa Michaela Polanyija (2022) praktične vednosti ne zamejujem na neizrekljive, utelešene čute in nagibe, temveč pokažem, da zajema tako ročne spretnosti in intuicijo kot tudi spoznavne sheme, posebne načine sklepanja in poznavanje izrecnih pravil in informacij.⁴ Po drugi strani pa zagovarjam materialistično interpretacijo praktične vednosti: namesto govora o splošni življenjski obliki (Wittgenstein 2014) je treba razumeti, kako so situacije, skozi katere nam je vednost posredovana in v katerih jo uporabljamo, odvisne od družbenih odnosov, v katerih reproduciramo materialno osnovo svojega življenja. V obravnavanem primeru ta razmerja obsegajo predvsem tehnične pogoje in produkcijska razmerja, v katerih poteka delo: delovna sredstva, delitev nalog, način določanja delovne norme in vrednotenja dela, pravila napredovanja, izbiranja vodij oddelkov, organizacijo delovnega časa in delovnih skupin, delitev prostorov na oddelke ter druge načine segmentacije in upravljanja dela, ki so jih operaisti analizirali pod pojmom *tehnična sestava delovne sile* (Mohandesi 2013: 85).⁵ Praktična vednost tako ni zgolj spoznanje tega ali onega posameznika, temveč skupna kultura oz. tradicija nekega delovnega mesta, ki jo z delom v večji ali manjši meri prevzemajo, ponotranjijo, uporabljajo in razvijajo vsi zaposleni na tem mestu. Zaradi te kolektivne ponotranjenosti se utegne opisana praktična vednost zdeti kot nekaj samoumevnega, vsem znanega, zlasti zaposlenim na Oddelku za etažno lastnino. A prav s temi samoumevnostmi se je treba ukvarjati, če želimo razumeti, kako razmerja, v katerih delujemo, ne samo pogojujejo naše spoznanje, temveč kako se v njegovi vsakdanjosti in očitnosti ta pogojenost zakrije kot nevpadljiva.

Čeprav se zavzemam, da je pristop v članku mogoče uporabiti tudi za preučevanje drugih dejavnosti, je predmet te raziskave praktična *pravna* vednost. K njej ne sodi zgolj poznavanje pravnih pravil, temveč tudi obvladanje uporabe registrov, kot so kataster in zemljiška knjiga, vodenje postopkov, zasliševanje prič, oblikovanje sklepov; torej

4 Za daljšo teoretsko razpravo o Bourdieujevem in Polanyijevem pristopu gl. Komel (2023).

5 Kar pa ne pomeni, da se praktična vednost na splošno lahko razvije le v kontekstu zaposlitve. Posebna praktična vednost se oblikuje tudi izven meznega razmerja, pri nezaposlenih, osebah, ki se preživljajo s kriminalom, klateštvom ali pa živijo od dela drugih.

3 Dva sodnika in dva člana strokovnega osebja sem intervjuval v paru, a tega zaradi varstva anonimnosti nisem posebej zaznamoval. Vse vpisničarke in zapisničarke sem zaradi njihove zasedenosti intervjuval hkrati.

vsa nujna znanja za rešitev primera in izdajo odločbe, ki pa niso povezana s samo vsebino pravnih aktov. V nasprotju s teoretskimi sistemi, o katerih poučujejo na fakulteti, praktična pravna vednost obsega specializirana znanja, prilagojena zahtevam in nalogam delovnega mesta. Poleg tega pa so jo, kot nazorno pokaže edinstvena delitev dela na Oddelku za etažno lastnino, sposobni z delom usvojiti in uporabljati tudi zaposleni brez univerzitetne pravne izobrazbe.

V članku najprej predstavim delitev dela, metode preverjanja dela zaposlenih in upravljavsko strukturo Oddelka. Nato se osredotočim na tri ključne podoblike praktične vednosti: spoznavne sheme, načine sklepanja in izrecne informacije, ki jih zaposleni ponotranjijo z delom.

Delitev dela in upravljanje Oddelka

Kot je osnovno poslanstvo oddelka strnil sodnik Robert: »*Mi smo zadnja faza tranzicije [...]. Mi še vedno prevajamo principe družbene lastnine v načela zasebnega prava.*« Predmet obravnave v etažnolastninskih postopkih so lahko izključno stavbe, zgrajene pred 1. januarjem 2003, ko je bil uveljavljen Stvarnopravni zakonik, ki je postavil novo ureditev pravic na nepremičninah, osnovano na zasebni lastnini. Naloga Oddelka je torej prevesti ostanke družbene lastnine in nedokončanih postopkov lastninjenja v nov sistem stvarnega prava. Kot se je izrazil sodnik Damjan: »*Na fakulteti nas učijo gravitacijo – osnovne naravne zakone – tu so pa zakoni obrnjeni na glavo. Mi imamo nalogo, da [...] vse to porušeno stanje uredimo in obenem še rešimo spore med udeleženci.*« Delo Oddelka zajema dva nepravdna postopka: vzpostavitev etažne lastnine na stavbah in ugotavljanje pripadajočega zemljišča. Postopek vzpostavitve etažne lastnine je namenjen uskladitvi lastninskih evidenc – katastra in zemljiške knjige – z novim stvarnim pravom. Z njim se v zemljiško knjigo vpisuje stavbe in posamezne dele stavb (stanovanja, kleti), ki še niso evidentirani, določi solastninske deleže lastnikov stanovanj na skupnih delih (hodnikih, stopniščih), skratka, popredalčka različne prostore, ki sestavljajo stavbo. Cilj postopkov ugotavljanja pripadajočega zemljišča pa je ugotoviti lastninsko pravico lastnikov stavbe na zemljiščih pod stavbo in ob njej, za katere se presodi, da so v redni rabi lastnikov in da so že po predpisih pred letom 2003 postala akcesorna stavbi, npr. parkirišča, prostori za odpadke, zelenice, igrišča itd. Prevod, ki ga izvajajo na Oddelku, torej ne zajema le spremembe pravnega pojmovanja, temveč tudi prevajanje koncepta prostora in soseske, kakršen je bil zamišljen ob gradnji v času SFRJ, v ponovno uveljavljeno načelo izključne zasebne lastnine.

Temeljni zakon, ki je uokviril te postopke, je bil sprejet leta 2008 (ZVEtL 2008). Sprva je delo potekalo na nepravdnem oddelku, kar ni omogočalo zadostne specializacije, poleg tega pa so sodniki mesečno normo lahko dosegli z drugimi nepravdnimi zadevami, zaradi česar so etažnola-

stninski postopki zastajali (Veronika 2023). Na Okrajnem sodišču v Ljubljani je bil zato septembra 2013 vzpostavljen prvi in še vedno edini oddelek za etažno lastnino v Sloveniji. Podobno kot drugi sodni oddelki je sestavljen iz sedmih kategorij zaposlenih: strokovnih sodelavcev z dokončano pravno fakulteto in s pravniškim državnim izpitom, sodniških pomočnikov, ki nimajo nujno pravne izobrazbe, vpisničarjev, zapisnikarjev, sodnikov, tajnika in odpravnika pošiljk.⁶

Strokovno osebje – sodniške pomočnice in strokovne sodelavke. Edinstvena značilnost Oddelka je delitev dela med sodnicami in strokovnim osebjem (v nadaljevanju: SO), ki je bila zaradi kadrovske stiske uvedena kmalu po nastanku Oddelka. V postopkih ugotavljanja pripadajočega zemljišča SO pripravlja osnutke posameznih procesnih sklepov po odredbi sodnice, ki ji je dodeljen primer, npr. sklep o postavitvi izvedenca, o združitvi postopkov itd., ne pa končnih odločb. V postopkih vzpostavljanja etažne lastnine pa se je z interno odredbo SO prepustilo pripravo osnutkov vseh odločb. Razen v primeru posebnega zapleta ali potrebe po razpisu naroka je sodnikova naloga v teh zadevah načeloma omejena na preverjanje končnih izdelkov SO (Veronika 2023; Petra 2023; Robert 2023). Predloge vzpostavljanja etažne lastnine tako samostojno rešujejo tudi nepravnice. Na Oddelku so zaposlene štiri strokovne sodelavke in sedem sodniških pomočnikov, od katerih sta dva magistrska študenta prava, preostalih pet pa ima izobrazbo z drugih področij (komunikologija, ekonomija, upravne in policijske vede).⁷ Dve pomočnici in pomočnik so že pred prihodom na Oddelek za etažno lastnino delali na drugih oddelkih Okrajnega sodišča, predvsem na zemljiški knjigi. Poleg tega morajo, kot pove vodja SO, vse za nedoločen čas zaposlene pomočnice opraviti izpit iz sodnega reda in 24-urno usposabljanje za imenovanje v naziv pri upravni akademiji Ministrstva za javno upravo, a vsebina teh izobraževanj ni zares povezana z etažnolastninskimi postopki (Petra 2023). Na Oddelku ni nobene načelne razlike, kateri predlogi vzpostavitve etažne lastnine se dodeljujejo nepravnicam in kateri pravicam, enaka je tudi njihova mesečna norma. Vodja Oddelka delitev dela ocenjuje kot uspešno: »Ugotovilo se je, da se da priučiti tudi sodne pomočnike reševanja zadev« (Veronika 2023).⁸ Večina sodnic je omenila, da se

6 V nadaljevanju izmenično uporabljam moško in žensko obliko. Sami zaposleni namreč, kot je navada v pravnih poklicih, vztrajajo pri uporabi moškega nevtralnika, celo ko na določenem položaju delajo samo ženske. Po drugi strani pa je na vseh petih delovnih mestih, na katera se osredotočam v članku, zaposlenih več žensk kot moških, zato bi vztrajanje zgolj pri izrazu akterjev zamegljevalo spolno sestavo oddelka.

7 Od tega so trije pomočniki moški, preostalo SO so ženske.

8 Intervjuvani so kot Oddelek ob branju osnutka članka skupaj dodali naslednjo pripombo: »Treba je opozoriti, da seveda o vseh zadevah odločajo sodniki. SO pripravi osnutek sodne odločbe (in v tem pomenu je mišljeno 'samostojno reševanje'), ki ga sodnik pregleda in po potrebi korigira.«

razlika med pravicami in nepravnicami občasno pozna v obrazložitvi sklepov in obvladanju pravnega izrazja (Nastja 2023; Marija 2023; Ema 2023; Robert 2023). Kljub temu so vse intervjuvane sodnice z izjemo ene kot relevanten kriterij, ki vpliva na kakovost dela, prvenstveno izpostavile delovne izkušnje, ne pravne izobrazbe. »Tisti [pomočniki], ki so že dalj časa tu, so 'priučeni pravniki', kot pravijo moji kolegi na Oddelku« (Damjan 2023).⁹

Razen dveh sodniških pomočnikov, ki se ukvarjata izključno z uvodnimi fazami postopka in odločanjem o sodnih taksah, je SO organizirano v skupine po tri. Vsaka skupina rešuje zadeve treh sodnic. Vodja Oddelka eno od članic skupine imenuje za neformalno vodjo skupine, ki skrbi za dodeljevanje spisov, ko opravil ne delegirajo že sodnice same. Poleg vodje skupin in vodje celotnega Oddelka ima SO še svojo vodjo, ki je po nazivu strokovna sodelavka. Vodja SO je zadolžena za letno oceno njihovega dela, od katere je odvisno napredovanje, mesečno točkovanje delovne uspešnosti in splošno organizacijo dela.¹⁰ Na letno oceno dela pomembno vpliva doseganje norme rešenih zadev, ki jo ob upoštevanju predlogov Oddelka določa predsednica Okrajnega sodišča. Vsak tip sklepa je ovrednoten kot alikvotni del mesečne norme, pri čemer se pri končnih odločbah upoštevata tudi starost in obsežnost zadeve, npr. dva odstotka norme za sklep o stroških izvedenca, 50 odstotkov za meritorni sklep o zadevi, stari več kot devet let ali z več kot 75 posameznimi deli stavbe itn. Vsi člani SO morajo oddajati mesečna poročila na standardnem obrazcu, v katerem evidentirajo količino dokončanih sklepov vsake vrste. Če posamezno opravilo ni ovrednoteno, npr. povzemanje navedb strank za sodnico, ali pa je zaradi posebnih okoliščin terjalo nadpovprečno veliko časa, imajo možnost, da uveljavljajo vrednotenje po porabljenem času, ki ga morajo natančno utemeljiti. Čeprav norma ni izključni kriterij ocenjevanja, jo večina intervjuvanih zaposlenih dojema kot pritisk, kar se kaže med drugim že v tem, da jo v glavi preračunavajo v dnevno normo in tako sami nadzorujejo, koliko morajo narediti do konca vsakega delovnega dne (Oliver 2023; Nataša 2023; Nadja 2023; Maja 2023). Kakor zahtevnost mesečne postavke povzame vodja SO: »Težko si privoščiš, da bi imel slab dan« (Petra 2023).

Vpisničarke. Če si Oddelek predstavljamo kot kolektivno telo, je vpisnik, kot so se izrazile tamkajšnje zaposlene, »srce Oddelka«. Štiri vpisničarke bdijo nad fizičnim kroženjem spisov med različnimi zaposlenimi, obenem pa v skupni informacijski sistem PUND vnašajo osnovne podatke o spisih – vrsta in starost zadeve, izvedena procesna dejanja, število udeležencev ipd. – ter opombe za delo. Ob

logistiki spisov skrbijo za računanje rokov (zlasti pravno-močnosti in izvršljivosti odločb), vodenje koledarja, pravilno vročanje pisanj vsem udeležencem in plačilo sodnih taks. Vsaka vpisničarka načeloma skrbi za spise dveh sodnic. Trikrat tedensko tudi odgovarjajo na telefonske klice ter sprejem strank in izvedencev. Kot izpostavijo same, je njihovo delo v primerjavi s prejšnjimi oddelki, na katerih so bile zaposlene, zaradi debelih spisov, ki jih morajo prenašati po stavbi, fizično bistveno težje. Njihove delovne obveznosti obenem nosijo precej odgovornosti. »Pojkati vročilnice«, kar je vpisničarski izraz za preverjanje, ali so bile vsem udeležencem izdane vročilnice, je ponavljajoče se delo, ki zahteva precej natančnosti, saj zaradi manjših zdrsov lahko pade celoten postopek. Vpisnik ima le neformalno vodjo, ki koordinira dejavnost pisarne, medtem ko delo zaposlenih ocenjuje neposredno vodja Oddelka. Vpisnik Oddelka za etažno lastnino je eden izmed redkih sodnih vpisnikov, ki ima časovno, ne pa količinske norme, ker jo je, kot povedo vpisničarke, nemogoče določiti. »Imaš lahko nek majhen spis, ki ti vzame 10 minut, lahko pa imaš sodne takse za preveriti za 80 udeležencev in delaš cel dan« (Živa 2023). Tempo dela vpisničark tako narekuje »koledar«, v katerem je zaznamovano, do kdaj je pri vsakem spisu treba izvesti določeno opravilo.

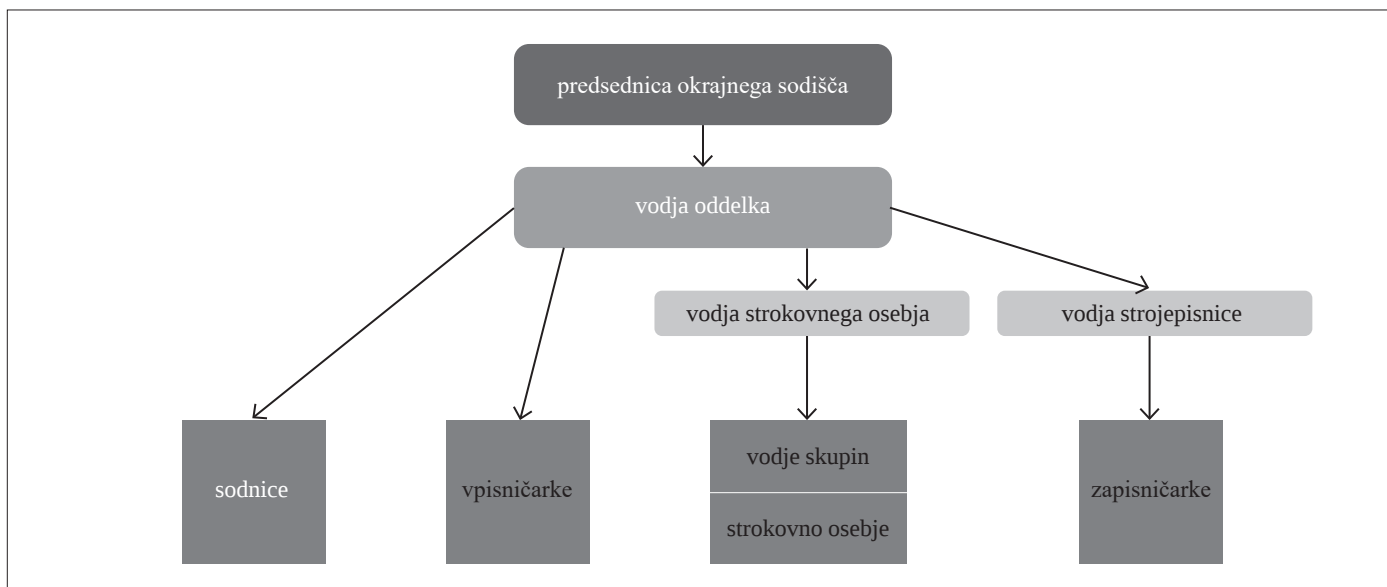
Zapisničarke. Strojepisnica je, kot nakazuje ime iz časov pisalnih strojev, prostor, v katerem je zgoščeno ročno delo Oddelka. Naloga petih zapisničark je priprava besedil dopisov po odredbi sodnice oz. SO in vodenje zapisnikov na narokih.¹¹ Vsaka zapisničarka je dodeljena dvema sodnicama. Pogoji za zaposlitev na tem mestu je bilo obvladanje desetprstnega tipkanja, kar zadnje čase zaradi pomanjkanja kadra deloma opuščajo, in doseganje 220 udarcev na minuto na preizkusu ob razgovoru.¹² Trije zaposleni, s katerimi sem govoril, so na srednji šoli opravili dvoletni predmet desetprstnega tipkanja. V nasprotju z drugimi sektorji Oddelka so torej njihove spretnosti in delo poudarjeno fizični, na kar opozarja že prvi vtis ob vstopu v strojepisnico. V sobo, ne večjo od pisarn posameznih sodnic, so za strnjene mize posedene zapisničarke. Njihov pogled se načeloma ne odmakne od zaslonov, tudi ko odgovarjajo na moja vprašanja ali govorijo druga z drugo. Deset prstov stalno šviga po tipkovnici in odbija prepoznaven ritem, ki se prepleta z radijsko glasbo v ozadju. To kadenco pretrgajo le nenadni skoki do tiskalnika. Medtem ko SO in sodnice secirajo spise v meniški tišini, ima strojepisnica ambient in zvočno podobo ročne delavnice. Vsi zaposleni imajo strogo določeno delovno normo. Vsak dan morajo opraviti vsaj osem »mundacij«, kar je strojepisniški izraz za »eno opravljeno zadevo«, npr. vročeno vlogo, obvestilo o pritožbi ipd. (Maša 2023).

¹¹ Na Oddelku so tri zapisničarke in dva zapisnikarja.

¹² Začetna neto plača sodnega zapisnikarja je trenutno 872,67 evra. Podobna plača, kadrovska stiska in posledična preobremenjenost so značilni tudi za vpisnik.

⁹ Prim. delo sociologa Johna Flooda (1983) o delu *barristers' clerks*, ki opravljajo primerljivo vlogo pomočnikov v pisarnah angleških odvetnikov, specializiranih za zastopanje strank pred sodišči.

¹⁰ Naloge vodje SO niso točno določene in so odvisne od strategije vsakokratne vodje Oddelka.

Slika 1: Delitev dela in upravljalna struktura Oddelka za etažno lastnino. Puščice označujejo osebo, pristojno za ocenjevanje dela. Nazivi zaposlenih s statusom sodnih funkcionarjev so zapisani z belo, javnih uslužbencev pa s črno barvo. Praviloma bi sodni vpisnik moral imeti lastno »vodjo pisarne vpisnika«, a ta na Oddelku ni določena.

Nekateri rezultati, npr. vrnjena pisanja in poizvednice, štejejo manj. Sodelovanje na naroku se vrednoti po času. Za transkribiranje diktafonskih posnetkov narokov je predpisana norma, koliko minut posnetka naj bi zapisnikar prepisal v eni delovni uri. Enako kot pri SO je norma sicer mesečna, a si jo zaposleni sami preračunavajo v dnevne postavke. Delo dodatno priganjajo roki, saj je zapisnike narokov treba izdati v petih dneh. Strojepisnica ima svojo vodjo, ki piše letne ocene dela zaposlenih, točkuje mesečno delovno uspešnost in koordinira delovni proces.

Sodnice. Pri obravnavi sodnic kot sektorja Oddelka je koristno razlikovati med sodnico kot delno in sodnico kot kolektivno delavko. Pri posamezni sodnici je zaradi delitve dela njen delokrog v glavnem zamejen na vodenje postopkov in reševanje primerov pripadajočih zemljišč. V nasprotju z drugimi zaposlenimi, ki imajo status javnih uslužbencev, se sodne funkcionarke ocenjuje po merilih sodnega sveta. Sodnice nimajo več vnaprej predpisane norme, temveč se za vsako vodi mesečna statistika o delovnih rezultatih. Ob ocenjevanju sodniške službe se osebna statistika primerja s povprečjem rešenih zadev na Oddelku v določenem ocenjevalnem obdobju. Razen sodnic začetnic, pri katerih je to obdobje eno leto, se sodnice ocenjuje vsake tri leta. Vodja Oddelka pripravi mnenje o njihovem delu, kar je ena od podlag za oceno personalnega sveta, oblikovanega na nadrejeni instanci, tj. na višjem sodišču.¹³ Poleg doseganja oddelčnega povprečja se v mnenju upošteva tudi število opravljenih narokov, pritožb, vloženih zoper njihove odločbe, uspeh pritožb na instanci, povprečno trajanje reševanja zadev ipd. Če

sodnik pade pod povprečje, to sicer ni avtomatsko razlog za negativno oceno, a je vseeno dovolj pomemben podatek, da ga vodja v svojem mnenju posebej naslovi in zanj navede morebitne opravičljive razloge. Preseganje povprečja je načeloma odločilni kriterij za napredovanje: »Če si povprečje zelo presegeš, je to eden od velikih plusov, če želiš hitreje napredovati« (Veronika 2023; podobno sodnica Ema 2023). Vsi intervjuvani sodniki razen enega »te številke« dojemajo kot precejšen pritisk (Nastja 2023; Marija 2023; Ema 2023; Robert 2023; Damjan 2023). Nekateri opozorijo na težavo, da je vsak spis ovrednoten enako, ne glede na težavnost, sploh zdaj, ko po desetih letih dela večinoma ostajajo kompleksnejši primeri. To ustvarja neenakost zlasti med na novo zaposlenimi in sodnicami s stažem, saj se prvim dodeljujejo le še novi predlogi, slednjim pa so se nabrali starejši spisi. Kot je izpostavila ena od sodnic:

[T]ežko dohajaš nekoga, ki ima novejšo strukturo spisov, pa v bistvu prihaja na že izoblikovana pravila, ker [to, da so se nam nabrali] stari spisi, [...] je tudi deloma rezultat tega, da smo iskali določene poti, in pa takratnega pomanjkanja prakse. [...] Kar je težje kot za nekoga, ki ima novejšo strukturo spisov, z nekim know-howom.¹⁴

Igra številke se nadaljuje po verigi navzgor. Mnenje o delu vodje Oddelka, ki je sodnica, ob upoštevanju triletna statistike Oddelka pripravi predsednica Okrajnega sodišča. Število prejetih, nerešenih, rešenih zadev in povprečni čas reševanja tvori glavnino letnih poročil Okrajnega sodišča in se ga dojema kot osrednji kazalnik uspešnega upravljanja.¹⁵

¹³ Ocena upošteva tudi mnenje sodnikov tistega oddelka sodišča druge stopnje, ki je v ocenjevalnem obdobju obravnaval pritožbe zoper odločbe ocenjevalne sodnice.

¹⁴ Sodnica je želela ostati neimenovana.

¹⁵ Oceno vodje Oddelka – kakor za preostale sodnike – izdelata personalni svet, oblikovan na nadrejeni instanci.

Sodnik, ki v teorijah prava nastopa kot abstraktni nosilec funkcije sojenja in avtor odločb, nasprotno, ni utelešen v posamezni osebi, ampak je pravilneje o njem razmišljati kot o kolektivnem delavcu (Slika 2). Kot pokaže oris delitve dela na Oddelku, so mnoga opravila in sklopi praktične vednosti, nujni za reševanje primerov, preneseni na druge kategorije zaposlenih. Delo sodnih funkcionarjev lahko daje vtis izključno umske dejavnosti le zato, ker denimo ročno delo izvajajo zapisničarke in vpisničarke, ki so izpuščene iz skoraj vseh akademskih opisov pravne prakse. Prav tako so na Oddelku sodnice in SO – v nasprotju z nekaterimi drugimi institucijami – načeloma razbremenjeni stika s strankami med uradnimi urami, saj to delo opravljajo vpisničarke. Sodniki so, tako kot vse druge kategorije delnih delavcev, odvisni od delovnih operacij in znanj drugih zaposlenih. O končnem rezultatu njihovega dela – odločbah in drugih pisanjih – je zato pravilneje razmišljati kot skupnem proizvodu kolektivnega delavca.

Delitev nalog in specializacija praktične vednosti na Oddelku nista samoumevni, temveč sta nastali kot posledica organizacijskih odločitev, ki so ustvarile posebne delovne razmere, v katerih se akumulira vednost na Oddelku:

Sigurno je delo [zdaj] hitrejšo [...]. Bolje je organizirano, ker na začetku so bili recimo problemi, kako naj gre postopek. A naj gre najprej sodniku v roke spis ali strokovnemu sodelavcu. [...] Na začetku smo uvedli interne roke, koliko časa je lahko določen spis pri strokovcu ali SP-ju [sodniškemu pomočniku], ker je delo zastajalo, zlasti ko je bilo naše delo še na nepravdnem oddelku. Tega smo se s časom razbremenili in zdaj lahko delamo samo vsebino. (Sodnica Ema 2023)

Ogromno znanja se je akumuliralo. In kar se tiče rokovanja s spisi, administriranja, pazljivosti pri pravočasnem zaznamovanju postopkov. Redosled korakov je jasen: najprej gre spis k temu, da naredi zaznambo, k temu, da naredi predhodni preizkus, potem k tretjemu, da naredi poziv. (Sodnik Robert 2023)

V članku bom po eni strani prikazal praktično vednost, ki jo različni delni delavci usvojijo v okviru svojega delokroga, po drugi strani pa bom pokazal, kako se s pomočjo neformalnih pogovorov, kolegijev, obrazcev, vzorcev, kratic in drugih tehnik praktična vednost prenaša, utrjuje in razvija kot vednost delovnih kolektivov – tako posameznih skupin kot celotnega Oddelka.

Spoznavne sheme

Najbolj ključen element praktične vednosti je sposobnost sinteze oz. prepoznavne, ki nam omogoča, da konkretne situacije in pojave prepoznamo kot primer določene spoznavne sheme oz. tipa: »to je stavba«, »to je pripadajoče zemljišče« ipd. (Eco 1999: 80ff.) Shema obsega skupek značilnosti, na podlagi katerih zaposleni na Oddelku recimo prepoznajo, da so si nekatere površine podobne in

sodnik	sodnik	sodnik	sodnik	sodnik	sodnik
zapisnikar		zapisnikar		zapisnikar	
vpisničar		vpisničar		vpisničar	
skupina strokovnih sodelavcev in pomočnikov			skupina strokovnih sodelavcev in pomočnikov		

Slika 2: Sodnik kot kolektivni delavec. S sivo so obarvani delni delavci, ki sestavljajo korporativno telo enega sodnika. Vsak zapisnikar in vpisničar pokriva spise dveh sodnikov, skupina SO pa treh.

da so vse primeri pripadajočega zemljišča, obenem pa jih razlikujejo od grajenega javnega dobra v lasti občine ali parcele sosednjega lastnika. Od spoznavnih shem je odvisna vsaka uporaba pravil. Kot je pokazal že Wittgenstein (2014: § 201), pravila sama namreč ne morejo opredeliti, katero ravnanje še sodi pod neko pravilo. Določba, da je pripadajoče zemljišče last lastnika stavbe, nam npr. ne more povedati, ali je nek objekt pripadajoče zemljišče. Kot občasne napore s prepoznavo pripadajočih zemljišč opiše sodnik, ki na Oddelku dela eno leto: »[T]ežko [je včasih] ugotoviti, kaj je predmet predloga na terenu. Eno je, da je ta predmet opisan v mnenju izvedenca, drugo pa, da ga vidiš na terenu.« V končni fazi je uresničevanje pravil vedno odvisno od kriterijev podobnosti, po katerih praktiki, ki izvršujejo pravila, presojujejo, ali nekateri empirični pojava predstavljajo primere iste spoznavne sheme in se zanje posledično uporablja določeno pravilo. Akt prepoznavne je podlaga za uporabo vseh pravil, a za sam ta akt ni mogoče predpisati izrecnega pravila. Sposobnost prepoznavne in uporabe pravil je veščina, ki terja urjenje, prakso, pridobljeno z apliciranjem pravil v različnih situacijah.¹⁶

Sposobnost prepoznavne in uporabe pravil se na ravni jezika kaže kot sposobnost poimenovanja: katerim pojavom je mogoče nalepiti določeno skupno ime.¹⁷ Pri metodi intervjuja je spraševanje po posebnih izrazih in njihovih rabah tudi glavni način dostopanja do spoznavnih shem. Več zaposlenih je imelo precej težav z odgovarjanjem na to vprašanje predvsem zato, ker jim je žargon delovnega mesta postal tako domač in nevpadljiv, da so se na poziv težko spomnili primerov svojega posebnega dožemanja in govorice (Rebeka 2023; Nastja 2023; Marija 2023). Pogosto so tudi odgovorili, da ne uporabljajo drugačnih pojmov in izrazov kot v zakonu (Petra 2023; Ema 2023; Pavla 2023; Jan 2023; Tjaša 2023). Večina spoznavnih shem, ki so se z leti prakse razvile na Oddelku, je bila namreč leta 2017 kodificiranih v prenovljenem zakonu ZVEtL-1 (glej ZVEtL-1 2017), kar je v perspektivi nekaterih zaposlenih

¹⁶ O tem je pisal že Kant (2019: B171–173, 180/A132–134).

¹⁷ Z namenom poenostavitve tu predpostavljam, da prepoznavna in poimenovanje sovpadata. Seveda lahko v konkretnih situacijah obstaja soglasje o prepoznanem pojavu, ne pa o njegovem poimenovanju, ali pa se za isto shemo uveljavi več imen.

obrnilo časovno sosledje: ni zakon tisti, ki je rezultat spoznanj prakse, temveč je naša praksa zgolj zvesto uresničevanje zakona. Poleg tega pa je več intervjuvancev sprva zanikalo, da zakone razlagajo na poseben način, in vztrajalo pri temeljni zapovedi, da se mora sodnik pri odločanju striktno držati zakona. Šele ko sem pojasnil, da moj cilj ni kritika odstopanj od zakona, so se strinjali, da je sledenje pravilom velikokrat pomensko odprto: »Itak, da se moramo zakona držati, ampak je več možnih pravnih rešitev« (sodniška pomočnica Rebeka 2023).

Sodnice, ki so bile na Oddelku ob njegovi vzpostavitvi, so se najlažje spomnile primerov neposredno po sprejetju prvega ZVEtL leta 2008, ko je bilo treba zakonska pravila operacionalizirati in šele izumiti spoznavne sheme za pojave, na katere so naletele pri delu. Vodja Oddelka na primer obnove, kako je takrat v zemljiški knjigi naletela na stavbe, pri katerih so bile vpisane »kar ene številke – 900, 901, 902«.

Takrat sploh nismo vedeli, kaj to je, in kam sploh pogledati, da se naučiš. [...]

Malo smo spraševali na zemljiško knjigo, se med sabo pogovarjali in razčistili, kaj naj bi to sploh pomenilo. Morali smo naštudirati, kako se je spreminjala zakonodaja in zemljiška knjiga, da smo ugotovili, kako je prišlo do določenih vrst stanj v zemljiški knjigi. Našla sem eno knjigo, ki je pojasnila zgodovino, kako so nastala določena stanja.

Potem smo dojeli, da so včasih lahko zaradi enega interventnega zakona [lastniki] tudi sami brez izvedenca delali načrte in vpisovali etažo, tudi samo ene par delov [stavbe]. (Veronika 2023)

Pomembno je, da je intervjuvanka uporabila prvo osebo množine. Razčiščevanje neznanega pojava je bilo kolektivno delo takratnih sodnic in SO kot tudi zaposlenih na zemljiški knjigi, ki so si izmenjevali izkušnje in koščke informacij. Na ta način se je postopoma sestavil poseben spoznavni tip, ki ga zaposleni na Oddelku danes imenujejo »začasna etaža« oz. redkeje z oznako zaposlenih na zemljiški knjigi: »900-ke«. Petnajst let po začetku etažnolastninskih postopkov, v katerih so rešili več primerov začasnih etaž, vsaka intervjuvana sodnica in član SO to poimenovanje uporabljata rutinsko in znata iz glave z manjšimi variacijami izstreliti jasno definicijo: posebna podoblika nedokončane etažne lastnine, pri kateri so na stavbi zaradi procesov nacionalizacije in denacionalizacije z začasnimi identifikatorji, ki se začnejo s številko 900, vpisani le nekateri posamezni deli stavbe (Robert 2023; Petra 2023; Rebeka 2023). Z reševanjem konkretnih situacij in nabiranjem kolektivnih izkušenj se je začasna etaža med zaposlenimi utrdila kot ponotranjena spoznavna shema, pojav pa so postali sposobni v večini situacij prepoznati s samoumevnostjo in lahkoto.¹⁸

Podobno danes zaposleni na Oddelku rutinsko uporabljajo tudi mnogo drugih spoznavnih shem, ne da bi več razmišljali o tem, kako so bile prvotno izpeljane. Nekatere od teh shem so bile vključene v prenovljen ZVEtL-1, na primer »nedokončana etažna lastnina« (stavba, pri kateri v zemljiško knjigo niso vpisani vsi posamezni deli, skupni deli ali pa ni določena solastnina na skupnih delih stavbe), »zunajknjižna etažna lastnina« (etažna lastnina, ki še ni vpisana v zemljiško knjigo) in »navidezna solastnina« (etažni lastniki so vpisani kot solastniki parcele pod stavbo, čeprav je iz pogodb razvidno, da so predmet lastnine stanovanje oz. drug posamezni del stavbe). Drugi ostajajo le v zavesti zaposlenih na oddelku: »individualno pripadajoče zemljišče« (pripadajoče zemljišče zgolj ene stavbe), »uzurpacija« (del skupnega prostora v stavbi, npr. hodnik, ki ga je posameznik ogradil in začel uporabljati kot svojo izključno last), »dejanski lastnik« (oseba, ki ima pravni naslov za pridobitev lastnine na delu stavbe, pa ni pravilno vpisana v zemljiški knjigi), »začasna etaža«. Tretje je vseboval že zakon iz leta 2008, npr. »posamezni« in »skupni del stavbe«, ali pa so del splošne pravne terminologije, kot našteje sodniška pomočnica Tjaša: »Te starinske floskule [...]: 'odmera' [...], 'nastanek taksne obveznosti', 'pretrga uradno dejanje', razlika med 'zavrže' in 'zavrne' – to mi prej [pred zaposlitvijo na oddelku] sploh ni bilo jasno, da je razlika –, 'domneva', razlika med 'sklepom' in 'odločbo'.« Vendar so tudi nekateri splošni pravni izrazi v praksi Oddelka dobili drugačno vsebino. Kot je recimo pojasnil sodnik Damjan, se pri delu Oddelka lastnino dojema drugače kot v siceršnjem civilnem pravu: »[L]astninska pravica ne more biti enako izključujoča v nekem zaselku v predmestju Ljubljane ali pa v soseski enega bloka. Lahko je nekaj izključujoče pripadajoče zemljišče nekega bloka, ne pomeni pa, da ostali tam ne smejo hoditi.«¹⁹ Praktiki pri svojem delu ne razlikujejo med izrazi glede na stopnjo kodificiranosti in načeloma predpostavljajo, da so vsi vzeti iz zakona. Dve sodnici – ena z dobrim letom, druga z desetimi leti delovnih izkušenj na Oddelku – se recimo nista mogli spomniti, ali je začasna etaža omenjena v ZVEtL-1.²⁰ Podobno presenečeni sta bili pomočnica in strokovna sodelavka, ko sem izpostavil, da individualno pripadajoče zemljišče ni zakonski termin:

Maja: V bistvu ga ZVEtL res ne omenja [...]

Nadja: Individualno rečemo, ker je predlog, da se ugotavlja pripadajoče zemljišče samo k eni stavbi. Je pa res,

19 Ob branju osnutka članka je intervjuvanec dodatno pojasnil, da je bilo v citirani izjavi mišljeno naslednje: »Pri presoji utemeljenosti predloga za ugotovitev pripadajočega zemljišča je treba upoštevati, da je v primerih večjih strnjenih stanovanjskih sosesk zaradi upoštevanja urbanističnih zakonitosti mesta lastninska pravica na pripadajočem zemljišču lahko omejena.«

20 Medtem ko je sodnik, ki zase pravi, da mu »je vseh zgodovina«, edini nemudoma odgovoril, da je začasna etaža izključno praktični pojem (Robert 2023).

18 Za podobne preskoke od neznanih pojavov k samoumevnim pojmom v laboratorijski znanosti gl. primer raziskovanja tiroliberina (Latour in Woolgar 1986: 126–148).

da v končnih sklepih za stranke ne poudarjamo, a je individualno ali skupno pripadajoče zemljišče.

Maja: *Ja, je res, včasih kje omenimo v odločbah, sicer pa je ta izraz bolj za naše razumevanje stvari. (moj poudarek)*

Zakonske in nezakonske spoznavne sheme so torej spojene v enotna kategorialni aparat in izrazoslovje, ki ju zaposleni spontano uporabljajo pri dnevnem delu. V besedišču so poleg izrazov za pravne pojave, ki so predmet postopkov, primešana še poimenovanja za delovne operacije. Najbolj vsestranski je morda termin »koledar«, ki se v govorici vpisničark uporablja kot sinonim za opomnik, rok: »poteče koledar«, »vnesi v koledar«, »spisi čakajo v koledarju«, »imaš koledar«. Še en primer je glagol »pokljukati«, s katerim vpisničarke označujejo preverjanje vročilnic, ker vsakega udeleženca, ki mu je bila pravilno vročena vročilnica, odkljukajo na seznamu (Živa 2023). V strojepisnici pa je tak izraz »mundacija«, ki pomeni nalogo, priznано kot »polnovredno« v normi zapisnikarjev. Spoznavne sheme, ki jih obvladajo zaposleni, so odvisne od konkretnih situacij, s katerimi se srečujejo v okviru dodeljenih delovnih nalog. Spoznanje strokovnega osebja, ki se ukvarja predvsem s postopki vzpostavljanja etažne lastnine, je recimo bolj specializirano za prepoznavanje začasnih etaž in navideznih solastnin. Sodnice hitreje prepoznajo pripadajoča zemljišča, vpisničarke pa imajo več izkušenj z razbiranjem datuma in pravilnosti vročitev, kar je potrebno za računanje rokov:

Mojca: *Sodniki tega ne preverjajo, to je kar naša odgovornost.*²¹ [Ana, Živa, Katja prikimajo]

Živa: *Moraš pogledati, da je pravilno vročeno, da je štempelj pošte, podpis vročevalca in tistega, ki mu je vročeno. Velikokrat se koga ne najde, ker je že mrtev, ker nima stalnega prebivališča. Potem moramo pogledati, kam so se preselili. Sodnik po poteku roka samo prejme spis, da preveri, če so se odredbe izvršile* [in načeloma ne kontrolira izračuna].

Podobno odgovorijo vpisničarke, ko jih vprašam, kako preverjajo plačila sodnih taks:

Vse: *Joj, težko.*

Mojca: *Najprej prek aplikacije UJP net.*

Ana: *Tam se izpiše, kdo je plačal, kdaj je plačal, potem pa ključaš tabelico.*

Živa: *Neugodno je, ker imajo vsi udeleženci v isti zadevi isto referenco [bančnega nakazila]. Recimo mož plača še za ženo, pa to še hitro ugotoviš, ker se enako pišeta. Lahko plača mama za hči, nekdo za partnerja in je za vse ista referenca.*

Katja: *Dosti se [stranke] tudi motijo pri referencah.*

Mojca: *Lahko bi se to posodobilo pa plačevalo s kakšno QR kodo.*

Spoznavnih shem načeloma ne izumljamo sami, temveč nanje ob prihodu na neko delovno mesto naletimo kot na že izdelano lokalno tradicijo, ki se je moramo priučiti; to zahteva precejšen napor, za katerega je običajno predvidena uvajalna doba. »Prej [preden sem prišla na Oddelku] sploh nisem vedela, da so nerazdeljene dele vpisali kot en del, da so te 900-ke začasne oznake« (sodnica Marija 2023). Podobno se privajanja na spoznavne sheme Oddelka spomni strokovna sodelavka Maja: »To me je begalo, ko so vsi začeli govoriti o navidezni solastnini, ko sem prišla. Počasi malo naštudiraš in veš, kako zgleda« (moj poudarek).²² Na hitrost uvajanja ne vpliva toliko pravna izobrazba, začetke na Oddelku so podobno opisovale tako sodnice in strokovne sodelavke kot sodniške pomočnice. Kot bistven dejavnik, ki olajša vstop v delo, so poudarile predvsem predhodne delovne izkušnje, zlasti na zemljiški knjigi (Nadja 2023; Pavla 2023; Maja 2023; Veronika 2023; Ema 2023; Nastja 2023). Na etažni lastnini so prvi trije meseci predvideni za privajanje na poseben način dojemanja in izražanja, uveljavljen na Oddelku. Vodja SO pojasni, da se posebnih izrazov novi zaposleni priučijo predvsem z delom s primeri, pri čemer začnejo s »tipskimi procesnimi sklepi«. Vsak novo zaposleni dobi mentorja, ki mu ob morebitnih težavah svetuje pri reševanju zadev (Petra 2023; Veronika 2023). »Tiste prve tri mesece se kar naprej nanj obračša« (Nadja 2023). Poleg tega zaposlene povejo, da so se dela priučile tudi v pogovorih z drugimi sodelavkami (npr. Tjaša 2023). Z nabiranjem spoznavnih izkušenj se sheme vedno bolj ponotranjijo, akt prepoznave pa postane nekaj rutinskega. Kar pa ne pomeni, da kriteriji, po katerih zaposlene različne situacije prepoznavajo kot podobne ali ne, postanejo tiha, neizrekljiva vednost v smislu ročnih večšin ali nekega neopisljivega akta intuicije, kot meni npr. Polanyi (2022: 14–15). Sinteza je za izkušenega praktika tiha le v smislu, da postane nevpaddljiva, vsakdanja, rutinska – nekaj, ob kar bi se obregnila ali izrecno izpostavila le oseba, ki teh znanj in spoznavnih izkušenj nima. Če pa se jih opozori na posebnost teh izrazov, praktiki načeloma znajo definirati njihov pomen in pojasniti kriterije prepoznave, kar je bistvena razlika s telesnimi večšinami, ki se načeloma lahko prenašajo le z demonstracijo in vajo.

Odraž in sredstvo rutinizacije spoznavnih shem je kolektivna uporaba kratic, okrajšav, ljubkovalnih izrazov in drugih oblik indeksacije, ki se uveljavijo za spoznavne sheme oz. izraze v ponavljajoči se rabi. Oddelek za etažno

21 Sodnik Robert se ob branju osnutka članka ni strinjal s to izjavo in je dodal, da čeprav na splošno »kljukanje vročilnic« ni naloga sodnika, mora kljub temu v nekaterih konkretnih situacijah preveriti, ali je bila vročitev pravilno opravljena ali ne.

22 Gl. skoraj identičen opis izkušnje doktorskega študenta geologije ob začetku dela na terenu: »[T]rajalo je dolgo časa, da so moje oči dejansko postale sposobne videti v kamnih stvari, ki naj bi jih videle« (Delamont in Atkinson 2001: 91).

lastnino je zakladnica tovrstnih simbolov, ki so jih zaposleni pogosto začeli spontano uporabljati že med samim intervjujem: »PZ« (pripadajoče zemljišče), »IPZ« (individualno pripadajoče zemljišče), »SPZ« (skupno pripadajoče zemljišče), »SVEL« (skupnost vsakokratnih etažnih lastnikov na naslovu), »PSD« (posebni skupni del), »SSD« (splošni skupni del), »SP« (sodniški pomočnik), »SS« (strokovni sodelavec), »ZPS« (zemljišče pod stavbo), »taksa« (sodna taksa), »denacka« (denacionalizacijska odločba), »IM« (izvedensko mnenje), »r. št.« (redna številka), »o. za FRS, odredba za finančno računovodsko službo, to vsi pri nas na oddelku vedo, kaj pomeni« (Robert 2023), »postaviti SPSP« (postaviti skupnega pooblaščenca za sprejemanje pisanj). Nekateri zaposleni se še spomnijo težav pri privajanju na omenjene kratice, ko so prvič prišli na Oddelek (Nataša 2023). Pri nekaterih izrazih obstaja celo razlika med pisnimi in ustnimi okrajšavami: »SVEL se uporablja samo v pisnih dokumentih. Če se pogovarjamo, rečemo 'skupnost' in že vsi vemo, o čem govorimo« (Tjaša 2023). Kratice se načeloma ne uporabljajo v končnih odločbah, temveč le v zapisnikih narokov in pa zlasti v internih odredbah in ustni komunikaciji.²³ Poleg tega ni nujno, da vse kratice uporablja celotni Oddelek, nekatere se uveljavijo le v delovnih skupinah, npr. med sodnico in zapisničarko, ki redno pokriva njene zadeve: »Jaz krajšam v odredbah, ker imam strojepisko leta in leta isto in zna za mano brati« (sodnica Nastja 2023; podobno Marija 2023). Položaj je primerljiv z restavracijo hitre prehrane, kjer pobiralec naročil zaposlenemu v kuhinji lahko zavpije »eno šestko«, namesto da se zamuja z navajanjem polnega imena naročene jedi. Učinek kratic in drugih indeksov je, da spoznavne sheme, ki jih uporabljajo zaposleni, postanejo še bolj nevpadljive, ponotranjene in vsakdanje, saj se poimenovanje lahko uporablja brez asociacije ali kakršnega koli razmisleka o njegovi vsebini. Spoznavne sheme so kolektivna vednost v dveh pogledih. Po eni strani predstavljajo skupno tradicijo Oddelka, ki jo novo zaposleni prevzamejo kot vedno že prisoten in uveljavljen način spoznavanja sveta. Po drugi strani pa se kolektivno vzpostavljajo in spreminjajo tudi kriteriji podobnosti, po katerih zaposleni presojujejo, kateri življenjski primeri sodijo v nek tip. Kriteriji podobnosti se večinoma uglašujejo spontano, brez načelnega, izrecnega dogovora, npr. s pomočjo mentorstva, obrazcev, vzorcev preteklih odločb in pogovora s sodelavkami. S tem ko mentorica ali druga sodelavka priporoči, da si novo zaposleni pogleda neko preteklo odločbo, namreč že nakaže, da sta si prejšnja in nova konkretna situacija podobni. Spontana uglasitev pa ne izključuje odstopanj v dojemanju zaposlenih, zlasti ob srečanju z novimi in mejnimi situacijami. Tak primer so recimo kriteriji, po katerih se izvedencem urbanistične in geodetske stroke obračunava

stroške za njihova mnenja. Za to delo so sicer predpisana na videz podrobna izrecna pravila (Pravilnik 2021), vendar se pri njihovi uporabi kljub temu porajajo razhajanja. Izvedencu se npr. po Pravilniku (2021) za sodelovanje na naroku prizna denarni znesek za vsake začete pol ure. Toda če narok traja uro in 32 minut, ali se ga plača za dve uri ali za uro in pol? Z drugimi besedami, ali že dve minuti predstavljata »začete pol ure«? Podobno vprašanje se pojavi pri potnih stroških: če se razdalja, ki jo prihlasi izvedenka, za kilometer razlikuje od tiste, ki jo ob preverjanju ugotovi sodniška pomočnica, ali se jo kljub temu prizna? Prav tako se je dogajalo, da so izvedenci katero koli pojasnilo prvotnega izvedenskega mnenja v stroškovniku priglašali kot dopolnitev izvedenskega mnenja, ki se nagradi dodatno, čeprav obseg njihovih nalog ni bil razširjen (Robert 2023). Do leta 2023 je na Oddelku za izvedenine skrbela pomočnica, ki je kriterije zaostрила in izvedencem določenih priglašanih nagrad in stroškov ni priznala. Sodnica Ema opiše primer, ko je izvedenka urbanistične stroke priglasila stroške za zahtevnejšo dopolnitev izvedenskega mnenja, sklep, ki ga je pripravila omenjena pomočnica, pa ji je priznal le stroške za manj zahtevno dopolnitev. »SP [sodniška pomočnica] je – kako bi rekla – zelo po črki gledala pravilnik. Mi [sodniki] pa smo pač podpisovali te sklepe o stroških [...] in nismo opazili, da je bila zelo striktna, zlasti pri dopolnitvi izvedenskega mnenja.«²⁴ Prejšnja vodja oddelka je zato v zvezi s priznavanjem nagrad za izdelavo dopolnitev izvedeniških mnenj leta 2023 sklicala kolegij sodnikov in vodje SO, na katerem so dorekli okvirne usmeritve za delo strokovnega osebja. Na sestanku so tako kolektivno eksplicirali podrobnejše kriterije, po katerih se na Oddelku prepozna različne tipe dopolnitev izvedenskih mnenj.

Na Oddelku so se sicer že pred leti pojavila razhajanja pri priznavanju stroškov v določenih mejnih primerih. Tudi takrat so kolektivno določili podrobnejše usmeritve oz. kriterije izvrševanja določb Pravilnika. Tedanja vodja Oddelka je poleg tega sklicala sestanek z izvedenci, na katerem so jim te kriterije predstavili. Sodnik Robert, ki se je udeležil srečanja, obnovi: »Na [sestanku] smo razložili, kakšno je naše stališče, da izvedenci niso kar na slepo priglašali vsega, kar so hoteli. Na sestanku smo povedali, kaj je še skladno s Pravilnikom in sodno prakso« (podobno Ema 2023). Ena od pomočnic, ki trenutno pripravlja sklepe o izvedeninah, je ob nastopu dela prejela izvod usmeritev, zasnovanih pred tem sestankom. »Na začetku sem si malo pogledala, da vidim, za kaj gre, zdaj pa imam že v glavi, kaj je treba delati.« Zaposlena je tako

23 Zapisnikarji npr. uporabljajo okrajšave za smeri neba pri opisih stavbe (Marko 2023).

24 Sodnica Ema je ob branju osnutka članka dodala, da se izjava ne nanaša na delo drugih sodnikov, temveč je želela le zase povedati, »da o sklepih o stroških ne razmišljam veliko in se z njimi podrobneje ne ukvarjam, zlasti upoštevajoč, da so v Pravilniku [o sodnih izvedenih in sodnih cenilih] predpisana podrobna pravila.«

s prakso postopoma ponotranjila kriterije podobnosti, ki so bili kodificirani na Oddelku in predstavljeni izvedencem.²⁵ Vprašal sem jo, kako ravna v primeru manjših razlik med stroški, ki jih priglasijo izvedenci, in lastnimi izračuni: »*Pri potnih stroških tako recimo: če je deset kilometrov ali več [razlike], zavrneš. Če je en, dva, tri kilometre razlike, pa priznaš. [...] Jaz zavrnem samo, če kakšna postavka res odstopa*« (Nataša 2023). Podoben kriterij ima tudi drugi pomočnik: »*Če je dve minuti ali en kilometer [razlike], priznam, ne zavrnem. Imamo pet, šest vedno istih izvedencev, vemo že, od kod so doma*« (Jan 2023).²⁶ Še vedno pa pomočnice naletijo na nepričakovane primere, za katere ni jasno, ali še sodijo pod nek spoznavni tip, in ki posledično sprožijo novo prilagajanje kriterijev podobnosti. Nedavno je recimo eden od izvedencev stroške priglasil šele dve leti po izdelavi svojega mnenja. »*Pogledala sem sodno prakso,*« svoj pristop obnovi pomočnica Nataša. »*Nekateri pravijo, da bi moral takoj priglasiti, drugi, da se lahko priglasijo stroške, dokler ni postopek končan. Jaz sem mu priznala, ker je bil postopek še vedno v teku.*« Med različnimi možnimi rešitvami za novo situacijo je pomočnica izbrala tako, da se je oprla na splošni kriterij, ki ga je mogoče ekstrapolirati iz preteklih zgledov in smernic na Oddelku: načeloma upošteva izvedenčevo opredelitev stroškov.

Žive enciklopedije in samodejni sklepi

V prejšnjem poglavju sem opisal, kako zaposleni nek čutno zaznan dražljaj prepoznajo kot podoben prejšnjim spoznavnim situacijam, ki so jih bodisi izkusili sami bodisi so jim to izkustvo posredovali drugi; ali, kar je isto, kako različne situacije prepoznavajo kot primere nekega tipa. Jezikovno se ta kategorizacija kaže kot akt poimenovanja, s katerim določenemu pojavu nadenemo obče ime. Nekaj drugega pa so nadaljnje izjave, miselni sklepi in interpretacije, ki jih oblikujemo s tipi oz. z besedami zanje, a ne posredujejo za prepoznavo nujnih informacij. Če mi nekdo pove, da je začasna etaža v zemljiški knjigi označena z znakom, ki se začne z 900, mi posreduje značilnost, na podlagi katere lahko ta tip prepoznam. Nekaj drugega pa je, če oseba izjavi, da je veliko začasnih etaž v stari Ljubljani. S tem mi sporoča dodatne informacije oz. znanja o tem

predmetu, ki bi jih našli denimo v enciklopedičnem sestavku o začasni etaži. Zaposleni na Oddelku so z delom ponotranjili tudi celo vrsto enciklopedičnih znanj in rutinskih načinov sklepanja, ki jih uporabljajo pri reševanju zadev. Morda osrednji vir omenjenih znanj je vodja SO, ki jo ena od strokovnih sodelavk opiše kot »*slovar na dveh nogah*« (Maja 2023). Na Oddelku je od njegove vzpostavitve, z etažnolastninskimi zadevami pa se je ukvarjala že pred letom 2013 na nepravdnem oddelku. Več SO jo je navedlo kot osebo, na katero se prvenstveno obračajo za nasvet (Rebeka 2023; Nadja 2023). Ko jo vprašam o znanjih, ki jih je pridobila z delom, odvrne:

Včasih težko ugotovim, katere informacije moram prenesti [novim članom], ker mi je veliko stvari že samoumevnih. [...] Teh stvari je zelo veliko, se mi zdi, določene stvari so pa zelo banalne, npr. kje se nahaja določena mapa, kamor po abecedi razvrščamo odvetnike – zastopnike v nepravdnih zadevah. (Petra 2023)

Pri sodnicah in SO je najočitnejši sklop ponotranjenih informacij poznavanje vsebine pravnih pravil. Na več mestih v intervjujih so med opisovanjem svojega dela iz glave izstrelili številko relevantnega zakonskega člena in skoraj dobesedno zrecitali ubeseditve posameznih določb (Robert 2023; Petra 2023). Vsi zaposleni, predvsem pa vpisničarke, so z delom usvojili tudi pravila sodnega reda, ki urejajo interno organizacijo in poslovanje sodišč. Tako pravnice kot nepravniki izpostavljajo, da so jim bila sprva ta pravila tuja, saj sta ZVetL in sodni red na fakulteti le bežno omenjena (Nataša 2023; Oliver 2023). Z nabiranjem izkušenj so postali sposobni določbe, ki se redno pojavljajo pri njihovem delu, uporabljati samodejno, rutinsko, splošne akte pa ponovno preberejo le, ko naletijo na nepričakovana sporna vprašanja ali ko želijo znanje naknadno preveriti. Kot povesta vpisničarki: »*Če česa ne vemo, pogledamo v sodni red*« (Katja 2023; Živa 2023). Podobno nobena sodnica načeloma ne bo več iskala, kateri člen predpisuje pravila za ugotavljanje pripadajočega zemljišča, ga najprej prebrala in na abstraktni ravni povezala z drugimi pravili, preden bi se lotila primera, kakor bi k zadevi najverjetneje pristopil neizkušeni študent prava. Vsaka sodnica namreč ve, da je »*relevantna norma 43. člen. Gre za rutinirano ugotavljanje dejstev in rutinirano uporabo prava*« (sodnik Damjan 2023).

Z delom zaposleni ne usvojijo samo vsebine posameznih pravil, ampak tudi miselne povezave med njimi. Pomen tega znanja se pokaže zlasti, ko same ubeseditve pravil ne vsebujejo nobenega sklica na druge določbe. Tak primer je, pove sodnik Robert, 4. odstavek 44. člena ZVetL-1: »*V postopku za ugotovitev pripadajočega zemljišča sodišče ne posega v pravice oseb, ki so na takih zemljiščih pridobile pravice na podlagi pravil, ki varujejo dobrovernega pravno poslovnega pridobitelja pravice [...].*« Kot pojasni:

²⁵ Vloga teh usmeritev je primerljiva z vlogo pedagoških primerov uporabe formul v fakultetnih učbenikih fizike, ki jih opisuje Kuhn (1961: 165–167). Cilj teh primerov je, da študentom dajo zgled, kolikšen kvantitativni odstop med teoretsko napovedjo in eksperimentalno meritvijo še predstavlja »ujemanje« oz. »enakost«, ne pa dokaz za napačnost teorije ali neuspešnost eksperimenta.

²⁶ Intervjuvani so ob branju osnutka članka kot Oddelek dodali naslednjo pripombo: »Že sama aplikacija za izračun razdalje, ki je predpisana s Pravilnikom, lahko ponudi več možnih poti, ki so različno dolge. Pravilnik ne določa, ali se uporabi najkrajšo ali najhitrejšo pot in ali vključuje dodatne stroške (cestnina). Zato v teh primerih ne moremo govoriti o odstopanjih oziroma razlikah, ker gre za način vrednotenja v okviru Pravilnika.«

Ko bi nekdo, ki je študiral zemljiškoknjižno pravo ali pa stvarno pravo, prebral to določbo, bi rekel: 'Aha, jaz sem s pravnim poslom [npr. prodajno pogodbo] v dobri veri pridobil neko pravico na tem zemljišču – praviloma lastninsko – zato sodišče ne bo spreminjalo te pravice.' Trik pa je, da je ta odstavek napisan samo za tiste, ki so kupili nepremičnino v stečaju ali izvršilnem postopku. Zakaj? Ker je vse drugo nično. Vse, kar je bilo ugotovljeno kot pripadajoče zemljišče za nazaj, pa je nekdo lahko takrat, ko je kupil, videl, kakšno je stanje na terenu, pa je poznal in moral poznati predpise glede družbene lastnine, bi moral vedeti, da to zemljišče ne more biti predmet samostojnega razpolaganja. [...] To mene moti. Če je hotel zakonodajalec povedati, da je varovan samo stečaj ali izvršba, bi moral to v zakon napisati [...]. To je bilo v praksi znano že prej, ni se pojavilo šele po ZVEtL-1. (moj poudarek)

Za pravilno razlago zakonskega pravila je torej treba vedeti, da ugotovitev pripadajočega zemljišča izniči tudi pretekle pogodbe, sklenjene pred zaključkom postopka, s katerim je bila ta površina šele pravnomočno razglašena za pripadajoče zemljišče. Kot se je izrazil sodnik, je ta košček vednosti nekaj, kar je »znano v praksi«. Druga sodnica opiše primer, pri katerem je bilo vprašljivo, ali je zaradi sprememb v zakonodaji v obdobju med letoma 1997 in 2003 lastninska pravica na pripadajočem zemljišču še vedno prehajala avtomatsko z lastninsko pravico na posameznem delu stavbe. V svoji odločbi je zagovarjala interpretacijo, da je tudi v tem obdobju Stanovanjski zakonik opredeljeval pripadajoče zemljišče kot akcesorno k stanovanju in je zato lastninska pravica na njem prehajala avtomatično s pravnimi prenosi stanovanja. Višje sodišče pa je odločilo, da ta pravna podlaga ne zadostuje in je njeno odločbo razveljavilo. Ne glede na strinjanje z interpretacijo višjega sodišča se je sodnica na podlagi konkretnega primera seznanila s specifično miselno povezavo med pravnimi pravili, ki jo ima v glavi pri nadaljnjem delu s podobnimi situacijami: »Ko zdaj dobim neko zadevo iz leta '99, bom zelo pozorna« (Ema 2023).

Poleg poznavanja pravnih pravil in povezav med njimi je ključno tudi obvladovanje ustaljenih formulacij, zlasti izrekov pri vsaki vrsti odločbe. Kot je izpostavila ena od sodnic: »Ko sem prišla [na Oddelek], je bilo meni vse novo, kako formulirati izreke« (Marija 2023). Pri meritornih odločbah je izrek podlaga za vpis v zemljiško knjigo, zato zaradi morebitnih nedoslednosti sklepa potencialno ni mogoče izvršiti. »Največji poraz je, če izdaš sklep, ki ni vknjižljiv« (sodnica Nastja 2023). Pri procesnih sklepih so napake manj usodne, a morajo zaposleni še vedno paziti na ustreznost formulacij. Po desetletju dela na Oddelku načeloma za vsako vrsto sklepa že obstaja vzorec, po katerem se lahko zgledujejo pri oblikovanju odločb v novih podobnih primerih, poleg tega pa tudi znanje o tem, kakšen sklep je treba izdati v določeni situaciji. Večina SO mi je kot primer rutinskega dela navedla izdajo sklepa

o postavitvi izvedenca: »Že veš, na kateri fazi postopka nastopi [ta sklep], imaš vzorec in to je to« (Pavla 2023). Rutinsko, ponotranjeno znanje torej ni le sama ubeseditev sklepa, temveč tudi, v kateri situaciji in katero vrsto sklepa je treba izbrati: »Pri tipskih primerih, kot je postavitve izvedenca, se intuitivno vidi tip sklepa« (Petra 2023). »Čim ni v katastru stavb stavbe ali posameznih delov, se postavi izvedenca geodeta« (Pavla 2023). Podobno samoumevno je, da se za ugotavljanje pripadajočega zemljišča postavi izvedenca urbanistične stroke, ki na podlagi prostorskih in gradbenih načrtov pripravi mnenje o uporabi površin ob stavbi. Izbira vrste sklepa in izvedenca v teh situacijah je za zaposlene zdaj že avtomatizirana miselna operacija: če stavbe ni v katastru, se za izvedenca postavi geodeta; če gre za pripadajoče zemljišče, potem se za izvedenca imenuje urbanista. Drugače je bilo neposredno po sprejemu ZVEtL leta 2008:

Na začetku je bil problem, katerega izvedenca postaviš za določitev pripadajočega zemljišča. Zdaj je jasno, da je to urbanist, takrat pa nismo vedeli, niti nismo vedeli, kako sploh oblikovati izrek za pripadajoča zemljišča, torej katere podatke vključiti v sklep, da bo izvršljiv v katastru in zemljiški knjigi. Na začetku se je postavljalo tudi geodete, pa ni ravno šlo. (Veronika 2023)

Podobno današnje delo s časom vzpostavitve Oddelka primerja sodnica Ema:

Bolje je organizirano, ker na začetku so bili recimo problemi, kako naj poteka postopek, a naj gre najprej sodniku v roke spis ali strokovnemu sodelavcu [...], kdaj pritegneš izvedenca urbanistične stroke v postopek, kdaj izvedenca geodetske stroke, kako mora izgledati sklep, kakšen naj bo izrek sklepa, kdaj vabiti oz. obveščati dodatne potencialne udeležence, čisto osnovne stvari.

Miselni sklep, ki se danes tudi zunanjemu opazovalcu zdi precej očiten, je bil torej rutiniziran šele na podlagi poskusov, dilem in izkušenj v konkretnih situacijah, v katerih se je pokazalo, da geodeti ne morejo zagotoviti potrebnih podatkov za ugotavljanje pripadajočih zemljišč.

Praktična vednost zaposlenih obsega tudi nepravna, a za reševanje zadev nujna znanja. Sem spadajo zlasti sposobnost branja spisov in iskanja dokumentov po njem, uporaba različnih registrov, kot sta kataster in zemljiška knjiga, in internih informacijskih baz:

Maja: Za začetek je dobro, da zna človek sploh prebrati izpiske iz zemljiške knjige. Pa tudi s prakso tu dobiš več orodij, da veš, kje iskati. Mi imamo dostop do poročil za stavbo, kar je v pristojnosti GURS. Do tega načeloma nimaš dostopa ali pa ne pomisliš na to evidenco, ki ti pa zelo olajša delo.

Nadja: Ja, hitreje prideš do nekih podatkov.

Maja: Moraš vedeti, kje iskati pa kaj to pomeni, kar najdeš. Če si že delal na zemljiški knjigi, veš, kaj je pomen lastninske pravice, omejitev, kako učinkujejo. Tu pa

dobiš mogoče še dodatna orodja, ki ti olajšajo delo, ga pospešijo. (moja poudarka)

Vsa omenjena znanja je načeloma možno kodificirati v sistem abstraktnih navodil, npr. priročnik za uporabo zemljiške knjige. Vendar zaposleni na Oddelku to vednost uporabljajo drugače in je ne zadržujejo v glavi z naporom, temveč so jo z uporabo registrov v konkretnih situacijah ponotranjili in postali sposobni nemudoma ugotoviti, kje najti določen tip podatkov. Koraki brskanja niso naučeni na pamet, temveč se izvajajo kot fluidno zaporedje miselnih sklepov in klikov na računalniku.

Še en primer je priučitev znanj izvedencev, s katerimi stalno delajo. Kot je dejala sodnica Nastja, se je z delom »mogoče priučila tudi malo urbanizma. Predvsem na začetku sem si morala veliko besed pogledati, kaj sploh pomenijo. Zdaj jih že poznam, ker se ponavljajo« (moj poudarek). Podobno tudi sodnica Ema pove, da se je zaradi svojih delovnih izkušenj privadila posameznih izrazov in govorice urbanizma in geodezije. Poleg tega pri reševanju zadev zaposleni uporabljajo tudi razne kontekstualne informacije, pridobljene s predhodnim delom: »Če dobiš spis za vzpostaviti etažo v stari Ljubljani, veš, da bodo težave, posebej pri kletih, podstrešjih, zaradi posebnega načina gradnje. Če dobiš etažo na drugem koncu [na robu] Ljubljane, pa se bo sestavljalo kot puzzle« (strokovna sodelavka Pavla 2023). Občasno sodnici pri usmerjanju postopka za orientacijo pomagajo tudi informacije sodelavke, ki je reševala primer v isti soseski (Robert 2023).²⁷ Med enciklopedično praktično vednost pa navsezadnje lahko prištejemo tudi poznavanje nekaterih zgodovinskih informacij in starih pravnih aktov iz časa SFRJ o postopkih nacionalizacije in denacionalizacije, ki so se jih zaposleni priučili z delom (Ema 2023; Petra 2023; Robert 2023).²⁸

V praksi spoznavne sheme niso jasno ločene od formulacij in miselnih sklepov, ki jih z njimi oblikujejo zaposleni, čeprav je s teoretskega vidika med njimi koristno razli-

kovati. Spoznavnih shem se namreč zaposleni ne priučijo ločeno od vsakršnega konteksta, temveč so jim posredovane z rabo v različnih izjavnih situacijah in miselnih povezavah. Novo zaposleni član SO ne bo npr. zgolj slišal izraza pripadajoče zemljišče, ampak bo dobil tudi odredbo sodnice, naj pripravi sklep o postavitvi izvedenca urbanista. Podobno se bo ob delu z registri in s podatkovnimi bazami priučil ne samo razumevanja posebnih oznak (spoznavnih shem), temveč tudi, kakšne informacije lahko o njih razbere iz registra in za kakšne miselne sklepe jih lahko uporabi. Ker zaposleni spoznavne sheme usvojijo s ponavljajočo rabo v različnih izjavah in miselnih povezavah, prepozna neke situacije kot podobne prejšnjim avtomatsko na pamet priključuje tudi vrsto miselnih sklepov in izrecnih informacij o teh shemah, ki so se jih zaposleni priučili ob predhodnem delu s podobnimi primeri. Takoj ko je neka situacija recimo prepoznana kot ugotavljanje pripadajočega zemljišča, sodnice in SO že vedo, katerega izvedenca bo treba imenovati, kakšen tip sklepa je treba oblikovati, katere pravne določbe bodo navajali kot pravno podlago, da je treba izvesti narok, koga je treba vabiti, v koliko izvodih ipd. S kolektivno, ponavljajočo rabo abstraktnih pravil in izrecnih informacij v konkretnih situacijah ta znanja postanejo samoumevna in praktična – nekaj, o čemer zaposleni ne več zavestno premišljujejo, ampak preprosto naredijo.

Prehodni sklep

V članku sem predstavil tri temeljne oblike oziroma podvrsti praktične vednosti, ki jo zaposleni razvijajo pri opravljanju svojega dela: spoznavne sheme, ponotranjene izrecne informacije ali »enciklopedična« znanja in ustaljene načine sklepanja. Čeprav sem se osredotočal na delo in vednost zaposlenih na Oddelku za etažno lastnino, je na podlagi opisanega mogoče izpeljati dva sklepa, pomembna za analizo praktične vednosti nasploh.

Na eni strani se da iz izjav intervjuvank razbrati, da se praktična vednost utrjuje, deli in razvija kot kolektivna vednost določenega delovnega mesta. Kriterijev, kaj še šteje za zahtevnejšo dopolnitev izvedenskega mnenja ali zanemarljivo razliko v ugotovljeni kilometrini, ne določa ali privzema le ta ali oni posameznik. Ti kriteriji so skupen način dojemanja, ki se poenoti bodisi izrecno, npr. na sestankih, bodisi bolj ali manj spontano z mentorstvi, pogovori s sodelavci ali z obrazci in vzorci, kot bomo videli v drugem delu članka, ki bo objavljen v naslednji številki *Glasnika SED*. Obenem pa je bistveno poudariti, da vsa praktična vednost ni skupna vsem zaposlenim na etažni lastnini, temveč je vsebina znanj odvisna od delitve dela, zaradi katere zaposlene izkušajo različne življenjske situacije. Sodnice se tako v okviru svojih delovnih nalog srečajo z ogromno primeri površin, pri katerih morajo razločiti pripadajoča zemljišča od drugih možnih pravnih kvalifikacij, vpisničarke postanejo posebej večje razpoznavanja

27 Ob branju osnutka članka je intervjuvanec poudaril, da so tovrstne kontekstualne informacije sicer koristne, a same po sebi ne morejo služiti kot dokaz: »Bistveno je, da se pozanimaš, kaj predlagatelj ali udeleženci postopka, ki ga vodiš, uveljavljajo v drugem postopku, vezanem na isto ali sosednje zemljišče, kar pa je možno le na podlagi vpogleda v spis in pridobitve relevantnega procesnega gradiva (kot dopušča 12. člen ZVETL-1). To je pomembno tudi za presojo morebitne litispendence [obstoja vzporednega istovrstnega postopka v isti zadevi med istimi strankami] ali smiselnosti združitve postopkov. Sama informacija sodnice (s katero sem se v konkretnem primeru, ki sem ga imel pred očmi, posvetoval tudi *poleg* vpogleda v njen spis, ne pa *brez* vpogleda v spis) pa seveda ne more biti opora za ugotavljanje pripadajočega zemljišča.« (poudarka v izvirniku)

28 Ta znanja so zaposleni tudi kolektivizirali in deloma kodificirali, tako da so v skupno mapo na internem medmrežju naložili predpise SFRJ in slovenske predpise, veljavne pred 1. 1. 2003, v zvezi z nacionalizacijo, etažno lastnino, stavbnimi zemljišči, urbanizmom in gradnjo objektov.

znakov pravilne vročitve in računanja rokov, strokovno osebje pa recimo razlikovanja začasne etaže od drugih vrst nedokončane etažne lastnine. Čeprav torej materialne razmere in odnosi misli ljudi, ki delujejo v njih, ne narakujejo deterministično, pogojujejo njihovo vednost, ker pogojujejo, s kakšnimi situacijami se bodo srečevali večji del svojega življenjskega časa in v odnosu do njih razvijali svojo praktično vednost.

Po drugi strani sem prvega od obeh načrtovanih člankov v *Glasniku SED* namenoma začel z oblikami praktične vednosti, ki pokažejo, da so teoretski pristopi, ki izenačujejo praktično vednost z utelešenimi veščinami in intuicijami, preozki, saj ne zajamejo vseh oblik znanj, ki se razvijajo in ponotranjajo z delovanjem v konkretnih situacijah. Poznavanje vsebine pogosto uporabljenih pravil in logičnih povezav med njimi predstavlja izrecno vednost, ki jo je mogoče ubesediti. V tem oziru se ta vrsta praktične vednosti bistveno razlikuje od telesnih veščin, za prenos in usvojitev katerih so ključni prikaz, posnemanje in vaja, hevristična navodila pa lahko proces učenja le bolj ali manj pospešijo, kar bo podrobneje predstavljeno v članku v naslednji številki. Izrecne vednosti se je, nasprotno, mogoče v veliki meri priučiti s pogovorom ali z branjem navodil. Kljub temu pa ta izrecna vednost v praksi zaposlenih ni naučena na pamet kot niz abstraktnih stavkov, temveč z uporabo v konkretnih situacijah postane nekaj ponotranjenega in samodejnega.

V naslednjem članku bom analiziral ključni vpliv obrazcev in preteklih odločb, ki jih zaposlene privzemajo kot vzorce za reševanje prihodnjih primerov, na rutinizacijo in poenotenje spoznavnih shem in načinov sklepanja. Osredotočil se bom tudi na ročne spretnosti zapisničark in čut, ki ga sodnice razvijajo za vodenje narokov, na koncu pa bom obravnaval osrednjo vlogo praktične vednosti pri zamišljanju možnih rešitev ob srečevanju z novimi situacijami in nerešenimi problemi, za katere pretekle izkušnje ne nudijo jasnega odgovora.

Viri in literatura

- VERONIKA, vodja oddelka, sodnica, intervju, Ljubljana, 21. 8. 2023.
- PETRA, vodja strokovnega osebja, strokovna sodelavka, intervju, Ljubljana, 25. 7. 2023.
- JAN, sodniški pomočnik, intervju, Ljubljana, 25. 7. 2023.
- NATAŠA, sodniška pomočnica, intervju, Ljubljana, 25. 7. 2023.
- PAVLA, strokovna sodelavka, intervju, Ljubljana, 25. 7. 2023.
- TJAŠA, sodniška pomočnica, intervju, Ljubljana, 26. 7. 2023.
- REBEKA, sodniška pomočnica, intervju, Ljubljana, 26. 7. 2023.
- MAJA, strokovna sodelavka, intervju, Ljubljana, 24. 8. 2023.
- NADJA, sodniška pomočnica, intervju, Ljubljana, 24. 8. 2023.
- OLIVER, sodniški pomočnik, intervju, Ljubljana, 24. 8. 2023.
- MARIJA, sodnica, intervju, Ljubljana, 22. 8. 2023.

- NASTJA, sodnica, intervju, Ljubljana, 22. 8. 2023.
- DAMJAN, sodnik, intervju, Ljubljana, 23. 8. 2023.
- EMA, sodnica, intervju, Ljubljana, 23. 8. 2023.
- ROBERT, sodnik, intervju, Ljubljana, 23. 8. 2023.
- MARKO, zapisnikar, intervju, Ljubljana, 24. 8. 2023.
- MAŠA, zapisničarka, intervju, Ljubljana, 24. 8. 2023.
- ANA, vpisničarka, intervju, Ljubljana, 29. 8. 2023.
- KATJA, vpisničarka, intervju, Ljubljana, 29. 8. 2023.
- MOJCA, vpisničarka, intervju, Ljubljana, 29. 8. 2023.
- ŽIVA, vpisničarka, intervju, Ljubljana, 29. 8. 2023.

BACON, Matthew, Bethan Loftus in Mike Rowe: *Ethnography and the Evocative World of Policing (Part 1). Policing and Society* 30/1–2, 2019–2020.

BENS, Jonas in Larissa Vetter: Ethnographic Legal Studies: Reconnecting Anthropological and Sociological Traditions. *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 50/3, 2018, 239–254.

BOURDIEU, Pierre: *Esquisse d'une théorie de la pratique: Précédé de Trois études d'ethnologie kabyle*. Pariz: Éditions de Seuil, 2000.

BOURDIEU, Pierre: Sila prava: Prvine za sociologijo pravnega polja. *Problemi* 61/9–10, 2023, 103–158.

DELAMONT, Sara in Paul Atkinson: Doctoring Uncertainty: Mastering Craft Knowledge. *Social Studies of Science* 31/1, 2001, 87–107.

DUPRET, Baudouin: Pluralisme juridique, pluralité de droits et pratiques juridiques. *Revue générale de droit* 49/2, 2019, 591–623.

ECO, Umberto: *Kant and the Platypus: Essays on Language and Cognition*. New York: Harvest Book, 1999.

FLOOD, John: *Barristers' Clerks: The Laws' Middlemen*. Manchester: Manchester University Press, 1983.

FLOOD, John: *What do Lawyers do?: An Ethnography of a Corporate Law Firm*. New Orleans: Quid Pro Books, 2013.

KANT, Immanuel: *Kritika čistega uma*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2019.

KOMEL, Svit: Praktična vednost in praktična vednost pravnih delavcev. *Problemi* 61/9–10, 2023, 159–193.

KUHN, Thomas: The Function of Measurement in Modern Physical Science. *Isis* 52/2, 1961, 161–193.

LATOURE, Bruno: *La fabrique du droit: Une ethnographie du Conseil d'État*. Pariz: La Découverte, 2002.

LATOURE, Bruno: *The Making of Law: An Ethnography of the Conseil d'Etat*. Cambridge: Polity Press, 2010.

LATOURE, Bruno in Steve Woolgar: *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts (2. izdaja)*. Princeton: Princeton University Press, 1986.

LYALL, Andrew: Early German Legal Anthropology: Albert Hermann Post and his Questionnaire. *Journal of African Law* 52/1, 2008, 114–138.

LYNCH, Michael: Closure and Disclosure in Pre-trial Argument, *Human Studies* 5, 1982, 285–318.

LYNCH, Michael: Preliminary Notes on Judges' Work: The Judge as Constitutive of Courtroom Hearings. V: Max Travers in John Manzo (ur.), *Law in Action: Ethnomethodological and Conversation Analytic Approaches to Law*. London: Routledge, 1997, 99–130.

MALTZMAN, Forrest, James F. Spriggs II in Paul J. Wahlbeck: *Crafting Law on the Supreme Court: The Collegial Game*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

MERRY, Sally Engle: Legal Pluralism. *Law and Society Review* 22/5, 1988, 869–896.

MOHANDESI, Salar: Class Consciousness or Class Composition. *Science & Society* 77/1, 2013, 72–97.

POLANYI, Michael: *Razsežnost tihe vednosti*. Ljubljana: Krtina, 2022.

PRAVILNIK o sodnih izvedencih, sodnih cenilcih in sodnih tolmačih, Uradni list RS 84, 148, 28. december 2018 in 15. september 2021.

SARAT, Austin in William L. F. Felstiner: Law and Strategy in the Divorce Lawyer's Office. *Law & Society Review* 20/1, 1986, 93–134.

SARAT, Austin in William L. F. Felstiner: Law and Social Relations: Vocabularies of Motive in Lawyer/Client Interaction. *Law & Society Review* 22/4, 1988, 737–770.

SCHEFFER, Thomas, Kati Hannken-Illies in Alexander Kozin: *How Courts Know: Comparing English Crown Court, U.S.-*

-American State Court, and German District Court. Space and Culture 12/2, 2008, 183–204.

SMOLLA, Rodney (ur.): *A Year in the Life of the Supreme Court*. Durham: Duke University Press, 1995.

STARR, June in Mark Goodale (ur.): *Practicing Ethnography in Law: New Dialogues, Enduring Methods*. New York: Palgrave Macmillan, 2002.

SUDNOW, David: Normal Crimes: Sociological Features of the Penal Code in a Public Defender Office. *Social Problems* 12/3, 1965, 255–276.

TRAVERS, Max: *The Reality of Law: Work and Talk in a Firm of Criminal Lawyers*. Aldershot: Ashgate, 1997.

TRAVERS, Max in John Manzo (ur.): *Law in Action: Ethnomethodological and Conversation Analytic Approaches to Law*. London: Routledge, 1997.

VILFAN, Sergij: Izročilo o kolonatu v Goriških brdih. *Etnolog* 2/1, 1992, 137–150.

WITTGENSTEIN, Ludwig: *Filozofske raziskave*. Ljubljana: Krtina, 2014.

ZVEtL – Zakon o vzpostavitvi etažne lastnine na predlog pridobitelja posameznega dela stavbe in o določanju pripadajočega zemljišča k stavbi, *Uradni list RS* 45, 2008, 9. maj 2008.

ZVEtL-1 – Zakon o vzpostavitvi etažne lastnine na določenih stavbah in o ugotavljanju pripadajočega zemljišča, *Uradni list RS* 34, 4. julij 2017.

Work and Practical Knowledge of a District Court Condominium Department

Part One: Division of Labour, Cognitive Schemata and Manners of Reasoning

Through interviews with employees at the Ljubljana District Court Condominium Department, the article – split into two parts (the second will be published in the next issue) – describes their work and practical knowledge. It begins by outlining the division of labour, management structure, organisation of work, different categories of law workers, their assignments, work quotas, and techniques of workplace monitoring. I focus on five main categories of employees: judges, judicial assistants, court clerks, typists, and registrar workers.

The other two chapters analyse the forms of practical knowledge overlooked in theoretical approaches that have reduced practical knowledge to embodied knowledge and habitus. First, I present the *cognitive schemata* or *types* developed and internalised by different categories of employees, such as 'common area', 'fictitious co-ownership', etc. Second, I highlight that employees also master through their work *explicit information* and *manners of reasoning*, like the content of statutory provisions and connections between them, which they then effortlessly apply in their practice. As opposed to embodied knowledge, which cannot be made explicit, these forms of practical knowledge can be worded, codified, and learned through conversation or reading. They thus challenge the assumption of embodied knowledge as a model for all practical knowledge. In addition the schemata, information, and manners of reasoning, which employees internalise, vary according to the material conditions of their work, because division of labour leads them to experience different concrete situations in which they acquire and use their knowledge.

»NIKOLI NE BODO RAZUMELI, KAKO SE KOT ŽENSKÉ POČUTIMO TUKAJ«

O želji po migraciji mladih Turkinj iz Istanbula v Evropo

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 4. 3. 2024

Izveček: Avtorica v članku ugotavlja, da se v Turčiji v napetem političnem položaju in ekonomski krizi ženske spopadajo z vse večjim upadanjem svojih pravic, narašča pa tudi število femicidov in drugih oblik nasilja nad ženskami. Med večmesečno etnografsko raziskavo v istanbulski četrti Kadıköy se je pokazalo, da si mlade Turkinje zaradi svojega položaja lažje in varnejše življenje zamišljajo v Evropi, njihovo migracijo pa otežujejo predvsem raznovrstne administrativne ovire in visoki finančni stroški. Avtorica je zamišljanje prihodnosti, kultivacijo upanja in vsakdanje življenje mladih Turkinj raziskovala s perspektive spola in mednarodnih mejnih režimov.

Ključne besede: migracije, mednarodni mejni režim, Turčija, upanje, spol

Abstract: Amidst a tense political climate and economic crisis, women in Turkey are confronted with a rampant erosion of rights, compounded by escalating instances of femicide and other forms of violence against women. A months-long ethnography, conducted in the Istanbul district Kadıköy, revealed that young Turkish women envision a better, safer, and more comfortable life in Europe. However, the visa system poses significant obstacles to migration due to a heavy financial burden and complex bureaucratic challenges. The article delves into the imagining of the future, cultivation of hope and narration of everyday life by young Turkish women through the lens of gender and the international border regime.

Keywords: migration, international border regime, Turkey, hope, gender

Uvod

Devetindvajsetletna Gamze je med svojim študijem v Ankaru leta 2011 na lastni koži doživela turški obrat k avtoritarizmu. Protesti so se iz parka Gezi razširili po celotni državi, tedanji in sedanji predsednik Recep Tayyip Erdoğan pa je takrat jasno pokazal, da nasprotovanj ne bo več dopuščal. V protestih je sodelovalo več kot tri milijone ljudi, več sto je bilo ranjenih, 11 ubitih (Karaveli 2016: 125). Gamze je bila ranjena, njenega prijatelja so pred njenimi očmi skoraj ubili. Po protestih je postala apolitična, uvidela je, da Turčija še dolgo ne bo več ista kot prej. Sprejela je, da je »ogrožena kot človek.« Od takrat si želi živeti zunaj Turčije. Te želje zaradi težav s pridobivanjem vize in visokih finančnih stroškov še ni uresničila.

Gamze ni edina. »Moje prijateljice so itak že vse odšle, komaj čakam, da grem tudi jaz,« mi je povedala 21-letna študentka angleščine Esra. Med skoraj enoletnim bivanjem v Istanbulu sem videla številne tako neuspele kot uspele poskuse pridobitve vize, selitve v Evropo ali napornega načrtovanja odhoda. V zadnjih letih izseljevanje (mladih) iz Turčije strmo narašča (Öztürk in Taş 2022), v Evropo¹ skušajo priti tudi po izobraževalni ali zaposlitveni poti. Med mojim raziskovanjem zaradi negotovih političnih

razmer nobena sogovornica ni resno razmišljala o vložitvi prošnje za azil. Organizacija Konrad Adenauer Stiftung v poročilu iz leta 2021 ugotavlja, da je 62,8 odstotka mladih v Turčiji do prihodnosti Turčije kot države pesimističnih predvsem zaradi ekonomskih težav in visoke stopnje brezposelnosti. Kar 72,9 odstotka vprašanih si želi oditi v drugo državo (Konrad Adenauer Stiftung 2021).

Selitve iz Turčije v Evropo niso novost. Raziskovalca mednarodnih odnosov Erdi Öztürk in Hakkı Taş (2022) menita, da trenutno poteka že peti »val izseljevanja« iz Turčije v EU. Prve množičnejše selitve segajo že v šestdeseta leta 20. stoletja, od prvih sporazumov o začasnem delu,² ki so prebivalcem Turčije omogočali delo v nekaterih evropskih državah (glej Abadan-Unat 2011; Fassman in Içdyugu 2013). Številni delavci so, čeprav so bile selitve sprva mišljene kotčasne, v državah izselitve tudi ostali. Sledila sta združevanje družin in povečevanje diaspore, tako da po ocenah turške vlade v zahodnoevropskih državah trenutno živi okoli 5,5 milijona Turkov (Ministrstvo za zunanje zadeve Turčije 2022). Preseljevanje v Evropo pa se po ocenah nekaterih raziskovalcev še ne bo nehalo (Erzan idr. 2007; Güngör in Tansel 2008; Dedeoğlu in Genç 2017). Med raznolikimi razlogi za selitev po uradnih ekonomskih raziskavah prevladujejo politični in ekonomski razlogi (Dedeoğlu in Genç 2017; Öztürk in Taş 2022).

1 Evropo uporabljam kot emski pojem. Sogovornice so pod izrazom Evropa običajno mislile države EU, še najpogosteje zahodne države članice. Le redko so uporabile izraz »Evropska unija«, zato tudi sama v članku uporabljam izraz Evropa.

2 Nam so sporazumi bolj znani pod imenom »gastarbajterstvo,« tovrstni bilateralni sporazumi so bili sklenjeni tudi med nekdanjo državo SFRJ in drugimi državami, kamor so se njeni državljani preseljevali.

* Dagmar Nared, mag. etnologije in kulturne antropologije, doktorska študentka, asistentka – mlada raziskovalka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; dagmar.nared@ff.uni-lj.si.

Opazila sem, da številni izsledki o selitvah oz. migracijah iz Turčije v Evropo (Erzan in drugi 2007; Güngör in Tansel 2008; Abadan-Unat 2011; Fassmann in İçduygu 2013; Dedeoğlu in Genç 2017; Öztürk in Taş 2022) ne temeljijo na poglobljenih etnografskih raziskavah in umeščanju v prostor in čas, kar je pomanjkljivost migracijskih študij (glej npr. Mayblin in Turner 2021). Pričujoči članek temelji na etnografski raziskavi, v kateri sem se spraševala o prepletenosti spola in migracije, o počutju mladih žensk in kaj dejansko pomeni biti ženska v sodobni Turčiji. Ali so ti občutki vplivali na želje po migraciji v Evropo? Kako so nanje vplivale politična kriza in predsedniške volitve 2023, na katerih je ponovno zmagal Erdoğan? Zanimalo me je tudi, kako so spremembe v poklicnih in družinskih odnosih doživljale ženske; ali so tudi tovrstne, spolno zaznamovane spremembe, vplivale na željo po odhodu v Evropo?

V članku³ pritrjujem tudi pogostim opazkam, da raziskovanje ne zajema dimenzije spola, čeprav je ta v zadnjih letih postal pomembnejši tako v tujini kot Sloveniji (Mayblin in Turner 2021; glej tudi Cukut Krilić 2009; Milharčič Hladnik 2016). Z etnografijo želim pokazati, kako dimenzija spola pomaga razumeti specifičnosti migracijskih procesov. Drži tudi nasprotno: raziskovanje želje po migraciji omogoča vpogled v vsakdanje življenje Turkinj. Spol tu razumem kot moč in ne kot identiteto (glej Mayblin in Turner 2021: 237). Spol kot identiteta je le še ena spremenljivka oz. identitetna plast, ki se vpenja in deluje intersekcionalno, to je, med mnogimi drugimi identifikacijskimi središči (npr. starost, kraj bivanja, ipd.). Če spol razumemo kot moč, ta središči strukturo, v kateri so subjekti prisilno kategorizirani v spolne (binarne) kategorije (moški, ženska), na katere se vežejo tudi družbene predstave, pričakovanja in odgovornosti. Raziskave o migracijah spol najpogosteje razumejo kot identitetno kategorijo, kar sicer prinaša zanimive uvide, vendar le redko ponuja zadostno kritično refleksijo družbenih razmerij moči (Hyndman v Mayblin in Turner 2021: 235).

V članku najprej pojasnim zgodovinski in sodobni položaj žensk v Turčiji, sledijo opis terena in druga metodološka pojasnila. Nato z etnografijo pojasnim še upadanje pravic žensk v Turčiji, kot ga občutijo sogovornice same, ter družbene in družinske pritiske ter povečevanje nasilja v intimnih partnerstvih. Pokažem, da se dekleta želijo izseliti iz strahu pred nasiljem in avtoritarno državo, ki jim pri tem ne pomaga. V drugem delu članka to željo pojasnujem z ovirami mednarodnega mejnega režima. Nekatera dekleta njihov družbeni položaj tako močno zaznamuje, da kljub temu da ne morejo pridobiti vize in se izseliti, še vedno sanjarijo o svojem življenju drugje. To sanjarjenje razumem kot poskus samouresničitve oz. strategijo, kako

se upreti danemu položaju, s katerim se moje sogovornice ne strinjajo.

Zgodovinska in aktualna regulacija vsakdanjega življenja žensk v Turčiji

Ženske v Turčiji so nosilke pričakovanj in idealov, ki so jih oblikovale predvsem državne in religijske elite. V zgodnjem 20. stoletju se je po Mustafi Kemalu Atatürku, ki je vzpostavil samostojno državo Turčijo in orisal specifični ideal turške državljanke, vzpostavila kemalistična ideologija (Arat 1997; Kandiyoti 1997; Berkes 1998); ta naj bi sledila evropskemu modelu nacionalne države in evropskemu življenjskemu stilu. S pomočjo »vladnega, sodnega in izobraževalnega sistema« (White 2008: 258) so se izvajale številne kulturne politike in poskusi sekularizacije javnega življenja (glej Berkes 1998: 475). V kemalistični preobrazbi v moderno Turčijo je bila ženska ključna, Atatürk je s Turkinjami skušal doseči ideal modernosti: volilno pravico so pridobile že leta 1934, postavil jih je tudi na trg dela. Vendar pa emancipacija ni prinesla svobodne izbire (Kandiyoti 1987), v zasebnosti so še vedno morale igrati svojo tradicionalno vlogo (Arat 1997: 100). V javnosti se niso smele pokrivati, kar je bila ideja osvobajanja žensk, s tem pa jim je bila hkrati odvzeta pravica lastne izbire. Stališče, da moški ščiti in zagotavlja mirno življenje ter dominira tako v družinskem kot javnem življenju, ni bilo nikoli zares izkoreninjeno (Sirman 2007), kar je promoviral tudi nacionalni diskurz.

Regulacija vsakdanjega življenja žensk v Turčiji se pod nekoliko drugačno taktirko nadaljuje vse do danes. Erdoğanov islamizem je Turkinjam dovolil (oz. celo spodbudil) pokrivanje, obenem pa ustvaril tudi »novo islamsko žensko«, ugotavlja socialna antropologinja Jenny White (2008: 378). Erdoğanova oblast je spremenila prevladujoči diskurz o razmerju med spoli. Spolna ideologija se je prelevila v bolj neoliberalne, nacionalistične diskurze z več islamističnih idej (Coşar in Yeğenoğlu 2011). Država ima do žensk in njihovih pravic paternalističen odnos. Vladno vodeni programi nasilje v družini razumejo kot izključno posameznikovo težavo, kot denimo neprimerno delovanje očeta, ki ne zna prevzeti svoje vloge zaščitnika in poglavarja družine (Babül 2015). Moški je obravnavan predvsem kot glava družine, zaščitnik mater in otrok, od svojih »varovancev« pa zahteva poslušnost. Antropologinja Elif Babül (2015: 123) v zaščitniškem diskurzu prepozna nacionalistično paradigmo, usklajeno s pojmovanjem očetovske vloge iz časa mlade turške republike, v kateri je bilo ščitenje žensk in otrok »častna vloga«. Ker dominantna politična ideologija ženski vsiljuje podrejen položaj, naj bi nasilje sprejela kot posledico svojih »napačnih« ravnanj.

Država aktivno ustvarja in reproducira paternalistične diskurze, ženske pa postavlja v vse slabši položaj. Iz številnih poročilih je razvidno, da se je v zadnjih letih položaj žensk opazno poslabšal. Amnesty International (2021: 9) piše, da

3 Članek je povzetek magistrskega dela *Iskanje boljšega življenja v Evropi: Aspiracije, imaginacije in afektivni svetovi mladih Turkinj v Istanbulu* (Nared 2023).

se spolna diskriminacija v Turčiji še najbolj izraža v nasilju nad ženskami in dekleti. Marca 2021 je Erdoğan z dovoljenjem administrativnega sodišča izstopil iz Istanbulske konvencije, ki je ena pomembnejših zakonskih zavez, s katerimi vlade ščitijo ženske in žrtve nasilja (Amnesty International 2021: 5). Prav Erdoğanova vlada je leta 2012 Konvencijo prva ratificirala, s tem pa sprejela tudi novi zakon št. 6284 o zaščiti družine in preprečevanju nasilja nad ženskami (glej Mor Çatı 2023). Omenjeni zakon želijo nekatere skrajno desne vladajoče stranke odstraniti (glej Duvar 2023b).

Oboje, tako nasilje v intimnih partnerstvih kot število femicidov, pa narašča. Platforma »Ustavili bomo femicid« (Kadın Cinayetlerini Durduracağız) vsak mesec poroča o novih primerih femicida ali umorih žensk v nenavadnih okoliščinah (Kadın Cinayetlerini Durduracağız 2024). Femicid je pogosto rezultat upora žensk proti moškemu nadzoru, pogost povod za umor žensk so njihove želje, da bi samostojno odločale o svojem življenju, nasilje izzovejo tudi zahteve žensk po ločitvi oz. razhodu (Anavatan in Kayacan 2023: 3). Poročila različnih nevladnih organizacij (glej npr. HRW 2022a) opozarjajo tudi na odločitve sodišč, ki po 29. členu turškega kazenskega zakonika skrajšujejo zaporne kazni moškim, obtoženim femicida. Člen navaja, da je lahko povzročitelj oproščen v primeru, da je njegov nasilni odziv izzvala ženska. Tudi organizacije, ki opozarjajo na nasilje nad ženskami, so politično nadzorovane. Eno od organizacij, ki poroča o femicidih, so želeli celo ukiniti. Turški notranji minister Süleyman Soyly je nevladne organizacije ob protestih proti njeni ukinitvi obtožil pretiravanja, in trdil, da je število femicidov v Evropi višje kot v Turčiji. Povečuje se tudi število primerov družinskega nasilja (glej HRW 2022a).

Številke so verjetno še večje, prijava nasilja v družini je namreč pogosto težavna, žrtve se srečujejo z mnogimi ovirami. Ženske pri poskusih prijave nasilja pogosto nalletijo na policiste, ki jih ne jemljejo resno, tudi poročila o prijavah so površna (WWHR, Mor Çatı in Ka.Der 2021). Čeprav zakon št. 6284 ženskam, ki zanj zaprosijo, omogoča zaščito, se pogosto zgodi, da se njihove prošnje ne upošteva (za več primerov glej poročilo HRW 2022b).

Trenutna oblast svoja dejanja običajno utemeljuje z islamsko religijo,⁴ ki jo razume kot moralno avtoriteto ali

kot reševanje nacionalnega vprašanja. Predvsem Erdoğan ženske omejuje na materinstvo in skrbstveno delo, kar naj bi, ker jim to veleva tudi religija, to delale za Turčijo in njene prebivalce.⁵ S podobnimi argumenti pogosto napada LGBTQ+ skupnosti in feministke, ki jih označuje kot »deviantne«⁶, krivi za družbeni razkol in tudi za nasilje nad ženskami. Z »drugačenjem« in tudi s političnim nagovarjanjem tistih, ki odstopajo, se nasilje do določenih skupin in posameznikov, ki se ne uklanjajo družbenim pričakovanjem, normalizira tudi v vsakdanjem življenju (Kandiyoti 2016; Mutluer 2019).

Turška nacionalna ideologija, bodisi kemalistična bodisi Erdoğanova, ohranja neenakopravna družbena razmerja moči, ki prispevajo k podrejenosti žensk. Ideja, da je moški normativ, ženska pa drugi spol (de Beauvoir 2022), odraža širšo spolno neenakopravnost, ki se v Turčiji izraža na različne načine. Ker so med razlogi, da si mlada dekleta želijo oditi, jih v nadaljevanju podrobneje prikažem.

O metodologiji in terenu

Članek temelji na večmesečnem etnografskem terenskem delu v Kadıköy na azijski strani (*Anadolu yakası*) Istanbula. Na univerzi Marmara v Istanbulu sem med septembrom 2022 in junijem 2023 na Erasmus+ študijski izmenjavi preživela eno študijsko leto. V Istanbulu sem na univerzi Boğaziçi, prav tako na Erasmus+ študijski izmenjavi, nekaj mesecev preživela že leta 2018. Nekaj turških prijateljic iz takratnega obdobja mi je pomagalo pri raziskovanju, ena med njimi se je sama ponudila za sogovornico. Večino drugih Turkinj sem spoznala na gostujoči univerzi ali ulicah Kadıköya. Kadıköy je progresivna mladinska četrt, v kateri so se moje sogovornice počutile še najbolj prijetno. Zaznamuje jo živahno nočno življenje, družabnost v barih in diskotekah. Četrt, v kateri mladi zavetje in solidarnost najdejo v skupinah podobno mislečih, vse bolj postaja njihov drugi ali pravi dom. Za moje sogovornice je Kadıköy prostor svobode, kjer se lažje izražajo in eksperimentirajo z videzom, modo in s stilom. Mnogim se zdi, kot da se v Istanbulu zaradi vse močnejše islamistične politike ne morejo več svobodno izražati, na kar kaže ne le moja, temveč tudi druge raziskave (Navaro-Yashin 2002; Gökarıksel 2009; Liebelt 2019).

Daljši čas bivanja in etnografskega dela v Istanbulu mi je omogočil več časa preživeti s turškimi dekleti in se z njimi pogosto srečevati, kar je poglobilo tudi medsebojno zaupanje. Moje prijateljice in sogovornice so bile predvsem tiste mlade ženske, ki so živele v Kadıköy in so razmišljale o selitvi v Evropo. Opravila sem osem polstrukturiranih

4 Tu je pomembno poudariti, da je dojemanje ženske in njene vloge v turški družbi skozi prizmo religije le ena izmed obstoječih interpretacij islama. Islam lahko, kot antropologinja Alenka Bartulović (2015: 275) ugotavlja za Bosno in Hercegovino, pripomore tudi k podpiranju spolne enakopravnosti in večji politični participaciji muslimanskih žensk. Mnogo verujočih Turkinj, tudi v Kadıköy, islama in ženske vloge ne razume tako, kot ju razume politična elita, saj so njihove interpretacije spolnih vlog in razmerij med spoli v nasprotju s hegemonskimi idejami vladajoče politike. Hkrati pa nekateri v Turčiji dojemajo islam kot religijo, utemeljeno na patriarhatu (prim. Arat 2010), s čimer se tudi muslimanke spopadajo na vsakodnevni in čustveni ravni (glej Abdel-Fadil 2023).

5 Tovrstni diskurz se preseli tudi v razprave o reproduktivnih pravicah (glej Frank in Çelik 2017).

6 Za primer glej Erdoğanov govor po zmagi na volitvah maja 2023 (Dasgupta 2023).

intervjujev, v katerih sem se pogovarjala predvsem o njihovih bolj intimnih željah po selitvi, o njihovih aspiracijah, pogledih na Evropo, trenutnem stanju v Turčiji in lastni prihodnosti. Med njimi je bilo nekaj spontanih pogovorov, ki so včasih razkrili celo več kot formalni intervjuji, še zlasti v mednarodni družbi, ko je pogovor pogosto sam od sebe stekel o selitvi, »Evropi«, potnih listih in vizah. Prav tako mi je moje daljše bivanje v Istanbulu omogočilo, da sem Turkinje spremljala dlje časa; opazovala sem njihovo vsakdanje odzivanje, predvsem ob večjih kriznih dogodkih, denimo potresu v Kahranmarašu, in turških predsedniških volitvah 2023. Spremljala sem tako tiste, ki se jim je uspelo preseliti, kot tiste, ki so se ukvarjale s postopnim, težavnim in z dolgim pridobivanjem vize.

Življenjske izkušnje Turkinj razumem kot specifične glede na prostor in čas. Ker je etnografija, kot piše antropologinja Lila Abu-Lughod (1991: 149), partikularna, nikakor ne želim posploševati, k obsežnim zgodbam v razpravah o sodobni Turčiji želim zgolj dodati košček pripovedi in občutkov. Prav tako želim prispevati svoj delež k razumevanju položaja žensk v turški družbi, pojasniti težnje po migraciji in ovire, ki jih mnogim državljanom in državljanke Turčije postavlja izključujoči mednarodni migracijski sistem. Sledila sem zgledu antropologinje Yael Navaro-Yashin (2002), ki se izogiba poenostavitvam vsakdanjega življenja v Turčiji. Med raziskavo sem bila pozorna tudi na razlike med povedanim in dejanskim, med pripovedjo in vedenjem (Jerolmack in Khan 2014), kar je zlasti pomembno pri raziskovanju zamišljanja prihodnosti, v katerem se želje in predstave o prihodnosti pogosto ne ujemajo z vsakdanjimi praksami posameznikov (glej Bryant in Knight 2019).

Na tem mestu želim jasno opredeliti tudi svoj lastni položaj v raziskavi (Haraway 1988). Kot Evropejka oz. državljanica ene izmed držav EU v Turčiji je ta drugačen od položaja intervjuvank. Večkrat slišani komentarji o moji »evropskosti« so odpirali razprave o Evropi in bivanju v njej. Moj položaj je odpiral teme, ki so me zanimale kot znanstvenico. Ta in (pripisana) pripadnost sta mi omogočila, da v svojih stikih s Turkinjami spoznam dejansko stanje. Iz njih sem že samo zaradi svojega izvora privabljala drugačne pripovedi, poudarke, ideje, kot so si jih delile med seboj.

Spol kot razlog migriranja

Zmanjševanje pravic žensk

Čeprav ima 32-letna Sevgi rada svojo družino, prijatelje in življenje v Istanbulu, so jo različni pritiski prepričali v odhod. Tako kot večina žensk tudi Sevgi s spolom povezanih pritiskov ni doživljala le doma, temveč tudi v službi ali na univerzi. Opozorila me je, da je od vsega najhuje, da to stanje spodbujajo vladne elite same. Sevgi je bila zaposlena v feministični organizaciji Mor Çati, zato je vplive

trenutne vlade še bolje spoznala. Njena organizacija se financira iz drugih in ne državnih virov, zato ni občutila siceršnjih posledic nedemokratskih procesov v nevladnem sektorju; te so občutile predvsem feministične in LGB-TQ+ organizacije (Negron-Gonzales 2016; Eslen-Ziya in Kazanoğlu 2022). Delovanje nevladnih organizacij je zato ali omejeno ali pa jim sploh ne prisluhnejo, kar preprečuje aktivno ukvarjanje z vse večjo erozijo ženskih pravic. Pripovedovala mi je o vsiljevanju idej političnih oblastnikov, ki ne upoštevajo ali vključujejo žensk v ključne politične odločitve, povezane predvsem z njihovimi trenutnimi stiskami. Že omenjeni izstop iz Istanbulske konvencije in grožnje, da bodo ukinili še zadnje zakone za zaščito žensk, so Sevgi še zlasti prestrašile. Pogovarjali sva se le nekaj mesecev pred parlamentarnimi volitvami maja 2023, ki so Sevgi zaradi trenutnega položaja žensk in prihodnosti v primeru ponovne Erdoğanove zmage še zlasti skrbele. Poteze vlade, ki vse bolj zmanjšujejo ženske pravice, so za Sevgi izdaja; država, ki naj bi jih ščitila, tega ne počne oz. jim celo aktivno škoduje. Kritična je bila tudi do diskurza vladne elite, ki naj bi se po njenem mnenju ukvarjala s precej manj pomembnimi ženskimi vprašanji, kot so npr. oblačilne prakse. Feministične nevladne organizacije sicer skušajo stanje blažiti in spreminjati, vendar pa to ni dovolj, zato se je Sevgi odločila za izselitev v Nemčijo. Sama porast nasilja v Turčiji pojasnjuje v nasprotju z dominantnim vladnim diskurzom, ki večino nasilja na podlagi spola upravičuje, pogosto ga razume tudi kot odziv na krizo med epidemijo covid-19.

Vedno je bilo slabo, a postaja slabše. To želimo še naprej poudarjati, ker se je v času pandemije nasilje povečalo. Pravijo, da je to zaradi pandemije. Vendar smo v Mor Çati mnenja, da nasilje izhaja iz ... kako naj rečem ... da si to želiš, da si to izbereš. Vendar se v času pandemije [nasilna dejanja, op. a.] samo opravičuje, ker so ljudje ostali skupaj doma, na primer, moškim je bil onemogočen odhod na delo in so postali jezni, kar je privedlo do nasilja. Ne, ljudje izbirajo nasilje, ker ni enakosti med nami. [poudarek avtorice]

V tem smislu ne preseneča, da moje sogovornice državo vidijo kot sovražnika, ki s svojim političnim delovanjem neguje kulturo strahu in jim onemogoča normalno in varno življenje tako v javni kot zasebni sferi.

Družinska in družbena pričakovanja

Ena izmed sogovornic, 23-letna Zeynep, se je med mojim terenskim delom že preselila v Berlin. Srečala sem jo že med prvo študijsko izmenjavo v Istanbulu leta 2018, ko je na prestižni univerzi Boğaziçi študirala sociologijo. Čeprav je ob študiju delala v vladnem sektorju, so jo finančno podpirali starši; sama se je zaradi naraščanja cen

težko preživljala. Ekonomska kriza,⁷ ki trenutno pesti Turčijo, vsakdanje življenje otežuje mnogim. Valuta turške lire je padla najnižje od leta 2002, državo pesti visoka inflacija (glej Bayhan 2022). Med pisanjem pričujočega članka (februar 2024) je bil evro vreden 32,84 turških lir (še leta 2016 3,34). Zeynep se kljub želji zaradi visoke inflacije ni mogla preseliti na svoje. Stanovanjska problematika pesti večino mladih. Časopis *Duvar* (2023a) poroča, da najemnika za stanovanje v Istanbulu znaša v povprečju 13.000 lir, minimalna plača le 8.506 lir. Zeynep mi je večkrat pripovedovala zgodbe svojih sorodnikov in prijateljev; iz njih je razvidno, da je realnost še veliko slabša, minimalne plače in drugih zakonskih delavskih pravic nihče ne upošteva. Zaradi šibke socialne države se mladi najpogosteje zanašajo na svojo družino. Zeynepini starši so ji z veseljem finančno pomagali. Da je prihranila več denarja, je v istanbulskem stanovanju živela s svojo teto, čeprav je tudi sostanovanstvo postalo predrago. Starši so jo poklicali skoraj vsak dan, tudi teta jim je večkrat poročala, kaj počne njihova hči. Čeprav ima starše rada in jih pogosto obiskuje v Antalyi, je večkrat občutila, da jo omejujejo z zasliševanjem o preživljanju prostega časa. Kot študentko univerze Boğaziçi je nihče ni spraševal o njeni karierni poti; glede tega so ji očitno zaupali, pod vprašaj pa so nenehno postavljali njen življenjski slog. Zeynep priznava, da njeni starši niso najbolj strogi, a se kljub temu ni mogla povsem sprostiti. Pripovedovala mi je o občutkih ob razmišljanju, da bi lahko živela drugje:

Na primer, v Turčiji je težava, če moj fant ostane pri meni. Moj bivši je občasno prihajal k meni domov. Ko sem imela telefonski pogovor z mamo, sem odšla v svojo sobo, zaprla vrata in ji rekla, da sem sama doma. Če bi to vedeli [da je fant pri njej, op. a.], bi bila to zame ogromna težava, res, res ogromna težava. Zaradi tega se počutim tesnobno, kot da delam nekaj slabega. Ampak ni tako – gledava film, normalno preživljava čas skupaj. Res ogromen problem bi bil, če bi kdo [od sosedov, op. a.] videl, da fant prihaja k meni in bi to potem povedal moji teti [pri kateri Zeynep živi, op. a.]. Kaj naj naredim? Nočem doživeti česa takega. Če bi imela svoje stanovanje v Istanbulu, bi bilo veliko lažje nadzorovati svoje življenje. Družina me velikokrat obišče, s tem načeloma nimam težav, pogrešam jih in jih imam rada, ampak mislim, da tega ne bodo mogli početi, ko se bom preselila v Berlin. Morda bom to izkusila v telefonskem pogovoru, ampak ne bom tesnobna glede tega, kaj če kdo vidi nekaj 'škandaloznega' in pove moji teti?

Za Zeynep je bil Berlin vmesna pot. Ko je še živela v Istanbulu, si je življenje tam predstavljala kot bolj neodvi-

sno od staršev. Finančno bi bila od njih še vedno odvisna, tudi nadzor bi še vedno čutila, a manj kot v Istanbulu. Kilometri in državne meje naj bi ji omogočali dovolj svobode. Med pogovorom o razlogih za njen odhod so se razkrili skriti pritiski, ki jih v Turčiji občuti kot ženska in hčerka. Njena želja po lastnem, ločenem in neodvisnem življenju je bila posledica utrujenosti zaradi sledenja družbenim in družinskim pravilom. Biti ženska in hčerka v Turčiji po njenem pomeni spoštovati določena spodobna in družbeno sprejemljiva pravila. Kršitev pravil zahteva opravičevanje, predvsem pa prikrivanje resnice, npr. da ima fanta, ki jo občasno obišče v tetinem stanovanju.

Ženska v domačem, patriarhalnem okolju, kjer mora izpolnjevati določena, na podlagi spola oblikovana pričakovanja, še vedno ostaja podrejena. V zasebnem življenju ne zaznavamo le različnih obrisov patriarhalne in družinske kontrole nad dekleti, temveč tudi različne načine njihovega spopadanja z njimi (Kandiyoti 1991: 434). Zeynep se je z družbeno in družinsko kontrolo spopadala tako, da je najprej načrtovala pot v Evropo, kjer je pozneje tudi zaživela. Ekonomska kriza na Zeynep ni vplivala le z nezmožnostjo samostojnega preživljanja ali bivanja: zanjo bi ekonomska neodvisnost pomenila tudi konec pričakovanj, da bo živela po družbenih pričakovanjih. Bila je prepričana, da bo po selitvi v novem okolju lažje nadzirala lastno življenje. Misel o selitvi v Berlin, ki jo bo odrešil z družinsko častjo povezanih skrbi, je bila zanjo katarzična.

Turška država žensko telo stalno in vztrajno paternalizira. Feministična teoretičarka Sara Ahmed (2004) nacionalni paternalizem razume kot namig, da so ženske v državi pravzaprav nezaželeni. Če sledimo tej logiki, lahko lažje razumemo moč želje mladih Turkinj po odhodu iz države. Želijo se izviti iz svojega položaja Druge ali celo drugorazrednosti, v katerega so potisnjene.

Življenje v strahu

Tudi 29-letna Gamze je o svojih izkušnjah z nasiljem v partnerskem odnosu iskreno spregovorila že ob prvem srečanju. Pripovedovala mi je, da ga je zaman prijavila na policijo. Po več mesecih čustvenega nadlegovanja in groženj se Gamzin nekdanji partner ni želel odstraniti iz njenega življenja in jo je vztrajno zasledoval; skrivala se je pri svojih prijateljicah. Ker ji je grozil, da bo pretepel njenega očeta, se je odločila poklicati policijo, ta ga je priprla, njo pa o primeru zaslišala. Pokazala jim je sporočila, s katerimi ji je grozil in pisal, da načrtuje napad na njeno družino. Odziv policije je pokazal na nerazumevanje nasilja, ignoriranje žrtev, posmehljiv odnos do mlajših žensk in navsezadnje na dejstvo, da oblast ne zagotavlja enake obravnave vseh državljanov in državljanek.

Poslušaj tole, ker ravno zaradi tega ne zaupam več nikomur. Policija mi je vzela telefon in izbrisala sporočila. Telefon tam namreč ni bil dovoljen, poleg tega pa se jim sploh ni zdelo pomembno ukrepati proti mojemu

⁷ Za trenutno ekonomsko situacijo še najbolj krivijo turškega predsednika Erdoğan, ki je kljub nasprotovanju strokovnjakov več let vztrajal pri neobičajni ekonomski politiki (Bayhan 2022). Erdoğan je v novem mandatu, od volitev maja 2023, to politiko spremenil, a ekonomska kriza ostaja.

partnerju, ker je bil on videti tako nedolžno. Spominjam se, da je policist izbrisal sporočila, rekoč 'haha, kaj je naredil ta neumen fant, a,' in je nekako nasmejan izbrisal sporočila. Veš, tudi policisti so me spraševali, kaj sem naredila partnerju, da sem ga tako razjezila. Tudi če bi ga prevarala, to ne pomeni, da lahko ta moški stori kaj takega! V resnici nisem storila ničesar. Nikomur ne moreš zaupati. [...] Če bi ga dejansko tožila, potem bi se res začela bati, kaj bi lahko še storil. Tako da nisem naredila nič, skušala sem vse zakriti. Veš, tudi če bi ga tožila, bi on zgolj izgubil službo, ne bi ostal v zaporu. Bil bi nekje zunaj. Tudi če bi imela prepoved približevanja, bi me lahko v bistvu ubil. Lahko mi škoduje. In po moji smrti ni pomembno, ali ga dajo v zapor ali ne. In v tej državi je toliko zgodb podobnih tej. Tako da se počutim negotovo v tej državi. [poudarki avtorice članka]

Svoje izkušnje je Gamze povezala z odzivi države, zato se je tudi ona bala predsedniških volitev in novega mandata starega predsednika. Zdelo se ji je, da se stanje lahko še poslabša. »Strah me je biti človek v Turčiji, kaj šele ženska.« Strah pred nasiljem se je pri Gamze in drugih sogovornicah začel v njihovo čustveno doživetje mesta in turške družbe; rekle so, da se je nasilje čutilo v zraku. Afekti in občutki, povezani s strahom in z negotovostjo, ki sem jih zaznavala v vedenju in izjavah sogovornic, so tudi izrazi kritike in političnosti.⁸ Filozof John Protevi (2009: xii) namreč družbeno in somatično povezuje s konceptom političnega afekta in političnega telesa. Afektivna stanja med drugim medirajo dolgoročni mehanizmi oz. procesi vlade (Protevi 2009: xii). V pisanju o doživljanju nasilja in nevarnosti, o katerih so govorile moje sogovornice, je mogoče pokazati ne le na politične poteze sodobne oblasti in uradnikov, tudi policistov, ki ženskih mnenj ne jemljejo resno, temveč tudi na prevladujoči diskurz, ki turške ženske, predvsem mlade, dojema kot šibke in kot tiste, ki potrebujejo zaščitnika, rešitelja, a tudi nekoga, ki se (pravilno) odloča namesto njih. Dejanje policista, ki ga opiše Gamze, kaže tudi na splošno razumevanje, da so reakcije žensk pretirane ali pretirano emocionalne, skratka neracionalne. Zato se tudi nasilje, zlasti nasilje na podlagi spola, pogosto odriva iz družbene razprave in dojema kot intimna stvar, ki sodi v družinsko življenje (Ekal in Elden 2019). Čeprav so feministična gibanja odprla razpravo o nasilju, se nasilje v intimnem partnerstvu še vedno obravnava kot nekaj, kar se tiče samo družine. Vmešavanje drugih akterjev (kot je denimo policija, država itd.) naj bi bilo nezaželeno oz. nepotrebno.

Opisana afektivnost je bila kot del vsakdanjika za sogovornice vse bolj nevzdržna in je še povečevala njihovo že-

ljo po odhodu. Sogovornica Melek mi je rekla, da »moški ne bodo nikoli razumeli, kako se me kot ženske počutimo tukaj«. Ne govorimo le o enem incidentu ali posamičnem prostoru; v primeru Istanbula in občutka varnosti deklet se je afektivnost preselila v vsakdanjik, postala del istanbulskega ali turškega ozračja. Ozračje feministična filozofinja Teresa Brennan (2004: 1) razume kot občutenje afekta drugih, kar lahko, čeprav le za trenutek, »spremeni biokemijo in nevrologijo subjekta«. Najlaže jo je razložiti z enostavnim vprašanjem: »Ali obstaja kdo, ki ni, vsaj enkrat, vkorakal v sobo in 'začutil ozračja'?« (Brennan (2004: 1). Občutje brezizhodnosti žensk jasno nakazuje razmerja moči v turški družbi. Ozračje nasilja je zasidrano v zavesti Turkinj. Kot piše antropologinja Veena Das (2007), nasilje na subjekt v njegovem vsakdanjiku vpliva v različnih trenutkih. Lahko se kaže v intimnem odnosu ali naboru incidentov na ulici. Vsi ti na strahu utemeljeni afekti ustvarjajo »ekologijo strahu v vsakdanjem življenju« in vplivajo na dejanja posameznikov, predvsem pa posameznic.

Strah pred naraščajočim nasiljem nad ženskami je lahko razlog za selitev v Evropo. Gamze se je iz stanovanja staršev kot sostanovalka preselila v stanovanje v Kadıköy. Kot razlog za to je navedla, da se je želela počutiti varneje. V Kadıköy se mnogo deklet počuti bolj prijetno, predvsem pa bolj svobodno. Četrta je tudi bolj odprta za pripadnice LGBTQ+ skupnosti, ki tam živijo in delujejo, sestankujejo in iščejo prostovoljce za istanbulske skupine Pride. Na ulici je Gamze predvsem ponoči še vedno strah, zaradi številnih živžganj za dekleti ter objektivizacije in seksualizacije žensk ne želi ostati v Turčiji. Selitev v Kadıköy ji ne zadošča, občutek ima, da se mora izseliti iz svoje matične države. Stalno prisoten strah ji preprečuje lagodno življenje v njej sicer ljubi četrti.

Afektivni in imaginativni izhod iz Turčije

Občutek brezizhodnosti je med mojimi sogovornicami dosegel vrhunec po katastrofalnem potresu februarja 2023, poglabljaj pa se je do predsedniških in parlamentarnih volitev v maju. Na ulicah, univerzi in med prijateljicami sem pogosto slišala komentarje, da se je oblast sprevrgla v norost. Kot prvi primer so navajali teroristični napad na glavni ulici Istiklal novembra 2022. Večina mladih Turkinj in Turkov v Kadıköy je menila, da je napad organizirala turška vlada, ki naj bi nato krivdo zvalila na kurdske delavsko stranko (PKK) ter s tem prepričala prestrašene Turke, da le trenutna vlada lahko zagotovi varnost in mir v državi.

Drugi primer je bil potres, v katerem se je zaradi pomanjkljive gradbene zakonodaje in skorumpiranega gradbenega sektorja na prizadetem območju sesula večina stavb. Po uradnih statistikah naj bi umrlo čez 40.000 ljudi, druge ocene predvidevajo nekajkrat višje številke (Holmes idr. 2023). Država se je na potres odzvala pozno in neorganizirano. Po mnenju nekaterih se je Erdoğan namenoma pozno odzval na kritične razmere, potres je bil namreč na

⁸ Ker se intimno in politično neizogibno povezujeta, mislim, da je afekt kot tak tako političen kot intimen. S poudarjanjem afekta kot političnega želim zgolj v ospredje postaviti vlogo države ter politike v ustvarjanju specifičnega afektivnega ozračja in doživetje teh občutkov kot nujno političnih s strani mojih sogovornic (več o afektu glej Hofman idr. 2020).

nacionalno mešanem območju, ki ga država pogosto marginalizira. Turčija je zaradi geoloških značilnosti v stalni nevarnosti pred velikimi potresi, njena nepripravljenost pa, predvsem v Istanbulu, kjer pričakujejo močnejši potres, povzroča skrb. Prijateljica Turkinja me je nekaj dni po potresu spodbudila, da državo zapustim, saj imam privilegij, da si življenje lahko rešim v »udobni, varni Sloveniji«. Po potresu se je strah pred morebitno novo Erdoğanovo zmago še poglobil. Upanja, da bo v Turčiji v prihodnosti bolje, ni bilo zaznati.

V zadnjih letih močno poslabšano vsakdanje življenje Turkov in Turkinj je doseglo raven, ki jo lahko opišem s konceptom »fikcijske realnosti«. Antropologinja Begoña Aretxaga je kot fikcijsko realnost opisala življenje v Baskiji med Francovim režimom in po njem, ko je bil vsakdanjik »strukturiran kot fantazija, zgodba, prizor« (Aretxaga 2005: 219). Ker življenje večje skupnosti v državi lahko hitro postane absurdno in nerealistično, ga Aretxaga primerja s fantazijo, ki pa je kljub temu resnična. Podobno je tudi vsakdanje življenje v sodobni Turčiji za številne Turke in Turkinje v Kadıköy skoraj nedojemljivo.

Opazila sem, da se pogovori o stanju države ob nezaupanju prepletajo z idejami o prihodnosti. Dva meseca po potresu in slab mesec pred volitvami je ena od turških prijateljic z zanosom rekla: *»A si predstavljaš, da ga [Erdoğan, op. a.] ne bo več? A si predstavljaš, da bomo lahko v EU? Ko pomislim na kaj takega, me prevzame noro veselje.«* O možnosti drugačne Turčije se je neprestano pogovarjala s svojimi prijatelji in prijateljicami. Prepričana je bila, da bo zmaga druge politične opcije Turčijo sprva pahnila v nestabilnost, toda alternativa, ki se pozneje ni uresničila, ji je dajala upanje, povezano z EU. Po njenem bi bilo življenje v državi znosnejše, če bi se turška politika usmerila k evropski. EU je bila za večino mojih sogovornic zadnja izhodna točka – kot rešitev iz fikcijske realnosti, v kateri so se znašle.

Obsežni del literature o migracijah zamišljanje razlaga tudi kot upanje (Carling in Collins 2018), zajema namreč želje o prihodnosti ter osmišljanje svojega položaja na neki drugi lokaciji. Upajo tudi posamezniki, ki si odhoda iz različnih razlogov ne morejo privoščiti, a to še ne pomeni, da so zato izločeni iz migracijskega procesa. Ena od oblik migracije je tudi miselno potovanje drugam (Rapport in Dawson 1998). V tem smislu je migriranje del zamišljanja prihodnosti, velja pa tudi obratno – zamišljanje prihodnosti je svojevrstna migracija, čeprav zgolj v druge, pogosto idealizirane svetove. Za večino migrantov oz. tistih, ki bi radi migrirali, je zamišljanje ključni del procesa – ne gre samo za fizični (Salazar 2011: 587), temveč tudi miselni proces. Zamišljanje migracij je že kot tako pogosto utopično (Salazar 2011; Pine 2014). Pomemben del migracij je zato tudi upanje, s katero se antropologija v zadnjih letih vse bolj ukvarja (Miyazaki 2004; Bartulović 2012; Kozorog 2013; Pine 2014; Gregorič Bon 2015; Jansen

2015; Bryant in Knight 2019). Antropologinja Francis Pine (2014) migracije razume kot prinašalke upanja, hkrati pa tudi kot strategijo za prihodnost. Upanje interpretira kot odgovor na otežen položaj posameznikov v neoliberalnem, negotovem svetu. Tudi pri Turkinjah sem zaznala podobna upanja in utopične scenarije, ki pa so bili, ne glede na uresničljivost cilja, pravzaprav beg iz realnega življenja. S tem se potrjuje tudi ideja antropologa Arjuna Appaduraia (2013), ki pravi, da obstaja več načinov, kako misliti prihodnost, tudi svojo lastno.

Upanje je v odhodu v Evropo

Enaindvajsetletna Melek je bila študentka prava na univerzi v Marmari in članica Evropske študentske mreže (Europe student network). V tej vlogi je na svoji univerzi redno organizirala dogodke za Erasmus+ študente, ki so večinoma prihajali iz držav EU. Povedala je, da je svojo idejo Evrope in zamišljanje življenja v njej oblikovala s pomočjo teh poznanstev. Prepričana je bila, da težave, s katerimi se sooča v svojem vsakdanjem življenju v Turčiji, ne pestijo mladostnikov v Evropi, kjer naj bi bilo življenje »brezskrbno, tako kot [živite] vi, Evropejci, Erasmusovci«.

Melek si je aktivno ustvarjala idealno življenje drugje. Ko sem jo spraševala, od kod njena ideja o dobrem življenju v Evropi, mi je rekla:

Vedno smo videli toliko fotografij iz Evrope, na primer, muzejev in umetnosti, in res si želim videti to arhitekturo. Res si želim doživeti ta občutek, da sem tam. Samo videti vse slike, arhitekturo, muzeje in vse, res si želim videti te umetnosti in vse ostale stvari. In ljudi, ki tam živijo, jih resnično želim samo videti. Res si želim doživeti biti nekdo, ki pozna male kavarne. Resnično si želim doživeti ta občutek, ko sediš v kavarni, v neki drugi državi in ljudje govorijo jezik, ki ga ne poznaš. Jaz na primer ne govorim francosko, zato bi res rada slišala Francoze, kako govorijo okoli mene.

Ideja o dobrem življenju se je pri Melek vrtela okrog predstave o tem, kaj bo v Evropi doživela in kako se bo tam počutila. Njena pripoved o boljšem življenju drugje je temeljila na turističnih vtisih, predvsem s socialnih omrežij. Kot piše Arjun Appadurai (2013), so ideje o dobrem življenju ter zamišljanje prihodnosti nedvomno odvisni od kulture oz. družbe. Te predstave so tudi rezultat podob iz medijskega prostora in popularne kulture ali pa so le del govoric, ki idealizirajo Zahod, predvsem njegovo domnevno kozmopolitskost (Salazar 2011: 13).

Bistvo njenega zamišljanja bolj utopičnega življenja drugje (prim. Salazar 2011; Pine 2014) je bila predvsem finančna brezskrbnost žensk, ki jo je povezovala z občutki varnosti in neobremenjenosti s pričakovanji. Financ ni povezovala le s poskusi osamosvajanja, denimo z iskanjem primerne stanovanja, pač pa tudi z vsakdanjim življenjem. Ob srečanju z Erasmus+ študenti, ki so za svojo študijsko izmenjavo pridobili štipendije, se ji je zdelo, kot

da Evropejci nimajo finančnih težav in si lahko privoščijo karkoli. Melek ni živela brezskrbno – ves čas je razmišljala o denarju in svoji finančni stiski. Ko ni študirala, je delala. Za svoje konjičke ni imela niti časa niti denarja; zaradi finančne stiske je v zadnjem času prenehala obiskovati tudi gledališke predstave.

Finančna stiska pa je Melek obenem oteževala ali celo onemogočala selitev v Evropo. Cilj je bil zanjo za zdaj še neuresničljiv. Nekatere sogovornice so že aktivno načrtovale svojo pot, Melek pa je o tem le sanjarila. Njeno zamišljanje prihodnosti in utopično razmišljanje ni temeljilo na možnem ali uresničljivem. Antropologa Rebecca Bryant in Daniel Knight (2019: 157) postavljata distinkcijo med hrepenenjem (*yearning*) in upanjem (*hope*); hrepenenje definirata kot »pasivno obliko momentuma za prihodnost [...], ki implicira nemoč produciranja spremembe«. Omenjena pasivnost se je pri Turkinjah izražala v njihovem čakanju; ker so bile »zataknjene« (glej Hage 2009) v sanjarjenju, so pogosto bežale v svoje pripovedi in vizualizacije o boljšem življenju ali bivanju drugje. Upanje ne deluje kot »nedosegljiva prihodnost, pač pa kot prihodnost nerealiziranega potenciala« in je »način, kako potencialnost uresničiti v dejanskosti« (Bryant in Knight 2019: 134). Turkinje so svoje želje po migraciji v Evropo razlagale podobno, kot je Pine (2014) opisovala delavce na Poljskem, obstajajo pa tudi določene posebnosti. Turkinje se kot ženske pogosto počutijo manjvredne in kot drugorazredne državljanke, in to ne le v javni, temveč tudi intimni sferi, ki sta neizogibno prepleteni. Za Melek je bila idealizacija bivanja v Evropi beg iz njenega realnega življenja. Priznavala je, da je zmedena in ne ve, kaj naj bi v življenju počela. Novo okolje je dojemala tudi kot izhod iz lastne eksistencialne zagate.

Dvojno državljanstvo kot pot do samouresničenja

Kar nekaj ljudi se je sklicevalo na t. i. »evropski« potni list, ki ne obstaja. Gre za poimenovanje potnega lista, ki bi pripadal eni izmed držav EU (običajno imajo v mislih zahodnoevropske države). Ena od njih je bila Hatice, Melekina prijateljica, ki izhaja iz premožnejše družine, kar pomeni, da je pot lažje načrtovala. Med najinim pogovorom je bilo le še nekaj mesecev do selitve v Italijo z namenom magistrskega študija: »Najlažje je priti tja. Sprejmejo te in je najvišja verjetnost, da ti dajo vizo.« Za mnoge Turke in Turkinje je trenutno to izjemno pomembno vprašanje: EU kljub drugačnim obljubam omejuje možnost pridobivanja vize turškim državljanom in državljkam (Dedeoğlu in Genç 2017). Osební dokumenti in potni listi ne zadostujejo, Turki in Turkinje za vstop v EU potrebujejo vizo. Obratno to ne velja: državljani EU lahko vstopajo v Turčijo s potnim listom, v nekaterih primerih tudi samo z osebnim dokumentom. Hatice je to omejeno mobilnost označila za hierarhično, opisala jo je kot kastni sistem. Migracije so rasizirane (Grosfuegl idr. 2015), sistem viz, zgrajen v postkolonialni realnosti, je ustvaril neenakopravne

mednarodne sisteme (glej Mayblin in Turner 2021). V Haticinih očeh je Turčija država tretjega sveta. »Če pa prideš v Evropo, pa si kar naenkrat v prvem svetu.«

Tako Hatice kot Melek se zavedata, kakšen položaj ima Turčija v svetu. Sploh Hatice zato poudarja, kako pomembno je imeti dvojno državljanstvo. Nema lokrat mi je rekla: »Jaz hočem ta evropski potni list, bejba.« Omejitve gibanja pomeni, da ima potni list v Turčiji (kot tudi v mnogih drugih državah) velik simbolni pomen: postal je sredstvo omejevanja, nadzorovanja, identificiranja, izključevanja. A ko mu je dodan pridevnik »evropski«, potni list v predstavah Turkinj postane simbol boljše prihodnosti. Čeprav sta potni list oz. viza zgolj dokumenta, imata močno afektivno dimenzijo (Navaro-Yashin 2007; Jansen 2009; Plajas 2023). To pomeni, da so potni listi in podobni dokumenti nosilci idej in čustev – pri Turkinjah sta hkrati močno prisotna strah in ideja upanja.

Ko sva se z Melek prvič srečali na kavi, me je pričakala s svojim potnim listom na kavarniški mizi. »Vem, da te to zanima, tako da sem ti kar prinesla pokazat. Poglej, prazen je,« mi je rekla med obračanjem listov potnega lista. »Imam ga že nekaj let in nič. Še vedno je prazen.« Potni list ima že od srednje šole, ker je takrat za svoj zaključni izlet načrtovala potovanje v Italijo. Vsi njeni prijatelji so dobili vizo, le njej so prošnjo zavrnilo.

Po mojem so mi zavrnilo, ker mi je oče takrat nekaj dni pred tem, ko sem poslala svojo dokumentacijo, na bankni račun nakazal nekaj tisoč evrov. To je storil zato, da bodo videli, da nisem begunka. Oni pa so to po mojem razumeli tako, da so mi dali denar, da lahko tam ostanem, v Italiji.

Ta izkušnja je Melek prestrašila in prizadela. Medtem ko je bila za Hatice pot lažja, se Melek zaveda, da je migracija, čeprav si jo nepopisno želi, le s težavo dosegljiva. Po eni strani sta ji Evropa in »evropski« potni list pomenila upanje, hkrati pa ji je ujetost v državi povzročala frustracije in zmedo, kar so, kot ugotavlja Gunvor Jonnson (2008), pogosta čustva ob nezmožnosti migriranja. Proces pridobivanja vize je za mnoge zelo stresen, pospremljen s strahom, a tudi z jezo in negotovostjo. Možnost zavrnitve v dolgem procesu je velika. Turki in Turkinje so se med mojim bivanjem v Istanbulu pritoževali nad številom zavrnjenih viz, v novicah pa so se pozneje pojavljala poročila o dejanskem zmanjšanju kvot viz za Turke v EU (Duvar 2022a, 2022b).

Vizni režim, ki temelji na izključevanju, vpliva na vsakdanje in zasebno življenje (O'Byrne 2001: 401). To so doživljale tudi Turkinje, predvsem dekleta, kot je Melek, ki brez finančne podpore niso mogle večkrat vložiti prošnje za vizo. Vloga za pridobitev vize stane okrog sto evrov, k dokumentaciji pa je treba priložiti še dokazilo, da ima oseba na svojem računu 10.000 evrov. Z vsemi stroški celotna prijava stane nekaj čez 11.000 evrov. Sogovornice so mi omenjale več primerov svojih bližnjih prijateljev in prijateljic, ki so dobili mesto na eni od evropskih univerz,

vendar zaradi visokih zneskov, ki jih za pridobitev vize zahtevajo evropske oblasti, na študij nikoli niso odšli. Nekateri so se skušali v Evropo preseliti s pomočjo sumljivih agencij, ki naj bi jim za nekaj tisoč evrov uredile vizo, a so bili pri tem opeharjeni, med njimi tudi Gamze. Finančni stroški še dodatno podkrepijo afektivnost, to je strahove pred potnimi listi in z njimi povezano dokumentacijo.

Turkinje so večinoma s finančno pomočjo družine v EU odhajale z namenom študija ali zaposlitve, načrtovale pa so ostati dlje, da bi pridobile dvojno državljanstvo. Čeprav pridobivanje teh dokumentov povzroča občutke strahu, pa prav ti dokumenti prinašajo upanje, svobodo ter samouresničitev. Ko sem Hatice spraševala, zakaj si tako zelo želi »evropski« potni list, mi je odvrnila, da gre za odgovornost do njenega lastnega življenja: »Dolžna sem mali Hatice, da odide, za vedno.«

Hatice je bila odločena, da izkoristi vse možnosti za izboljšanje svojega življenja. Tudi tiste, ki si za zdaj le predstavljajo, da bodo v bližnji prihodnosti lastnice »evropskega« potnega lista, si s tem zamišljajo življenje, ki ne stopica na mestu (glej Hage 2009: 97). Zanje je migracija pot do samouresničitve (na kar kažejo tudi raziskave v Sloveniji, glej Cukut Krilić 2009). Z raznolikimi migracijski procesi se sogovornice različno soočajo, hkrati pa med soočanjem z ovirami vzpostavljajo svojo lastno moč delovanja (Milharčič Hladnik 2016). Čeprav so se zavedale, da jih bo v EU njihov izvor precej omejeval in da so privilegiji, ki izhajajo iz državljanstva držav EU, nepravični (Achieme 2019), jih to ni ustavilo.

Sklep

Želja po izseljevanju iz Turčije v Evropo se povečuje predvsem med mladimi. Ta želja je za številne zaradi dolgega, zapletenega in dragega pridobivanja vize za bivanje v Evropi neuresničljiva. Mladim Turkinjam beg iz Turčije pogosto preprečujejo tudi zahteve mednarodnega mejnega režima. Za nekatere ta prepreka zaradi finančne podpore družine ni prevelika, medtem ko druge nimajo dovolj denarja, včasih pa tudi volje, da bi se tega sploh lotile.

Nekatere se, kot to imenuje Hage (2009), »zataknejo« v svojem vsakdanjem življenju. Življenje v Turčiji zanje ni nelagodno zgolj zaradi trenutne politične in ekonomske krize, njihovo nelagodje najmočnejše določa spol. Če spol razumemo kot moč, lahko migracije oz. želje po njih drugače razumemo. Spolno zaznamovani uvid v migracije ponazarja, da se ženske zaradi družbenih in družinskih pričakovanj ter trenutnega poslabševanja njihovega položaja in pravic želijo izseliti. V svojem vsakdanjiku, v katerem se počutijo ujete, zaznavajo razmerja moči. Življenje v strahu zaradi zmanjševanja ženskih pravic, ki ga reproducira tudi država, je za mnoge nevzdržno.

Spol je ključen pri razumevanju ne samo specifičnosti migracijskih procesov in vsakdanjega življenja, pač pa tudi obratno. Raziskovanje želja po migraciji med mladimi

Turkinjami je pokazalo, kako položaj ženske v družbi narokuje njihove aspiracije in pripovedi o življenju drugod. To življenje se je kazalo ne le v ideji o finančni brezskrbnosti, pač pa tudi o tisti, ki je povezana z varnostjo ter s svobodo izražanja. Med nekaterimi je bila želja tako močna, da so kljub realnosti, ki tega ni omogočala, še naprej sanjarile o svojem življenju drugje. Prav zato je pomembno, da migracije raziskujemo, čeprav se ne končajo z dejanskim fizičnim premikom.

A zataknjenosti v zamišljanjih ne smemo razumeti kot brezup. Prav nasprotno, dekleta, čeprav se jim iz več razlogov ni uspelo preseliti in pridobiti zelene listine, so med razmišljanjem o odhodu uporabljale svojo moč delovanja. Postopek pridobivanja vize je mnoge prestrašil ali jim za določen čas onemogočil vstop v EU; kljub temu pa se niso odpovedale svojim sanjam o življenju drugje. Želja po migraciji mladih Turkinj iz Turčije v Evropo je način soočanja s svojim položajem in strategija, kako se samouresničevati v okolju, v katerem se ne počutijo svobodne.

Zahvala

Članek je nastal v okviru raziskovanja v programski skupini Etnološke raziskave kulturnih znanj, praks in oblik socialnosti (P6-0187), ki jo vodi dr. Jaka Repič.

Literatura

ABADAN-UNAT, Nermin: *Turks in Europe: From Guest Worker to Transnational Citizen*. New York in Oxford: Berghahn, 2011.

ABDEL-FADIL, Mona: Affective Witnessing of the Hijab: A Self-Inflicted Trauma. V: Todd W. Reeser (ur.), *The Routledge Companion to Gender and Affect*. London in New York: Routledge, 2023, 366–373.

ABU-LUGHOD, Lila: Writing against Culture. V: Richard G. Fox, (ur.), *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe in New York: School of American Research Press, 1991, 137–162.

ACHIUME, Tendayi E.: Migration as Decolonization. *Stanford Law Review* 71/6, 2019, 1509–1574.

AHMED, Sara: *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004.

AMNESTY INTERNATIONAL: Turkey, Turn Words into Actions: Duty-Bound to End Violence against Women, 2021; <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/12/EUR4451092021ENGLISH.pdf>, 31. 8. 2023.

ANAVATAN, Aygül in Eda Yalçın Kayacan: Investigation of Femicide in Turkey: Modelling Time Series of Counts. *Quality & Quantity* 58, 2023, 2013–2028.

APPADURAI, Arjun: *The Future as Cultural Fact: Essays on the Global Condition*. London: Verso, 2013.

ARAT, Yeşim: The Project of Modernity and Women in Turkey. V: Sibel Bozdoğan in Reşat Kasaba (ur.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*. Seattle in London: University of Washington Press, 1997, 95–112.

ARAT, Yeşim: Religion, Politics and Gender Equality in Turkey: Implications of a Democratic Paradox? *Third World Quarterly* 31/6, 2010, 869–884.

ARETXAGA, Begoña: *States of Terror*. Reno, Nevada: Center for Basque Studies, 2005.

BABÜL, Elif: The Paradox of Protection: Human Rights, the Masculinist State, and the Moral Economy of Gratitude in Turkey. *American Ethnologist* 42/1, 2015, 116–130.

BARTULOVIĆ, Alenka: Neskončnost povojne rekonstrukcije: Sarajevo med čakanjem in upanjem. *Etnolog* 22, 2012, 129–145.

BARTULOVIĆ, Alenka: Islam and Gender in Post-War Bosnia-Herzegovina: Competing Discourses and Everyday Practices of Muslim Women. V: Christine M. Hassenstab in Sabrina P. Ramet (ur.), *Gender (In)quality and Gender Politics in Southeastern Europe*. Basingstoke in New York: Palgrave Macmillan, 2015, 274–296.

BAYHAN, Begumhan Balki: Does Turkey's Economic Crisis Spell the End for Erdogan? LSE Blogs, 2022; <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2022/01/11/does-turkeys-economic-crisis-spell-the-end-for-erdogan/>, 31. 8. 2023.

BERKES, Niyazi: *The Development of Secularism in Turkey*. London: Hurst & Company, 1998.

BRENNAN, Teresa: *The Transmission of Affect*. Ithaca in London: Cornell University Press, 2004.

BRYANT, Rebecca in Daniel M. Knight: *The Anthropology of the Future*. Cambridge in New York: Cambridge University Press, 2019.

CARLING, Jorgen in Francis Collins: Aspiration, Desire and Drivers of Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44/6, 2018, 909–962.

CUKUT KRILIĆ, Sanja: *Spol in migracija: Izkušnje žensk kot akterk migracij*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.

DAS, Veena: *Life and Words: Violence and the Descent into the Ordinary*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 2007.

DASGUPTA, Sravasti: Erdogan Rants against 'LGBT Forces' as Biden Congratulates him on Turkey Election Win, 2023; <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/erdogan-turkey-elections-victory-lgbt-rant-b2347705.html>, 10. 4. 2024.

DE BEAUVOIR, Simone: *Drugi spol*. Ljubljana: Krtina, 2022.

DEDEOĞLU, Dinçer in Deniz Genç: Turkish Migration to Europe: A Modified Gravity Model Analysis. *IZA Journal of Development and Migration* 7/17, 2017, 1–19.

DUVAR: Turks Frustrated by 'Deliberate' Increase in Number of European Visa Rejections, 2022a; <https://www.duvarenglish.com/turks-frustrated-by-deliberate-increase-in-number-of-european-visa-rejections-news-61176>, 31. 8. 2023.

DUVAR: Turkey Appeals to Council of Europe over Triple Increase in Schengen Visa Rejections, 2022b; <https://www.duvarenglish.com/turkey-appeals-to-council-of-europe-over-triple-increase-in-schengen-visa-rejections-news-60997>, 31. 8. 2023.

DUVAR: Average Monthly Rent in Istanbul Exceeds 13,000 liras, 2023a; <https://www.duvarenglish.com/average-monthly-rent-in-istanbul-exceeds-13000-liras-news-62299#:~:text=The%20ave>

rage%20monthly%20rent%20in,minimum%20wage%20of%208%2C506%20liras, 31. 8. 2023.

DUVAR: AKP Refutes Reports of Accepting New Welfare Party's Demand for Annulment of Law Protecting Women, 2023b; <https://www.duvarenglish.com/akp-refutes-reports-of-accepting-new-welfare-partys-demand-for-annulment-of-law-protecting-women-news-62011>, 31. 8. 2023.

EKAL, Berna in Asa Elden: Narrating Women's Experiences of Gendered Violence: An Introduction. *European Journal of Turkish Studies* 28, 2019, 2–10.

ERZAN, Refik, Umut Kuzubaş in Nilüfer Yıldız: Immigration Scenarios: Turkey-EU. *Turkish Studies* 7/1, 2007, 33–44.

ESLEN-ZIYA, Hande in Nazlı Kazanoğlu: De-Democratization under the New Turkey?: Challenges for Women's Organizations. *Mediterranean Politics* 27/1, 2022, 101–122.

FASSMANN, Heinz in Ahmet İçduygu: Turks in Europe: Migration Flows, Migrant Stocks and Demographic Structure. *European Review* 21/3, 2013, 349–361.

FRANK, Ana in Ayşe Betül Çelik: Beyond Islamic versus Secular Framing: A Critical Analysis of Reproductive Rights Debates in Turkey. *Journal of Middle East Women's Studies* 13/2, 2017, 195–218.

GÖKARIKSEL, Banu: Beyond the Officially Sacred: Religion, Secularism and the Body in the Production of Subjectivity. *Social and Cultural Geography* 10/6, 2009, 657–674.

GREGORIČ BON, Nataša: »Na poti v Evropo«: Upanje in razmišljanje o prihodnosti v Albaniji. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 55/1–2, 2015, 48–56.

GROSFUEGL, Ramon, Laura Oso in Anastasia Christou: »Racism«, Intersectionality and Migration Studies: Framing Some Theoretical Reflections. *Identities: Global Studies in Culture and Power* 22/6, 2015, 635–652.

HAGE, Ghassan: *Waiting Out the Crisis: On Stuckedness and Governmentality*. V: Ghassan Hage (ur.), *Waiting*. Carlton: Melbourne University Press, 2009, 97–106.

HOFMAN, Ana, Alenka Bartulović, Mojca Kovačič, Tanja Petrović in Martin Pogačar: Afektivni obrat: Koncepti, obeti, omejitve. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 60/1, 2020, 57–67.

HOLMES, Oliver, Elena Moressi in Finbarr Sheehy: Thousands Dead, Millions Displaced: The Earthquake Fallout in Turkey and Syria, 2023; <https://www.theguardian.com/world/2023/feb/20/thousands-dead-millions-displaced-the-earthquake-fallout-in-turkey-and-syria>, 31. 8. 2023.

HRW (Human Rights Watch): Interview: How Turkey's Failure to Protect Women Can Cost Them Their Lives, 2022a; <https://www.hrw.org/news/2022/05/26/interview-how-turkeys-failure-protect-women-can-cost-them-their-lives>, 31. 8. 2023.

HRW: Combatting Domestic Violence in Turkey: The Deadly Impact of Failure to Protect, 2022b; <https://www.hrw.org/report/2022/05/26/combating-domestic-violence-turkey/deadly-impact-failure-protect>, 31. 8. 2023.

JANSEN, Stef: After the Red Passport: Towards an Anthropology of the Everyday Geopolitics of Entrapment in the EU's 'Immediate Outside'. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 15, 2009, 815–832.

JANSEN, Stef: *Yearnings in the Meantime: 'Normal Lives' and the State in a Sarajevo Apartment Complex*. New York in Oxford: Berghahn, 2015.

JEROLMACK, Collin in Shamus Khan: Talk Is Cheap: Ethnography and the Attitudinal Fallacy. *Sociological Methods & Research* 43/2, 2014, 178–209.

JONNISON, Gunvor: Migration Aspirations and Immobility in a Malian Soninke Village. International Migration Institute, University of Oxford, 2008; https://afrique-europe-interact.net/files/mali_junge_leute_studie_kayes_engl_01-07-08.pdf, 31. 8. 2023.

KADIN CINAYETLERINI DURDURACAĞIZ: Veriler, 2024; <<https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/kategori/veriler>, 10. 4. 2024.

KANDIYOTI, Deniz: Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case. *Feminist Studies* 13/2, 1987, 317–338.

KANDIYOTI, Deniz: Gendering the Modern: On Missing Dimensions in the Study of Turkish Modernity. V: Sibel Bozdoğan in Reşat Kasaba (ur.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*. Seattle in London: University of Washington Press, 1997, 113–132.

KANDIYOTI, Deniz: Identity and its Discontents: Women and the Nation. *Millenium: Journal of International Studies* 20/3, 1991, 429–443.

KANDIYOTI, Deniz: Locating the Politics of Gender: Patriarchy, Neo-Liberal Governance and Violence in Turkey. *Research and Policy on Turkey* 1/2, 2016, 103–118.

KARAVELI, Halil: Erdogan's Journey: Conservatism and Authoritarianism in Turkey. *Foreign Affairs* 95/6, 2016, 121–130.

KONRAD ADENAUER STIFTUNG: Turkish Youth 2021, 2021; <<https://www.kas.de/en/web/tuerkei/single-title/-/content/turkish-youth-2021-1>, 31. 8. 2023.

KOZOROG, Miha: *Festivalski kraji: Koncepti, politike in upanje na periferiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013.

LIEBELT, Claudia: Aesthetic Citizenship in Istanbul: On Manufacturing Beauty and Negotiating Belonging Through the Body in Urban Turkey. *Citizenship Studies* 23/7, 2019, 686–702.

MAYBLIN, Lucy in Joe Turner: *Migration Studies and Colonialism*. Cambridge in Medford: Polity Press, 2021.

MILHARČIČ-HLADNIK, Mirjam: Nadzor nad nadzorom: Strategija upiranja in avtonomnost delovanja migrantk v sodobni in zgodovinski perspektivi. *Dve domovini* 43, 2016, 35–46.

MIYAZAKI, Hirokazu: *The Method of Hope: Anthropology, Philosophy, and Fijian Knowledge*. Stanford: Stanford University Press, 2004.

MOR ÇATI: Law No 6284, 2023; <https://en.morcati.org.tr/law-no-6284-in-preventing-male-violence/>, 31. 8. 2023.

MUTLUER, Nil: The Intersectionality of Gender, Sexuality,

and Religion: Novelties and Continuities in Turkey during the AKP Era. *Southeast European and Black Sea Studies* 19/1, 2019, 99–118.

NARED, Dagmar: *Iskanje boljšega življenja v Evropi: Aspiracije, imaginacije in afektivni svetovi mladih Turkinih v Istanbulu*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2023.

NAVARO-YASHIN, Yael: *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. Princeton in Oxford: Princeton University Press, 2002.

NAVARO-YASHIN, Yael: Make-Believe Papers, Legal Forms and the Counterfeit: Affective Interactions Between Documents and People in Britain and Cyprus. *Anthropological Theory* 7/1, 2007, 79–98.

NEGRON-GONZALES, Melinda: The Feminist Movement during the AKP Era in Turkey: Challenges and Opportunities. *Middle Eastern Studies* 52/2, 2016, 198–214.

O'BYRNE, Darren: On Passports and Border Controls. *Annals of Tourism Research* 28/2, 2001, 399–416.

ÖZTÜRK, Erdi A. in Hakkı Taş: Doom and Gloom: Leaving Erdogan's Turkey. *GIGA Focus | Middle East* 1 (marec 2022, 2022, 1–14.

PINE, Frances: Migration as Hope: Space, Time, and Imagining the Future. *Current Anthropology* 55/59, 2014, 95–104.

PLAJAS, Ildiko Zonga: Permanent Temporality: Race, Time, and the Materiality of Romanian Identity Cards. *Science, Technology and Human Values* 48/1, 2023, 68–90.

PROTEVI, John: *Political Affect: Connecting the Social and the Somatic*. Minneapolis in London: University of Minnesota Press, 2009.

RAPPORT, Nigel in Andrew Dawson: Home and Movement: A Polemic. V: Nigel Rapport in Andrew Dawson (ur.), *Migrants of Identity: Perception of Home in a World of Movement*. Oxford in New York, NY: Berg., 1998, 8–16.

SALAZAR, Noel: The Power of Imagination in Transnational Mobilities. *Identities* 18/6, 2011, 576–598.

SIRMAN, Nükhet: Constituting the Modern Family as the Social in the Transition from Empire to Nation State. V: Caglar Keyder in Anna Grangoudaki (ur.), *Ways to Modernity in Turkey and Greece*. London: I. B. Tauris, 2007, 176–190.

WHITE, Jenny: Islam and Politics in Contemporary Turkey. V: Reşat Kasaba (ur.), *The Cambridge History of Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 357–380.

WWHR, Mor Çatı in Ka.Der: Joint Press Statement, 2021; <https://kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2021/06/press-statement-24.06.2021-ingBS.pdf>, 31. 8. 2023.

YILMAZ, Ihsan: *Creating the Desired Citizen: Ideology, State and Islam in Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

“They Will Never Understand how We, as Women, Feel Here”: On Aspirations of Young Turkish Women to Migrate from Istanbul to Europe

After two decades of rule by Recep Tayyip Erdoğan, the position of the inhabitants, especially women, in Turkey has worsened. In addition to the tense political climate and economic crisis, women are facing an increasing erosion of their rights, during a rise in femicide and violence against women both at home and in the streets. Young Turkish women feel family and societal pressure on how to behave, dress, and value themselves. A months-long ethnographic study in the Kadıköy district of Istanbul has shown that young Turkish women imagine life elsewhere due to their situation, primarily desiring to migrate to Europe. Life there is believed to be carefree and more comfortable, and perceived as safer. In this article, I argue that in the ethnography of migration processes, gender should be understood not only as identity but also as power. Gender as power in migration processes reveals the specifics of desires and how they arise, while also highlighting the particularities of the everyday lives of young Turkish women. Due to the visa system in Europe, Turkish women find it difficult to migrate. The process is lengthy and expensive, and some cannot afford it, thus getting stranded in yearning. Ideas of dual citizenship in Europe or owning a ‘European’ passport bring them hope, even if they are not actively pursuing it. I understand this kind of hope and desire for migration as an exercise of their own power, as a strategy to ease their current situation, which they perceive as burdensome. Migration to Europe represents achieving a sense of power and self-realization.

AKTIVACIJA DOLGOTRAJNO BREZPOSELNIH V SLOVENIJI

Premagovanje socialne izključenosti s spodbujanjem zaposljivosti

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 29. 11. 2023

Izvleček: Avtor razlaga rezultate pilotne slovenske izvedbe socialne aktivacije, posebnega tipa programov, ki naj bi dolgotrajno brezposelne približali trgu dela. Socialno aktivacijo obravnava kot ambivalenten pojav, ki izhaja iz neoliberalne zapovedi zaposljivosti in podjetnosti, jo pa s poudarjanjem pomena socialnih stikov in družbene integracije hkrati presega. Avtor je pri tem pozoren predvsem na tiste plati programov, ki jih uradno merilo uspešnosti programov ne zajema, to je na manj očitne, »latentne« funkcije aktivacije. Prikaže jih kot izhodišče možnih širših razmislekov o vlogi dela v sodobni družbi.

Ključne besede: socialna aktivacija, neoliberalizem, resocializacija, socialno delo, delovna etika, latentne naloge zaposlitve

Abstract: The article interprets the results of the pilot Slovenian implementation of social activation, a specific type of programmes aimed at bringing the long-term unemployed closer to the labour market. It addresses social activation as an ambivalent phenomenon, which is rooted in the neoliberal imperative of employability and enterprise, but also exceeds it by emphasising the importance of social contacts and social integration. The author pays special attention to the 'latent' functions of activation, presented as a starting point for potential broader reflections on the role of work in contemporary society.

Keywords: social activation, neoliberalism, resocialization, social work, work ethic, latent functions of employment

Med pojavi, ki nam omogočajo opazovati sodobne kulturne in ideološke premike pri zaposlovanju, so programi »aktivacije« brezposelnih. Gre za razne tečaje in delavnice, usmerjene k »promoviranju zaposljivosti in participaciji brezposelnih na trgu dela« (Van Berkel in Valkenburg 2007: 3–4), v zadnjem obdobju pa so se kot odziv na visoko stopnjo dolgotrajne brezposelnosti uveljavili tudi programi socialne aktivacije. V nasprotju z večino aktivacijskih politik, ki v središče postavljajo delo oz. zaposlitev, se socialna aktivacija osredotoča na osebo kot celoto in deluje kot večdimenzionalen pristop za »ponovno vključitev ljudi v družbo in (če je mogoče) na trg dela« (Trbanc idr. 2019: 20).

Med letoma 2018 in 2022 je skupina raziskovalcev¹ na Inštitutu RS za socialno varstvo spremljala pilotno slovensko izvedbo programov socialne aktivacije (SA), predvsem z namenom oceniti vzpostavitev in delovanje sistema SA ter samih programov v slovenskem socialnem varstvu. Člani skupine smo v zadnjih letih o rezultatih te raziskave že pisali (Rosič idr. 2021; Trbanc idr. 2022), v pričujočem članku pa izvedbo SA preučujem z antropološkega stališča in v širšem kontekstu ureditve dela ter aktiviranja brezposelnih v sodobni slovenski družbi. Predvsem me zanima, koliko programi SA reproducirajo neoliberalno paradigmo aktivnosti in podjetnosti ter kaj po drugi strani uporabniki SA z udeležbo res pridobijo. Sama paradigma aktivacije

je vsaj v njeni strožji obliki deležna tudi kritik, saj kljub poudarjanju socialnih stikov in poskusom premagovanja socialne izključenosti sistemske težave prestavlja na posameznika in se ne sprašuje o družbenem odnosu do dela ali strukturnih razmerah na trgu dela. Ključ do lažjega presojanja smiselnosti samega projekta in uspešnosti njegove izvedbe je lahko koncept »pozitivnih izhodov«, sistemsko zastavljeni kazalnik uspešnega zaključevanja programov. Ta kljub sorazmerno ohlapnemu definiranju težko zajame širino izkušenj, ki naj bi jih uporabnikom nudila socialna aktivacija.

Dolga zgodovina aktiviranja posameznikov za delo

Če socialno aktivacijo in njej podobne programe za brezposelne razumemo kot napeljevanje – če že ne prisiljevanje – posameznikov k delu oz. aktivnosti, jih lahko hitro povežemo z dolgo tradicijo srednjeevropske delovne etike. Njen izvor je vsaj delno povezan z obdobjem t. i. prvotne akumulacije, ko so se sprva predvsem okrog samostanov oblikovala kapitalistična družbena in ekonomska razmerja ter svojo ideološko oporo našla v *Svetem pismu* (glej Collins 1986). Potrebe novega sloja kapitalistov po delovni sili so pri tem hitro sprožile širši družbeni vrednotni obrat. V Evropi je delo ob prehodu v novi vek vse bolj postajalo obveza in nuja, kar je obenem pomenilo, da so beračenje, brezdolje in potepuštvu odtlej vedno bolj razumeli kot nemoralen pojav, ki ga je treba odpraviti (Pančur 2012: 138). Na podlagi te miselnosti so v 16. stoletju v kalvinističnih deželah že začeli uvajati delovne in prisilne delavnice (Studen 2012: 12–13).

1 Med letoma 2018 in 2020 Martina Trbanc, Simona Smolej, Jasmina Rosič, Lea Lebar in Jernej Trebežnik, leta 2022 pa Martina Trbanc, Simona Smolej, Jernej Trebežnik in Maruša Petrič.

* Jernej Trebežnik, doktorski študent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; razvojno raziskovalni sodelavec, Nacionalni inštitut za javno zdravje; jernej.trebeznik@gmail.com.

V 18. stoletju je delo pridobilo še večjo moralno vrednost, ta pa se je začela prepletati tudi z državotvornimi diskurzi (po Vodopivec 2021: 146). Etos dela so v tem obdobju tudi v habsburški monarhiji že »moralno zaukazali, družbeno nadzirali, pedagoško disciplinirali in ekonomsko racionalizirali«. Ob tem se je s sredstvi »delovno-družbenega discipliniranja« resneje oblikovala zgodnja oblika države blaginje, ki je v brezposelnosti videla motnjo »celotnega socialnega sistema in škodo za gospodarski razvoj« (Studen 2012: 15–17). Ko se je s procesom industrializacije zahodno- in srednjeevropskih dežel jasneje oblikoval koncept delovnega mesta in dela samega, je tudi ločnica z »nedelom« postala očitnejša. Tako se je lahko ob koncu 19. stoletja v slovarjih, javnem diskurzu in zakonodaji uveljavil koncept brezposelnosti, delo pa je postajalo tudi temelj socialnih pravic, družbene vključenosti in osebne identitete (glej Burnett 1994: 3–4; Komlosy 2021: 22). Oblikovalo se je tisto, kar je Hannah Arendt (1996 [1958]) pozneje imenovala ‚družba dela‘ (*Arbeitsgesellschaft*), s čimer je želela poudariti, da je družbeno vrednotenje (mezdnega) dela zasenčilo druge vrste dejavnosti oziroma ustvarjanja.

Kapitalistično, »protestantsko« vrednotenje dela se je po drugi svetovni vojni na raznih koncih Evrope in predvsem v socialističnih državah prepletalo z močno socialno državo in z visoko stopnjo zaposlenosti. Socialistična ideologija je v SFRJ kulturni pomen dela pravzaprav okrepila in ga še bolj vzpostavila kot ustavno pravico in podlago državljskih pravic, a je delo v tem obdobju načeloma zagotavljala država, delavci pa so bili izrazito zaščiteni; službe brez lastne odločitve ali krivde praktično niso mogli izgubiti. Obrat je sledil šele ob koncu osemdesetih let 20. stoletja, ko je v stabilnost zaposlitve močno posegla nova zakonodaja (Kresal 1998: 506–507). Tudi sicer je neoliberalna doktrina v zadnjih desetletjih v ospredje bolj izrazito kot kdaj koli prej potisnila aktivnost individualnega, razumnega ekonomskega akterja, ki naj ne bi več računal na pomoč države (glej Vodopivec 2012).

Neoliberalno ideologijo po Bourdieuju (2005: 10–11) zaznamuje prav konservativno povečevanje individualne odgovornosti in poudarjanje stare liberalne miselnosti »pomagaj-si-sam«, spet v tradiciji kalvinistične ideje, da bog pomaga tistim, ki si pomagajo sami. V to smer že desetletja kažejo trendi s širšega območja Evropske unije, med katerimi morda najbolj izstopa nemška implementacija t. i. Hartzovega zakona (2005), ki od dolgotrajno brezposelnih, če želijo še naprej prejemati enako visoko socialno podporo, zahteva precej večjo aktivnost. Poleg tega odtlej država strožje nadzoruje premoženje in dohodke brezposelnih (glej Komlosy 2021: 277–278). Kot eno izmed točk preloma lahko tudi v Sloveniji vsaj v formalnopравnem smislu prepoznamo obdobje ob in po vstopu v Evropsko unijo ter s tem povezano sprejetje Reformnega programa za implementacijo Lizbonske strategije (2005). Ta je namreč vseboval načrt strukturnih reform, ki so drža-

vo blaginje spremenili tako, da bolj poudarja podjetništvo in da odgovornost za socialno varnost z države prenaša na civilno družbo, posameznike in podjetja (glej na primer Vodopivec 2017; Bajuk Senčar 2023). Navsezadnje so se v reformnih načrtih slovenske države v zadnjih petnajstih letih že pojavljale tudi omembe »prisilnega dela«, ukinjajo se socialne pravice ter namensko širijo predstave o socialni podpori kot izkoriščanju države in parazitizmu, ki ustvarja odvisniško razmerje (Leskošek 2011; Leskošek in Dragoš 2018; Vodopivec 2012: 237).

Ob pravni ureditvi zaposlovanja pa moramo biti pozorni tudi na neoliberalno reguliranje posameznika s pomočjo retorike in diskurzov. Neoliberalna ideologija se kaže že v predvidenih, predpisanih normativnih pravilih vedenja, povezanih predvsem s konceptom zaposljivosti (namesto zaposlenosti), t. j. poudarjanja posameznikove zmožnosti in obveze, da sam rešuje svojo nezaposlenost, vztrajno razvija (mehke) veščine za naslednjo zaposlitev in pri tem ne čaka pasivno na pomoč države blaginje (glej Garsten 2008: 15–16; Urcioli 2008; Miller in Rose 2008; Gershon 2016; Vodopivec 2017: 129). Nina Vodopivec (2012) je ta proces v Sloveniji povezovala z dvigom paradigme samoodgovornosti, ki je še bolj poudarila ideal podjetnega, samostojnega posameznika. Ta prehod k novi etiki aktivnosti, odgovornosti in avtonomije je dodatno izrazit in opazen prav v državah nekdanjega vzhodnega bloka, kjer je prej prevladovala doktrina družbene solidarnosti in se je razvila močna tradicija socialne države (glej Chelcea 2014; Vodopivec 2021).

Razvoj koncepta socialne aktivacije

Z neoliberalizmom se je izrazito zaostriło razmerje med (ekonomsko) učinkovitostjo in (socialno) varnostjo, kar je v večjem delu Evrope povzročilo krčenje države blaginje in blaginjskih izdatkov. V teh okoliščinah se je v zaposlitveni in socialni politiki začelo pojavljati načelo aktivacije pasivnih prejemnikov denarne socialne pomoči, ki vključevanje brezposelnih v ekonomsko in družbeno življenje nakazuje s storitvami zaposlovanja in usposabljanja (glej Rosič idr. 2021: ix–x). Načelo aktivacije je ob podpori Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD) ter institucij Evropske unije hitro postalo splošno uveljavljena evropska socialna usmeritev (po Rosič idr. 2021: 33).

Tipični primeri tovrstne aktivacije so programi aktivne politike zaposlovanja (v nadaljevanju APZ), ki jih tudi pri nas že od začetka devetdesetih let izvaja Zavod RS za zaposlovanje. Programi APZ stremijo k zagotavljanju ekonomske aktivnosti in zaposljivosti čim širšemu krogu posameznikov, ne da bi jim država z drugimi sredstvi blažila neugoden socialnoekonomski položaj (Svetlik in Batič 2002: 174). Ob tem se je hitro pokazala potreba po programih za osebe, ki so sicer prijavljene kot brezposelne, a zaradi več različnih težav in ranljivosti zanje programi APZ niso primerni. Iz tega razloga so se konec devetdesetih let 20. stoletja na Nizozemskem razvili programi socialne aktivacije, ki so

starejšim, povsem zaposlitveno usmerjenim programom v marsičem sorodni, a jih moramo razumeti v širšem smislu in jih ne moremo omejiti zgolj na približevanje plačani zaposlitvi. Pri socialni aktivaciji gre za stimuliranje družbenih zmožnosti in družbene participacije tistih, ki so od trga dela bolj oddaljeni, česar se loteva s pomočjo z delom povezanih aktivnosti – raznimi praktičnimi usposabljanji – ki jih običajno »razume kot prvi korak v procesu socio-poklicne integracije« (po Freier 2016: 1). Za socialno aktivacijo je torej ves čas značilna razpetost med podporo in pogojevanjem oz. prisilnim aktiviranjem, pri tem se običajno izrazi oboje, stopnja enega ali drugega pa je od države do države različna (glej Konle-Seidl in Eichorst 2008: 429–432). V Južni in Vzhodni Evropi je bolj prisoten dolgoročni cilj ponovne integracije na trg dela, oz. je močno izražena predpostavka, da bo socialno vključenost izključenih najlažje doseči prav z zaposlitvijo (Rosič idr. 2021: 50–52).

Leta 2017 je kot odziv na vztrajno visoke stopnje dolgotrajne brezposelnosti in hkrati z namenom zmanjšanja družbene izključenosti brezposelnih Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (MDDSZ) začelo izvajati pilotni projekt socialne aktivacije. Kljub poudarkom na potrebi po pomoči najranljivejšim in družbenih ciljih, je iz nacionalnih dokumentov² razvidna tudi »implicitna predpostavka, da bosta posledica izvajanja socialne aktivacije povečano zaposlovanje ciljnih (ranljivih) skupin ter zniževanje števila prejemnikov in upravičencev do denarnih socialnih pomoči« (po Rosič idr. 2021: 61). Socialno aktivacijo moramo pri nas razumeti predvsem kot poskus premostitve vrzeli med omenjenimi zaposlitvenimi programi in programi socialnega varstva, ki so namenjeni najranljivejšim skupinam s specifičnimi socialnimi izzivi, ki jih je treba reševati pred zaposlitvenimi (Rosič idr. 2021: 113–114).

MDDSZ je med letoma 2017 in 2022 izvedel pet javnih razpisov za izvajalske organizacije programov socialne aktivacije. V programih iz prvih štirih javnih razpisov so se izvajali dolgi (enajst mesecev), vmesni (osem mesecev) in krajši programi SA (trije meseci), iz petega pa zgolj še vmesni. Vmesni in dolgi programi so bili razdeljeni na več modulov, pri čemer je bil eden tudi izvedbeni; v njem so bile aktivnosti usmerjene predvsem na spoznavanje trga dela in pridobivanje praktičnih delovnih izkušenj pri lokalnih delodajalcih (glej Trbanc idr. 2019: 64). Ciljna populacija programov so bile dalj časa brezposelne ali neaktivne osebe z različnimi, pogosto kompleksnimi ranljivostmi in problematikami, zaradi katerih so slabše zaposljive, imajo začasno omejeno zmožnost za delo in/ali so dolgotrajni prejemniki denarne socialne podpore. Pri dolgem tipu programov je bila starost omejena na 49 let, pri drugih pa starostne omejitve ni bilo. Ciljna skupina posebnega tipa kratkih programov (tip C) so bile brezposelne ženske iz

drugih kulturnih okolij z jezikovnimi ovirami, podobni ciljni populaciji pa so bili namenjeni tudi nekateri vmesni programi iz petega javnega razpisa: ženskam iz tujih kulturnih okolij (sklop 2) in Rominjam (sklop 3).

Osebe so se v SA vključile prostovoljno, na kateri koli točki izvedbe programa so brez posledic iz programa lahko tudi izstopile. Pozitivna motivacija za vključitev je bila poleg razgovorov s strokovnimi sodelavci v SA tudi finančna nagrada oz. izplačilo nagrade za udeležbo v dolgi in vmesni programih, v vseh programih pa povračilo potnih stroškov in malice. Izvajalci so morali programe v večini modulov izvajati pet ur dnevno in pet dni tedensko (Javni razpis 2017). Izvajalske organizacije so morale znati obravnavati tako socialne kot tudi zaposlitvene izzive ciljnih skupin, oblikovalci sistema pa so jim pri načrtovanju konkretnih aktivnosti pustili dokaj proste roke (Rosič idr. 2021: 115). Izvajalske organizacije lahko v grobem uvrstimo v naslednje tipe: organizacije, ki izvajajo pretežno izobraževalne programe, npr. ljudske univerze in podobne izobraževalne organizacije; organizacije, ki pretežno izvajajo socialnovarstvene programe; invalidska podjetja in izvajalske organizacije, ki pretežno izvajajo zaposlitvene programe, npr. programe APZ; socialna podjetja (Rosič 2021: 120).

MDDSZ je za vse programe SA pripravilo enak kazalnik uspešnosti, in sicer, da vsaj 25 odstotkov oseb (uporabnikov) po zaključku programa SA doseže »pozitiven izhod«.³ Kot pozitivne izhode so določili: zaposlitev (vključno z zaposlitvijo v programih APZ), usposabljanje ali izobraževanje v APZ ali nekaterih socialnovarstvenih ali podobnih programih, vključitev v razne izobraževalne programe in tečaje (zunaj APZ), pa tudi že prijavo v evidenco iskalcev zaposlitve pri ZRSZ (Javni razpis 2017).

Metodološki pristop

Inštitut RS za socialno varstvo, kjer sem bil v tem obdobju zaposlen, je spremljal in ocenjeval izvajanje programov socialne aktivacije iz petih javnih razpisov (2017–2022). Vse ključne akterje socialne aktivacije smo večkrat anketirali, v pričujočem članku pa se osredotočam predvsem na uporabniški vidik aktivacije in analiziram podatke, ki smo jih pridobili od samih uporabnikov in o njih ter se nanašajo na samo vsebino programov.

Podatke črpam iz dveh virov: iz anketiranja, ki smo ga z uporabniki izvedli leta 2019, in iz (anonimiziranih)⁴ dokumentov, ki smo jih o uporabnikih programov v letih 2019 in 2022 pridobili od MDDSZ. Za potrebe anketiranja smo

² Tak primer je *Operativni program za izvajanje evropske kohezijske politike v obdobju 2014–2020* (SVRK 2015).

³ Pri tem ni nepomembno, da je bila za večino orisanega obdobja slovenskega uvajanja SA sicer že značilna nekoliko nižja stopnja brezposelnosti. To je namreč med drugim pomenilo, da so programi vključevali od trga dela bolj oddaljene in torej težje zaposljive kandidate, čemur so morali izvajalci vsebino programov vsaj nekoliko prilagajati.

⁴ Uporabniške citate zato v nadaljevanju navajam le z identifikacijsko številko uporabnika.

kot ciljno skupino opredelili vse uporabnike SA, ki so bili v programe vključeni od začetka izvajanja jeseni 2017 do konca leta 2018 in so vsaj nekaj časa sodelovali v programih. Vsem tem uporabnikom SA, ki jih je bilo 1.747, smo poslali anketno gradivo;⁵ prejeli smo 601 izpolnjen vprašalnik. Vprašanja so se med drugim nanašala na različne vidike izvajanja oz. poteka programov (vsebina, izvajalci, pridobitve, počutje v programu), samooceno koristi in zadovoljstva s programom in stanje uporabnika med anketiranjem. V anketnem vprašalniku smo kombinirali zaprta in odprta vprašanja, na katera so izpraševanci prosto odgovarjali. Dodatne podatke o uporabnikih smo pridobili od MDDSZ, ki je o njih hranilo ključno dokumentacijo. Koordinatorji⁶ so namreč za vsakega uporabnika na določenih časovnih točkah ustvarili tri ključne dokumente – individualni dogovor, individualni izvedbeni načrt in sklepno poročilo – v katerih so zajeli pogled uporabnikov na njihovo preteklost, na položaj ob vključitvi v program, na cilje vključitve, ob koncu pa na samo izvedbo programa ter njihove pridobitve oz. napredek. Na mestih, kjer podatke črparam iz teh dokumentov, je moja etnografija le posredna in do neke mere še vedno odvisna od tega, kako so izpovedi uporabnikov pridobivali in zapisovali strokovni delavci.

Pri podatkih, ki jih iz teh dokumentov črparam za obdobje izvajanja v letih 2018 in 2019, vzorec uporabnikov programov ni bil naključen. Priložnostni vzorec je povezan s skupino uporabnikov, katerih podatki so bili dostopni in so bili vneseni v bazo od začetka izvajanja SA do avgusta 2018. Tako je vzorec za različne tipe programov različno velik, skupaj za prve štiri sklope izvajanja vključuje 639 uporabnikov. Ob izvajanju programov petega sklopa je bila tovrstna baza podatkov že digitalizirana in zajema celotno populacijo uporabnikov, vključenih v SA v obdobju prvih štirih (od petih) ciklov programov petega javnega razpisa. V to bazo je bilo vpisanih 2.694 uporabnikov z individualnimi dogovori (torej začetnimi dokumenti), od tega jih je 1.742 imelo tudi končna poročila, kar pomeni, da so v programih vztrajali do konca (to predstavlja okoli 65-odstotni delež).⁷

Ker smo za programe prvih štirih javnih razpisov razpolagali z eno bazo podatkov, pri programih petega pa z drugo, nekatere statistične podatke predstavljam ločeno. Pri večini vsebinskih analiz ločevanje ni potrebno, ker gre za podobne programe, ki so del istega projekta in so jih pogosto izvajali isti izvajalci. Za pisanje pričujočega članka sem na podlagi iste baze podatkov izvedel nekatere dodatne kvalitativne in kvantitativne analize, ki so mi manj pomagale pri presoji uporabnosti in uspešnosti projekta, bolj pa pri premisleku njegove širše družbene vloge in širšega smisla njegovega vrednotenja. Če smo bili sodelavci IRRSV v raziskavo vključeni kot izvajalci po naročilu snovalca projekta (MDDSZ), želim slednjega zdaj analizirati z določene razdalje, ob kateri bom lažje pozoren na različne stopnje diskurza socialne aktivacije in njen kulturnopolitični kontekst.

Rezultati

Če uspešnost programov ocenjujemo glede na nižanje stopnje same brezposelnosti, lahko ugotovimo, da so bili pri tem dokaj neuspešni. Podatki, pridobljeni z anketiranjem uporabnikov prvih štirih sklopov, kažejo, da se jih je kmalu po koncu programov zaposlilo le kakšnih 11 odstotkov, medtem ko je pri uporabnikih petega sklopa ta delež vsaj malce višji (17-odstoten). Uporabniki prvih štirih sklopov, ki so bili med izpolnjevanjem vprašalnikov zaposleni, pomoč SA pri zaposlitvi ocenjujejo s povprečno oceno 3,44. Ko so uporabniki in uporabnice pred vstopom v programe odgovarjali na vprašanja o svojih ciljih in načrtih za prihodnost, so sicer kot cilj najpogosteje omenjali prav zaposlitev (69 odstotkov pri prvih štirih in okrog 60 odstotkih pri petem sklopu programov).

Glede na sorazmerno nizko stopnjo izobrazbe,⁸ razne psihosocialne ovire in veliko oddaljenost od trga dela večine uporabnikov socialne aktivacije v Sloveniji⁹ ne preseneča, da so se uporabniki po koncu programov zaposlovali predvsem na nižje kvalificiranih delovnih mestih, največ na težjih fizičnih delih, pri delu v proizvodnji (42 odstotkov tistih, ki so se zaposlili v petem sklopu), v prodajalnah, gostinstvu ali čiščenju, delu na kmetiji in v socialni oskrbi. Iz primerjave podatkov iz obdobja neposredno po vključitvi

5 Poslali smo jih na naslove Regionalnih mobilnih enot SA, sami zaradi zaščite osebnih podatkov namreč nismo razpolagali z uporabniškimi naslovi in so jim morale anketo poslati koordinatorke SA. Anketnim gradivom sta bili priloženi tudi ovojnica z naslovom IRSSV-ja in znamka.

6 Sistem je vključeval 16 regijskih mobilnih enot po celi Sloveniji, kjer je delovalo 48 koordinatorjev socialne aktivacije, ki so zagotavljali podporo pri obravnavi vključenih posameznikov.

7 Kvantitativne podatke smo analizirali s pomočjo orodja IBM SPSS Statistics. Naredili smo opisne in inferenčne ter univariantne in bivariantne statistične analize. Kvalitativne informacije smo analizirali z orodjem za kvalitativno analizo MaxQDA po metodi tematske kvalitativne analize na induktiven način. Na podlagi tem, ki so jih omenjali uporabniki, smo oblikovali kodirni sistem, pri čemer smo dele besedila označili kot enoto kodiranja, jih uvrstili v pripadajoče kode, kode pa združili po temah in podtemah (za natančnejši opis glej Rosič idr. 2021: 1–18).

8 Leta 2019 smo izobrazbeno strukturo anketiranih uporabnikov primerjali z izobrazbeno strukturo v populaciji in ugotovili, da so uporabniki SA občutno nižje izobraženi. Med njimi je delež oseb, ki imajo do največ nižjo poklicno izobrazbo precej višji (32 proti 18,6 odstotka), delež oseb z vsaj višješolsko izobrazbo pa nižji (15 proti 27,1 odstotka). Podobni so tudi podatki za peti sklop programov, v katerem je 47,5 odstotka uporabnikov doseglo največ nižjo poklicno izobrazbo.

9 Ob pregledu baze podatkov v oči hitro zbode predvsem heterogenost skupin uporabnikov. To se je kazalo tako glede starosti (od 17 do 66 let) in trajanja brezposelnosti (od 0 do 42 let) kot tudi glede dosežene stopnje izobrazbe. Še najbolj homogene so bile skupine udeleženk programov, namenjenih ženskam iz tujih jezikovnih okolij.

v program in obdobja nekaj mesecev po njej, pa tudi iz primerjave ocen izvajalskih organizacij in pričevanj uporabnikov samih, sklepamo, da so njihove zaposlitve pogosto izrazito prekarne in kratkotrajne. Sorazmerno pogoste so že zaposlitve po podjemnih pogodbah, kar še zlasti velja za programe, namenjene ženskam iz tujih kulturnih okolij ali Rominjam. Med slednjimi, ki že tako veljajo za ranljivejši del populacije, se je kar četrtnina tistih, ki so se zaposlile, zaposlila le s podjemnimi pogodbami. Poleg tega smo v raziskavi leta 2022 ugotavljali, da bo opazen delež uporabnikov SA po koncu programov zaradi osebnih okoliščin ali pa preprosto pomanjkanja motivacije ostal neaktiven. V zaključnih poročilih je svojo nadaljnjo neaktivnost napovedala skoraj desetina, še višji pa je ta delež med uporabniki programov, namenjenih specifičnim ciljnim skupinam, ki so že bolj oddaljene od trga dela. Pred začetkom programov je bilo takšnih, ki – po lastnem priznanju – niso aktivno iskali zaposlitve, le za odtenek več.

Hkrati pa je tudi jasno, da pri nekaterih uporabnikih programov zaposlitev sprva niti ni realističen cilj. V prvih štirih sklopih programov je bilo tako treba biti pozoren tudi na tistih 24,9 odstotka uporabnikov, ki so bili med anketiranjem vključeni v programe APZ, tistih 20,2 odstotka, ki so bili v postopku urejanja statusa (invalidske komisije, poklicna rehabilitacija pri ZRSZ in podobno) in tistih 17 odstotkov, ki so opravljali prostovoljno delo pri nevladnih organizacijah. Podobno visoki so bili ti deleži v petem sklopu programov, kar predvsem pomeni, da je bil formalni kriterij 25 odstotkov pozitivnih izhodov dosežen brez težav. V programih prvih štirih javnih razpisov je pozitiven izhod doseglo 28,6 odstotka uporabnikov, v programih petega javnega razpisa pa 40 odstotkov.

Poleg tega so uporabniki prvih štirih sklopov ob vstopu v program pogosto poudarjali željo po razširitvi svoje družbene mreže (56 odstotkov), po pridobitvi dodatnih veščin (66 odstotkov) in po reševanju osebnih stisk (30 odstotkov). Zaključna poročila kažejo, da se je stanje uporabnikov na vseh omenjenih področjih vsaj nekoliko izboljšalo. Več kot polovica (55,4 odstotka) je trdila, da so pridobili dovolj novih znanj in spretnosti, še večji pa je delež tistih, ki so pridobili nove stike in poznanstva (66,4 odstotka). Tudi v petem sklopu so pri vprašanju o pozitivnih rezultatih programov uporabniki najpogosteje omenjali druženje in vzdušje. Predvsem so programi v tem smislu koristili ženskam iz tujih kulturnih okolij, za katere se je pogosto izkazalo, da imajo v slovenskem okolju šibko razvito družbeno mrežo in jim lahko socialna aktivacija pomaga tudi pri tem. Med omenjenimi uporabnicami jih je družbene stike omenjalo več kot 40 odstotkov, v programih, namenjenih splošni populaciji, pa le kakšnih 10 odstotkov. Na splošno so uporabniki vseh sklopov programov izvedbo ocenjevali z visoko oceno; približno tri četrtine uporabnikov je bilo s socialno aktivacijo bodisi zadovoljnih bodisi zelo zadovoljnih.

Uporabniki med čakanjem in zapravljanjem časa

Glede na to, da je bil glavni cilj večine uporabnikov zaposlitev, ne preseneča, da so nekateri izražali precej negodovanja, ko se ji z udeležbo v programu niso dovolj približali:

Njegovo osebno mnenje je, da je končni efekt celotnega projekta zelo slab. Program ni dosegel, kar bi od njega pričakoval. Prav tako meni, da če se od 20 ljudi dva zaposlita in še to na deficitarnih poklicih, to zanj ni uspeh programa. Sam se je počutil prekvalificiranega za ta program in v njem ni videl smisla [...] (1341)

Od programa SA je pričakovala več glede na predstavitev koordinatorik. Zdi se ji precej veliko preživeti šest ur dnevno v programu, če večino časa presediš na pogovornih delavnicah. Verjela je, da gre za precej resnejši program. (202)

Udeleženka pove, da si je sam program SA predstavljala drugače. Mislila je, da bo več predstavitev delodajalcev [...] Vključitve v program sicer ne obžaluje, a od programa ni dobila to, kar je želela. Program je želela zaključiti z zaposlitvijo. (1385)

Tudi sicer se je nekaterim uporabnikom večkrat zdelo, da v programih zapravljajo čas. V poznejših ocenah so se pogosto pritoževali, da izvajalci niso zares vedeli, kaj z njimi početi, »da ni čutiti jasnega cilja« (53) ali pa, da so »cele dneve gledali v strop« (276). Predvsem dolgi programi, ki so trajali kar enajst mesecev, so nekaterim uporabnikom hitro začeli krhati motivacijo, saj se jim je zdelo, da izvajalci nimajo pravega načrta dela in da se aktivnosti ponavljajo. Čeprav so izvajalci od uporabnikov načeloma zahtevali večurno dnevno prisotnost v programih in so se v nekaterih primerih držali dokaj stroge časovne discipline, se je pri nekaterih izkazalo, da program težko zares zapolnijo z aktivnostmi in se morajo uporabniki v programih občasno zamotiti kar sami.

V omenjenih primerih institucionaliziranega zapravljanja časa in čakanja uporabnikov na uporabnejše vsebine ter aktivnosti se lahko že kažejo in reproducirajo tudi strukturni, hierarhični odnosi, ves čas je namreč jasno, kdo mora čakati koga in čigav čas je torej več vreden (glej Hage 2009: 2). Podobno so ugotavljale že nekatere tuje etnografije aktivacijskih programov. Etnologinja Liene Ozolina-Fitzgerald (2016) je na primeru zaposlitvenih programov v Rigi nakazala, da se kot ključni mehanizem neoliberalne biopolitike kaže prav soobstoj aktivnosti in čakanja. Če skušajo socialni delavci uporabnikom programov po eni strani vcepiti podjetniško miselnost in delovalnost, je po drugi v neoliberalnem procesu zaposlitvenih posvetov, delavnic in razgovorov ves čas prisotno tudi prisilno čakanje. V tem smislu sta družbena delitev in razporeditev časa pravzaprav odsev institucionaliziranih razmerij moči. Antropolog Jan Grill (2018: 109) je pri slovaških zaposlitvenih tečajih prav tako ugotavljal, da pri različnih

aktivnostih in usposabljanjih brezposelne pogosto dolgo pustijo čakati in zanje očitno pogosto predvidevajo, da imajo preveč časa. Antropologinja Sveta Roberman (2014) pa je na primeru delovne aktivacije ruskih priseljencev v Nemčiji opozorila predvsem na motiv brezdelja. V tem primeru so priseljenci aktivacijske dejavnosti ob odsotnosti pravih zadolžitev pogosto opisovali kot »igro«, pri kateri pravi cilj niti ni reševanje zaposljivosti in brezposelnosti, ampak ustvarjanje predstave ukvarjanja s to težavo. Raziskava je ob tem ugotovila, da odsotnost oprijemljivih rezultatov v smislu zaposlitve pogosto pomeni, da ostanejo ljudje od nje še bolj oddaljeni ter še bolj negotovi glede svojih poklicnih zmožnosti. Za mnoge priseljence je namreč izplen udeleževanja teh tečajev le »kup certifikatov brez prave vrednosti« (Roberman 2014: 332).

Tudi v slovenskih programih socialne aktivacije se v sorazmerno visokem deležu tistih, ki bodo po programu ostali neaktivni, oz. v majhnem deležu tistih, ki so jih programi v tem smislu dejansko uspeli »aktivirati«, lahko kaže možnost, da pri določeni, od trga dela bolj oddaljeni populaciji programi niso dosegli pravega učinka, oz. so jim lahko celo škodovali. Tak vtis so v naši raziskavi pogosto dajale vključene romske ženske, ki so že imele slabe izkušnje z institucijami in s podobnimi programi, kar jih je odvrnilo od sodelovanja ali vztrajanja. Tudi drugi uporabniki so se večkrat pritoževali nad ponavljanjem tem, ki niti »nimajo zveze z zaposlitvijo« (181), npr. vsebine obvladovanja čustev in stresa, delavnice komunikacije, okoljevarstva, reševanja konfliktov, osebnostne rasti in zdravega načina življenja.¹⁰ Poleg tega so vsaj v prvih programskih sklopih precej pozornosti posvečali pripravi življenjepisa in podobnim dejavnostim zaposlitvenih delavnic, kar so bili uporabniki iz podobnih programov že vajeni. Uporabniki so o njej večkrat govorili kot zgolj o še enem programu in njene dodane vrednosti pogosto niso videli, oz. so na primer menili, da »socialna aktivacija in njej podobni programi zagotavljajo le nek minimum [...]« (1341). V tem približevanju drugim »zaposlitvenim« programom lahko morda spet prepoznamo nejasno konceptualno ureditev socialne aktivacije in tudi širšo problematiko kopičenja in veriženja podobnih programov. Predvsem pri daljših programih z izrazitejšim »delovnim« modulom je socialna aktivacija pogosto še vedno delovala kot preveč tesno povezana z neoliberalnim trgom dela in njegovo paradigmo zaposljivosti, torej stalnega nabiranja znanj in veščin za potencialno zaposlitev.

Koncept SA bi lahko v tem smislu razumeli tudi kot zgolj novo obliko prisilnega dela z »latentno funkcijo discipliniranja revnih« (Thorén 2008: 39–40); slednji z vstopom v program pristanejo že na redno dnevno prisotnost na

določenem mestu, na delovne aktivnosti in niz pogovorov s socialnimi delavci. Kot problematičen lahko razumemo že sam diskurz o posameznikovi odgovornosti, da si najde delo in ostane pripravljen, da si ga bo našel še kdaj v prihodnje. Tovrstni programi tako na novo uveljavljajo status formalne zaposlitve kot osrednje družbene vrednote, pri tem pa pogosto spregledujejo širše strukturne dejavnike na trgu dela (glej Ylistö 2018: 28; Newman 2007). Za tovrstne programe in tečaje je v zadnjih letih značilno poudarjanje »mehkih veščin«, kakršni sta komunikativnost in timsko delo (Urciuoli 2008; 2010), ali pa podjetniških vrednot, kot so fleksibilnost, ustvarjalnost in samoiniciativnost (Gershon 2016; Whitworth 2016; Raffass 2017; Haikkola 2019).

Tudi pri slovenski izvedbi programov socialne aktivacije so predvsem v nekaterih programih petega javnega razpisa izvajalci za uporabnike kot pomembne pridobitve navajali podjetniške veščine, obvladovanje postopkov ustanovitve društva in podobno.¹¹ V enih od regij so trije udeleženci programov petega sklopa ob koncu omenjali zaposlitev v projektu Podjetno v svet podjetništva,¹² deset se jih je vključilo v podjetniški študijski krožek Milo za žajfo,¹³ tudi sicer pa so se izvajalci programov občasno povezali z lokalnimi podjetniškimi spodbujevalniki in inkubatorji.

Kljub temu je treba poudariti, da je bilo tovrstnih praks malo in da je bil zelo nizek tudi delež uporabnikov, ki so po koncu izvajanja programa odprli svoje podjetje oz. se samozaposlili (manj kot odstotek).¹⁴ Po eni strani se je predvsem kazalo, da so v socialno aktivacijo vključeni uporabniki, ki vsaj sprva potrebujejo precej strokovne podpore in morda niso najbolj dovzetni za privzemanje ideologije samostojnega podjetništva in samoodgovornosti. Po drugi strani je treba poudariti, da neoliberalni nastavki, iz katerih socialna aktivacija brez dvoma izhaja, ne določajo nujno v celoti tudi same vsebine in izvedbe programov. Izvajalci pilotne slovenske izvedbe so namreč praktična usposabljanja organizirali v skladu z željami in s sposobnostmi uporabnikov ali pa so poudarjali tudi pomen drugih, nedelovnih plati. Hkrati so tovrstna protislovja vpisana že v sam ustroj neoliberalnega režima, ki nas v teoriji pogosto sili postati oseba, kakršna nam ne dovoli zares postati. Neoliberalna ekonomija večini

11 Kar je veljalo predvsem za prvi sklop programov, za tistega, ki je vključeval splošno populacijo.

12 Pri tem so bili uradno zaposleni v eni izmed regionalnih razvojnih agencij, v kateri so »razvili svojo poslovno idejo, pripravili poslovni načrt za ustanovitev podjetja in se usposabljali za podjetniško kariero ali večjo zaposljivost« (RRA LUR b. n. l.).

13 Študijski krožek Milo za žajfo je bil namenjen tistim, ki jih »zanima naravna kozmetika, zdrav življenjski slog in uporaba ekoloških ter naravnih izdelkov za nego telesa za lastno uporabo, in hkrati, kako na tem področju pridobiti nove podjetniške kompetence za prodajo lastne kozmetike« (IC Geoss b. n. l.).

14 Malo pogostejše navajajo, da so se po koncu programa vpisali v podjetniški tečaj.

10 Podobno promoviranje mehkih veščin in »osebnostno preoblikovanje« je ob delavnicah, v katere so po stečaju tovarne napotili delavke Mure, ugotavljala tudi Nina Vodopivec (2021: 162).

ljudi pravzaprav preprečuje, da postanejo pravi neoliberalni subjekti, oz. lahko to postanejo le tako, da ostanejo odvisni od nekdanje, kolektivne, skupnostne podpore (Parry 2018: 28–33).

Latentne funkcije zaposlitve in zaposlitvenih programov

V prejšnjem podglavju sem se osredotočil na sorazmerno neuspešnost programov pri približevanju uporabnikov zaposlitvi oz. na kompleksen odnos med socialno aktivacijo ter zaposlitvijo in delom. Na tej točki se posvečam še osebnemu napredku uporabnikov socialne aktivacije in predvsem družbenemu vidiku programov, torej njihovi vlogi pri spodbujanju družbene integracije in participacije. Pri tovrstnih programih se za ključne pogosto izkažejo tiste manj očitne funkcije, ki jih je sociologinja Marie Jahoda (1981; 1982) v svoji prelomni raziskavi brezposelnosti imenovala kot »latentne«. Izpostavila je predvsem časovno strukturo, čut za skupnost, družbene stike, status in že samo aktivnost (kot nasprotje pasivnosti), vse tisto, kar brezposelnim poleg plače običajno manjka. Latentne funkcije (zaposlitve) so predvsem tiste nenačrtovane posledice, ki načeloma prispevajo k zadovoljevanju nekaterih temeljnih človeških potreb ter tako ohranjajo naše dobro počutje in duševno zdravje. V nadaljevanju o socialni aktivaciji razmišljam glede na omenjene učinke, ki so vsak zase pomemben dejavnik uspešnega programa, jih je pa treba razumeti kot prepletene.

Če sem »časovni režim« socialne aktivacije prej omenjal glede na njegovo prisilnost, je treba opozoriti tudi na drugo plat. Časovna struktura programov je nekaterim uporabnikom precej koristila, jih aktivirala in motivirala. Uporabnike so pogosto najbolj motili prav nedorečenost in nenadno spreminjanje urnika, slabo obveščanje o spremembah in premalo načrtovan program, kar nakazuje, kako pomembni sta za ciljno populacijo programov določena rutina in strukturiranost, pogosto sicer še vedno skupaj z možnostjo prilagajanja. Kot ključno pridobitev so mnogi poudarjali prav spremembe v ureditvi vsakdanjega življenja in vzpostavitev občutka, da zase počnejo nekaj dobrega.

Pri tem je predvsem pomembno, da izkušnjo časa v sodobni družbi najpogosteje oblikujejo »javne institucije« (Jahoda 1982: 22), kakršna je že zaposlitev. Ta po eni strani od nas terja časovno disciplino, po drugi pa slednjo udejanja predvsem v stikih z drugimi ljudmi. Rutina postane produktivna predvsem takrat, ko nas odpira družbi in nas povezuje z drugimi ljudmi, ne pa oddaljuje od njih. V pričevanjih uporabnikov in uporabnic programov socialne aktivacije je opazno, da so izvajalci nekatere rutine in navade – vsakodnevne jutranje skupinske pogovore, spoznavne igre, razgibavanja in podobno – uvajali prav z namenom druženja in spoznavanja. Iskali so načine krepitve družbene vključenosti in ustvarjanja skupinske dinamike, s tem pa so bolj ali manj neposredno utrjevali tudi tiste

latentne funkcije, ki jih Jahoda (1981: 188–189) označuje kot družbene stike, čut za skupnost in družbeni status. Pri tem Jahoda opozarja, da zaposlitev ljudem nudi »redne skupne izkušnje in stike z ljudmi zunaj nuklearne družine« ter »cilje in namene, ki presegajo njihove lastne«, hkrati pa tudi »določa aspekte osebnega statusa in identitete« (Jahoda 1981: 188–189).

Pri uporabnikih programov socialne aktivacije se je vsaj sprva pogosto kazala visoka stopnja socialne izključenosti in občutno pomanjkanje (močnih) družbenih stikov. To po eni strani niha kakovost njihovih življenj ter ogroža njihovo duševno in fizično zdravje (glej Huber, Pistotnik in Lipovec Čebren 2020), po drugi pa si brez koristnih poznanstev tudi teže utirajo pot na trg dela. Brezposelni zaradi svojega družbenega statusa poleg tega pogosto občutijo stigma, na kar se odzovejo z dodatnim umikom iz družbe (glej Goffman 1963: 17; Eckhard 2022). Ta proces je treba preučevati še v kontekstu širše »institucionalizirane individualizacije«, ki se dogaja na vseh ravneh družbe, a so njene gonilne sile predvsem trg dela in okrog njega oblikovane družbene institucije (Beck in Beck-Gernsheim 2002: 23).

Kulturni antropologi so bili pri preučevanju drugih kultur in družb pogosto pozorni na proces socializacije, torej na »proces, v katerem ljudje [...] privzamejo ideje in vedenje, primerne življenju v dani družbi« (Toren 2010: 647). Resocializacija je podoben proces, a se nanaša na posameznike, ki so se v preteklosti že aktivno udeleževali v dani družbi, so pa stik z njo iz takšnega ali drugačnega razloga izgubili. Pri razumevanju koncepta resocializacije moramo biti sicer previdni, saj lahko sam izraz nakazuje pasivnost in odklonskost uporabnikov, ki morajo ob pomoči strokovnih delavcev sprejeti nove družbene norme, stare pa bolj ali manj zavreči. S tem v mislih moramo spremljati tudi socialno aktivacijo. Nekateri tovrstni programi tudi res delujejo nekoliko podcenjevalno in uporabnike obravnavajo kot skrajno pasivne, občasno celo kot nezrele (glej Roberman 2014; Grill 2018). To se je občasno kazalo tudi v slovenskih programih socialne aktivacije, nenazadnje že v omenjenem »zapravljanju časa« in vsebinah, ki uporabnikom niso mogle zares koristiti:

Programa sploh ni, iz dneva v dan bolj »tonemo« v jezi, razočaranju in žaljivkah; sedimo, sedimo; če nismo cel dan prepuščeni samim sebi, so pa vsebine takšne za 5-letnike. (578)

[...] gledali smo filme in pili kavice, to lahko delam doma. (85)

Takšni odzivi so bili najpogostejši pri višje izobraženih in tudi starejših (od 50 let) uporabnikih programov socialne aktivacije. Ti so zaradi občutka podcenjevanja, pa tudi občutka, da so bili v podoben program vključeni že kdaj prej, iz njega pogosteje predčasno izstopali in bili z njim najmanj zadovoljni. Po drugi strani pa je bil pri starejših moških petega sklopa tudi najvišji delež tistih, ki so v

programe vstopali s šibko družbeno mrežo in z manj aktivnim družabnim življenjem (skoraj 25 odstotkov). Resocializacija oz. ponovno vključevanje v družbo je bila v vsakem primeru med glavnimi cilji programov, uspešna pa je bila lahko le ob primerni izvedbi, ob kateri so izvajalci program oblikovali in izvajali z aktivno soudeležbo uporabnikov, pogosto prav z namenom povezovanja z drugimi skupinami ali pa predstavljanja izdelkov javnosti. Nekateri uporabniki so poudarjali pomen medsebojne pomoči in spodbujanja pri učenju praktičnih dejavnosti, pri katerih so bili nekateri drugi že bolj izkušeni. Pri vprašanju o pozitivnih vidikih programov so uporabniki in uporabnice vseh starostnih skupin najpogosteje omenjali prav druženje in vzdušje:

Pozitivno vzdušje, možnost spoznavanja raznih ljudi, možnost izražanja svojih zamisli, zavzetost voditeljev, občutek enakopravnosti. (411)

Nova znanja in druženje. Res smo bili »fajn klapa«. Z nekaterimi sem razvila prave prijateljske odnose. Všeč mi je bilo, da sem spoznala nove ljudi, da se še vedno družimo in da si pomagamo pri iskanju zaposlitve. Spoznala sem ljudi z različnimi izobrazbami, starostmi, poklici. (349)

Kot pozitivni vidik, ki mu bo ostal najbolj v spominu, so sklenjena prijateljstva in vse, kar so doživeli skupaj. Všeč mu je, ker so se znali nasmejati skupaj, in se učili novih stvari ob tem. (218)

Udeleženka je izpostavila pozitivne vidike druženja, ki je sicer potekalo bolj v virtualni obliki, vendar bolje to kot pa nič. Izpostavlja tudi deljenje izkušenj z drugimi v enaki situaciji, saj spoznaš, da nisi samo ti v takšni situaciji, mogoče celo spoznaš, da tebi niti ne gre tako slabo, kot si mislil. (317)

Socialno aktivacijo z vrsto aktivnosti, namenjenimi predvsem druženju, lahko v kulturnoantropološkem smislu torej razumemo predvsem kot poskus resocializacije. S številnimi družbenimi stiki s souporabniki, z mentorji in s koordinatorji, pa tudi z vrsto birokratskih opravkov in jasno določenimi pravili ter roki naj bi uporabniki ponovno postajali »aktivni« člani družbe, v tem procesu pa naj bi tudi bolj ali manj aktivno sodelovali in ga soustvarjali. Pričevanja kažejo, da je bila ta plat vsaj kratkoročno precej uspešna, kar še zlasti velja za programe, namenjene ženskam iz tujih jezikovnih in kulturnih okolij, specifični in močno izolirani populaciji. V tej skupini je skoraj vsaka druga udeleženka kot najpozitivnejši vidik omenila prav druženje in ustvarjanje novih družbenih stikov. Ker so ti specifični programi vsaj na začetku hkrati pogosto delovali kot tečaj spoznavanja slovenske kulture in družbe, bi tu lahko govorili tudi o akulturaciji oz. o prenosu kulturnih vzorcev, do katerega pride pri trajnem stiku skupine ali

posameznika z drugo kulturo in njenimi institucijami.¹⁵ V tem smislu so programi potencialno (re)integracijo na trg dela načrtovali s samo integracijo v kulturo, kar pomeni, da bodo uporabnice privzemale značilnosti slovenske kulture, a s tem ne bodo prisiljene izgubljati svoje.¹⁶

Še bolj neposredno pa so šli ti programi večkrat v smer »jezikovne socializacije« oz. »socializacije z rabo jezika« in »socializacije za rabo jezika« (po Schieffelin in Ochs 1986: 163), pri čemer so sodelovali tudi s kulturnimi mediatorji in tolmači. Za te uporabnice se je ob vstopu v program pokazalo, da imajo v slovenskem okolju že zaradi neznanja jezika slabo razvito družbeno mrežo. Z učenjem jezika so programi socialne aktivacije teoretične jezikovne lekcije prenesli še v družbeno prakso in uporabnic niso potiskali le v vlogo pasivnih prejemnic podatkov, temveč so jim omogočali aktivnejše privzemanje družbenih vlog:

Udeleženka je v okviru programa utrjevala slovenski jezik [...], spoznala je sistem dela pri nas, na pridobivanju praktičnih izkušenj za trg dela je spoznavala poklice čistilke, zaposlitev pa je dobila v podjetju Gorenje Velenje, kjer opravlja lažja dela. Z zaposlitvijo je zelo zadovoljna. (464)

Udeleženka po koncu programa ostaja aktivna v svoji turški skupnosti, dogovarja se z drugimi udeleženkami, ki bi potrebovale njeno pomoč pri svojem rokodelskem delu. (516)

Med programom SA je prejela veliko novih informacij glede uradnih institucij in spoznala njihov pomen. Dobila je novo perspektivo, kje še lahko išče zaposlitev na področju poučevanja v Sloveniji. (520)

Udeleženka je povedala, da se je v programu počutila zelo dobro, spoznala je nove prijateljice, bila je zelo zgovorna. Dobila je nova znanja, zelo so ji bila všeč predavanja na temo zdravja, spoznavanje znamenitosti Maribora, informacije s področja pridobivanja zaposlitve in pridobivanje praktičnih izkušenj za trg dela [...] (466)

Po koncu programov so uporabnice nekoliko lažje govorile v slovenskem jeziku, zaradi česar so po lastnih besedah postale bolj aktivne in bolj samostojne pri vsakodnevnih opravkih. Pri tem je tudi pomembno, da večje aktivnosti ne razumemo le kot približevanje trgu dela. Marie Jahoda (1982: 38–39) kot latentno funkcijo zaposlitve zaznava že splošno aktivnost, torej že samo ontološko nasprotje pasivnosti, brezzdelju in tudi dolgočasu. S tem izhodiščem se od socializacijske ponovno vračam k aktivacijski plati socialne aktivacije oz. poudarjam še nekatere točke njunega prepleta. Socialna aktivacija je ukrep, ki sodelovanja v družbi ne spodbuja le s plačanimi oblikami dela, temveč tudi z

¹⁵ Več o akulturaciji npr. Guarnaccia in Hausmann-Stabile (2016).

¹⁶ To se je v programih morda kazalo v snovanju razstave tradicionalnih romskih oblačil, v delovnih praksah pri Inštitutu za afriške študije ali pa v afriški restavraciji.

neplačanimi, saj uporabnike angažira za razne oblike prostovoljstva in družbenega udejstvovanja, hkrati pa jim pomaga oblikovati nove veščine skrbstvenega in gospodinjkega dela (glej npr. Hansen idr. 2002). Omenjene aktivnosti lahko pomagajo vzpostaviti rutino in nove družbene stike, hkrati pa je skoraj tretjina uporabnikov petega sklopa programov SA kot ključno pridobitev omenjala prav razna praktična znanja, ki jim bodo koristila v vsakdanjem življenju, sploh če jih lahko povežejo še s svojimi siceršnjimi interesi. Omenjali so razne jezikovne in računalniške tečaje, pogosto pa tudi dejavnosti, ki so pri večini še manj povezane s samo zaposlitvijo, npr. ogleda muzejskih razstav, delo s konji, delo na vrtu ali pa šivanje in podobne ročne spretnosti. Uporabnikom je bilo med drugim všeč izdelovanje zapestnic in božičnih okraskov, peka kruha in piškotov, šivanje obraznih mask in odej za stanovalce doma starejših občanov, polstenje šalov in obeškov, učenje o zdravih zeliščih ipd.

Tovrstne aktivnosti lahko skupaj z opisanim družabnim delom programov razumemo s pomočjo teorije razločevanja različnih tipov človeške dejavnosti, ki jo je uvajala filozofinja Hannah Arendt. Mezdno delo (*ponos*) je ločila od ustvarjanja (*poiesis*) in drugega, družbenega oz. političnega delovanja (*praxis*), s tem pa je želela rehabilitirati dejavnost onkraj meznega dela. Po eni strani je poudarjala ustvarjanje trajnih umetnin ali drugih izdelkov, ki jih ne ustvarimo z namenom zadovoljevanja bioloških potreb, še bolj pa samo »dejavnost«, »delovanje« oz. »dejavno življenje«. Prav namerna, svobodna dejanja, ki niti niso usmerjena v jasen cilj, so po Hannah Arendt (1996: 181–183) tisto, kar vsakega posameznika povezuje z družbo, hkrati pa prav zaradi njih nastopa kot edinstven, v svojem jedru nespremenljiv in neponovljiv. Pri Hannah Arendt je delovanje, ki v bistvu izhaja iz človekove družbenosti, močno povezano še z govorom oz. jezikovnim izražanjem. Iz tega lahko izpeljemo, da programi, kakršna je socialna aktivacija, z izrazitim poudarjanjem druženja in skupnosti pa tudi s krepitvijo jezikovne moči kandidatke iz tujih jezikovnih okolij, opozarjajo tudi na pomen družbene dejavnosti same po sebi.

Socialna aktivacija se tako kaže kot program, ki svoj smisel najde predvsem v »latentnih«, manj oprijemljivih, a še vedno pomembnih rezultatih. Glede na to bi bilo smiselno tovrstne raziskave že vnaprej še bolj usmeriti v prepoznavanje manj očitnih posledic, v longitudinalno spremljanje širjenja družbene mreže in prostočasnih dejavnosti, oblikovanja dnevne rutine, utrjevanje samopodobe ali pa znanje tujega jezika. Poleg tega bi lahko bolj poglobljene rezultate in zaključke dosegla poglobljena etnografska raziskava, ki bi posredna poročila in vprašalnike dopolnjevala z rezultati opazovanj z udeležbo v samih programih in s poglobljenimi intervjuji s samimi uporabniki. Na tem mestu nekatere pozitivne rezultate programov gotovo lahko prepoznamo, je pa ob tem pogosto težko oceniti, koliko je

pri tem šlo za plod sistematičnega dela izvajalcev, koliko pa je to bil stranski učinek, ki bo morda hitro izzvenel in uporabnike spet pustil na obrobju družbe.

Sklep

Socialno aktivacijo, ki po eni strani »aktivira« (za delo), po drugi pa »socializira«, sem preučeval prav v luči te temeljne ambivalence, v kateri se skriva tudi širši razkorak med neoliberalno ideologijo in socialnovarstvenimi pristopi blaženja socialnih stisk. V osnovi moramo pojav razumeti kot pristop aktiviranja iskalcev zaposlitve, ki izhaja iz neoliberalne doktrine aktivnosti in podjetnosti, pri tem pa se neizogibno zatakne v paradoksalna razmerja poznokapitalistične družbe, ki za vse ljudi predvideva potrebo po delu v klasičnem smislu, pa čeprav primerne delo za vse ne zmore zagotoviti (po Roberman 2014: 328). Pri preučevanju socialne aktivacije torej ne moremo mimo njunih neoliberalne zasnove in implicitne predpostavke, da je treba ljudi zgolj opremiti s specifičnimi veščinami in z izkušnjami ter okrepiti njihovo socialno mrežo, od tu naprej pa se bodo znašli sami. V tem smislu tovrstni projekti vsaj implicitno reproducirajo škodljivo paradigmo samoodgovornosti in še vedno zgolj blažijo posledice neoliberalizacije, ne prinašajo pa strukturnih sprememb.

Kljub temu pa je treba poudariti, da se programi aktiviranja brezposelnih kljub določenim mednarodnim ali evropskim smernicam razlikujejo od države do države in da njihove različne oblike lahko prepozna le poglobljena analiza. Kot je na primeru razlik med Nemčijo in Avstrijo ugotavljala zgodovinarica dela Andrea Komlosy (2021: 278), imajo države Evropske unije pri izvajanju socialnih politik še določen maneverski prostor, kar pomeni, da demonizacija in aktivacija brezposelnih ne potekata povsod enako hitro. Tudi slovenska izvedba programov socialne aktivacije vsaj implicitno še vedno poudarja predvsem pomen plačane zaposlitve, ki pa je za veliko večino uporabnikov ni mogla zagotoviti, s čimer jih je morda celo dodatno pasivizirala. Kljub temu so bile ocene uporabnikov večinoma pozitivne; najpogostejše so se nanašale na same strokovne delavce v programu ter predvsem na skupinsko dinamiko in družbene stike. Tako tisti, ki so se zaposlili, kot tisti, ki se niso, so kot ključni del programov socialne aktivacije zelo pogosto poudarjali predvsem druženje in spoznavanje novih ljudi, s čimer se je jasno pokazal pomen družbenih stikov za potencialni zaposlitveni in osebni razvoj.

Tovrstni programi in tovrstne raziskave nas morda lahko opozorijo na težavnost merjenja kvalitete socialnega dela. »Latentne funkcije«, ki so bile posredni cilj socialne aktivacije in ki tudi dejansko zvišujejo kakovost življenja, je namreč težko, če ne nemogoče, številčno ovrednotiti. Previden je treba biti tudi pri merjenju uradnih pozitivnih izhodov oz. prehodov v zaposlitev ali v druge podobne programe. Pri teh je končna številka načeloma jasna, a

ob prekarjem značaju številnih sodobnih zaposlitev – tudi večine zaposlitev naših uporabnikov – še vedno težko govorimo o dolgoročnih učinkih. Navsezadnje se sodobne ekonomske krize ne odražajo več toliko v brezposelnosti kot v podzaposlenosti (glej Benanav 2020). Temu se bodo morale prilagoditi tudi storitve socialnega varstva in si zastaviti vprašanja o sami vlogi zaposlitve v naših življenjih in o kakovosti delovnih mest.

Nekateri analitiki in raziskovalci so v zadnjih letih že opozorili na škodljive in koristne plati programov socialne aktivacije in drugih aktivacijskih programov, a so pri tem občasno še vedno spregledali nekatere družbene, kulturne in osebne pridobitve. Neoliberalna podlaga aktiviranja in splošna zahodna delovna etika, o katerih pišem v uvodu, brez dvoma pomagata pri orisu kulturnozgodovinskega ozadja socialne aktivacije, ne pojasnita pa široke palete izkušenj in praks vsake posamezne izvedbe. Po eni strani slovenska formalna ureditev izvajanja programov socialne aktivacije uporabnikov niti ni silila k udeležbi, obenem pa je tudi pozitivne pridobitve programov opredelila sorazmerno ohlapno. Ob tem tudi v sami vsebini ni bilo zaznani veliko nedvoumnega spodbujanja neoliberalne, podjetniške miselnosti. Hkrati pa lahko vnaprejšnje sodbe spregledajo tudi procese medsebojnega povezovanja, vključevanja v kulturo in družbo ter samouresničevanja uporabnikov. Prav k celovitemu preučevanju prepleta različnih ravni, kot se udeležajo v specifičnem času in prostoru, lahko največ pripomore socialna in kulturna antropologija.

Čeprav program socialne aktivacije po koncu pilotne izvedbe leta 2022 (za zdaj) še nima mesta v slovenskem sistemu socialnega varstva in se lahko s svojo usmeritvijo v ozek del populacije zdi kot postranski, orisana pilotna izvedba morda le vsebuje širše implikacije. Njen poudarek na družbeni dimenziji življenja in dela lahko spodbudi razmisleke o bolj povezani družbi, ki se bo znala spopasti s socialno izoliranostjo in presegati silnice individualizacije, hkrati pa kategorijo »dela« tudi v večji meri prikazati kot družbeno prakso in družbeni odnos. Če se vrnem k uvodnemu kronološkemu preletu družbenega odnosa do posameznikove aktivnosti, lahko sklenem, da se socialna aktivacija v bistvu lepo vključuje v stoletno linijo systemskega potiskanja posameznikov v prisilno aktivnost in da je pravzaprav njeno logično, neoliberalno nadaljevanje, kljub temu pa odpira vsaj nastavke bolj solidarnostne miselnosti in prakse.

Literatura in viri

- ARENDT, Hannah: *Vita Activa*. Ljubljana: Krtina, 1996 [1958].
- BAJUK SENČAR, Tatjana: Pojmovanje podjetništva mladih v diskurzih politike Evropske unije. V: Miha Kozorog (ur.), *Mladi podjetniki: Etnografije političnega, ekonomskega in moralnega subjekta*. Ljubljana: Založba ZRC, 2023, 59–82.
- BECK, Ulrich in Elisabeth Beck-Gernsheim: *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage, 2002.

BENANAV, Aaron: *Automation and the Future of Work*. London in New York (NY): Verso, 2020.

BOURDIEU, Pierre: *The Social Structures of Economy*. Cambridge in Malden (MA): Polity Press, 2005.

BURNETT, John: *Idle Hands: The Experience of Unemployment 1790–1990*. London: Routledge, 1994.

CHELCEA, Liviu: Work–Discipline and Temporal Structures in a Multinational Bank in Romania. V: Nicolette Makovsky (ur.), *Neoliberalism, Personhood, and Postsocialism: Enterprising Selves in Changing Economies*. Surrey: Ashgate, 2014, 37–52.

COLLINS, Randal: *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

ECKHARD, Jan: Gender Differences in the Social Consequences of Unemployment: How Job Loss Affects the Risk of Becoming Socially Isolated. *Work, Employment and Society* 36/1, 2022, 3–20.

FREIER, Carolin: *Soziale Aktivierung von Arbeitslosen? Praktiken und Deutungen eines neues Arbeitsmarktinstrumentes*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2016.

GUARNACCIA, Peter J. in Carolina Hausmann-Stabile: Acculturation and Its Discontents: A Case for Bringing Anthropology Back into the Conversation. *Sociology and Anthropology* 4/2, 2016, 114–124.

GARSTEN, Christina: *Workplace Vagabonds: Career and Community in Changing Worlds of Work*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.

GERSHON, Ilana: “I’m not a businessman, I’m a business, man”: Typing the Neoliberal Self into a Branded Existence. *Hau: Journal of Ethnographic Theory* 6/3, 2016, 223–246.

GOFFMAN, Erving: *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs (NJ): Prentice Hall, 1963.

GRILL, Jan: Re-learning to Labour? ‘Activation Works’ and New Politics of Social Assistance in the Case of Slovak Roma. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 24/2, 2018, 105–119.

HAGE, Ghassan: Introduction. V: Ghassan Hage (ur.), *Waiting*. Melbourne: Melbourne University Press, 2009.

HANSEN, Henning, Pedro Hespanha, Carlos Machado in Rik van Berkel: Inclusion through Participation?: Active Social Policies in the EU and Empirical Observations from Case Studies into Types of Work. V: Rik van Berkel in Iver Hornemann Møller (ur.), *Active Social Policies in the EU: Inclusion through Participation?* Bristol: Bristol University Press, 2002, 103–136.

HAIKKOLA, Lotta: Shaping Activation Policy at the Street Level. *Acta Sociologica* 62/3, 2019, 334–348.

HUBER, Ivanka, Sara Pistotnik in Uršula Lipovec Čebren (ur.): *Neenakosti in ranljivosti v zdravju v Sloveniji: Kvalitativna raziskava v 25 okoljih*. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2020.

IC Geoss (Izobraževalni center Geoss): Milo za žajfo. Spletna stran, b. n. l.; ic-geoss.si/studijski-krozki-2020, 11. 3. 2024.

JAHODA, Marie: Work, Employment, and Unemployment: Values, Theories, and Approaches in Social Research. *American Psychologist* 36/2, 1981, 184–191.

JAHODA, Marie: *Employment and Unemployment: A Social-psychological Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

JAVNI RAZPIS za sofinanciranje projektov »Razvoj in izvajanje programov socialne aktivacije«, *Uradni list RS* 62, 3. november 2017.

KOMLOSY, Andrea: *Delo: Globalnohistorična perspektiva: od 13. do 21. stoletja*. Ljubljana: Založba /*cf., 2021.

KONLE-SEIDL, Regina in Werner Eichhorst: Does Activation Work? V: Werner Eichhorst, Otto Kaufmann in Regina Konle-Seidl (ur.), *Bringing the Jobless into Work?* Berlin in Heidelberg: Springer, 2008, 415–443.

KRESAL, Barbara: Razvoj pravne ureditve prenehanja delovnega razmerja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes: Od popolne pogodbenne svobode do varstva zaposlitve. *Zgodovinski časopis: Glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 52/4, 1998, 497–510.

LESKOŠEK, Vesna: Strukturne reforme na področju socialnega varstva. *Teorija in praksa* 48, 2011, 1264–1280.

LESKOŠEK, Vesna in Srečo Dragoš: The Role of Conditionality and Control in Social Assistance Entitlements. *Journal of Social Policy* 14, 2018, 11–39.

MILLER, Peter in Nikolas Rose: *Governing the Present: Administering Economic, Social and Personal Life*. Cambridge: Polity, 2008.

NEWMAN, Janet: The 'Double Dynamics' of Activation: Institutions, Citizens and the Remaking of Welfare Governance. *International Journal of Sociology and Social Policy* 27, 2007, 364–375.

OZOLINA-FITZGERALD, Liene: A State of Limbo: The Politics of Waiting in Neo-Liberal Latvia. *British Journal of Sociology* 67, 2016, 456–475.

PANČUR, Andrej: Problem samoodgovornosti beračev, potepuhov in brezposelnih na Slovenskem pred drugo svetovno vojno. V: Andrej Studen (ur.), *Pomisli na jutri: O zgodovini (samo)odgovornosti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, 135–168.

PARRY, Jonathan: Introduction. Precarity, Class, and the Neoliberal Subject. V: Chris Hann in Jonathan Parry (ur.), *Industrial Labor on the Margins of Capitalism: Precarity, Class, and the Neoliberal Subject*. New York in Oxford: Berghahn, 2018, 1–38.

RAFFASS, Tania: Demanding Activation. *Journal of Social Policy* 46/2, 2017, 349–365.

ROBERMAN, Sveta: Labour Activation Policies and the Seriousness of Simulated Work. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 22, 2014, 326–339.

ROSIČ, Jasmina, Martina Trbanc, Simona Smolej, Jernej Trebežnik in Liljana Rihter: *Socialna aktivacija v Sloveniji: Potrebe, izkušnje in izzivi*. Ljubljana: Sophia, 2021.

RRA LUR (Regionalna razvojna agencija ljubljanske urbane regije): Spodbujanje podjetništva med mladimi, b. n. l. Spletna stran; rralur.si/projekti/podjetno-v-svet/, 11. 3. 2024.

SCHIEFFELIN, Bambi B. in Elinor Ochs: Language Socialization. *Annual Review of Anthropology* 15, 1986, 163–191.

STUDEN, Andrej: Človek mora delati za svojo srečo! Pretekla razpravljanja o delu s poudarkom na drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja. V: Andrej Studen (ur.), *Pomisli na jutri: O zgodovini (samo)odgovornosti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, 9–36.

SVETLIK, Ivan in Mavricija Batič: Aktivna politika zaposlovanja. V: Ivan Svetlik, Jože Glazer, Alenka Kajzer in Martina Trbanc (ur.), *Politika zaposlovanja*. Ljubljana: FDV, 2002, 174–198.

SVRK (Služba Vlade RS za razvoj in evropsko kohezijsko politiko): *Operativni program za izvajanje evropske kohezijske politike v obdobju 2014–2020*. Ljubljana: SVRK, 2015.

THORÉN, Katarina: *Activation Policy in Action: A Street-Level Study of Social Assistance in the Swedish Welfare State*. Växjö: Växjö University Press, 2008.

TOREN, Christina: Socialization. V: Alan Barnard in Jonathan Spencer (ur.), *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London in New York: Routledge, 2010, 646–649.

TRBANC, Martina, Simona Smolej, Jasmina Rosič, Jernej Trebežnik, Lea Lebar in Barbara Kobal Tomc: *Izvajanje socialne aktivacije v obdobju od začetka leta 2017 do konca leta 2019: Ugotovitve in priporočila*. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo, 2019.

TRBANC, Martina, Simona Smolej, Jernej Trebežnik in Maruša Petrič: *Socialna aktivacija v obdobju izvajanja programov 5. javnega razpisa – potek, izkušnje in ocene deležnikov ter značilnosti, pridobitve in ocene uporabnikov*. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo, 2022.

URCIUOLI, Bonnie: Skills and Selves in the New Workplace. *American Ethnologist* 35/2, 2008, 211–228.

URCIUOLI, Bonnie: Neoliberal Education: Preparing the Student for the New Workplace. V: Carol J. Greenhouse (ur.), *Ethnographies of Neoliberalism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2010, 162–176.

VAN BERKEL, Rik in Ben Valkenburg: *Making it Personal: Individualising Activation Services in the EU*. Bristol: Policy Press, 2007.

VODOPIVEC, Nina: Samoodgovornost – paradigma sodobne modernizacije: Izziv ali grožnja. V: Andrej Studen (ur.), *Pomisli na jutri: O zgodovini (samo)odgovornosti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, 223–248.

VODOPIVEC, Nina: Creativity in Production and Work: Experiences from Slovenia. *Traditiones* 46/1–2, 2017, 127–147.

VODOPIVEC, Nina: *Tu se ne bo nikoli več šivalo: Doživljanja izgube dela in propada tovarne*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021.

WHITWORTH, Adam: Neoliberal Paternalism and Paradoxical Subjects: Confusion and Contradiction in UK Activation Policy. *Critical Social Policy* 36/3, 2016, 412–431.

YLISTÖ, Sami: Why do Young People Give up Their Job Search? *Nordic Journal of Working Life Studies* 8/3, 2018, 27–45.

Activation of the Long-Term Unemployed in Slovenia: Overcoming Social Exclusion through Encouraging Employability

In recent years, social activation programs have been introduced across Europe in response to the persistently high number of the long-term unemployed. These programs “activate” the unemployed through a range of work-related and even some mundane activities, which are intended to function as the first step in the process of socio-occupational integration. The very concept of social activation needs to be understood in a wider context of the neoliberal shift of responsibility to the individual and the shrinking of the welfare state, which is manifested in the ways in which such projects promote employability and entrepreneurialism. Additionally, the relatively low proportion of tangible effects (notably transitions into employment) can also make the programs appear ineffective. This ineffectiveness was to some extent reflected in the Slovenian pilot implementation, but users’ impressions nevertheless indicate that the programs produced some important “latent” effects. In particular, the unemployed highlighted the expansion of their social network as a key aspect, which on the one hand brought them closer to employment and on the other increased their quality of life per se. Since the (long-term) unemployed are often characterized by social exclusion in general, the first step towards these advances must therefore have been “socialization” and, in the case of specific programs for women from foreign language backgrounds, language socialization and acculturation as well. Although social activation is targeted at a narrow group of the population, broader implications can be drawn from the emphasis on the importance of social contacts for individuals’ private and professional lives. At the same time, by highlighting the importance of general “creativity” and “active living”, social activation indirectly overcomes the mindset of the so-called “work society”. In this sense, the presented case study might serve as a reminder to not take the reproduction of the neoliberal agenda for granted, but to pay attention to its specific local versions and (mal)adaptations, and to take into the account the “unmeasurability” of some crucial aspects of social life.

BITI PRISELJENEC

Kako svojo integracijo vidijo priseljenci v Mariboru?

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 31. 8. 2023

Izvleček: Avtorici v članku predstavita, kako priseljenci v Mariboru vidijo svojo selitev in razloge zanjo ter kako ocenjujejo svoje življenje in uresničevanje integracije v Sloveniji. V antropološki analizi zbranega gradiva s pomočjo etnografskih črtic prikazeta njihovo doživetje integracije, pri tem pa analizirata njihovo vključevanje v družbo in usvajanje jezikovnih, sistemskih in kulturnih zmožnosti za samostojno delovanje v novem življenjskem okolju. Opredelita tudi glavne izzive, ki jih priseljenci z različnimi ozadji opisujejo kot skupne: usvajanje jezika, pridobivanje zaposlitve, ustvarjanje socialne mreže, soočanje z diskriminacijo, ohranjanje psihične stabilnosti in dostop do informacij.

Ključne besede: antropologija migracij, priseljenci, integracija, begunci, ekonomski migranti, ljubezenski migranti

Abstract: The article examines how immigrants in Maribor perceive their migration and the reasons for it, and how they evaluate their life in Slovenia and their integration. In the anthropological analysis of the collected material through ethnographic drawings, their perception of integration as an acquisition of linguistic, systemic, and cultural competencies for the possibility of independent, functional survival in a new life environment, and the main challenges that immigrants, regardless of their different backgrounds, describe as common, i.e. language, employment, building a social network, discrimination, psychological stability and access to information, are discussed.

Keywords: anthropology of migration, migrants, integration, refugees, economic migrants, love migrants

Priseljenske skupine in koncept integracije

Migracije sočasni ali stalni prostorski premiki znotraj ene države ali preko njenih meja. Razlikujejo se glede na trajanje, obliko, vzroke in vpliv na kulturo ter družbo sprejema – s priseljevanjem se spreminja socialna, kulturna, ekonomska in demografska struktura v ciljni državi (Castles in Miller 2003; Mlekuž 2011). V zadnjih desetletjih se pretok ljudi, blaga, idej in podob večja (Eriksen 2009: 346) zaradi pogodb med različnimi (nad)nacionalnimi državami ali skupnostmi (npr. prost pretok delavcev v EU), logike delovanja neoliberalnega kapitalizma, razvoja tehnologije, vojn, možnosti potovanja idr.

Delovni migranti so vpeti v globalni kapitalistični sistem in neoliberalne tržne politike, saj so se pripravljene vključiti v mezdno delo zunaj svoje države (Eriksen 2009: 351). Dominantna večina jih pogosto dojema kot »nujno zlo« (opravljajo nujna dela), hkrati pa kot grozeč, tuj element. S humanitarnega stališča je njihov položaj viden kot izkoriščanje: nekateri so premalo plačani (tako za intelektualno kot fizično delo), preveč delajo, nimajo osnovnih pravic. Sami lastni položaj pogosto razumejo kot možnost za boljši zaslužek, s katerim lahko pomagajo izvorni državi (Eriksen 2009: 351–352).

Po drugi strani vedno več ljudi zapušča svoje domove zaradi oboroženih spopadov, vojn, revščine, lakote, družbene neenakosti, pomanjkanja služb, zatiranja, kršenja človekovih pravic, podnebnih sprememb, strahu pred preganjanjem,

političnega prepričanja, pripadnosti določeni veri, etnični ali socialni skupini, narodu (Vrečer 2009: 54). V ciljni državi pridobijo status begunca ali osebe s subsidiarno zaščito.¹

Pogost razlog za migracije so čustvene, ljubezenske in seksualne navezanosti (Mai in King 2009: 295). Profesor konfliktov, miru in varnosti Khalid Koser (2017: 22) ta tip migracij uvršča med socialne migracije. Politologinja Anne-Marie D'Aoust (2013) ugotavlja, da čustva kot načini subjektivizacije in vladajoče prakse povezujejo intimnost z državljanstvom. Raziskave migracijo ljubezenskih

1 Republika Slovenija (RS) je pravno gledano kot država podpisnica Ženevske konvencije iz leta 1951 in članica Evropske unije (EU) dolžna nuditi mednarodno zaščito (azil) tistim posameznikom, ki zaščite niso deležni v državi njihovega državljanstva oz. stalnega prebivališča (izvirne države). Status begunca se prizna osebi, ki utemeljeno in verodostojno izkaže, da je v matični državi ogrožena zaradi pripadnosti določeni rasi ali etnični skupini, veroizpovedi, narodnosti, pripadnosti posebnim družbenim skupini ali političnemu prepričanju. Odločba o priznanju statusa begunca z dnem vročitve velja tudi kot dovoljenje za stalno prebivanje v RS. Subsidiarna zaščita se podeli osebi, ki ne izpolnjuje pogojev za status begunca, a izkaže utemeljene verodostojne razloge, da bi ji bila ob vrnitvi v matično državo povzročena resna škoda (smrtna kazen ali usmrtnitev, mučenje, nehumano ali poniževalno ravnanje), prav tako je priznana zaradi resnih in individualnih groženj zoper življenje ali svobodo prosilca zaradi samovoljnega nasilja v situacijah mednarodnega ali notranjega oboroženega spopada v izvorni državi. Odločba o priznanju subsidiarne zaščite z dnem vročitve velja tudi kot dovoljenje za začasno prebivanje v RS, dokler traja ta zaščita (Republika Slovenija, gov.si 2023).

* Mojca Marič, mag. prof. slovenskega jezika in književnosti ter sociologije, asistentka za področji antropologije in sociologije, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo; mojca.maric1@um.si.

** Vesna Godina V., dr. socioloških ved, izr. prof. za področje antropologije, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo; vesna.godina@um.si.

priseljencev razumejo kot produkt dvostranskih pogajanj med obema partnerjema, ne kot odločitve izoliranega posameznika (Abraham in Nišić 2012; Erlinghagen 2020). Osredotočajo se na dejavnike ekonomske, strukturne nenakosti (višino dohodkov, možnost zaposlitve v ciljni državi), pričakovanja glede spolnih vlog, boljše razmere za odraščanje otrok ter moč med partnerjema (Mai in King 2009; Abraham in Nišić 2012; Pananakhonsab 2019; Erlinghagen 2020).

Stalni dotok priseljencev in beguncev v Evropo in Severno Ameriko ustvarja nove, trajne manjšine na teh območjih (Eriksen 2010: 3). Ob prihodu v ciljno državo so priseljenci soočeni s procesom integracije. Definicije integracije so raznovrstne (prav tako ni enotnega načina merjenja uspešnosti njenega uresničevanja); najpogosteje se jih uporablja v polju kreiranja politik do priseljencev in kot konceptualni okvir v znanosti in stroki (Kwasi Kutor, Arku in Bandauko 2023). Pogosto so nejasne, zabrisane (Ryttel 2018), subjektivne, raznovrstne in celo sporne (Ager in Strang 2008; Penninx in Garcés Mascareñas 2016). V literaturi se pojavljajo v treh smereh preučevanja: prva se osredotoča na spreminjajoče se vedenje in ideje priseljencev ter reakcije gostiteljskih družb nanje; druga obravnava proces naseljevanja s poudarkom na kulturno-verskih, socioekonomskih, političnih in pravnih vidikih; tretja pa presega posamezne priseljence ter analizo civilne družbe in se ukvarja z institucionalnimi vidiki, kot so vzpostavitve priseljskih organizacij, institucij (Penninx in Garcés Mascareñas 2016; Kwasi Kutor, Arku in Bandauko 2023). Integracija se praviloma razume kot dvosmerni, večplastni družbeni in kulturni proces vključevanja priseljencev v državo sprejema tako, da ti lahko v javni sferi prakticirajo svojo izvorno kulturo (Eriksen 2009; Vrečer 2009; Koser 2017; Rytzel 2018), gostiteljske države pa priskrbijo potrebno družbeno in institucionalno podporo (Klarenbeek 2021; Kwasi Kutor, Arku in Bandauko 2023). Integracijo opredeljujejo multidimenzionalni procesi, ki vsebujejo družbene, politične, ekonomske, kulturne in identifikacijske aspekte, ter nastanek mirnih, skupnih socialnih odnosov, vrednot in praks, kjer se spoštujeta in prilagajata – vsaj teoretično – obe strani (Ager in Strang 2008; Koser, 2017; Wessendorf in Phillimore 2018; Kwasi Kutor, Arku in Bandauko 2023). Priseljenci in država sprejema imajo drug do drugega pravice in obveznosti (Vrečer 2009; Koser 2017; Cukut Krilić in Bofulin 2019). Antropolog Mikkel Rytzel (2018: 680) opozarja, da je sam pojem integracije vedno vpet v specifične nacionalne socialne imaginarije in bi ga morali kot takšnega tudi raziskovati.

Ključni dejavniki, ki vplivajo na proces integracije, so: usvajanje jezika, poznavanje zdravstvenega in izobraževalnega sistema, možnost pridobitve nastanitve, zaposlitve in informacij, ohranjanje in ustvarjanje socialnih mrež ter socialnega kapitala, duševno zdravje in diskriminacija (Vermeulen in Penninx 2000; Komac, Medvešek in Ro-

ter 2007; Ager in Strang 2008; Jazbinšek in Palaić 2009; Vrečer 2009; Penninx in Garcés Mascareñas 2016; Wessendorf in Phillimore 2018; Cukut Krilić in Bofulin 2019; Lipovec Čebon 2020, 2021; Spencer in Charsley 2021; Bezec in Gombač 2023; Kwasi Kutor, Arku in Bandauko 2023; Lipovec Čebon in Zorn 2023); dejavniki so med seboj kompleksno prepleteni. V analizi moramo upoštevati različne faze integracijskega procesa (prihod, nastanitev, stalno bivanje, državljanstvo) (Vrečer 2009). Kulturna antropologinja Caroline Brettell (2009: 657) opozarja, da se teorija v raziskavah migracij pogosto gradi na partikularnostih enega primera, ključno pa je razumeti vzorce vzrokov, posledic migracij in strukture procesov. Najbolj preučevani dimenziji socialne integracije sta zaposlitev in oblikovanje socialnih mrež (z izvorno skupino, drugimi priseljenci in gostiteljsko skupnostjo), ki predvidevata aktivno sodelovanje v družbi. Sporno je, če določene integracijske politike vsebujejo samo en aspekt integracije, npr. ekonomsko integracijo, in ne tudi vseh preostalih (Wessendorf in Phillimore 2018).

Nasproten procesu integracije je proces asimilacije (Vrečer 2009; Eriksen 2009), ki vodi, če poteka v velikem obsegu in/ali je dolgotrajen, v stopitev manjšine z večino in v izginotje kulturnih posebnosti manjšine (Eriksen 2009: 332). Vrečer (2009: 55) opozarja, da so integracijske prakse še danes pogosto asimilacijske, kar velja za EU in tradicionalne imigrantske države, kot so Kanada, Avstralija in ZDA – te v znanstveni literaturi še vedno uporabljajo termin asimilacija (Kwasi Kutor, Arku in Bandauko 2023). Tretje možno razmerje med večinskim in manjšim prebivalstvom je segregacija. Manjšino se – običajno na podlagi prepričanja o manjvrednosti njenih pripadnikov – fizično loči od večine (Eriksen 2009: 332–333).

V praksi prihaja do kombinacij omenjenih procesov, kar je povezano z vprašanjem moči. Večina ima v rokah politično moč, nadzoruje pomembne segmente gospodarstva, narekuje pogoje družbenega diskurza (Eriksen 2009: 333). Nekateri avtorji (npr. Rytzel 2018; Schinkel 2018) nasprotujejo konceptu integracije, razumejo ga kot del težave, ne rešitve. Integracija je zanje normativni koncept, ki ne odraža realnosti in v določenih družbenih kontekstih utrjuje asimetrična razmerja moči med večino in manjšino. To privede do objektivizacije, stigmatizacije in izključevanja manjšin, ki so postavljene v inferiorne položaje in obravnavane kot radikalni »Drugi«. Nenehno vladno kategoriziranje med domačinom in tujcem, večino in manjšino ipd. je dojeto kot ključna značilnost »neoliberalnega rasnega kapitalizma« (Favell 2022). Obenem koncept integracije temelji na zastarelem dojemanju družbe kot statične, homogene entitete, ki to ni: je fluidna, raznolika, s heterogenimi mejami (Schinkel 2018). Sociologinja Sarah Spencer in Katharine Charlsley (2021: 6) menita, da integracija priseljencev sega preko države, preko gostiteljske skupnosti kot take; v globalnost in transnacionalnost so vpeti

priseljenci in drugi prebivalci. Posamezniki lahko občutijo pripadnost več krajem znotraj in zunaj mednarodnih meja. Slovenski avtorji, ki raziskujejo integracijo priseljencev, ugotavljajo, da so protipriseljenški diskurz, (kulturni) razizem in diskriminacija del nove normalnosti v politiki, množičnih medijih in med prebivalstvom (Lipovec Čebtron 2020; Lipovec Čebtron in Zorn 2023). V Sloveniji je od jeseni 2015 politika do beguncev temeljila na razlikovanju med migranti in begunci. Pri oblikovanju podob migrantov in beguncev sta imela ključno vlogo politični in medijski diskurz (Vezovnik 2018). Raziskave kažejo na povezanost predstavljanja beguncev, prosilcev za azil in priseljencev z negativnimi predsodki; z grožnjo in varnostnim tveganjem (Ibrahim 2005); z retoriko kriminalizacije, drugosti, varnosti in militarizacije (Vezovnik 2018); z metaforami vojne in vode; nanje se gleda kot na »teroriste«, »islamske ekstremiste«, »otomanske zavojevalce«, »gamad, ki jo je treba zapliniti« (Stolcke 1999; Hart 2010; Vezovnik 2018).

Avtorji ugotavljajo podobnost diskurza o današnjih beguncih z diskurzom o beguncih iz nekdanjih jugoslovanskih republik v devetdesetih letih 20. stoletja: oboji so videni kot »problem« (v številčnem smislu, kot grožnja javnemu redu, zdravju, okolju, varnosti, suverenosti države), kot »drugačni« (v smislu »drugačne civilizacijske, kulturne ravni in vedenjskih vzorcev«), kot »začasni«, kot »potencialni storilci kaznivih dejanj«, predstavljeni so z numeričnimi metaforami, metaforami nezaželenih, nevarnih, neobvladljivih naravnih katastrof, npr. »množica/val beguncev« (Doupona Horvat, Verschueren in Žagar 1998; Troha 2016; Baskar 2022). V medijskem in političnem diskurzu se ločuje dve navidezno nasprotni figuri, ki sta tako tudi vrednoteni: politični begunec in ekonomski migrant, čeprav v praksi ta ločitev ni vedno možna (Vogrinc 2015; Troha 2016; Crawley in Skleparis 2018). Antropologinja Natalija Vrečer (2009: 54) predlaga zamenjavo poimenovanja begunec s poimenovanjem prisilni priseljenec (širši koncept, ki ob beguncih vključuje prisilno razseljene osebe, ki so ostale v svoji državi); koncepta begunec se drži konotacija »pasivne žrtve« (begunci iz njene raziskave niso želeli biti tako poimenovani, razen ko so se sklicevali na pravice, ki jim pripadajo). Podobno ugotavlja sami: sogovornici se poimenovanju begunec izogibajo zaradi negativnih izkušenj in osamitve (za več glej Etnografsko črtico 1).²

Raziskave ugotavljajo, da v zdravstvu, šolstvu, socialni, zaposlovanju, birokratskih postopkih, stanovanjski dostopnosti prihaja do jezikovnih in kulturnih ovir, ki priseljenecem preprečujejo dejanski dostop ali kvalitetno izvedbo/oskrbo na teh področjih (Jazbinšek in Palaić 2009; Lipovec Čebtron 2020, 2021; Beznec in Gombač 2023).

Za to se krivi priseljence, ki se jih homogenizira, predstavlja kot odgovorne in neuke (neznanje jezika se uporablja kot opravičilo za take argumente); umanjajo pa sistemske, institucionalne, strateške, državne rešitve, med njimi profesionalna medkulturna mediacija (Jazbinšek in Palaić 2009; Lipovec Čebtron 2020, 2021). Šibke so rešitve za integracijo na lokalni ravni, kjer sicer obstaja močan civilni sektor, obenem pa odsotnost institucionaliziranih integracijskih strategij in omejene možnosti ukrepanja lokalnih delavcev, ki jim ni dovoljeno ravnati v nasprotju z nacionalnimi zastavitvami (Beznec in Gombač 2023). Kot težava se poudarja neenakost statusov različnih priseljencev, ki lahko vodi do socialnega, ekonomskega, kulturnega izključevanja na podlagi kulture in porekla (Repčič 2008) ali do neustreznih zakonskih ureditev in klasifikacij (Jazbinšek in Palaić 2009; Cukut Krilić in Bofulin 2019; Lipovec Čebtron 2021).

Avtorici se strinjata z opredelitvijo integracije kot dvostranskega multidimenzionalnega procesa, ki ima za cilj čim bolj spoštuječo, vključujočo družbo različnih enakovrednih (trans)identitet, ki se med seboj bogatijo, ter dostojnih življenjskih možnosti. Iz praktičnih izkušenj dela ene izmed obeh avtoric s priseljenci³ opazuje številne težave, o katerih poročajo zgoraj navedeni avtorji. Zato je osrednji cilj pričujočega članka prikazati, kako priseljenci različnih socialno-kulturnih ozadij in različnih kategorij v Mariboru dojemajo lastno integracijo, in v ospredje postaviti glavne izzive, s katerimi se v tem procesu soočajo (emski zorni kot).

Metodologija raziskave

Terensko delo, vpeto v prostovoljstvo, za katerega so eno od avtoric članka, Mojca Marič, motivirali antropološki študij, želja po pomoči sočloveku in dejanske praktične izkušnje na terenu, je bilo od leta 2015 do danes opravljeno v okviru različnih dejavnosti. V Slovenski filantropiji (Slovenska filantropija b. n. l.) je potekalo kot prostovoljska pomoč razdeljevanja oblačil in hrane na mejnem prehodu Šentilj jeseni 2015, v Društvu Odnos kot učna pomoč otrokom beguncem (2016–2017), v Mladinskem kulturnem centru Maribor (MKC) kot pomoč pri izpopolnjevanju znanja slovenskega jezika, vključevanju v zaposlitveno in lokalno okolje, urejanju življenjskih situacij v projektu Usposabljanje za večanje kompetenc sporazumevanja v slovenskem jeziku v evropskem projektu Delat grem! od 1. 7. 2016 do 15. 9. 2018 (Mladinski kulturni center Maribor 2016). V okviru projekta je izšel strokovni priročnik *Vključevanje oseb z begunsko izkušnjo v mladinsko delo*

2 V članku sva se za splošno poimenovanje odločili za termin priseljenci namesto migranti prav zaradi večje nevtralnosti in v izogib negativnim konotacijam besede migrant.

3 Mojca Marič pri nastajanju svoje doktorske disertacije pod mentorstvom izr. prof. dr. Vesne V. Godina na terenu preučuje integracije priseljencev v Mariboru; članek je plod raziskovanja omenjene tematike. Vesna V. Godina pa že sedmo leto deli dom s šestčlansko družino iz Sirije.

(2018), v katerem je Mojca Marič soavtorica poglavja o integraciji in avtorica poglavja o smernicah pri poučevanju slovenskega jezika. Terensko delo je vključevalo jezikovne tečaje v Središču medkulturnega dialoga (Mladinski kulturni center Maribor 2018) od septembra 2018 do junija 2020: neformalni jezikovni tečaji so bili diferencirani glede na potrebe različnih skupin govorcev, povezani z dejanskimi življenjskimi situacijami in so skušali priseljence opolnomočiti za aktivno jezikovno in siceršnje delovanje v novem okolju – projekt si je z medkulturnimi delavnicami, organizacijo individualnih svetovanj in metodo žive knjižnice prizadeval priseljence povezati z lokalnim prebivalstvom. Jezikovni tečaji v MKC se zaradi zanimanja vse do danes izvajajo tudi po koncu projekta leta 2020. Del terenskega dela je potekal v evropskem projektu Port of Dreamers (Pristanišče sanjačev); tu je Mojca Marič vodila delavnice s priselenci v Mariboru (od 21. februarja do 15. marca 2019 v SNG Maribor). Na podlagi polstrukturiranega intervjuja enega od udeležencev je nastal drugi del uprizoritve *Proslava* (premiera: 1. 10. 2020); v okviru projekta je izšla tudi strokovna monografija *Port of Dreamers* (glej Marič 2021), v katerem je Mojca Marič avtorica strokovnega članka o integraciji, priseljenih v Mariboru, poteku, izvedbi delavnic, glavnih ugotovitvah in nastajanju dokumentarnega gradiva za uprizoritev.

Z udeleženci, ki jih Mojca Marič spremlja več let in jih je osebno spoznala ob zgoraj navedenih aktivnostih, je izvedla šest poglobljenih polstrukturiranih intervjujev.⁴ Zaradi prostorske omejenosti so v članku trije intervjuji podrobneje predstavljeni v treh etnografskih črticah priseljencev z različnim socialno-kulturnim ozadjem in različnimi vzroki za prihod v Slovenijo: begunstvo, ljubezenska migracija, socialno-ekonomska migracija. Črtice osvetljujejo različne izzive integracije.⁵ S pomočjo polstrukturiranih intervjujev so bile pridobljene številne informacije o osebnih zgodbah, izkušnjah, znanju, mnenjih, perspektivah in analizi situacije z emskega zornega kota priseljencev. Hkrati ta metoda nudi dovolj zaupno in varno okolje, da se sogovorniki niso počutili izpostavljeni, in dopušča odprtost diskusije ter prostor za tematike, ki so jih odpirali sami (Fedyuk in Zentai 2018: 171–172, 174–175). Intervju

socialna antropologinja in sociologinja Olena Fedyuk ter kulturna antropologinja Violetta Zentai (2018: 171–172) opredelujeta kot nujno metodo pri migracijskih študijah, saj z njo pridobimo podatke, ki bi se nam z drugimi, bolj strukturiranimi oblikami zbiranja podatkov izmuznili. V intervjujih so zajete naslednje teme: vzroki za prihod v Slovenijo/Maribor, potek selitve, izkušnje z bivanjem v Mariboru (glavne značilnosti, izzivi), medkulturne razlike, integracija, sprejemanje okolice, identiteta, zamišljanje svoje prihodnosti.

Terenska lokacija raziskave, Maribor, je že od nekdaj območje migracij; v 19. in začetku 20. stoletja so se tja priseljevali Nemci (Godina Golija 2016), v letih 1918–1941 slovenski Primorci iz Trsta (Potočnik 2011), po drugi svetovni vojni pa kot delovna sila slovenski prebivalci z ruralnih območij in državljani iz drugih jugoslovanskih republik (Horvat 2006: 42). Po razpadu Jugoslavije je bil zaznan velik pritok beguncev in priseljencev iz nekdanjih jugoslovanskih republik, predvsem Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Severne Makedonije in s Kosova, trend se ohranja tudi danes (Komač 2007). Na slovenski ravni je zaznan dvig števila prosilcev za azil v letih 2015–2016, a še zmeraj na najnižji ravni v EU (Beznec in Gombač 2023: 255).

Integracija priseljencev v Mariboru predstavlja lokalno raven integracijskega procesa. Lokalna raven integracije priseljencev je sicer vedno implementacija nacionalnih politik, ki so tudi v slovenskih političnih in pravnih sistemih integracije kombinacija zakonov in ukrepov na nacionalni ter evropski ravni (Beznec in Gombač 2023). Nima sicer formalne moči za izvajanje azilnih, migracijskih ukrepov, a je hkrati ključna za integracijo priseljencev, saj se integracija dejansko izvaja na ravni lokalne skupnosti in vzdržuje z različnimi programi nevladnega sektorja, lokalnih javnih institucij ali kratkoročnih projektov, financiranih nacionalno ali s strani EU (Ladić, Bajt in Jalušič 2020: 6). Avtorici nevladne organizacije (NVO) dojemava kot ključne pri pomoči priselencem za njihovo integracijo v lokalno okolje, saj so s svojo prostovoljsko mrežo (velikokrat edina) opora v njihovi začetni integraciji in življenju. Meniva, da bi potrebovali učinkovitejše dolgoročne sistemske integracijske politike, sploh ker imajo dejansko pomoč pri Uradu vlade za oskrbo in integracijo migrantov zagotovljeno le osebe z mednarodno zaščito in ne vsi priselenci (Ladić, Bajt in Jalušič 2020).

Velik izziv je posploševanje iz proučevanja konkretnih priseljencev v Mariboru na splošno slovensko stanje: po eni strani so pravni, politični, administrativni okviri za integracijo isti v celotni Sloveniji, po drugi strani pa sami priselenci z izkušnjami iz različnih slovenskih okolij poudarjajo razliko med npr. Ljubljano, Postojno in Mariborom. Zato v besedilu govoriva o položaju priseljencev v Mariboru, ne pa v celotni Sloveniji, in o težavah, ki jih imajo z integracijo priselenci v Mariboru, ne pa na splošno v Sloveniji, čeprav številne težave in dileme priselenci

4 Pri sogovorki, ki že tekoče govori slovensko, je intervju potekal v slovenščini, s tistimi, katerih materni jezik obvlada Mojca Marič, v njihovem jeziku (v španščini in makedonščini), pri preostalih v angleščini. Kjer je intervju potekal v tujem jeziku, so v članku navedeni prevodi v slovenščino.

5 V članku so podatkom iz treh intervjujev dodani tudi pomembni izseki iz drugih intervjujev. Imena sogovorcev so izbrisana zaradi ohranjanja anonimnosti kot principa zagotavljanja dobrobiti opazovancev tako pri izvedbi antropološkega terenskega dela (prim. American Anthropological Association 2009; Association of Social Anthropologists 2020; Australian Anthropological Society 2012; Australian Institute of Aboriginal and Torres Strait Islander Studies 2020) kot tudi pri izvedbi polstrukturiranih intervjujev (Fedyuk in Zentai 2018). Deli intervjujev so v besedilu navedeni kot citati.

v Mariboru lahko delijo s priseljenci v drugih delih Slovenije. Tovrstne primerjave in posplošitve bodo predmet drugih besedil.

Izzivi integracije v mariborskem okolju

Večina sogovorcev opisuje Slovenijo kot neznano državo, zato niso imeli realnih predstav in pričakovanj glede svojega življenja v njej; to jih je v številnih pogledih razočaralo. Ne glede na osebne razlike (socialno-kulturne, starostne, spolne, vzroka prihoda v Slovenijo) poudarjajo podobne medsebojno povezane potrebe in izzive pri integraciji.

Etnografska črtica št. 1: Grajanje socialne mreže in duševno zdravje

Socialna integracija je instrumentalni dejavnik do bolj strukturnih vidikov integracije – do informacij o službah, stanovanjih, šolah se pride s pomočjo socialnih mrež in odnosov (Vermeulen in Penninx 2000), obratno pa zaposlitev vodi do ustvarjanja socialne mreže in socialnega kapitala, ključnih za vsa področja integracije (Komac, Medvešek in Roter 2007: 184; Bankston 2014: 26). Družbeni odnosi oz. družbene vezi prinašajo občutek povezanosti, pripadnosti. Za priseljence je pomembno ohranjanje vezi z družino in/ali drugimi ljudmi, ki delijo podobne kulturne vrednote, kar je temeljna baza in temelj duševnega zdravlja. Po drugi strani je temeljnega pomena ustvarjati vezi z lokalnim prebivalstvom (Ager in Strang 2008; Cheung in Phillimore 2013).

V raziskavi doktorskega študenta socialnega dela Mostafe Hosseinija in klinične psihologinje Elisabeth Punzi (2021) afganistanski mladi begunci na Švedskem prepoznajo izreden pomen NVO, ki spodbujajo stike z lokalnim prebivalstvom – koristno je predvsem vzpostavljane skupnih aktivnosti med priseljenci in lokalnim prebivalstvom, kot so npr. učenje, šport, prostovoljstvo, pomoč in druženje s starostniki. Pri tem priseljenci usvajajo jezik in hkrati spoznavajo delovanje, vrednote, norme švedske družbe (Ager in Strang 2008; Hosseini in Punzi 2021). Podobno v slovenskem kontekstu počnejo NVO s pomočjo socialnih inovativnih praks (Ladić, Bajt in Jalušič 2020; Bezec in Gombač 2023). Socialna antropologinja Octavia Sibanda (2017) za priseljence iz Zimbabveja v Južno Afriko ugotavlja, da pri neuspešni integraciji umanjajo prav družbene vezi s prebivalstvom družbe sprejema, zato priseljenci izoblikujejo svoje, drugačne načine preživetja. Socialni antropolog Thomas H. Eriksen (2007: 1067–1068) v svoji analizi kompleksnosti integracije zapiše, da je antropološko gledano lahko za določeno skupino priseljencev dovolj, da je družbeno vključena v ‚skupnost‘ (v t. i. *Gemeinschaft*), ne pa tudi integrirana v ‚družbo‘ (t. i. *Gesellschaft*), ter da nekatere skupine priseljencev čutijo grozo pred kulturno asimilacijo ali družbeno segregacijo.

Sogovorec, begunec, je Iran jeseni 2015 zapustil po letih policijskega nadzora, izgube pravic (do dela, končanja

študija, zdravstvenega zavarovanja ipd.), mučenja s strani režima (ugrabili so ga in mučili z električnimi kablji). Odpravil se je na begunsko pešpot preko Turčije, Sredozemskega morja do Grčije v Evropo⁶ in se odločil za Slovenijo. Zaradi Jugoslavije jo je poznal že oče, hkrati pa gre po njegovem za »majhno, mirno in varno deželo«, kjer lahko ostane neznan in se oddalji od političnega aktivizma (v državah, kot je Francija, ima prijatelje, ki so v azilu še vedno politično aktivni).

V Sloveniji je bil sprva v Centru za tujce v Postojni, ki ga opisuje kot »zapor«. Po potrditvi upravičenosti razlogov za mednarodno zaščito je naslednjih devet mesecev preživel v Ljubljani (dva meseca v azilnem domu na Viču, sedem mesecev v azilnem domu na Kotnikovi). Po devetih mesecih so mu odobrili formalnopravni status begunca. Premestili so ga v Maribor, kjer živi še danes.

Kot največje izzive preselitve opisuje položaj prisilnega begunca, ustvarjanje socialne mreže in ohranjanje psihične stabilnosti. V Iranu je zapustil družino, ki mu veliko pomeni (z mamo se po videoklicu sliši do osemkrat na dan; družino mu je v teh osmih letih uspelo srečati dvakrat: zaradi zakonodaje in možnosti prehajanja meja so se enkrat srečali v Gruziji, drugič v Turčiji, kar mu zmeraj da dodatnih moči):

Zadnja tri leta lahko občutim to – res sem šibek. Ker je nekaj ločeno od mene. To je moja družina. To je moja duša. Moja država. [...] Nekajkrat sem želel storiti samomor; a je zazvonil telefon, klicala je moja mama. In res je bil zame izziv nadaljevati ali pustiti vse. Res je bilo prvo leto življenja v Mariboru tako zame. Vse je bilo pretvarjanje, da sem v redu, da imam dobre trenutke ... A zdaj, ko se smejim kot danes, se res smejim. Zdaj sem res bolje in sem pozitivno depresiven.

K manjšemu občutku osamljenosti in izoliranosti je pripomogla razširitev socialne mreže. V raznovrstnih lokalnih integracijskih projektih je spoznal različne ljudi, v Mariboru je spoznal partnerico, s katero sta skupaj že dve leti, leto dni skupaj živita. S pomočjo enega od projektov je zaradi vzpostavljene socialne mreže jeseni 2023 dobil tudi možnost redne zaposlitve; pred tem je tudi razne prekarne zaposlitve – fizična in intelektualna dela – dobival ob pomoči neformalnih poznanstev.

V Mariboru se je najprej vpisal na študij s področja humanistike (v Iranu je doštudiral, a mu diplome zaradi sodelovanja na protestih niso izdali), nato tehnike, oboje je opustil. Razlog so bile težave z jezikom in nesprejetost s strani preostalih študentov (po prepisu na drugi študij je zamolčal, da je begunec, rekel je, da je tuji študent in se s tem izognil predsodkom, a tudi za ta študij pove, da so se med seboj družili in si pomagali le tuji študenti), kar spet

⁶ Za takšno pot potrebuješ finančno zaledje, kar pove, kateri sloj prebivalstva si sploh lahko privošči odhod iz držav, v katerih so ogroženi varnost, pravice ali preživetje posameznikov.

izkazuje pomembnost sprejetja v socialno mrežo. Sicer pa tak odnos Slovencev opisuje kot splošno izkušnjo:

Npr. lansko leto na univerzi. Vse je bilo prazno okoli mene na fakulteti. Nihče se ni usedel k meni. Nihče me ni želel sprejeti v skupinsko delo pri seminarju ali predstavitvah. Motilo me je ... Videl sem, kako razmišljajo o meni. To ne pomeni, da so slabi ljudje, večinoma so bila dekleta, da so slaba dekleta. Ne, ne. [...] Razen tega, kar sem ti povedal, je vse dobro. Najbolj pomembno je, da so ljudje prijazni. In večinoma so. To je pomembno. Četudi imajo v mislih kaj proti beguncem, so vseeno vljudni, čeprav oddaljeni.

Večina v raziskavo vključenih sogovorcev v svoji socialni mreži nima Slovencev. Poročajo, da je socialno mrežo s Slovenci težko ustvariti zaradi distance Slovencev, ki so »hladni«, »sramežljivi«. Poudarjajo, da je »spoznati nove ... še nepoznane lokalne ljudi fundamentalno«. Poročajo, da se v primeru, ko jih pri urejanju birokracije spremlja Slovenec, odnos do njih spremeni (izkušnje ljubezenskih priseljencev, ki jim pomagajo partnerji).⁷

Odsotnost socialnih odnosov s Slovenci resno ovira potek uspešne integracije zaradi dvojega: družbene vezi so tiste, ki omogočijo priselencem vključitev v življenje v državi sprejema (Bankston 2014: 26); količina kulturnega in socialnega kapitala ciljne države je ključna za uspeh na trgu dela (Korošec 2008). Družbene vezi v postsocialističnih državah in še zlasti v slovenskem okolju lahko delujejo po logiki družbenega partikularizma (Lampland 2007; Godina 2014), saj gre za »oblikovanje majhnih, pregledno organiziranih družbenih skupin, ki imajo visoko stopnjo avtonomije [...], med katerimi vladajo neformalni odnosi in sodelovanje članov skupine, ki je običajno ekonomsko utemeljeno (skupno delo, skupne dejavnosti, skupni interesi)« (Godina 2014: 235), do česar imajo priseljenci zaradi zaprtosti teh skupin slabši dostop.

Sogovorniki se bolj kot s Slovenci družijo med sabo, ne glede na etničnost, predvsem ker po njihovem mnenju »delijo podobno situacijo«, kar potrjuje tezo antropologa Stevena Vertovca (2007: 1024), da se etničnost v sodobnem svetu ne kaže več kot pglavitni princip oblikovanja skupin, ampak pripadnost ustvarja deljenje skupne izkušnje – izoblikuje se priseljska identiteta, ki povezuje posameznike s podobnimi izkušnjami (Brettell in Sargent 2006: 3).

Hkrati tudi ni dogodkov, ki bi združevali Slovence s priseljenci (kot izmenjave uslug, možnosti za delo, istih prostora časnih dejavnosti, druženja), ali pa so redki, omejeni na posebne projekte večinoma NVO, namenjene prav beguncem.

⁷ To dejstvo je vključeno v programe NVO, ko prostovoljci nudijo pomoč pri urejanju življenjskih situacij. Te pomoči pogosto niso delovni priseljenci, ki so zato v primerjavi z begunci in ljubezenskimi priseljenci, ki imajo vsak svojo individualno mrežo pomoči, v težjem položaju.

Etnografska črtica št. 2: Usvajanje jezika in dostop do informacij

Jezikovna integracija je asimetričen proces, ki zajema dve strani: native govorce jezika in priseljence, ki se jezika učijo kot drugega ali tujega. Večinska družba je praviloma tista, ki narekuje uporabo jezika, pravila vedenja in znanja, ki ustrezajo njej sami, obenem jih tudi sama obvlada (Eriksen 2009: 333). Pripadniki družbe sprejema lahko priseljence zavračajo iz strahu pred obstojem novih jezikov,⁸ nekateri od priseljencev zahtevajo visoko raven jezikovne integracije, kar je povezano z željo po enotnosti, standardizaciji jezika, ki se dojemata kot dokaz zvestobe državi (Council of Europe b. n. l.). V slovenskem kontekstu ima slovenski jezik ključni pomen kot presežek simbolnega kapitala; raziskave jezik kot oviro pri doseganju rezultatov na več ravneh vidijo kot glavno orodje rasizma (Lipovec Čebon 2021) in obliko jezikovnega nacionalizma (Bajt in Frelih 2022).

Takšne asimilacijske perspektive niso ustrezne: integracije ne bi smeli definirati le kot usvajanje večinskega jezika, temveč upoštevati jezikovni repertoar priseljencev (Council of Europe b. n. l.).

S stališča priseljencev je usvajanje jezika prilagajanje novemu sporazumevalnemu okolju, kjer dosežejo nižjo, funkcionalno ali višjo raven jezikovne integracije (Council of Europe b. n. l.). Usvajanje novega jezika lahko pri njih povzroči ranljivost, frustracije, skrb, da bo novi jezik izpodrinil prejšnje (Council of Europe b. n. l.).

Ključnost jezikovne integracije v ospredje postavlja slovenska zakonodaja, ki je bila jeseni 2023 novelirana na določbo, da morajo tujci, prijavljeni v evidenci brezposelnih pri Zavodu za zaposlovanje, leto dni po prijavi obvezno opraviti izpit iz slovenščine na preživitveni ravni (prej ravni A1), sicer niso upravičeni do prejema denarnega nadomestila in so izključeni iz evidence brezposelnih oseb

⁸ To je bilo vidno pri sprejemanju predloga *Zakona o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti nekdanje SFRJ* marca 2024, kjer je v 5.a členu dana možnost poučevanja maternih jezikov otrok priseljencev. Na to se je kritično odzvala Komisija za slovenski jezik v javnosti pri SAZU, ki trdi, da to ne deluje v korist slovenske države in njenih prebivalcev, zato je koalicija predlagala umik člena kljub dejstvu, kot zapišejo v javnem pismu drugi znanstveniki (Mladina 2024), da »razvijanje jezikovnih kompetenc v maternem jeziku olajšuje učenje slovenščine za novopriseljene učence, prispeva k njihovem občutku sprejetosti in tako pozitivno vpliva na motivacijo za učenje jezika okolja in sodelovanje pri šolskem delu. Pri tem učiteljice in učitelji pouka maternega jezika in kulture lahko pomembno prispevajo kot vezni člen med učenici, starši in šolo: lahko pomagajo pri reševanju težav, povezanih z vključevanjem v slovenski administrativni sistem, oz. delajo na premagovanju predsodkov in stereotipov. Pri otrocih, ki v Sloveniji že odrasčajo kot dvojezični, pa spodbujanje strukturiranega učenja enega izmed njihovih primarnih jezikov ne more ogroziti usvajanja učne snovi, ki poteka v slovenščini, tako kot ga ne ogroža učenje angleščine, nemščine in drugih jezikov«.

(glej Zavod za zaposlovanje b. n. l.). Preživitvena raven omogoča temeljno sporazumevanje v slovenskem jeziku, omejeno na preproste, predvidljive, vsakodnevne situacije, v katerih je izražanje rutinsko in se ponavlja. Vsak priseljenec je upravičen do enega brezplačnega preizkusa znanja. Za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje ostaja pogoj opravljen izpit na ravni A2, kot je bilo določeno s prejšnjo novelo Zakona o tujcih aprila 2023 (Ministrstvo za notranje zadeve 2023).

Izkušnje jezikovne integracije lepo osvetli primer ljubezenske priseljenke s Filipinov, ki je v Mariboru od leta 2017. Za prihod v Slovenijo se je odločila po enoletni zakonski zvezi na daljavo. Pred prihodom je izbrskala informacije, da gre za »gorato-hribovito deželo«, katere jezik je zelo težek, mož jo je opozoril, da je težko dobiti službo. Odločila se je »prepustiti toku in poskusiti«, pripravljena sprejeti »kakršnokoli službo«. Meni, da »je povsem drugače brati informacije o Sloveniji kot živeti tukaj«. Pravi, da imajo Filipinci o evropskih državah pričakovanja kot o »dobrih, razvitih«, kjer je »vse kul, vse lahko«, a da realnost ni taka. Najtežji del integracije se ji zdi:

Jezik, nič drugega. Ker hrana, karkoli drugega, kultura, tukaj sem prilagodljiva, upam, da bom kdaj tako fleksibilna tudi v jeziku, da bom rekla, govorim jezik. Torej je res jezik tisti. [...] Jezik je ... zelo pomemben, ker tako lahko komuniciraš z lokalci. Z vsemi.

Tudi drugi sogovorniki kot ključno težavo pri integraciji poudarjajo jezik, zavedajo se njegove pragmatične nujnosti. Znanje samega jezika povezujejo s sprejetostjo; sogovornica pove:

[...] to govorim na podlagi svojih izkušenj. Če govoriš slovensko oz. če ne govoriš slovensko, se do tebe obnašajo drugače [...] Reciva npr., da grem v bolnico. [...] Če rečem, da ne govorim slovensko, le angleško, res vidiš spremembo na obrazu, ko govorijo s teboj. A če poskusiš govoriti z njimi vsaj malo slovensko, so res veseli [...] in ti pomagajo, te drugače sprejmejo, te vodijo. To sem videla tudi na občini.

Znanje jezika je po mnenju sogovorcev pomembno za zaposlitev, ki je večina nima. Jezik in zaposlitev povezujejo: po eni strani zaposlitve ne dobijo, ker ne znajo jezika; po drugi pa bi zaposlitev bistveno prispevala k doseganju njihove funkcionalne jezikovne integracije in jim omogočila uspešno obvladovanje večine družbenih, poklicnih in zasebnih sporazumevalnih situacij, ko je učinkovitost v jeziku, komunikaciji in delovanju dosežena kljub morebitnim jezikovnim napakam (glej Council of Europe b. n. l.). Sogovornica pove:

Veš, prijavila sem se na tako veliko razpisov. Poslala sem jim maile, a nikoli nisem dobila priložnosti razgovora, vsi odgovori so, da ne morem, ker ne govorim slovensko. In potem sem dobila to službo preko prijateljice, filipinske prijateljice. Njen mož ima restavracijo in potrebovali

so nekoga, ki bi čistil, in tako sem dobila službo. Razen tega nisem dobila nobene.⁹

Kot težavo omenja slabo organiziran in prekratek tečaj slovenščine (obiskovala je 180-urni tečaj na Andragoškem zavodu, pozneje je hodila k uram dopolnilne slovenščine na MKC-ju v izvedbi Mojce Marič). Tudi drugi sogovorniki kot težavo navajajo prekratke tečaje, pogosto nanje čakajo leto ali več (predvsem priseljenci brez statusa begunca niso vključeni v programe začetne integracije, zato se integracija zanje ne začne takoj po priselitvi), prav tako za vse tečaje niso brezplačni. Zavedajo se pomena znanja jezika v vsakodnevnih situacijah in stikih s Slovenci (Pirih Svetina 2005: 8). Težave so še centralizacija in rigidnost urnikov,¹⁰ vsebinska organizacija tečajev (v skupini so pogosto slovansko in neslovansko govoreči udeleženci), narečna razcepljenost Slovenije (ta pomeni učenje skoraj dveh jezikov – knjižne slovenščine, nujne za opravljanje izpita, in narečja, ki je jezik okolja). Priseljenec iz Paragvaja pravi: »Za vas je narečje, zame je nov jezik.« Neznanje jezika kot preživitvenega orodja sogovornica povezuje tudi z duševnim stanjem:

... tolikokrat sem bila tako zelo razočarana zaradi jezika. Bilo je tudi že obdobje, ko sem razmišljala, da se bom odselila, ker nisem bila rada tukaj, saj nisem mogla dobiti službe in nisem ta tip osebe, ki ostane doma Torej, moja motivacija je padla začasno, potem sem si rekla, nekega dne se bom naučila tega jezika, ker pri vsem gre le za jezik. [...] Največji boj, ki sem ga imela tukaj, je bil, da sem bila res, res depresivna in nesrečna v splošnem: zaradi jezika, ne prav zaradi jezika, a z njim povezano, zaradi finančnega, socialnega statusa, ker nisem mogla dobiti službe in ne morem govoriti jezika. [...] To so bili časi, ko sem že želela iti nazaj v Azijo in si dobiti službo in morda potem iti v drugo evropsko državo.

Obenem kot težavo poudarja slab dostop do informacij:

... kako prideš do informacij? Informacij ne objavijo ali promovirajo ... kako dejansko poveš ljudem, da se jezika lahko naučiš na Andragoškem zavodu, ali stvari kot to ... Nisem vedela vseh teh stvari, dokler mi prijateljica, tudi Filipinka, ki je isto poročena s Slovencem in je šla skozi iste stvari, ona mi je povedala, kaj naj pričakujem, ko pridem sem, kaj lahko pričakujem, to je tako, tisto je

9 Sogovornica je medtem menjala službo, delala je v strežbi, kjer se je praktično izpopolnila v jeziku, a so ji pogodbo prekinili, ko je zanosila. Za prekinitev pogodbe je izvedela, ko je želela urediti nadomestilo za poročniški dopust in druga zavarovanja na Zavodu za zdravstveno zavarovanje Maribor. Izvedela je, da ji v dveh letih niso plačevali prispevkov. Zadeve je prijavila Inšpektoratu. Pomoč je dobila pri Delavski svetovalnici, Pravnem in informacijskem centru Maribor in brezplačnem odvetniku preko delovnega sodišča, kjer je letos poleti dobila tožbo. Novembra 2022 je dva meseca prezgodaj rodila hčerko.

10 Ljubezenska priseljenka se na jezikovni tečaj v Maribor vozi iz Murske Sobote.

tako. Torej je bila ona glavni vir za te informacije, nisem jih dobila zares npr. na občini [...] Aja, kdaj sem začela hoditi k jeziku: morala sem čakati eno leto na tečaj, ker imajo kvote 10 ljudi. Torej je bilo več kot leto, ko sem začela z učenjem jezika.

Dostop do informacij je ključen že pred izselitvijo, med selitvijo in v obdobju priselitve, saj so informacije o temeljnih življenjskih zadevah prvi pogoj za integracijo priseljencev in izboljšanje delovanja javnih institucij (Cukut Krilić in Bofulin 2019: 60–62). O težavah kljub podpornim programom in širši socialni mreži poročajo tudi begunci. Iranska begunka trdi:

To vse – da pač spoznaš sistem, kako gre, kako gre šolanje, kako najti službo, kako je najeti stanovanje, vse. To je bilo najtežje, ko nisem znala. Pa še vedno česa ne vem. Še vedno moram iskati informacije ali pa vprašati [...] Za to, mislim, rabiš deset let.¹¹

Etnografska črtica št. 3: Zaposlitev

V intervjujih je ob jezikovni kot ključna poudarjena ekonomska integracija in z njo povezana zaposlitev. Ekonomska integracija prinaša finančno preskrbljenost in priseljencem omogoča vključitev v vsa druga življenjska področja (Vrečer 2009: 55). Zaposlitev nudi ekonomsko neodvisnost, načrtovanje prihodnosti, stike z večinsko kulturo in razvoj jezikovnih spretnosti (Ager in Strang 2008), prihodki so povezani z ohranjanjem duševne stabilnosti (Vrečer 2009; Hynie 2018).

Priseljenka iz Severne Makedonije, ki kot razlog za selitev v Slovenijo leta 2020 navaja »*ekonomsko in politično situacijo v Makedoniji*« ter jezikovno bližino Slovenije in dostop do informacij preko Makedoncev, v ospredje postavi težave pri zaposlitvi. V Makedoniji je pustila redno službo, z možem kupila stanovanje na daljavo. Ker je mož že delal v Mariboru, sta mesto poznala. Prvi meseci so bili zanj težki tudi zato, ker so od oktobra veljali koronski ukrepi, povezani s socialno izolacijo, z osamljenostjo, depresijo. Stisko ji povzroča neurejenost rednega zdravstvenega zavarovanja,¹² a kot ključno poudarja zaposlitev:

[...] Nimam službe. Prijavila sem se na Zavod za zaposlovanje, le enkrat so me poklicali, za v dom starostnikov, za ljudi, ki so nepokretni, da jih masiram in jim menjavam plenice. [...] Rekla sem jim: »Jaz nisem medicinska sestra. Jaz ne znam masirati.« Staremu človeku

lahko z enim napačnim masiranjem polomiš kost. Jaz si ne upam tega delati [...] To lahko dela medicinsko usposobljeno osebo.

V vmesnem času je dobila začasno trimesečno zaposlitev (delo od doma na projektu o telekomunikacijah v nekdanjih jugoslovanskih državah za območje Severne Makedonije). Pomembnost pridobitve zaposlitve opisuje tako:

Največja težava ... je zaposlitev. Od prvega dne do danes. Ti bom povedala nekaj primerov. Torej, če bi bila jaz zaposlena prvi mesec, od kar sem prišla (ni vedno denar prvi), bi zamenjala okolje. Ko zamenjaš okolje in ti dajo delovne naloge, nimaš toliko časa razmišljati ... tako se izogneš depresivnemu trenutku. Imela bi stik z ljudmi in bi se bolje naučila slovenskega jezika, saj bi komunicirala. Oblikovala bi nek krog, enega, dveh ne prijateljev, znancev. In imela bi denar. Za to delo bi dobivala denar. Ko delaš, se počutiš, da nekaj prispevaš v splošno dobro. Ko zaslužiš denar, se počutiš, da nekaj doprinašaš v družino.

Filozofinja Veronika Bajt in sociologinja Mojca Frelih (2022) trdita, da obstoječe analize transnacionalne migracije pogosto poudarjajo naraščajoče povpraševanje po ženski delovni sili, saj so priseljenke z »globalnega juga« usmerjene v gospodinjske storitve in nego v državah »globalnega severa«. Povpraševanje po delovni sili z nizkimi veščinami pa pomeni zaposlovanje na slabo plačanih delih, ki jih »domače« prebivalstvo običajno ne sprejema (Cukut Krilić in Knežević Hočevanec 2022: 70–71). Tudi Slovenija zapolnjuje svoj zaposlitveni deficit z delovnimi priseljenci (za priseljenke so značilne prenizka kvalifikacija, socialna izključenost in diskriminacija), pridobivanje jezikovnih veščin je glavni ukrep za integracijo, ki omogoča socialno in tržno vključenost, olajšuje interakcijo in širi socialni krog (Bajt in Frelih 2022).

Psihologinja Brigita Vončina in socialna ter svetovalna delavka za zaposlovanje oseb z mednarodno zaščito na Zavodu za zaposlovanje Maribor Nina Marin (2019: 106–107) podobno ugotavljata za skupino beguncev za leto 2018: med njimi je višja stopnja nezaposljivosti kot med Slovenci. Ključni razlogi za to so: preslabo znanje slovenskega jezika; kulturne razlike (tudi drugačni načini razumevanja, izvajanja dela); nižja izobrazba; pomanjkanje delovnih izkušenj ali odsotnost dokazov o njih in o doseženi izobrazbi. Pogosto prihaja do diskriminacije na trgu dela in nezadostnih možnosti za usposabljanje, čeprav so bili v zadnjih letih sprejeti dodatni ukrepi, npr. usposabljanje na delovnem mestu za skupino beguncev. Pri beguncih gre večkrat za negotove zaposlitve, večina zaposlenih beguncev naj bi delala na nižjih, manj kvalificiranih delovnih mestih (čistilci, manualni delavci ipd.) (Vončina in Marin 2019).

Čeprav je leta 2017 Zavod za zaposlovanje zaposlil dve svetovalki za skrb za prejemnike mednarodne zaščite in aktivno pomagal pri njihovem iskanju zaposlitve in čeprav NVO prostovoljci prevzemajo programe osnovne

11 Intervjuvanka je kot najstarejša hči, ki je najhitreje usvojila jezik in družbeni sistem, družini pomagala iskati stanovanje, zaposlitev, hodila s starši k zdravnikom, na roditeljske sestanke za sestrini itd., kar je pripeljalo do preobremenjenosti in duševnih stisk. Otroci pogosto postanejo posredniki in prispevajo k integraciji svojih staršev (več o integraciji otrok Sedmak, Hernández-Hernández, Sancho-Gil in Gornik 2021).

12 V intervjuju nisem pridobila informacij o tem, zakaj sogovornica nima zdravstvenega zavarovanja.

zaposlitvene integracije in orientacije (Bez nec in Gom bač 2023: 258), ki so ključni za širjenje socialnih veščin in mrež priseljencev, projekti in programi »niso izvajani sistematično niti nacionalno« (Ladić, Bajt in Jalušič 2020: 26). Takšni programi in projekti umanjajo pri skupini lju bezenskih in delovnih priseljencev.

Etnografska evidenca o »drugačenju« priseljencev in kulturnem rasizmu

Sogovorniki v intervjujih trdijo, da jih Slovenci pogosto dis kriminirajo na temelju spontanega etnocentrizma – sogo vornica pove, da se Slovenija v odnosu do določenih nee vropskih držav dojema kot »bolj razvita« (kar se v praksi ne izkaže za točno) – po drugi strani pa so deležni diskri minacije zaradi svojega videza in neznanja slovenščine: »Pač, ljudje vejo zaradi barve kože, barve las, in sploh ko govorim, pač se sliši, da nisem Slovenka. In včasih res lahko rečem, da nisem sprejeta ...«

Ljubezenska priseljenka s Filipinov opisuje izkušnjo dis kriminacije med prvim valom koronavirusa:

... diskriminacija, to sem enkrat čutila ... Enkrat sem šla na avtobus ... ta čas, če se spomniš, ko so odprli le za dnja vrata za vstop na avtobus. Ampak to je bilo prav na tisti dan, ko je bilo uvedeno to pravilo, a ljudje so še vedno vstopali pri sprednjem vhodu. Voznik je le mene prosil, naj vstopim skozi zadnja vrata ... Mislila sem, da je že uvedeno pravilo, ker sem videla na poročilih, da bo od zdaj naprej tako ... In potem so na naslednji postaji Slovenci vstopali pri sprednjih vratih ... Torej, počutila sem se tako, mene je poslal najbrž tja, ker sem Azijka.

Priseljenka iz Severne Makedonije ob težavah z zaposlitvijo kot največji izziv integracije navede diskriminacijo sina, ki je po nasilju na šoli »končal na urgenci s slikanjem glave in pljuč, ker so ga pretepli z debelimi lesenimi palicami«, obiskuje tudi psihologa:

Težave so bile tudi s sinom, ki so ga slovenski otroci, mogoče je bila šola takšna, ampak niso ga sprejeli do zadnjega dneva. Trdim, da je bil od prvega do zadnjega dne v tej šoli podvržen velikemu »bullyingu«, vrstniške mu nasilju. [...] Če rečem, da ni bilo niti najmanjšega zanimanja za to, kaj se dogaja, s strani vodstva, če rečem, da jim je bilo vseeno, ne lažem, še celo fina sem ... Nismo mogli vzpostaviti stika. Otrok z otrokom, starš s staršem, da komuniciraš kot človek. [...] Pozneje, ko je prišel april, maj, ko smo malo zaživel tukaj, smo razbra li, da je to šola, kamor hodijo otroci bogatih, znanih, ne vem, ta tip ljudi ... otroci nekega višjega sloja, čeprav nočem tega reči, a to so nevzgojeni otroci, brez težav, otroci, ki sem ji lahko kupi vse, le kulture in zanimanja jim ne moreš kupiti. Prepisali smo ga na drugo šolo, dru gi dan je v šoli in vse je kot pesem. Ne vem, kako bo tukaj, ampak prvi dan na prvi šoli je bil: »Ti si priselje nec. Ti si Makedonec. Ti boš sedel tukaj in z nikomer ne boš govoril, če boš želel govoriti, moraš priti do mene in

me vprašati, če lahko.« V tej drugi šoli pa so ga sprejeli z napisom: »Dobrodošel.« [...] Ko govorim o tem, zač nem jokati ... ne morem nehati jokati. [...] V večjem delu mojih izkušenj imajo Slovenci predsodke proti Srbom in Makedoncem, sploh proti Makedoncem. Obravnavajo jih kot dosti nižje. [...] In ko prideš v tako sredino, kjer ... ne vidijo mene kot človeka, ampak vidijo nekoga, ki je prišel iz Makedonije, potem ne more priti do integracije.

Sociologa Richard Alba in Nancy Foner (2008: 384) trdita, da je pri stigmatizaciji priseljencev za Evropo značilen kulturni, za ZDA pa biološki rasizem. Antropologinja Verena Stolcke (1999: 25–26) v primeru Evrope to imenuje retorika izključitve, ki temelji na ekskluzivni kulturni identiteti, tradiciji in dediščini: priseljenci z »revnega juga« in vedno bolj tudi »vzhoda« so videni kot nevarni tujci, ki jim manjkajo »naše« moralne in kulturne vrednote, uničili bodo »homo genost« nacije, so grožnja kulturni integriteti naroda, zato primerni »grešni kozli« za vse naše družbeno-ekonomske težave. To novo konstrukcijo izključevanja poimenuje »kulturni fundamentalizem« (Stolcke 1999: 27). Socialni antro polog Bojan Baskar (2022: 19–20) pravi, da je kulturni rasi zem ahierarhičen, a obenem izključujoč, saj so razlike, meje med kulturami prikazane kot »globoke in neprehodne«, priseljenci se ne morejo »asimilirati« in postanejo »družbe ni problem«, zato bi bilo »bolje, da ostanejo doma«. Avtor naglasi, da ni izumrl niti biološki rasizem, opazen v teoriji rebiologiziranega rasizma, povezani z razmahom genetike, posebej genomike. Vedno bolj lahko dvomimo o izginotju kolonializma (Baskar 2022).¹³

Filozof Boris Vezjak (2019) trdi, da v Sloveniji za kon strukcijo begunca kot »nevarnega« Drugega niso potrebni navzoči begunci (smo tranzitna država z majhnim številom prosilcev za azil in tistih, ki tu ostanejo), »nevarni« Drugi pri nas funkcionira na imaginarni ravni: gre za »strah pred begunci brez navzočega begunca« (Vezjak 2019: 12), kar avtor vzporeja z antisemitizmom. Razumevanje beguncev je povezano s politično usmeritvijo govorcev: desnica za hteva zaščito našega načina življenja (Žižek 2017: 19) in zanika obstoj begunca – zanj so vsi priseljenci ekonomski migranti, ki »hlepijo po našem bogastvu« in za seboj »puščajo razdejanje«, »posiljujejo Evropejke« itd. (Troha 2016); levica pa izraža ogorčenje nad tem, da Evropa do pušča utopitve tisočih v Sredozemlju, zavzema se za soli darnost, odprte meje, begunce obravnava kot objekte hu manitarne pomoči (Žižek 2017: 10) in ločuje migranta od »pravega« begunca, ki je še vreden sočutja (Troha 2016). Kljub dominantnim diskurzom, ki konstruirajo priseljen ce kot Druge, je treba omeniti načine sprejetosti v lokalno okolje, ki se z bogato zgodovino antirasističnih, aktivistič nih in nevladnih gibanj z delom s priseljenci in zanje, kot so spremljanja, zagovorništvo, razvoj socialnih prostorov,

13 Na logiko kulturnega rasizma je kot prvi opozoril socialni antropo log Adam Kuper na južnoafriškem primeru apartheida (Kuper 1999).

raziskovanje, medijski in kulturni posegi, prostovoljstvo in politične kampanje (Beznec in Gombač 2023: 251), kažejo kot alternativa, točka opore. Take so v mariborskem primeru socialne inovativne prakse NVO: organizacija dneva beguncev, medkulturnih živih knjižnic, Festivala migrantskega filma, tečajev sirijske, eritrejske ipd. kuhinje za lokalno prebivalstvo ipd. (Beznec in Gombač 2023: 260) ali iskanje nadetničnih skupnih točk povezovanja, npr. glasbene prakse bosanskih beguncev, ki so popularizirali sevda linke in ustvarili nov, skupni dom za glasbenike in begunce (Bartulović in Kozorog 2019). Ljubezenski priseljenec iz Argentine pravi, da mu je lažje kot drugim, ker s Slovenci najde točko identifikacije v nogometu.

Namesto zaključka: Smernice za uspešnejšo integracijo

Vsi sogovorniki imajo pozitiven odnos do integracije, ki zanje ne pomeni asimilacije. Opisujejo jo kot vključevanje, dodajanje novih navad, vedenja, vrednot k tistim pred migracijo, kot usvajanje jezikovnih, sistemskih, kulturnih zmožnosti za samostojno, funkcionalno preživetje v novem okolju. Zavedajo se pomena »prilagajanja«, učenja jezika, sistema, vrednot slovenske družbe, a to zanje ne pomeni postati Slovenec, kar pogosto občutijo kot pričakovanje ali asimilacijski pritisk, ki ga zaradi preprek niti ne morejo doseči:

Govoriš jezik, zame se ti ni treba obnašati kot Slovenec ali delati vse kot Slovenec, biti kot Slovenec, ker to se ne bo zgodilo, še vedno s sebojносиš svojo identiteto, a vsaj zame to pomeni prilagoditi se in sprejeti tudi, da so v tej državi takšni, to je njihova kultura [...] Če to pokažeš, da sprejmeš njihovo kulturo, delaš stvari, ki jih delajo – govoriš njihov jezik, ješ njihovo hrano. [...] Tudi imeti normalno življenje, imeti službo, to je zelo pomembno.

Begunec iz Irana poudari:

Lahko se nadgrajujem, če mi ljudje dovolijo, če me sprejmejo, da to naredim. To pomeni, da se avtomatično združujem z vašo kulturo, družbo. V bistvu nisem naredil ničesar, da bi to zaustavljajl ... Je proces, ki še poteka.

Želeli bi si več stika z lokalnim prebivalstvom in več možnosti povezovanja, kjer bi lahko sami dajali skupnosti. Med predlogi, kaj bi pri programih integracije morala spremeniti država, isti begunec navaja:

Morali bi nas pustiti, da se družimo, zlijemo z ljudmi ... Npr., kak dogodek, kamor bi lahko povabili vse nas in nas predstavili ljudem. Ne posameznika kot takega. Da se lahko vidimo, da si izmenjamo usluge. Morda pa kdo potrebuje pomoč v knjižnici, kdo v trgovini, kdo kje drugje in lahko se najdemo tako. [...] Da smo skupaj. Skupaj jemo, pijemo, plešemo. [...] Pomembno je, da ljudje vidijo, da vsi priseljenci, vsi begunci niso nevarni ...

Navedene izjave navajajo na sklep, da je v Sloveniji integracija dojeta kot formalni proces, priseljenci pa so dejan-

sko segregirani, ločeni od lokalne skupnosti, ali pa se od njih pričakuje asimilacija. Vsi se srečujejo s tovrstnimi izzivi. Dejavniki integracije so zanje medsebojno prepleteni in povezani: ne dosega dovolj dobre jezikovne integracije, kar povezuje s težavami pri zaposlovanju, saj zaposlitve težko dobijo, če jih, gre za nižja in slabo plačana dela. Jezik vidijo kot pogoj za zaposlitev, hkrati pa zaposlitev kot mesto, kjer bi z dostopom do socialnih stikov z lokalnim prebivalstvom lahko bolje usvajali jezik. Socialne mreže razumejo kot možnost dostopa do zaposlitev in informacij, hkrati pa zaposlitvene ali izobraževalne okoliščine omogočajo dostop do socialnih mrež. Ob pomanjkanju dostopa do socialnih mrež in informacij imajo težave s psihično integracijo (poročajo o depresiji kot posledici družbene izključenosti, občutku nekoristnosti, celo mislih na samomor) ter izkušajo diskriminacijo. Če je najboljši kazalnik učinkovitosti integracije psihološka integracija (Vrečer 2009: 55), povedano kaže, da imajo sogovorniki resne težave v procesu integracije. Vseeno poudarjajo – sploh skupina beguncev – lokalne programe in projekte, ki jih večinoma organizira NVO z nacionalnimi ali EU sredstvi, a so ti omejeni s trajanjem projektov in z zadovoljevanjem ciljev financirerjev (Cukut Krilić in Bofulin 2019).

Težave, ki so jih poudarili sogovorniki, se skladajo s težavami, ki jih v zvezi z integracijo v ospredje postavlja tudi literatura. Delitev priseljencev po različnih statusih spregleda potrebe, ki so enake: učenje jezika, pridobivanje različnih kvalifikacij, informacij o zdravstvenem sistemu, ponudnikih namestitve ipd. (Cukut Krilić in Bofulin 2019), migracijske politike se pogosto prelagajo na civilno sfero, NVO, zasebne ekonomske akterje, javne institucije, manjkajo pa sistemske uradne rešitve na nacionalni ravni, ki se ukvarja bolj z varnostnimi vprašanji kot vsebinsko integracijo (Cukut Krilić in Bofulin 2019; Ladić, Bajt in Jalušič 2020; Bajt in Frelj 2022; Beznec in Gombač 2023). Slovenija bi potrebovala dolgoročno strategijo, ki bi na imigrante gledala kot na družbeni, ekonomski in kulturni kapital, potencial, ne pa kot na breme (Vrečer 2009: 59) ali konstruiranje »nezaželenega« Drugega, kar je povezano tudi s tem, kako priseljence dojema javnost (Lipovec Čebren in Zorn 2023). Do integracije običajno ne pride, če javnost nanjo ni pripravljena, saj politiki želijo biti predvsem izvoljeni in se za integracijske ukrepe ne odločijo, če to škodi njihovi izvolitvi (Vrečer 2009: 59).

Na koncu naj dodava še nekaj aplikativnih smernic za lažje spopadanje posameznikov z izkušnjo migracije. Premisliti bi bilo treba, kako organizirati kakovostne jezikovne tečaje za vse priseljence in tega bremena ne prelagati nanje. S tečaji učenja jezika bi morali priseljenci začeti takoj, prilagoditi bi bilo treba urnike¹⁴ in organizirati

14 Fleksibilnost urnikov bi bila potrebna predvsem za delovne priseljence, ki jim pogosto manjka časa, da bi se lahko tečajev sploh udeležili.

učenje jezika glede na materni jezik ter predhodno izobrazbo priseljencev. Iz izkušenj Mojce Marič vemo, da se pri slovansko govorečih priseljencah kažejo predvsem zmožnost razumevanja, poslušanja, branja, prihaja pa do težav pri govorjenju in pravilni uporabi slovnice, pravopisa in pravorečja – oboje zaradi sorodnosti jezikov. Jezikovno učenje priseljencev, katerih materni jeziki niso slovanski, zahteva drug način učenja. Gre namreč za učenje popolnoma novega, njihovemu nesorodnega jezika, kjer je težava razumevanje, pogosto pa so zaradi jezikovne oddaljenosti ti priseljenca boljše v rabi slovničnih pravil, saj ne pride do napak zaradi sorodnosti jezikov. Hkrati pa je učenje jezika vedno tudi učenje kulture – v antropologiji že od Sapirja (1995: 43) in Malinowskega (1923: 296–297) velja, da je jezik način razumevanja in strukturiranja sveta (Ingold 2005: 331). Zato je ključno, da se profesor tečaja slovenščine zaveda, da priseljencev ne uči le jezika, ampak tudi življenja v Sloveniji, in je obenem vključujoč do različnosti, saj se lahko tudi sam nauči veliko novega. Na zaposlitvenem področju so potrebni možnost usposabljanja na delovnem mestu, programi za dodatno zaposlitveno usmeritev, ki že obstajajo za begunce, tudi za druge priseljenca. Obenem je treba premisliti širše razmere vključevanja na trg dela: pogosto so priseljenca dostopne le nižje zaposlitve, ki so vpete v globalni sistem trga delovne sile; ta je pogosto izkoriščevalen zlasti do oseb z nižjimi kvalifikacijami.

Za izboljšanje pomanjkljivega dostopa do informacij bi bilo smiselno učinkoviteje uporabiti informacijsko-komunikacijsko tehnologijo (IKT). Raziskave (Codagnone in Kluzer 2011) kažejo, da je uporaba IKT med priseljenca enaka, če ne celo večja kot med prebivalci države sprejema. IKT bi lahko rabila za pridobivanje jasnih, transparentnih, razumljivih informacij, kot pomoč pri učenju jezika, poglobljanju medkulturnega dialoga in seznanjanju s civilno participacijo v družbi (Codagnone in Kluzer 2011). Številne ključne informacije so pogosto le v slovenščini, državni uradniki nimajo veščin medkulturnega komuniciranja, brez znanja tujih jezikov in/ali angleškega jezika pogosto prihaja do »informacijske blokade« (Cukut Krilič in Bofulin 2019: 64–65). O tem poročajo tudi moji sodelavci o Upravni enoti Maribor. Treba bi bilo pripraviti vsaj kak letak z osnovnimi informacijami v angleškem ali pogostih jezikih priseljencev. V ospredje je treba postaviti ključno vlogo neformalnih etničnih mrež: lep primer so Filipinci v Sloveniji, ki med seboj delijo koristne informacije o službi, jeziku ipd.

Politologinja Barbara Bezec in sociolog Jure Gombač (2023) predstavljata inovativne socialne prakse, ki dopolnjujejo izide uradnega sistema in so za begunce »alternativne« vključujoče strukture. Takšne prakse bi bilo treba omogočiti tudi drugim priseljenca in jih kot primere dobre prakse implementirati v državne ter evropske politike kot dolgoročno strategijo.

Navsezadnje se pridružujeva trditvi filozofa Slavoj Žižka (2017: 10), ki vidi rešitev tega, kaj »storiti z več kot sto tisoč ljudmi, ki v obupanem begu pred vojno in lakoto čakajo na afriškem severu ali na obalah Sirije ter skušajo prečkati Sredozemsko morje, da bi našli zatočišče v Evropi«, sploh v luči že občutnih podnebnih sprememb, v korenitih svetovnih družbenih spremembah, v takšni rekonstrukciji globalne družbe, ki ljudi ne bi več silila v množične migracije in bi obenem omogočala dostojno preživetje vsem.

Literatura in viri

ABRAHAM, Martin in Nataša Nišić: A Simple Mobility Game for Couples' Migration Decisions and Some Quasi-Experimental Evidence. *Rationality and Society* 24/2, 2012, 168–197.

AGER, Alastair in Alison Strang: Understanding Integration: A Conceptual Framework. *Journal of Refugee Studies* 21/2, 2018, 166–191.

AMERICAN ANTHROPOLOGICAL ASSOCIATION: Code of Ethics of the American Anthropological Association, 2009; <http://s3.amazonaws.com/rdcms-aaa/files/production/public/FileDownloads/pdfs/issues/policy-advocacy/upload/AAA-Ethics-Code-2009.pdf>, 16. 1. 2024.

ASSOCIATION OF SOCIAL ANTHROPOLOGISTS: Ethical Guidelines for Good Research Practice, 2020; <https://www.thea-sa.org/ethics/guidelines.shtml>, 16. 1. 2024.

AUSTRALIAN ANTHROPOLOGICAL SOCIETY: AAS Code of Ethics, 2012; https://www.aas.asn.au/content.aspx?page_id=22andclub_id=143481andmodule_id=395252, 16. 1. 2024.

AUSTRALIAN INSTITUTE OF ABORIGINAL AND TORRES STRAITS ISLANDER STUDIES: AIATSIS Code of Ethics for Aboriginal and Torres Straits Islander Research, 2020; <https://aiatsis.gov.au/sites/default/files/2020-10/aiatsis-code-ethics.pdf>, 16. 1. 2024.

BAJT, Veronika in Mojca Frelj: Empoderamiento a través de la migración: Narrativas de la integración exitosa de mujeres inmigrantes en Eslovenia. *Cuestiones Pedagógicas. Revista De Ciencias De La Educación*, 1/31, 2022, 57–76.

BANKSTON, Carl L.: *Immigrant Networks and Social Capital*. Cambridge: Polity Press, 2014.

BARTULOVIĆ, Alenka in Miha Kozorog: Making Music as Home-Making: Bosnian Refugee Music and Collaboration in Post-Yugoslav Slovenia. *Music, Migration and Minorities* 55/2, 2019, 155–170.

BASKAR, Bojan: Rasizem danes. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 62/2, 2022, 19–33.

BEVC, Sarah, Marja Guček, Mojca Marič, Nina Marin, Doris Špurej in Tanja Veber: *Vključevanje oseb z begunsko izkušnjo v mladinsko delo: Priročnik za mladinske delavce*. Maribor: Mladinski kulturni center, 2018.

BEZNEC, Barbara in Jure Gombač: New Migration Policies and Innovative Practices: Slovenia Between Bordering and Inclusion. *Innovation: The European Journal of Social Science Research* 36/2, 2023, 250–265.

BRETTELL, Caroline B. in Carolyn F. Sargent: Introduction: Migration, Identity, and Citizenship: Anthropological Perspectives. *American Behavioral Scientist* 50/1, 2006, 3–8.

BRETTELL, Caroline B.: Anthropology, Migration, and Comparative Consciousness. *New Literary History* 40/3, 2009, 649–671.

CASTLES, Stephen in Mark. J. Miller: *The Age of Migration: International Movements in the Modern World*. London: Macmillan Press LTD, 2003.

CHEUNG, Sin Yi in Jenny Phillimore: *Social Networks, Social Capital and Refugee Integration*, poročilo o integraciji, 2013; <https://www.nuffieldfoundation.org/sites/default/files/files/Phil-limore%20Refugee%20Integration%20Report.pdf>, 24. 7. 2023.

CODAGNONE, Cristiano in Stefano Kluzer: *ICT for the Social and Economic Integration of Migrants into Europe*. Seville: Institute for Prospective Technological Studies, 2011.

COUNCIL OF EUROPE: Oblike jezikovne integracije, b. n. l.; <https://www.coe.int/sl/web/lang-migrants/forms-of-linguistic-integration>, 18. 6. 2023.

CRAWLEY, Heaven in Dimitris Skleparis: Refugees, Migrants, Neither, Both: Categorical Fetishism and the Politics of Bounding in Europe's 'Migration Crisis'. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44/1, 2018, 48–64.

CUKUT KRILIĆ, Sanja in Martina Bofulin: Migranti in dostop do informacij: Vloga novih tehnologij v procesu integracije v Podonavju in širše. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59/2, 2019, 60–70.

CUKUT KRILIĆ, Sanja in Duška Knežević Hočevar: Strukturne ranljivosti delavcev migrantov v kmetijstvu. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 62/2, 2022, 70–80.

D'AOUST, Anne-Marie: In the Name of Love: Marriage Migration, Governmentality, and Technologies of Love. *International Political Sociology* 7/3, 2013, 258–274.

DOUPONA HORVAT, Marjeta, Jef Verschueren in Igor Ž. Žagar: *Pragmatika legitimizacije*. Ljubljana: Open Society Institute, 1998.

ERIKSEN, Thomas Hylland: Complexity in Social and Cultural Integration: Some Analytical Dimensions. *Ethnic and Racial Studies* 30/6, 2007, 1055–1069.

ERIKSEN, Thomas Hylland: *Majhni kraji, velike teme*. Maribor: Aristej, 2009.

ERIKSEN, Thomas Hylland: *Ethnicity and Nationalism*. New York: Pluto Press, 2010.

ERLINGHAGEN, Marcel: Love in Motion: Migration Patterns of Internationally Mobile Couples. *Population, Space and Place* 27/2, 2020, 1–16.

FAVELL, Adrian: Immigration, Integration and Citizenship: Elements of a New Political Demography. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 48/1, 2022, 3–32.

FEDYUK, Olena in Violetta Zentai: The Interview in Migration Studies: A Step Towards a Dialogue and Knowledge Co-production? V: Ricard Zapata-Barrero in Evren Yalaz (ur.), *Qualitative Research in European Migration Studies*. Springer Open, 2018, 171–188.

FONER, Nancy in Richard Alba: Immigrant Religion in the U. S. and Western Europe: Bridge or Barrier to Inclusion? *International Migration Review* 42/2, 2008, 360–392.

GODINA GOLIJAJ, Maja: Nemški priseljenci v Mariboru: Materialne sledi bivanja in ustvarjanja. *Etnolog* 26/77, 2016, 65–80.

GODINA VUK, Vesna: *Zablode postsocializma*. Ljubljana: Be-letrina, 2014.

HART, Christopher: *Critical Discourse Analysis and Cognitive Science*. Basingstoke: Palgrave, 2010.

HORVAT, Uroš: Razvoj prebivalstva v mestu Maribor v obdobju med letoma 1981 in 2002. *Revija za geografijo* 1/1, 2006, 41–62.

HOSSEINI, Mostafa in Elisabeth Punzi: Afghan Unaccompanied Refugee Minors' Understandings of Integration: An Interpretative Phenomenological Analysis. *Smith College Studies in Social Work* 91/3, 2021, 165–186.

HYNIE, Michaela: The Social Determinants of Refugee Mental Health in the Post-Migration Context: A Critical Review. *Can J Psychiatry* 63/5: 297–303.

IBRAHIM, Maggie: The Securitization of Migration. *International Migration* 43/5, 2005, 163–187.

INGOLD, Tim: What is Culture? V: Tim Ingold (ur.), *Companion Encyclopedia of Anthropology*. New York: Routledge, 2005, 329–349.

JAZBINŠEK, Simona in Tina Palaić: Zdravje – človekova pravica? Prosilke in prosilci za mednarodno zaščito. *Časopis za kritiko znanosti* 37/238, 2009, 154–162.

KLARENBECK, Lea M.: Reconceptualising 'Integration as a Two-Way Process.' *Migration Studies* 9/3, 2021, 902–921.

KOMAC, Miran, Mojca Medvešek in Petra Roter: *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!? Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007.

KOMAC, Miran (ur.): *Priseljenci: Študija o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007.

KOROŠEC, Valerija: Socialni in kulturni kapital kot dejavnika razlik v uspešnosti na trgu dela med staroselci, priseljenci in potomci priseljencev. Zbirka delovni zvezek UMAR 17(12), 2008; http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/dz/2008/dz12-08.pdf, 10. 3. 2020.

KOSER, Khalid: *Mednarodne migracije: Zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina, 2017.

KUPER, Adam: South African Anthropology: An Inside Job. *Paideuma: Mitteilungen zur Kulturkunde* 45, 1999, 83–101.

KWASI KUTOR, Senanu, Godwin Arku in Elmond Bandaoko: Instead of 'Writing Against' and Discarding 'Immigrants' Integration, Why not Reconceptualize Integration as a Wicked Concept. *Comparative Migration Studies* 11/9, 2023, 1–16.

LADIĆ, Maja, Veronika Bajt in Vlasta Jalušič: *Nacionalni mehanizmi za evalvacijo integracije: Slovenija: Poročilo za leto 2018*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2020.

LAMPLAND, Martha: The Advantages of Being Collectivized: Cooperative Farm Managers in the Postsocialist Economy. V: Chris M. Hann (ur.), *Postsocialism: Ideas, Ideologies and Practices in Eurasia*. London: Routledge, 2007, 44–70.

- LIPOVEC ČEBRON, Uršula: Jezikovne in kulturne ovire v zdravstvenih ustanovah. V: Ivanka Huber, Uršula Lipovec Čebrown in Sara Pistotnik (ur.), *Neenakosti in ranljivosti v zdravju v Sloveniji: Kvalitativna raziskava v 25 okoljih*. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2020, 120–141.
- LIPOVEC ČEBRON, Uršula: Language as a Trigger for Racism: Language Barriers at Healthcare Institutions in Slovenia. *Social Sciences* 10/4, 2021, 1–17.
- LIPOVEC ČEBRON, Uršula in Jelka Zorn: Kaj otežuje spoštovanje pravic migrantk_ov in begunk_cev? V: Samo Bardutzky (ur.), *Uvod v pravo migracij in mednarodne zaščite*. Ljubljana: Pravna fakulteta, Založba Pravne fakultete, 2023, 27–40.
- MAI, Nicola in Russell King: Love, Sexuality and Migration: Mapping the Issue(s). *Mobilities* 4/3, 2009, 295–307.
- MALINOWSKI, Bronislaw: The Problem of Meaning in Primitive Languages. V: Charles Kay Ogden in Ivor Armstrong Richards (ur.), *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*. New York: Harcourt, Brace & World Inc., 1923, 296–336.
- MARIČ, Mojca: Kdaj bo čas, da postanemo državljani sveta? V: *Port of Dreamers*. Maribor: SNG, 2021, 160–189.
- MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE: Z nujno novelo Zakona o tujcih prilagajamo pogoji znanja slovenščine, 15. 11. 2023; <https://www.gov.si/novice/2023-11-15-z-nujno-novelo-zakona-o-tujcih-prilagajamo-pogoj-znanja-slovenscine/>, 15. 3. 2024.
- MLADINA: Ko načelne in pogumne rešitve pokleknejo pod pritiski demagoških interpretacij in groženj pred referendum – Javno pismo – Odziv na izjavo Komisije za slovenski jezik v javnosti pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 7. 3. 2024; https://www.mladina.si/231267/ko-nacelne-in-pogumne-resitve-pokleknejo-pod-pritiski-demagoskih-interpretacij-in-grozenj-z-referend/?fbclid=IwAR2uU73_OWpRf8XqqL9KrU7qKWwH-3C3Re3_k_FhL0eM29AcyTocDO1H9fE, 15. 3. 2024.
- MLADINSKI KULTURNI CENTER MARIBOR: Delat grem!, 2016; <https://mkc.si/delat-grem>; <https://mkc.si/kole-dar/2018/4/25/usposabljanje-za-vecanje-kompetenc-sporazumevanja-v-slovenskem-jeziku>, 15. 3. 2024.
- MLADINSKI KULTURNI CENTER MARIBOR: Središče medkulturnega dialoga, 2018; <https://mkc.si/sredisce-medkulturnega-dialoga>, 15. 3. 2024.
- MLEKUŽ, Jernej: *ABC migracij*. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.
- PANANAKHONSAB, Wilasinee: Migration for Love? Love and Intimacy in Marriage Migration Process. *Emotion, Space and Society* 31, 2019, 86–92.
- PENNINX, Rinus in Blanca Garcés-Mascareñas: The Concept of Integration as an Analytical Tool and as a Policy Concept. V: Blanca Garcés-Mascareñas in Rinus Penninx (ur.), *Integration Processes and Policies in Europe*. Springer: Cham, 2016: 11–29.
- PIRIH SVETINA, Nataša: *Slovenščina kot tuji jezik*. Domžale: Založba Izolit, 2005.
- POTOČNIK, Dragan: Primorski Slovenci v Mariboru 1918–1941. *Annales* 21/1, 2011, 55–70.
- REPIČ, Jaka: Migracijske zadrege Evropske unije. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 49/3–4, 2008, 45–51.
- REPUBLIKA SLOVENIJA, GOV.SI: Mednarodna zaščita, 2023; <https://www.gov.si/teme/mednarodna-zascita/>, 15. 3. 2024.
- RYTTEL, Mikkel: Writing Against Integration: Danish Imaginaries of Culture, Race and Belonging. *Ethnos: Journal of Anthropology* 84/4, 2018, 678–697.
- SAPIR, Edward: Language. V: Ben G. Blount (ur.), *Language, Culture, and Society: A Book of Readings*. Illinois: Waveland Press, 1995, 43–63.
- SCHINKEL, Willem: Against 'Immigration Integration': For an End to Neocolonial Knowledge Production. *Comparative Migration Studies* 6/31, 2018, 1–17.
- SEDMAK, Mateja, Fernando Hernández-Hernández, Juana M. Sancho-Gil in Barbara Gornik (ur.): *Migrant Children's Integration and Education in Europe: Approaches, Methodologies and Policies*. Barcelona: Octaedro, 2021.
- SIBANDA, Octavia: Social Ties and the Dynamics of Integration in the City of Johannesburg among Zimbabwe Migrants. *Journal of Sociology and Social Anthropology* 1/1–2, 2017, 47–57.
- SLOVENSKA FILANTROPIJA: Migracije, b. n. l.; <https://www.filantropija.org/migracije/>, 15. 3. 2024.
- SPENCER, Sarah in Katharine Charsley: Reframing 'Integration': Acknowledging and Addressing Five Core Critiques. *Comparative Migration Studies* 9/18, 2021, 1–22.
- STOLCKE, Verena: *New Rethorics of Exclusion in Europe*. Oxford: Unesco, Blackwell Publishers, 1999, 25–35.
- TROHA, Tadej: Kdo ali kaj je »migrant«? Znanstveni simpozij »Zakaj misliti 'begunsko krizo': Populizem, ksenofobija in sovražni govor«, 8. 3. 2016; <https://www.youtube.com/watch?v=K2tZcFQyFYE>, 5. 5. 2023.
- VERMEULEN, Hans in Rinus Penninx: *Immigrant Integration: The Dutch Case*. Amsterdam: Het Spinhuis, 2000.
- VERTOVEC, Steven: Super-Diversity and its Implications. *Ethnic and Racial Studies* 30/60, 2007, 1024–1054.
- VEZJAK, Boris: Antisemitizem in antiislamizem: O nekaterih jezikovnih podobnostih med njima v javnem diskurzu. V: Rok Mrvič (ur.), *Migracije v slovanskem prostoru v 20. in 21. stoletju; 7. mednarodno srečanje mladih humanistov*. Ljubljana: Študentska sekcija Zveze slavističnih društev Slovenije in Slavistično društvo Maribor, 2019, 7–27.
- VEZOVNIK, Andreja: Securitizing Migration in Slovenia. *Journal of Immigrant & Refugee Studies* 16/1–2, 2018, 39–56.
- VOGRINC, Jože: Ali sta 'politični begunec' in 'ekonomski migrant' res dve različni figuri, 25. 9. 2015; <https://livestream.com/zivo/predavanjapritlicje/videos/100221227>, 15. 5. 2019.
- VONČINA, Brigita in Nina Marin: What Issues do Refugees Face in Integrating into Labour Markets? Evidence from Slovenia. *Transfer* 25/1, 2019, 101–112.
- VREČER, Natalija: Integracija prisilnih priseljencev v Jugovzhodni Evropi: Ovire in priporočila. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 49/1–2, 2009, 54–60.

WESSENDORF, Susanne in Jenny Phillimore: New Migrants' Social Integration, Embedding and Emplacement in Superdiverse Contexts. *Sociology* 53/1, 2018, 123–138.

ZAVOD ZA ZAPOSLOVANJE: Znanje slovenskega jezika, b. n. l.; <https://www.ess.gov.si/iskalci-zaposlitve/zaposlitev-tujih-drzavljanov/znanje-slovenskega-jezika/>, 10. 7. 2023.

ŽIŽEK, Slavoj: *Against the Double Blackmail: Refugees, Terror and Other Troubles with the Neighbours*. London: Penguin Books LTD, 2017.

Being an Immigrant: How do Immigrants in Maribor Perceive Their Integration?

The reasons for migration are many, ranging from personal, socio-structural to forced, and all immigrants face the process of integration upon their arrival in the host country. Definitions of integration are varied, often unclear and blurred, but generally the concept is understood as a multidimensional social and cultural process of integrating immigrants into the host country, where they can also practise their own culture. However, this concept is embedded in specific national social imaginaries and power structures. From the perspective of immigrants in Maribor, integration is understood as “inclusion and adaptation”, retaining their respective native foundations and adding new cultural elements. In practice, they often experience discrimination and pressure to assimilate. Among the main integration problems they highlight is a problem of language (insufficient and centralised language courses, mixing of non-Slavic and Slavic speakers in the same groups without proper differentiation, dialectal language, and lack of language use in practice). Language barriers are also related to employment, which is either difficult to obtain or low-skilled and often precarious. Immigrants also understand employment as an environment where they can build social networks and develop their functional language skills, in addition to financial independence. Building social networks with the local population, where they currently lack such networks and opportunities to acquire them, is seen as crucial for functioning in society and accessing information, which they perceive as limited. The psychological state also testifies to the failure of integration; all immigrants included in the study report depression as a result of social exclusion and segregation. The concept of integration in the Slovenian context therefore needs to be rethought, without disregarding considerations of broader structural problems that contribute to the increase in forced migration, especially in the contemporary context.

VESELICE V LJUBLJANI

Oblike, vloge in dojemanje mestnih veselice v preteklosti in danes

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 14. 3. 2024

Izvleček: Avtorica predstavi različne primere veselice v Ljubljani, njihovo široko pojmovanje in vlogo, ki so jo imele pri oblikovanju kulturnega življenja v prestolnici v različnih časovnih obdobjih. V etnografski raziskavi o tem, kako različno so Ljubljančani gledali na mestne veselice, se osredotoča na njihove sedanje oblike in pomene. Obenem se sprašuje o v javnosti še vedno prisotnem diskurzu, ki veselice umešča oz. obravnava kot izrazito podeželski pojav, ter kritično pretresa njihovo prevladujoče dojemanje in predstavitev.

Ključne besede: veselice, Ljubljana, družabno življenje, narodnozabavna glasba, urbano-ruralna dihotomija, etnologija

Abstract: The article highlights various examples of fete (so-called *veselica*) in Ljubljana, presenting their conceptual breadth and the role they played in shaping cultural life in the capital in different time periods. By ethnographically examining the different perceptions of Ljubljana's inhabitants regarding *veselica* in the city, the article focuses on the forms and meanings of *veselica* in the present. At the same time, it questions the still-existing discourse in the public sphere viewing *veselica* as a distinctly rural phenomenon, and critically shakes up the prevailing perceptions and public representations of the *veselica* fete.

Keywords: fete, Ljubljana, social life, folk-pop music, urban-rural dichotomy, ethnology

Uvod

Že vpogled v zgodovinske vire, ki omenjajo različne veselice, jasno nakazuje, kako močno so se v času spreminjale definicije tega pojava. V preteklosti so veselice razumeli zelo široko; še vsaj do druge svetovne vojne so s tem imenom označevali tako množične prireditve na prostem kot tudi zabave manjših, zasebnejših družb. Veselice so bile najštevilčnejše prireditve z različnim kulturnim programom (lahko povsem brez plesa), srečanja s koncertno glasbo, z recitiranjem, šolske predstave, dobrodelna srečanja itd. (Meglič in Šprajc 1982: 9–10). Če se mi je med pisanjem pričujočega članka zdelo, da je sodobni pojem veselice veliko ožji in bolj jasno opredeljen, pa se je med raziskavo pokazalo, kako večpomenska in ohlapna je njegova definicija še danes.

Slovar slovenskega knjižnega jezika veselico opredeljuje kot »zabavno prireditev s plesom, pri kateri se toči pijača,« ter jo povezuje s pojmi gasilska, vaška ali vrtna veselica (glej Veselica). V *Slovenskem etnološkem leksikonu* je veselica precej obširneje opisana kot »zabavna prireditev z glasbo, plesom, jedačo in pijačo, družabnimi igrami in srečelovom«, veselice pa naj bi se med sabo razlikovale po organizatorjih (lovska, gasilska, strankarska), času organizacije (majska, predvolilna), kraju (mestna, vaška, vrtna) ali tematiki (npr. vinska trgatev). Prav tako naj bi bila značilen element veselice od petdesetih let 20. stoletja narodnozabavna glasba (Bogataj in Godina-Golija 2011: 668). Da še danes na veselice največkrat igrajo narodnozabavni ansambli, potrjuje tudi statistika Združenja SAZAS, pri katerem morajo organizatorji po zakonu prijaviti dogodek ter urediti in plačati določena dovoljenja.

Po navedbah Združenja naj bi veselice v Sloveniji danes najpogostejše prirejala gasilska, izjemoma pa tudi lovsko ali druga prostovoljna društva, ki na dogodku zbirajo finančna sredstva za svoje delovanje, zato kot veselico v statističnih podatkih opredeljujejo prav gasilsko veselico in ne zabave katerega drugega društva oz. organizatorja. Še več, dogodki, katerih oblika zabave je lahko enaka gasilski veselici (torej s plesom, pijačo in/ali z jedačo), na katerih igrajo celo isti izvajalci (npr. ansambel Modrijani), a jih ne organizira gasilsko društvo (ampak npr. turistično društvo, študentska organizacija), se po internem dogovoru na Združenju SAZAS uvrščajo med zabavne prireditve in ne veselice.¹ Sodobna definicija veselice je zelo široka in ohlapna, predvsem pa je poimenovanje dogodka z živo glasbo prepuščeno organizatorjem samim; formalno ga lahko prijavijo kot zabavno prireditev, neformalno pa ga kljub temu imenujejo in medijsko oglašujejo kot veselico.²

1 Zahvaljujem se Urški Orehek iz Združenja SAZAS, ki mi je po elektronski pošti posredovala vse statistične podatke o gasilskih veseliceh v Sloveniji in v Mestni občini Ljubljana, o organizatorjih veselice in glasbenih izvajalcih ter mi pojasnila, kako veselice pojmuje Združenje SAZAS. Po njenih ugotovitvah Združenje v svojih prijavnih dokumentih sploh nima formalnega zapisa definicije veselice. Glavna razlika med veselico, ki jo organizira gasilsko društvo, in zabavno prireditvijo v organizaciji drugih društev oz. združenj je v stopnji obračuna avtorskega honorarja – posebni sklep namreč določa, da gasilska društva plačajo nižji delež honorarja kot drugi organizatorji enakega tipa prireditve.

2 Eden takih primerov javne zabave z narodnozabavnim ansamblom (brez hrane, zabavnih iger ali srečelova) je npr. veselica gostinskega ponudnika v enem od barov v središču Ljubljane (glej Narodnjak 2013).

Sodobnega pojmovanja veselice ne moremo jasno definirati niti na podlagi preteklih poimenovanj in raziskav. Da imajo veselice v Ljubljani že dolgo in precej razgibano zgodovino, poleg razpršenih opisov in krajših omemb veselic v sočasnem časopisju in kronikah (vključno z vabili na veselice in poročilih o zabavah in praznovanjih) kronološko podrobneje opisuje edina obsežnejša raziskava veselic v Ljubljani iz leta 1982. Delo sta na podlagi nekaterih pisnih virov in terenskega dela napisala Marko Meglič in Ivan Šprajc, njune izsledke pa še danes povzemajo tako geslo o veselicah v *Slovenskem etnološkem leksikonu* kot razni časopisni članki o sodobnih gasilskih veselicah v »urbanah okoljih«, tudi v Ljubljani (npr. Čakarić in Škrinjar 2017). Redke vire o priljubljenih veselicah med vožnjo po Ljubljani konec 18. stoletja pa v knjigi Čolnarji in brodniki na Ljubljani in Savi (1895) povzema tudi zgodovinar Ivan Vrhovec.³

Zgodovina veselic v Ljubljani je prav tako precej obrobno umeščena v etnološke opise pestrega kulturnega življenja Ljubljančanov v prvi polovici 20. stoletja. Tako npr. Dragan Matić (1995) v svoji monografiji s strnjenim pregledom dogajanja, povzetega iz časopisnih virov, opisuje kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno, kjer med različnimi društvenimi in institucionalnimi prireditvami zasledi tudi veselice. Podobno veselice v širšem kontekstu družabnega življenja v Ljubljani do druge svetovne vojne omenja tudi Damjan J. Ovsec (1979). Ni pa drugih, predvsem novejših etnoloških študij, ki bi celostno obravnavale veselice v Ljubljani (tudi) po letu 1982.

Veselice zunaj Ljubljane oz. v določenih slovenskih krajih obravnavajo nekatere diplomske in magistrske naloge na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani ter drugi krajši raziskovalni prispevki. A tudi ti se z veselicami ukvarjajo bolj posredno, ob obravnavi zgodovine plesnih prizorišč ali splošnega preživljanja prostega časa določenih lokalnih skupnosti.⁴ Število nalog kaže zanimanje za to temo, kljub temu in kljub večkratnim poskusom prijave pa do zdaj na polju etnologije ni bil odobren noben temeljni raziskovalni projekt.

Drugače je z narodnozabavno glasbo, ki postaja ena bolj priljubljenih raziskovalnih tem, (ne)posredno povezanih s kulturo veselic. Raziskovalnih prispevkov, ki se ukvarjajo z zgodovino in s preteklimi diskurzi o tem glasbenem žanru, je precej,⁵ vedno več se piše tudi o pojavnosti naro-

dnozabavne glasbe, njeni simbolni vrednosti in sodobnih pomenih. Metode preučevanja te teme pogosto pokažejo precej enostranski pristop tako avtorjev medijskih člankov kot tudi raziskovalcev. Rezultati prispevkov in raziskav mestoma odražajo predvsem osebni žanrski okus njihovih piscev. Podoba narodnozabavne glasbe, ansamblov in veselic v javnih diskurzih je zaradi pristranskega in vrednostno zaznamovanega obravnavanja pogosto označena kot nekaj, kar je povezano predvsem s podeželjem, pogosto tudi z negativnimi konotacijami. S tem se povezujejo tudi drugi stereotipi, s katerimi se narodnozabavni glasbi pripisuje slabša kakovost – da je to glasba, primerna za »poceni« zabavo široke, glasbeno nezahtevne ali celo neizobražene množice.⁶

Kot primer problematičnega navajanja in opredeljevanja do sodobnih tovrstnih množičnih pojavov navajam eno zadnjih raziskav o narodnozabavni glasbi v Sloveniji (Stanković 2021). Avtor v uvodu povzema – čeprav z opombo, da se je treba izogibati prehitrim splošitvam – zaključke raziskave sociologinje Brede Luthar, da je narodnozabavna glasba žanr, ki ga poslušajo predvsem nižje in slabše izobraženi sloji, za katere je značilna nizka umeščenost na družbeni razredni in statusni hierarhiji. To glasbo naj bi poslušali »slabše izobraženi, starejši, politično orientirani na desno, ki prihajajo iz bolj ruralnega okolja in se redko kulturno udeležujejo« (Luthar po Stanković 2021: 12). Ob tej enostavni opredelitvi, ki briše kompleksnost publike narodnozabavne glasbe in jo reducira na neizobraženi in ruralni segment slovenskega prebivalstva, se zastavljajo vprašanja o sodobnih praksah poslušanja tovrstne glasbe in specifično veselic kot pomembnega prostora zabave in poslušanja omenjenega žanra.⁷

Namen članka, ki izhaja iz kritike dosedanjih raziskav narodnozabavne glasbe in urbano-ruralne dihotomije, je podati splošni uvid v različne oblike, vloge in pomene veselic v Ljubljani v različnih časovnih obdobjih vse do danes. Prav tako v članku s pomočjo rezultatov terenske raziskave analiziram sodobno vlogo veselic v Ljubljani in

primeru delovanja Ansambla bratov Avsenik opisuje tudi njeno zgodovino; Bojana Knifica (2005), ki med drugim poudarja vlogo specifičnega kostumiranja narodnozabavnih ansamblov; pa tudi Rajka Muršiča (2000), ki poudarja položaj narodnozabavne glasbe med drugimi žanri na primeru mestne kulture Maribora.

6 O izrazito slabšalnem odnosu medijev do narodnozabavne glasbe pogosto piše tudi avtor besedil za narodnozabavne ansamble Jože Galič (glej npr. Galič 2012). Kljub temu je treba poudariti, da nekateri mediji to glasbo tudi promovirajo in popularizirajo (npr. revija *Muzika*, radijski in televizijski kanal Veseljak Golica, televizijski kanal Gold TV, spletni portal Narodnjak.si, spletni portal Veselice.si idr.).

7 Iz medijskega prahu, ki se je nedavno dvignil ob izidu krajše monografije o sodobnih besedilih v narodnozabavni glasbi (Stanković 2021), je mogoče razbrati simbolno moč tovrstnih raziskav. Te lahko izzovejo določene čustvene reakcije pri ljudeh, ki se poistovetijo s tem tipom plesno-glasbenega žanra in so bili v raziskavi vrednostno zaznamovani (glej npr. Smajila 2022).

3 Zaradi dolgega časovnega razmika med primarnimi viri in Vrhovecovo monografijo, ki te vire povzema z zelo skupimi podatki – zaradi česar je preverba primarnih virov vprašljiva – se zavedam manjšega pomena citiranega dela. Kljub temu omenjeno delo s primeri takrat najbolj izpostavljenih dogodkov vključujem v splošen pregled različnih oblik veselic v Ljubljani do začetka 19. stoletja.

4 Glej npr. predstavitev veselic v organizaciji lokalne skupnosti na Vrzdencu na mednarodni konferenci o plesu (Kunej 2014).

5 Med njimi npr. prispevki Ivana Sivca (2002), ki v svoji monografiji poleg najbolj prepoznavnih besedil narodnozabavne glasbe ob

pojasnujem, kako jih soustvarjajo ter doživljajo sogovorniki, ki se definirajo kot Ljubljancani oz. prebivalci Ljubljane.

Članek se začne s pregledom časopisnih člankov in zgodovinskih kronik predvsem od konca 19. do srede 20. stoletja ter poznejših v Ljubljani najbolj izstopajočih zgodovinskih in etnoloških raziskav veselice. Veselice so bile pomembne tako za obeleževanje ključnih dogodkov, mestna praznovanja kot tudi oblikovanje splošnega kulturnega in družabnega življenja Ljubljancanov. V tem delu odgovarjam na nekaj ključnih dodatnih vprašanj: Katere oblike zabav in prireditev v Ljubljani so v različnih obdobjih označevali kot veselice? Ob katerih priložnostih so se prirejale oz. kakšna sta bila vloga in pomen veselice ob različnih priložnostih tako za prireditelje kot obiskovalce? Kje so prirejali veselice oz. ali so se odvijale tudi v samem mestnem središču? Kdo so bili njihovi prireditelji in kdo njihovi obiskovalci?

V drugem delu članka objavljam rezultate etnografske raziskave, ki sem jo izvedla leta 2023 in temelji na opazovanju z udeležbo na nekaterih veselicah, predvsem pa na intervjujih s prebivalci Ljubljane; zanimalo me je zlasti njihovo različno doživetje veselice v urbanem okolju. S polstrukturiranimi intervjuji, ki sem jih po metodi »snežne kepe« opravila za pridobitev čim širšega kroga sogovornikov različnih spolov, starosti, družbenih skupin in žanrskih okusov, sem želela zajeti čim bolj raznoliko in kar se da celostno doživetje (danes najbolj razširjenih in znanih gasilskih) veselice. Moji sogovorniki so bili tako tisti, ki veselice redno obiskujejo, morda celo organizirajo, kot tisti, ki tja zaidejo naključno, ali pa tisti, ki veselice ne obiskujejo oz. se jih morda celo namenoma izogibajo. Zanimali so me njihovi razlogi za (ne)udeležbo, kdo so danes organizatorji in kdo obiskovalci veselice ter kako si ljudje, ki veselice ne obiskujejo, o njih ustvarijo mnenje. Ugotavljala sem tudi, ali lahko na podlagi rezultatov intervjujev danes govorimo o veselicah kot družabnem dogodku, ki ima svoje mesto in veljavo tudi v slovenski prestolnici. Prav tako sem s pomočjo raziskave kritično presojala prevladujoče razumevanje veselice kot izrazito podeželske zabave. Nekateri sogovorniki so namreč jasno poudarili, da je veselica prav tako »urbani« pojav, ga pa prebivalci mesta različno doživljajo.

Kratek zgodovinski pregled veselice v Ljubljani

Veselice na Ljubljani

Zelo priljubljena zabava Ljubljancanov so bile vse do začetka 19. stoletja vožnje po Ljubljani z veselicami. Kot navaja zgodovinar Ivan Vrhovec, ni takrat »brez godbe odpeljala skoraj nikoli nobena družba iz Žabjeka, pa tudi če je bila družba še posebej majhna« (1895: 122). Ob glasbi so se vozili na manjših ladjah, na katerih je bilo prostora za 24 ljudi. Plesali so na obrečnih travnikih ali pa kar na

čolnih, saj so v ta namen zbili po tri ali štiri ladje skupaj in čeznje postavili ograjen pod za plesišče (B. n. a. 1940: 4). Veselice na Ljubljani naj bi konec 18. stoletja vedno spremljala vojaška godba oz. »turška muzika« (Čerin 1927: 19). *Laibacher Zeitung* naj bi leta 1802 poročal (B. n. a. 1940: 4), da je meščanom v zabavo tovrstne glasbeno-plesne vožnje na povezanih in ograjenih čolnih s svojo godbo redno prirejalo tudi Filharmonično društvo (glej tudi Vrhovec 1895: 118).

Veselice na vozečih se čolnih in splavih so se pogosto nadaljevale na predmestnih vrtovih ali obrečnih travnikih, potekale pa so tako ob običajnih dnevih kot praznovanjih najpomembnejših dogodkov, npr. ob cesarskih sprejemih, v počastitev prihoda uglednih osebnosti, ob podpisu mirovnih pogodb ali drugih velikih mejnikih takratnega časa. Eno takih svečanih voženj po Ljubljani so leta 1790 pripravili ob obisku avstrijske nadvojvodinje Elizabete (B. n. a. 1940: 4). O dveh veselicah na Ljubljani leta 1797, ko so Francozi prvič za nekaj tednov prišli v Ljubljano, je v *Ljubljanskim novicah* pisal tudi Valentin Vodnik. Poročal je, kako je na okrašenih ter z baklami in lučmi močno razsvetljenih ladjah do poznih večernih ur igrala ljubljanska godba, spuščali so rakete, »napolnjene s purflom, ti so šli visoko na kvišku, so se razpočili, inu podobe od kač ali pak od zvezd imeli. Iz mesta je vse gledat vrelo, kakor bi bil poln sod odmašil« (Vodnik po Vrhovec 1895: 118). Še v istem tednu so priredili že drugo veselico na Ljubljani ob spremljavi glasbenikov ter s tako glasnim streljanjem, »da so ludem na Žabjeki šipe po oknih pokale. Ljudi je vkup perteklo brez števila, ziale prodajat« (Vodnik po Vrhovec 1895: 118).

Veselice na splavih so bile pogoste tudi v času Ilirskih provinc (1809–1813), ko je bila Ljubljana njihovo glavno mesto in se je družabno življenje še posebej razcvetelo (Holz in Costa 1997: 122). Ena od odmevnejših veseličnih slovesnosti, ki se je z vožnjo po Ljubljani odvijala na 35 čolnih s filharmonično godbo in godbo 18. pešpolka, je bilo ljubljansko praznovanje Napoleonove poroke z Marijo Ludoviko 1. julija 1810. Slovesnosti v Ljubljani se je udeležil Napoleonov namestnik, guverner in vojvoda Marmont s svojo soprogo. Po uri vožnje po Ljubljani z ognjemetom in s posebno razsvetljavo so prispeli do kraja veselice, kjer so Marmonta pozdravili praznično oblečeni kmečki pari, v posebej za ples pripravljeni dvorani ob reki pa so nato pred Marmontom odplesali »razne kmečke plese« (Vrhovec 1896: 119). Veselica, ki je trajala dolgo v noč, se je končala s sijajnim plesom v guvernerjevi palači (B. n. a. 1940: 4).

Le štiri leta pozneje, leta 1814, so od 10. do 12. julija v Ljubljani s še večjo veselicami praznovali konec francoske oblasti. Tridnevno proslavljanje t. i. mirovega goda so obeležili z vožnjo 180 ladij, bogato okrašenih z zelenjem, venci in zastavami. Prvi dan so priredili zabavo za gospodo, drugi dan pa veselico za širše prebivalstvo. V

Ljubljano so iz vseh treh deželnih okrožij poslali skupno 36 parov ljudi z godbo; ti so v mesto prišli opravljeni v »kmečki noši« svojega okraja (Vrhovec 1896: 120). Vsa zbrana družba naj bi na okrašenih čolnih, na katerih so bili glasbeniki oblečeni kot »turški janičarji« (B. n. a. 1940: 4), pripotovala do Vrhnike. Na levem bregu Ljubljanice, nasproti izliva Ižice, so na travniku grofa Thurna stala tri velika plesišča. Sredi travnika je stal tudi velik oder za najodličnejšo družbo na praznovanju, od koder je segal razgled na vso veselico (Vrhovec 1896: 120–121; Vrhovnik 1991: 60), in »le težko so odhajale z veselice velikanske množice, kakršnih ni bilo nikdar, niti poprej niti pozneje, ob grmenju topov in umetni razsvetljavi so se vračale domov v mesto« (B. n. a. 1940: 4).

Še slovesnejša naj bi bila vožnja z ladjicami v čast avstrijskemu prestolonasledniku Ferdinandu. Ob njegovem prihodu v Ljubljano so jo priredili 15. avgusta 1819. Vožnjo je spremljala velika kmečka veselica, na kateri so pari v kmečkih oblekah in ob spremljavi glasbenikov plesali »domače ples« Praznovanje je trajalo dolgo v noč, prestolonaslednikovo razsvetljeno ladjo naj bi v stotinah razsvetljenih čolnov slovesno spremljalo kar 6.000 ljudi (Mal 1957: 111).

Čeprav so bile veselice na splavih in čolnih, ki so med zabavo pluli po Ljubljanici, izredno priljubljene, so se vožnje tako pogosto končale z nesrečami, da so jih oblasti leta 1828 s posebnim odlokom dokončno prepovedale (Vrhovnik 1991: 61; B. n. a. 1892: 1033). Prirejanje veselic pa se s prepovedjo ni končalo, saj so bile plesne zabave med vožnjo le ena od oblik veselic 18. in 19. stoletja. Očitno so bile tako zelo množične in izredne, da so o njih kot o ljubljanski posebnosti podrobno poročali še več kot dobro stoletje pozneje.

Veselice v Ljubljani do druge svetovne vojne

Drugo polovico 19. stoletja sta zaznamovala narodni preporod in bogato kulturno življenje. Z nastopom osebne in gospodarske svobode po letu 1848 je prišlo do določene »demokratizacije« v preživljanju posameznikovega prostega časa. Predvsem med ljudmi vedno bolj prisotna gotovina naj bi bila tista, ki je še dodatno spodbudila udeležbo in potrošnjo na raznih družabnih oz. plesnih dogodkih, tudi veselicah (Polajnar 2008: 115). Prebujajoče se družabno življenje v Ljubljani je soustvarjalo več družbenih skupin, ki so takrat živele v mestu in njegovi okolici (Ovsec 1979: 7). Ob tem je treba poudariti, da je bila podoba mesta kljub nagli urbanizaciji prehodnih območij na obrobju Ljubljane precej drugačna od današnje, predvsem pri dojemanju meja med samim mestom in okoliškimi vasi (npr. Vič, Šiška); te so danes neločljiv del mesta oz. mestnih stanovanjskih sosesk.

V Ljubljani se je pestro družabno življenje v duhu narodnega »prebujanja« razmahnilo predvsem z razvojem čitalnic in pod njihovim okriljem delujočih društev. Čitalni-

ce in društva so sicer prirejali kulturne večere, t. i. besede, predvsem za takratno mestno elito, druge proste zabave s plesom in čitalniške veselice pa so bile namenjene širšemu krogu njihovega občinstva (glej npr. B. n. a. 1868: 4). Veselice so čitalnice največkrat prirejale v povezavi z zbiranjem finančnih sredstev s posebnim namenom oz. posebej za v ta namen ustanovljeni »sklad« (B. n. a. 1912a: 3). Tovrstni priložnostni skladi so delovali tudi zunaj čitalniške dejavnosti. Eden takih je bil npr. sklad za postavitev Prešernovega spomenika (Jezernik 2014). T. i. ženski odbor,⁸ ki je deloval pod vodstvom Franje Tavčar, žene pisatelja in politika Ivana Tavčarja, in Milice Hribar, žene ljubljanskega župana Ivana Hribarja, je 5. julija 1903 in 16. julija 1905 priredil dve veliki veselici, kjer »se je v bajno okrašeni in zvečer z neštevilnimi električnimi lučicami razsvetljeni ‚Zvezdi‘ zbralo na tisoče občinstva« (B. n. a. 1905: 3). Na obeh veselicah so za spomenik zbrali kar tretjino celotnega zneska (Bezek in Vrtovec Beno 2013: 12). Kako pomembne so bile veselice v tistem času tudi za vzbujanje domoljubne zavesti, priča podatek, da naj bi Ljubljančani ob nekem dogodku pokupili vse blago za slovenske narodne zastave (Meglič in Šprajc 1982: 27).

Tudi druge veselice ljubljanskih društev so potekale v samem mestnem jedru, npr. veselice Trgovskega pevskega društva, pevske društev Slavec in Ljubljana, Planinskega društva Ljubljana in Družbe sv. Cirila in Metoda v Narodnem domu⁹ (B. n. a. 1900: 2–3). Veselice so prirejali tudi v neposredni bližini mestnega središča, v takratnem predmestju, npr. veselico pevskega društva Ljubljana »na vrtu Koslerjeve pivarne«¹⁰ v Spodnji Šiški (B. n. a. 1899: 2), vrtno veselico političnega društva Edinost z ogledom »150 kilogramov težke ribe« v trnovski gostilni Kolezija (B. n. a. 1926: 5) ali pa veliko gozdno veselico na »prostranem dvorišču in senčnatem gozdu g. Balijske na Tržaški cesti« (B. n. a. 1910a: 2). Veselice v Ljubljani in okolici so prav tako prirejale delavske združbe ljubljanskih tovarn, npr. »tobačne, predilne in Tonniesove tovarne« (B. n. a. 1910b: 4), pa tudi lovška, strelska, planinska, prosvetna in čebelarstva društva (Meglič in Šprajc 1982: 9). Prav lovski in planinski plesi naj bi bili v Ljubljani med najbolj obiskanimi, saj so bili skoraj vsi najpomembnejši meščani vključeni v vsaj enega od omenjenih društev. Prirejali so jih večinoma v Unionu ali Narodnem domu (Ovsec 1979: 68).

V Ljubljani so ob obletnicah posvetitve posameznih farnih cerkva ali proslavljanju godu cerkvenega zavetnika vsako leto pripravili t. i. žegnanjske veselice. Največja med njimi

8 Čitalnice na Slovenskem, ki so jih sicer vodili moški, so bile s čitalniškimi večeri, čajankami in z drugimi dogodki pomembne predvsem za vključevanje žensk v takratno javno družabno življenje; omenjene prireditve so vodile in pripravljale t. i. narodne dame in druge ugledne meščanke (glej npr. Selišnik 2012: 24–25).

9 Danes je to stavba Narodne galerije Slovenije.

10 Danes se Koslerjeva pivovarna imenuje Pivovarna Union.

je bila na t. i. komarjevo nedeljo konec avgusta v Spodnji Šiški (B. n. a. 1910b: 3), o kateri so časopisi večkrat poročali:

Sloviti šišenski 'bob' ter 'piščanci' privabijo sleherno leto ta dan na tisoče ljudi. [...] 4 pevski zbori, koncertiranje popolne Ljubljanske društvene godbe, tamburaškega kluba, 2 godbi za ples (plesišče na prostem po primorski šegi 240 m² ploskve in ples v sobah), srečolov z dragocnimi dobitki, rusko-japonska pošta, koriandoli, cvetlični sejem, tehtnica, plezanje na smreko z dobitki, [...] dokazuje pač bogat spored. (B. n. a. 1904: 4)

Znane so bile tudi žegnanjske veselice v Dravljah, na Viču in v Zgornji Šiški (Meglič in Šprajc 1982: 9). V Trnovem se je na neki žegnanjski veselici tamkajšnjega pevskega društva po letu 1920 zvrstilo

nad 200 narodnih noš, vse Krakovo in Trnovo, fantje na konjih, godba, brhka dekleta, harmonike, štrukliji, bobbi in pa stari ribiči s »podkovanim karfom«. Kaj takega Ljubljana ni več doživela. Od te posrečene veselice so pa vse prireditve vedno originalnih Trnovčanov in Krakovčanov splošno priljubljene in sijajno obiskane. (B. n. a. 1929: 5)

Vrtne veselice v Ljubljani in okolici so od začetka 20. stoletja prirejale tudi Sokolska (ta so imela sedež predvsem v mestih in trgih) in Orlovska društva. Sokolskih društev je bilo v Ljubljani in bližnji okolici do malo pred prvo svetovno vojno 21, orlovskih odsekov pa 19. Vsako telovadno društvo je najprej priredilo svojo ustanovno veselico (Meglič in Šprajc 1982: 9), nato pa vsako leto vsaj eno prireditev s telovadnim nastopom in kulturno-družabnim programom, ki se je končala kot veselica z glasbo in s plesom (glej npr. B. n. a. 1907: 5; B. n. a. 1912b: 5).

Do pravega razmaha veselic je prišlo z ustanavljanjem velikega števila gasilskih društev, ki so se do prve svetovne vojne razširila vse od mest do manjših vasi. Med obema vojnoma¹¹ naj bi predvsem poleti gasilska društva v Ljubljani po navedbah Megliča in Šprajca (1982: 9) priredila vsaj po dve, včasih tudi po tri veselice,¹² vedno pa tudi ob društvenih jubilejih, postavitvi ali prenovi gasilskega poslopja, blagoslovu novega gasilskega orodja itd. Vse do začetka druge svetovne vojne naj bi bile od vseh najbolj številčne, priljubljene in obiskane prav prireditve gasilskih društev (Meglič in Šprajc 1982: 9).

Glavni namen društvenega prirejanja veselic je bilo predvsem izboljšanje njihovega finančnega stanja. Društva so z zaslužkom kupila potrebno orodje ali uredila društvene

prostore, predvsem v obdobju med obema vojnoma, ko je bila državna denarna ali materialna pomoč v primerjavi s predvojnimi časom precej manjša (Meglič in Šprajc 1982: 26). Omenjene zabave so imele tudi velik družabni pomen in so bile za širšo javnost obenem najvidnejši pokazatelj društvenega delovanja. V Ljubljani so se posamezniki, ki niso bili člani društev, njihovih veselici udeleževali predvsem z namenom druženja, ker pa je bilo v mestu na voljo več vrst zabave, naj bi obiskovalci nanje včasih zašli tudi le naključno (Meglič in Šprajc 1982: 26). Veselice so zaradi njihove raznovrstnosti in odprtosti lahko obiskali vsi,¹³ zato je mejo med posameznimi družbenimi sloji, ki so hodili nanje, težko določiti, lahko pa sklepamo, da so večino veselic v Ljubljani obiskovali prebivalci mesta kot tudi njegove bližnje okolice oz. predmestja¹⁴ (Ovsec 1979: 73–74). Veselice so bile priložnost ne le za mešanje prebivalstva, temveč tudi za razvoj takratne popularne kulture, s tem pa se je pomembno stapljala tudi meja med plesno kulturo kmečkega, delavskega, meščanskega idr. tipov takratnega prebivalstva.¹⁵

Ob vsesplošni priljubljenosti pa so bile veselice zaradi pretepov, pijančevanja pa tudi vsesplošnega veseljačenja in plesanja večkrat na slabem glasu. Predvsem so o veselicah moralizirale cerkvene in druge moralne oblasti in jih ponekod omejevale ali celo preganjale (Polajnar 2008: 125–127), ponekod tudi t. i. županstva (glej npr. B. n. a. 1909: 10; B. n. a. 1912c: 2). Moralno preganjanje veselic se je znašlo tudi v takratnem časopisju, pogosto pa se je zgodilo, da so bile prav zaradi velike medijske pozornosti obravnavane veselice deležne še večjega obiska in je bil na presenečenje organizatorjev »veselični prostor veliko premajhen« (B. n. a. 1906: 3).

Glede na različne pisne vire so bile veselice v Ljubljani nekoliko drugačne od sočasnih podeželskih veselic. Če so na takratnih podeželskih veselicah po navadi igrali lokalni

13 Kljub temu je v časopisnih novicah druge polovice 19. stoletja mogoče najti redke omembe, da so bile nekatere veselice namenjene le določenemu krogu ljudi – predvsem članom točno določenih društev, ki so organizirala veselico. Tako je npr. za t. i. Veliko veselico narodne čitalnice Ljubljanske zapisano, da »naj se tudi vsi oskrbijo z vstopnico, kajti [...] kdor ni ud gori imenovanih društev, ne sme k tej veselici« (B. n. a. 1868: 4).

14 Pospešena industrializacija je v tem obdobju pomembno vplivala na silovito širitev mest, predvsem predmestij, ki so imela pred tem izrazito ruralen značaj. Širitev mestnih območij, z njo pa pospešena naselitev novega delavstva, nakazuje na vedno večjo uveljavitev nižjega sloja mestnega prebivalstva ter zamejitev ostre ločnice med mestnim in ruralnim slojem. O širitvi predmestij ter mešanju različnih slojev prebivalstva je na primeru Celja z okolico pisal tudi Janez Cvim (1990: 12–13).

15 O tem priča tudi podatek iz knjige Maje Godina-Golija (1985), v kateri navaja planinski ples v Mariboru kot primer najbolj priljubljene neelitne plesne prireditve. Zaradi odprtosti in dobre organizacije je bil ta višek plesne sezone v Mariboru, udeležil pa se ga je lahko vsak, ki je plačal vstopnino. Poročevalci v mariborskih dnevnikih naj bi poudarjali, da so »se na planinskem plesu naplesali tako stari kot mladi, tako bogati kot revni« (Godina-Golija 1985: 29).

11 Začetek prve svetovne vojne je za nekaj časa prekinil politično, družabno in društveno življenje. Kulturni utrip v Ljubljani pa ni popolnoma poniknil – občasno so pripravili kakšen koncert, gledališko predstavo, ponekod tudi veselico (glej npr. Matić 1995: 212–339).

12 To število je v primerjavi z današnjim številom veselic, ki jih gasilska društva po navadi organizirajo enkrat letno, ponekod pa le ob večjih obletnicah, izredno veliko.

glasbeniki, najpogosteje na harmoniko, včasih tudi v duetu s klarinetom ali v triu s klarinetom in trobento, berdo ali basom (glej npr. Kumer 1983: 137–152; Sivec 2002: 277), so, sodeč po vabilih in časopisnih poročilih na ljubljanskih veselica, tudi za ples najpogosteje igrale različne mestne godbe (B. n. a. 1905: 3; B. n. a. 1912b: 5; B. n. a. 1914: 6). Pihalne godbe so bile poleg tamburašev znane tudi na podeželju (glej npr. Poljak Istenič 2009), so se pa večinoma pojavljale le na večjih prireditvah in v slavnostnih sprevedih (Kumer 1983: 137, 147–150; Meglič in Šprajc 1982: 19–20). V Ljubljani so bile pred drugo svetovno vojno najbolj znane godba ljubljanske gasilske čete pa vojaška, železničarska in poštarska godba, godba pešpolka ter godbe sokolskih društev (Meglič in Šprajc 1982: 19–20). Na plesiščih so se ob prelomu 19. v 20. stoletje pari največkrat vrteli ob valčku, polki, štajerišu, zibenšritu, šotišu, mazolki, mazolinu in bekslu (Meglič in Šprajc 1982: 21; Ramovš 1992), v začetku 20. stoletja pa tudi ob tangu, dokler pestrega družabnega življenja ni prekinila druga svetovna vojna (Cizel 2020).

Veselice v Ljubljani po drugi svetovni vojni in popularizacija narodnozabavne glasbe

Med drugo svetovno vojno v Ljubljani ni bilo veselice in drugih plesnih zabav, po vojni pa se je družabno življenje spet hitro postavilo na noge. Vrstile so se vrtno veselice lovskih, ribiških, čebelarskih in planinskih društev, plesalo se je na mitingih družbenopolitičnih organizacij. Veselice so, predvsem ob občinskih in krajevnih praznikih, prirejale športna in kulturno umetniška društva ter seveda gasilska društva, vendar ne več tako pogosto kot pred vojno (Meglič in Šprajc 1982: 27). Takoj po vojni so plesišča poleg že prej popularnega tanga preplavili fokstrot, čarlston, samba in druge plesne novosti, ki so bile pravi modni hit takratnih ljubljanskih plesišč (Cizel 2020; Ovsec 1979: 54).

Pridobivanje finančnih sredstev je bil še vedno glavni cilj prirejanja veselice, vedno bolj pa se je začela poudarjati popestritev krajevnega kulturnega dogajanja in družabnega življenja. Od šestdesetih let 20. stoletja so ob novonastalih »tradicionalnih« in množičnih turističnih prireditvah, ki so jih organizirala lokalna turistična društva,¹⁶ praviloma pripravili tudi veselico. Še vedno pa so najpogosteje veselice (tudi v Ljubljani in njeni okolici) prirejale gasilska društva, zato se je začel pojem veselica v splošni rabi najpogosteje uporabljati prav za zabave v njihovi organizaciji. Ker so bile tovrstne zabave priložnost za srečanje znancev in kolegov ter zbliževanje ljudi s skupnimi interesi, so bile v ta namen najprimernejše prav veselice z dolgoletno tradicijo (Meglič in Šprajc 1982: 27).

Poleg zoženja pojma veselica na bolj specifično oprede-

ljen tip javne zabave se je sredi 20. stoletja zgodil še en pomemben pojmovni prelom. Po letu 1950 so nastali prvi t. i. narodnozabavni ansambli¹⁷ (Sivec 2002). Takrat prvi in še danes eden najbolj prepoznavnih narodnozabavnih ansamblov, Ansambel bratov Avsenik, je imel svoj prvi večji nastop blizu Ljubljane leta 1956 na gasilski veselici na Brezovici (Meglič in Šprajc 1982: 32). V prvih letih so kot ansambel igrali predvsem na veselica, torej izključno za ples. Zaradi njihove vedno večje prepoznavnosti so oboževalci na veselice začeli prihajati tudi samo zato, da so se naučili njihove glasbe, zato so začeli prirejati tudi samostojne koncerte, zgolj za poslušanje glasbe in brez plesa (Sivec 2002: 286).

O ključnem koraku k današnji podobi veselice zaradi razvoja narodnozabavne glasbe lahko govorimo predvsem zato, ker so zaradi izredne popularizacije in množičnega poslušanja tega glasbenega žanra v Sloveniji ansambli na veselica kmalu nadomestili tako mestne godbe kot lokalne glasbenike, ki so igrali priložnostno in za simboličen znesek. Člani ansambla so v nasprotju s priložnostnimi glasbeniki igrali v večjih zasedbah in z ozvočenjem, s pomočjo medijev (gramofonskih plošč, radia, pozneje tudi televizije) pa je njihov sloves hitro prerasel domače okolje – poslušali so jih lahko po vsej Sloveniji in celo v tujini (Sivec 2002: 273–274). Narodnozabavna glasba je hitro postala priljubljena med različnimi generacijami in je bila za bolj znane glasbenike tudi glavni ali celo edini vir zaslužka (Meglič in Šprajc 1982: 32). Žanrsko je tako ta glasba postala prepoznavna glasbena zvrst množične kulture (Bogataj in Godina-Golija 2011: 668; Muršič 2000), v nasprotju s prejšnjo raznovrstnostjo glasbenih zasedb, ki so spremljale ples, pa se je zvočna podoba veselice po Sloveniji z vedno večjo popularizacijo narodnozabavne glasbe tudi vedno bolj poenotila.

Z vzponom narodnozabavne glasbe v šestdesetih letih 20. stoletja sta najbolj priljubljena plesa na ljubljanskih veselica ostala dobro znana polka in valček, od plesnih novosti pa takrat najpogosteje swing, rašpla in twist ter že uveljavljeni tango. Plesni izbor je bil odvisen predvsem od programa glasbenikov, ki so vanj redko vključevali modernejše plese; ti med širšimi množicami niso bili tako dobro sprejeti in se niso dolgo obdržali na stalnem repertoarju narodnozabavnih ansamblov. Plesati so jih znali le tisti, ki so obiskovali dodatne plesne vaje (Meglič in Šprajc 1982: 32; Sivec 2002: 286). Meglič in Šprajc sta v osemdesetih letih na ljubljanskih veselica poleg uveljavljene narodnozabavne glasbe zabeležila tudi vzpon zabavne glasbe s popevkami republik nekdanje Jugoslavije in tujih hitov, poleg polke

¹⁷ Termin narodnozabavna glasba je bil vpeljan prav z nastankom Ansambla bratov Avsenik, natančneje leta 1954, ko so Avseniki za arhiv Radia Slovenija posneli prve skladbe. Termin je, da bi se glasba z novim poimenovanjem razlikovala od že obstoječe »narodne glasbe«, ki so jo hranili na radijskih trakovih, vpeljal tedanji urednik za slovensko vokalno in instrumentalno glasbo Janez Bitenc (Sivec 2002: 279).

¹⁶ Primer tovrstne množične turistične prireditve v Ljubljani, ki je imela izrazito folkloristično in etnološko naravo, je npr. Kmečka ohcet (glej npr. Poljak Istenič 2005).

in valčka pa naj bi se plesalci vrteli tudi v ritmihi fokstrota, boogie-woogija in angleškega valčka ali pa se preprosto pozibavali v ritmu (Meglič in Šprajc 1982: 32).

Veselice v Ljubljani danes – različno dojetanje sogovornikov

Če je iz zgodovinskega pregleda razvidno, da so veselice oz. vsaj t. i. zabave že vrsto let potekale tudi v Ljubljani in njeni bližnji okolici, tudi danes ni drugače. Po podatkih Združenja SAZAS je bilo leta 2022 v Mestni občini Ljubljana uradno prijavljenih 25 gasilskih veselic (od skupno 545 po vsej Sloveniji), leta 2023 pa 20 (od skupno 565). V Ljubljani danes deluje 35 prostovoljnih gasilskih društev, kar pomeni, da je vsaj po eno veselico izvedlo skoraj vsako ljubljansko gasilsko društvo.¹⁸

Vsakoletne junijske gasilske veselice, ki jo priredijo člani PGD Trnovo, marsikateri Ljubljančan ne pozna,¹⁹ a je za Trnovčane pomemben družabni dogodek, na katerem se ob igranju narodnozabavnega ansambla, kulinarčni ponudbi in srečelovu do jutra zabavajo različne generacije obiskovalcev. Kot je omenil sogovornik, ki že vrsto let pomaga pri organizaciji, je ta v mestni soseski uveljavljen in zelo dobro obiskan dogodek. Namenoma ga ne oglašujejo, število obiskovalcev namreč vsako leto skoraj preseže prostorske zmožnosti trnovskega gasilskega dvorišča:

U bistvu v Trnovem je tko, glej, veselica, odkar sem jaz v društvu, je to ‚must‘! To se mora zgoditi. Zato, ker je veselica neki, kar občani ali prebivalci četrtne skupnosti, sosedje, nekaj pričakujejo, ker jim je to neka [...] zahvala, da so oni donirali [prostovoljne prispevke], mi pa organizirali veselico. [...] Mi ne delamo veselice zaradi denarja, ampak zaradi ljudi. [...] Kot rečeno, se nič ne dogaja sred Trnovga. [...] In jim je to res zanimivost. In pridejo se družiti, plus jaz imam veliko teh bivših sodelavcev, ki tudi niso Trnovčani, ki pridejo, ker jih jaz povabim, ampak ti pa, ki so Trnovčani, pa pridejo, ker ... Vsak se je malo razselil in planirajo to veselico, ‚u, dejmo se mal dobit‘. In se dobijo v Trnovem, tam, kjer so odrasli, da pohengajo in vidjo folk.[...] Veš, kaj je

meni najbolj hecno? Mi začnemo veselico ob devetnajst nič nič. Takrat je uraden začetek, ampak mi smo tam že od jutra, ker vse to pripravljamo. Ljudje pa pridejo že ob petih: ‚a so že čevapi?‘ (V. J. 2023)

V terenskih pogovorih so Ljubljančani kot vzrok za udeležbo na veselici navedli prav socialni vidik, to je druženje in srečanje sosedov in znancev, ki jih brez tega dogodka v domači soseski najbrž ne bi srečali. Obisk veselice jim ni tako pomemben zaradi dogodka samega, niti plesa ali glasbe, najpomembnejši jim je stik z ljudmi iz svoje nekdanje ali trenutne lokalne skupnosti. Kot je podudiral drugi sogovornik, ki vsako leto z družino obišče veselico na Vrhovcih: »Ne bi rekel, da sem ful vključen v lokalno okolje, je pa na našem koncu, ni vsako leto, ampak mogoče na dve leti, gasilci naredijo veselico in pač se gre stvar mal podpret, mal zaradi gasilcev pa mal koga srečaš, pač nekdanje sošolce in to« (M. M. 2023). Da so kljub stalnim spremembam, izseljevanju in doseljevanju ljudje navezani na lokalno skupnost, v kateri so odrasli, je sogovornik potrdil tudi v nadaljevanju pogovora:

V zadnjih letih se je ogromno gradilo pri nas, je ogromno priseljencev, ampak včasih, ko sem hodil v osnovno šolo, je bila ta skupnost manjša, ljudje so se poznali med sabo, zdaj so ljudje precej razseljeni, ampak na tej zadevi [veselici] pa pač srečaš nekdanje znance, tako da iz tega vidika se gre. [...] Precej lokalcev gre tja vsaj na eno pijačo pa kakšno reč, ja. (M. M. 2023)

Kot javna in množična zabava so veselice v Ljubljani tudi danes dogodek, namenjen različnim generacijam. Sogovornico, ki živi v središču Ljubljane, je ob obisku veselice presenetilo predvsem veliko število obiskovalcev, češ da »tam so res vsi šli, tam so bli zares vsi« (L. M. 2023). Sogovornico, ki se je z ožjo družbo pred leti prvič udeležila neke veselice, je prav ta medgeneracijska plat zabave ob obisku najbolj presenetila,

zato ker sm vidla, da v bistvu prihajajo ljudje pretežno iz nekega lokalnega območja, torej vsi ljudje so se med sabo poznali, opazovala sem to mladino, ki jim je bila ta veselica, tako kot nam, priložnost za pač neko druženje, da se dobijo pa da lahko kej spijejo. (T. F. 2023).

Sogovornica, ki prav tako živi v središču Ljubljane, se je svoje prve veselice (sicer na Štajerskem) pred kratkim udeležila iz radovednosti. Tudi njo je ob obisku presenetila generacijska raznolikost. Kot je navedla, »ko greš v Ljubljani ven, ne hengaš s svojimi starši« (L. M. 2023). Nenavadno se ji je zdelo, da je na veselici srečala najstnice in najstnike, oblečene, kot da gredo v klub, še bolj pa jo je presenetilo, da so bile na veselici tudi številne mlade družine z otroki v vozičkih.

Poleg družabnega in socialnega vidika so nekateri sogovorniki tudi sami poudarili navdušenje svojih otrok nad veselico, ki naj bi bila s svojo ponudbo primerna za vse, tudi najmlajše generacije. Sogovornica z Rudnika, ki si-

18 Kot sem pojasnila v uvodu, Združenje SAZAS razpolaga s statističnimi podatki o gasilskih veselicah, kar pa ne pomeni, da v Ljubljani, tudi v samem središču, občasno ni drugih zabavnih prireditev z narodnozabavnimi ansambli oz. s podobno obliko javne zabave, kot so veselice (torej z živo glasbo določenega žanra, s pijačo, prostim plesom itd.). Kot primere tovrstnih zabav navajam »koncert« Modrijanov na Pogačarjevem trgu v središču Ljubljane (Jović 2023), »božično zabavo« ansambla Fehtarji v razprodani dvorani na Gospodarskem razstavišču (Podlesnik in Železen 2023), množično obiskano zabavo iste zasedbe na Kongresnem trgu (Metropolitan 2022) itd.

19 Nekateri sogovorniki, ki niso nikoli obiskali niti ene veselice, je namreč zelo presenetilo moje naštevaje gasilskih društev, ki prirejajo vsakoletne veselice v Ljubljani. Tako npr. sogovornik: »Ko mi rečeš, a veš, da je ful veselic tut v Lublani, sem sam presenečen, sem slišou, ampak uno, skušaš enostavno odignorirati to zadevo, ker ti nekaj ne gre v tvojo sliko sveta« (D. K. 2023).

cer z otroki obiskuje raznovrstne kulturne prireditve in predstave v Operi, Cankarjevem domu in drugih mestnih gledališčih, je navdušenje svojih otrok nad pestrim dogajanjem na veselici poudarila celo kot glavni vzrok za obisk, saj »živimo v Ljubljani in enkrat smo šli slučajno na eno in je bilo malima všeč, ker so bili čevapčiči in so ti dobinki, ne, srečelov, in je glasba v živo. In pol, da malo potancamo tam« (T. F. 2023).

Tudi sogovornik z Vrhovcev je povedal, da se danes »mladina v bistvu ful več udeležuje veselic« (M. M. 2023) v primerjavi z generacijami pred dvajsetimi leti, ko:

Smo se mel za Lublančane in ko si šou vn, si šou v Štirko, na Metelkovo, si šou, ne vem, v Orto bar, si šou na koncert nekega rock benda, udarnega, metal, reggae, bilo kaj, nisi šou na veselico, ne. [...] Danes pa mularija več hod in prou iščejo, ne samo tko kt jst, k grem na lokalno, ne, kadar je, ampak iščejo po tko mal širši okolici, kdaj se dogaja kakšna veselica, in se napokajo v avto in grejo na veselico. (M. M. 2023)

Družbo znancev, ki se je med sezono gasilskih veselic skoraj vsak konec tedna tudi več večerov zapored načrtno peljala na ples, je v ospredje postavil tudi sogovornik iz mestnega središča (J. P. 2023). Tisti, ki se veselic udeležujejo tudi zunaj ožjega lokalnega okolja, so v pogovorih pogosto omenili spletno stran »veselice.si, tko da kadar ta ideja pade, da bi nekam zvečer šli, pogledamo na spletno stran« (T. F. 2023).

Urbano-ruralna dihotomija

Med sogovorniki so bili tudi tisti, ki so jim veselice povsem tuje, nenavadne, tisti, ki jih sicer ne zavračajo, vendar jih ne obiskujejo, ker »nisem meu tm kej iskat« (M. M. 2023). Ena od njih je dodala, da kot dijakinja ali študentka veselice nikoli ni obiskala, da pa je redno zahajala v mestne plesne klube, namenjene specifični generaciji ljudi, saj da »če bi bili na veselici moji starši ali pa njihovi znanci, kot najstnica tam ne bi flirtala s svojo simpatijo ali kakorkoli, da bi se te ljubezenske aktivnosti tam dogajale« (L. M. 2023). Sama veselico kot prostor večjega nadzora odraslih nad mladimi vidi prav zaradi generacijske pestrosti. Medtem ko je bil za nekatere to razlog, da se veselicam izognejo, so drugi prav to navedli kot prednost veselic.

Sogovornica se je svoje prve veselice na Ježici, torej v svojem okolišu, udeležila šele po rojstvu hčerke, prej pa »sploh nisem nikoli zaznala tega, da so tam veselice, s tem da sem tam živela celo življenje. [...] Ali pa sem kdaj zaznala, pa sem si mislila, ,meh, ne, to je veselica«. Ob prvem obisku jo je presenetilo predvsem dejstvo, da »je bilo velik take populacije, iz blokov« (U. Š. 2023). Druga sogovornica se je prve veselice na pobudo družbe iz plesne skupine udeležila šele v študentskih letih: »Mi je bilo pa ta prvič, se mi zdi, da res smešn, jst na veselici. [...] Moji vrstniki takrat res niso hodil na veselice. No, jst sošolcem

nisem povedala« (T. F. 2023). To namiguje, da so se nekateri, predvsem iz mlajše generacije, obiska veselice zaradi svojega negativnega dojemanja celo sramovali. Izstopa tudi mnenje, da veselice, čeprav jih je v Ljubljani veliko, v to okolje nekako ne sodijo, da je ločevanje na kulturo, ki je del »urbanega« in del izrazito »ruralnega«, prisotno tudi med sogovorniki na terenu.

Sogovorniki so veselice negativno ocenjevali predvsem zaradi predvajanja narodnozabavne glasbe. Po podatkih Združenja SAZAS so namreč leta 2022 kot glasbeni gostje na gasilskih veselicah najpogostejše nastopali ansambli Modrijani, Nemir, Novi spomini, Pogum, Navihanke, Ansambel Roka Žlindre in Ansambel Toneta Rusa, poleg njih pa še zasedba Mambo Kings, Čuki in Dejan Vunjak. Gasilske veselice v Ljubljani po programu ne odstopajo od povprečja. Ansambli, ki igrajo na veselicah, imajo navadno že vnaprej pripravljen glasbeni program. Prijavijo ga na Združenju, čeprav ga včasih ne izvedejo v celoti (Mager 2015). Na seznamu Združenja SAZAS s petdesetimi najpogostejše izvajanimi plesnimi skladbami na veselicah v Sloveniji za leto 2022 so izključno slovenske skladbe narodnozabavnih in zabavnih ansamblov (tujih skladb ni), najpogostejše izvajajo polke, sledijo jim valčki.

Omembi veselic so v intervjujih vedno kmalu sledile omembe narodnozabavne glasbe in različne izkušnje sogovornikov s tem plesno-glasbenim žanrom. Sogovornik je nekoliko presenečen poudaril svoje opažanje, da mladina, s katero dela v mestnem gledališču, tudi sicer redno posluša narodnozabavno glasbo (J. P. 2023). Drugi sogovornik je o narodnozabavni glasbi spregovoril zaradi negativne izkušnje med nedeljskimi družinskimi kosili, ko je oče »poslušal oz. je dal tako v ozadju narodnozabavno glasbo, kljub temu da je noben v resnici ni maral, tut on je ne mara. [...] Kot nek obred je bil, tko, zdej pa je treba samo še podložiti z neko ,kleno‘ slovensko glasbo.« (J. O. 2023)

Prav narodnozabavna glasba in pogosto negativni, slabšalni odnos sogovornikov do tega glasbenega žanra²⁰ sta bila vedno glavni razlog osebnega prezira do prirejanja in obiskovanja veselic, kjer »je gužva ljudi in da igrajo pač to narodnozabavno musko in so neki modeli v nekih nošah na odru in igrajo neko musko, k mi ni všeč« (D. K. 2023). Pogosto je bilo izrečeno, da je narodnozabavna glasba »neka muzika, k je men tuja, k se mi zdi mal cenena, k se mi zdi mogoče po vsebini, če pustimo glasbo in pogledamo ,lirikse‘, da se ukvarja z nekim okoljem, vrednotam, k mi niso blizu« (D. K. 2023). Zato jih sogovorniki ne želijo obiskati, saj

večina ljudi, k jih jst poznam, ljudi, k se z njimi družim,

²⁰ Nasprotno pa je sogovornik, ki od otroštva živi na Fužinah, omenil, da je narodnozabavno glasbo večkrat slišal med vožnjo na mestnem avtobusu, kar se mu je zdelo nenavadno predvsem v obdobju, ko je sam poslušal predvsem rock zasedbe, a nič bolj nenavadno, kot če bi voznik avtobusa »ful nek gangster rap našigal« (A. T. 2023).

srečujem, ne poslušajo te glasbe, ne govorijo o tej glasbi al pa govorijo o tem kot o slabi stvari, ker jim ni všeč, ker se ne poistovetijo, ker jim ne dogaja, in ne morem si neкак predstavljat, da bi tej ljudje hotl prit na veselico. (D. K. 2023)

Glede na izsledke terenskega dela nekateri sogovorniki narodnozabavno glasbo razumejo kot glasbo za širše množice brez izrazito izpiljenega glasbenega okusa oz. naj bi bil ta okus daleč od poenotenega »urbanega.« Kot primer navajam enega od sogovornikov, ki se je veselice za kratek čas udeležil iz čiste radovednosti, kot odraz začudenja nad tem, da se kaj tovrstnega sploh dogaja v neposredni bližini mestnega središča. Izhajal je iz že uveljavljenega prepričanja, da so veselice izključno podeželski pojav in da ne sodijo v mestno središče:

Tam zraven tržnice Šiška je ena velika ploščad in na tej ploščadi je bila prav ena proper veselica organizirana, kjer so bili šotori in vse in oder in je prišlo več ansamblov, so se izmenjali. [...] Smo šli s kolegi tja pogledat, ker smo rekl: ‚A kar to bo tle al kaj?‘ [...] Zdelo se nam je noro, da bo neka taka reč, ki se je, če se prav spomnim, celo oglaševala samo tam, kjer je to bilo izvajano, torej v radiju stotih, dvestotih metrov. Se nam je zdel noro, a veš, to je, kaj, dva kilometra al pa celo manj od samega strogega centra, in smo rekl: ‚To si pa mormo pogledat!‘ (J. O. 2023)

V intervjujih so se sogovorniki čudili, se distancirali od dogodkov ali veselice celo prezirali; razlagali so jih kot nekaj, kar npr. »ni moja scena, ker je to, ne vem, zahojen« (A. T. 2023). Pogosto so se postavili v vlogo »urbanega človeka«, ki je drugačen od obiskovalca veselice: »Jaz prihajam iz urbanega okolja in v urbanem okolju se to pač ne prakticira, vem pa, kje se to prakticira ... To je pač v bolj ruralnih okoljih« (J. O. 2023). Podobno tudi tretji sogovornik meni, da »grejo [na veselice] ljudje, ki živijo na podeželju al pa ki so povezani al pa radi poslušajo al pa jim ni tuja ta narodnozabavna glasba« (D. K. 2023). In nadalje, da so se

iz veselic, ampak ne samo iz veselic, iz celotne identitete, povezane z veselicami pa muziko, k se tm vrti, vsaj tako kot imam jst predstavo, da se vrti, smo se pač vedno delal norca. To je blo smešno, to je bla neka pocen zabava za ljudi, ki niso mi, ki niso taki kot mi, ki živimo tuki, se pravi v mestu. (D. K. 2023).

Sogovornica je kot primer drugačne skupine obiskovalcev veselice navedla obiskovalce zabav na Metelkovi, ki imajo po njenem mnenju »večinoma druge ideološke pozicije, druga zanimanja ali glasbeni okus«, ki imajo »neko specifično izobrazbo, humanistično usmerjeno«, da je tam mogoče več višje izobraženih (L. M. 2023).

Tovrstno poenostavljanje na mestno in podeželsko publiko in različno estetiko v resnici cementira sporno urbano-ruralno dihotomijo in zanemara dejstvo, da so različni družbeni, tehnološki in selitveni procesi dodobra zabrisa-

li mejo med mestom in podeželjem. O (iz)rabi diskurza »urbanosti« tudi v etnologiji in kulturni antropologiji, ki ima svoje ideološko nasprotje v kategoriji »ruralnosti«, ter pozitivnih in negativnih kulturnih konotacijah ob rabi teh dveh oznak med drugim razpravlja antropolog Miha Kozorog, ki poudarja, da gre za »ideološko« in »vrednostno obteženo kategorijo« (Kozorog 2012: 61). Pojem »ruralno« se kaže kot izrazito izključevalna oznaka,²¹ v kateri se zrcalijo negativne vrednote nestrpnosti, sovraštva in zaprtosti. Nadalje ugotavlja, da je »urbanost kot kvaliteto mogoče najti povsod (torej ne le v mestih) in je zato njena selekcija pogosto predvsem stvar občutka oz. estetskih predsodkov in preferenc tistih, ki jo odkrivajo« (Kozorog 2012: 61). Sodobna negativna in »podeželska« javna podoba veselice odraža vpliv medijev, ki s poročanjem o tovrstnih dogodkih, o narodnozabavni glasbi, ki se izvaja na veselicah, in s poudarjanjem določenih simbolov ter podob veselicam pripisujejo določene pomene in vrednostne oznake. S tem neposredno vplivajo na splošno dožemanje javnosti, predvsem pa tistih posameznikov, ki se veselic sicer nikoli niso udeležili in so si lastno mnenje o njih ustvarili na podlagi medijskih objav:

To, kar sem recimo vidu od televizije ali pa slišim mogoče od koga, [...] vrtijo govejo musko, plešejo, kakšne noše se kje pojavjo, vse neki, kar je blo nam tuje in rahlo odbijajoče, neki, kjer si absolutno ne bi želel pojaviti. [...] Zaradi televizije, razne Rakete pod kozolcem pa tko naprej, pridemo vseen do nekega vtisa, kakšna glasba je in kakšni so tej teksti in [...] pač maš ta ‚feeling‘ kozolcev pa nekih toposov, ki so ti daleč.» (D. K. 2023)

Sogovorniki so se med pogovorom najpogosteje spomnili radijskih in televizijskih programov, po katerih so (večinoma po naključju ali pa tudi ne po svoji volji) prišli v stik z narodnozabavno glasbo in s podobami, ki so jim oblikovale neko splošno mnenje tudi o dogodkih, neposredno povezanih s tem žanrom:

Takrat so bile te oddaje, narodnozabavne, ko zgledajo kot ene oddaje za babice, ker so tako tudi plasirane, in to te neкак ne pokliče, tako ti sama oddaja da vedet, da to ni zate. [...] Kot da ni mladih ... Niso jih povabil. Tam so bili sami stari ljudje pa židane marele pa rutke pa tam so migal kot eni pajaci. (A. T. 2023)

Pogovori so ob neodobravanju vsebine veselice kot zabavnih dogodkov za širše množice nanesti tudi na simbole, ki jih spremljajo in vrednostno zaznamujejo. Še več, nekateri sogovorniki so simbolom, povezanim z veselicami, odkrito pripisovali izrazito negativne konotacije in odklonilne občutke. Veselica je zanje nekaj povsem tujega, drugačnega, kar večkrat nasprotuje celo njihovim osebnim vrednotam. Tako npr.:

²¹ Več o konceptu urbano-ruralne dihotomije ter podrobneje o kulturnih hierarhijah, kjer se kulturno urbano hierarhično umešča nad ruralno, glej npr. Ching in Creed 1997.

Asociacija na vse to al pa en od simbolov tega je harmonika, ok? Harmonika, gnoj, to so ... Ne mislim nč tko slaba, ampak to je bla negativna konotacija, da ne gremo tja, tam igrajo harmoniko.²² [...] Mi je jasno, da to ne more bit stvar slaba sama na sebi, ampak jst se je spomnem kot simbola, neki, kar ni moje, kar je meni tuje.²³ (D. K. 2023)

Ob omembi veselice so opisovali podobe, pogosto povezane s podeželjem, kmetijami, kozolci, torej s simboli, ki so bili sogovornikom tuji in s katerimi se niso nikoli poistovetili:

Te televizijske oddaje, kjer se tudi šale govori iz nekega kmečkega okolja, s katerimi se nek urbani človek težko poistoveti in podobno [...] Jaz se spomnim – enkrat so bile neke šale o nekih orodjih, ki jaz sploh ne vem, kaj so. (J. O. 2023)

Sogovornik je ob naštevanju simbolov podeželja, ki jih povezuje z veselici in s katerimi se zato nikoli ni poistovetil, poudaril, da je kot študent muzikologije iz raziskovalne radovednosti kljub vsemu večkrat gledal televizijski program z narodnozabavno glasbo:

Recimo reklamni bloki na Golica TV so odlični [...] Recimo prodaja se kosilnica, traktor, a veš. Jaz se nisem nič s tem poistovetil, nikoli v življenju nisem rabil it na internet iskat traktorja. In potem se med temi reklamami vsebinami zgodi en sklop glasbe, kjer se pleše med drugim tudi polka, ki pa je inherentno povezana s temi vsebinami, a razumeš? (J. O. 2023)

Ustvarjene stereotipne podobe o s temi podobami povezani skupnosti in simbolih močno vplivajo na identitetne procese posameznikov ter posegajo v delovanje in obstoj teh skupnosti. Obenem ti simbolni pomeni in prakse, povezani s koncepti tudi nasprotujočih si identifikacij, motivacij in vzgibov za (ne)participacijo, odražajo širšo povezavo med strukturo simbolov, vključno z njihovim pomenom in funkcijo ter javnim diskurzom (Royce 2002). Ob tem pa se odpira vprašanje, koliko se obiskovalci veselice res ukvarjajo s samo glasbo in plesno zvrstjo ter njunimi pomeni, ki jim nekdo z druge strani identifikacije pripisuje močno vrednostno zaznamovane oznake. Mediji neprestano oblikujejo pomene in javne predstave ter na drugi strani »reproducirajo, prenašajo pomenske spodbude, zamišljanja, nastale zunaj njih« (Mlekuž 2015: 16–17). Še več, izredno povedno je, kako lahko nek določen množičen dogodek, kot je veselica, ali glasbeno-plesna zvrst, kot je narodnozabavna glasba, nosita tako močan simbolični

pomen, da s tem sočasno ustvarjata določene zamišljene, torej predstavne, subjektivno opredeljene skupnosti in vanje postavljata določene posameznike, za katere pa ni nujno, da se sami s to skupnostjo sploh identificirajo. Jasno pa se kaže, da te skupnosti niso homogena celota, ampak so, tako kot posamezniki v njej, heterogene (Anderson 2007).

Sklep

Pregled zgodovinskih virov in etnoloških obravnav veselice v Ljubljani v različnih časovnih obdobjih razkriva širok nabor prireditev in tipov zabav, ki so jih v preteklosti definirali kot veselice. Pojem je vsaj do druge svetovne vojne označeval tako zasebne vožnje na posebnih čolnih s plesom in z glasbo po Ljubljani, zabave na obrečnih travnikih kot tudi slovesne prireditve za najširšo množico obiskovalcev ob najpomembnejših dogodkih ali počastitvah obiska pomembnih političnih osebnosti v Ljubljani. Veselica je bila lahko zabava z glasbo in s plesom, hkrati pa tudi prireditev s posebnim kulturnim programom, npr. z gledališko igro, recitacijami, glasbenim nastopom, loterijo ali drugim neplesnim programom.

Veselice so v Ljubljani prirejali različni organizatorji, med njimi čitalnice, posebni skladi, različna društva (npr. planinska, pevska, lovska, čebelarska, telovadna), tudi delavske združbe ljubljanskih tovarn. Žegnanjske veselice so organizirale ljubljanske župnijske skupnosti in predvsem gasilska društva. Veselice so imele pomembno vlogo pri določenih slovesnostih, zbiranju finančnih sredstev za različne sklade ali lažje delovanje društev. V določenem obdobju so pomembno vplivale na vzbujanje in krepitev narodne zavesti, razvoj bogatega družabnega življenja, širitev popularne kulture in predvsem brisanje meja med plesnimi kulturami različnega prebivalstva v mestu. Dvorane v Zvezdi, Unionu in Narodnem domu so bila le nekatera prizorišča veselice v središču mesta, prirejali pa so jih tudi na takratnem mestnem obrobju, npr. v okoliških gostilnah, na vrtovih, dvoriščih, travnikih, v obmestnih gozdovih, na jasah, v halah ali na tovarniških vrtovih.

Druga polovica 20. stoletja je ključno spremenila obliko, definicijo in vlogo veselice – pojem se je zaradi prevladujočega števila gasilskih društev, ki so po vojni (tudi v Ljubljani) v primerjavi z drugimi športnimi, planinskimi, lovskimi, kulturno-umetniškimi in drugimi društvi najpogostejše prirejale veselice, zožil predvsem na gasilske veselice. Če so prej na ljubljanskih veselicah za ples navadno igrale pihalne godbe, se je z vedno večjo popularizacijo narodnozabavne glasbe ta začela redno pojavljati tudi na veselicah v Ljubljani. Tako se ti vidnejši ločnici, ki sta prej jasneje odražali različno obliko in namen veselice v mestu in na podeželju – torej glasbena zasedba, ki je spremljala veselice, in tip veselice glede na organizatorja, torej gasilsko društvo – v drugi polovici 20. stoletja zabrišeta. Ugotavljam, da v pri veselicah v Ljubljani danes ne moremo govoriti o kriterijih, ki bi jih glede na njihovo obliko (čas in prostor

²² Ravno obratno pa sogovornik z Vrhovcev (M. M. 2023) opaža, da precej mladih iz njegove bližnje okolice, sovrstnikov njegovih otrok, igra harmoniko, to pa je verjetno tudi dodatni vzrok za navdušenje nad obiskovanjem veselice v lokalnem okolju.

²³ Sogovornik navdušenje nad harmoniko primerja s svojim najstništvom, ko so se z večino vrstnikov trudili na kitaro izvajati rock glasbo in so harmoniko povsem zavračali.

zabave, glasbeni žanr, kulinarčna in druga tržna ponudba delili na »ruralne« ali »urbane«. Pogled v zgodovino potrjuje stalno prisotnost veselice tudi v mestu, za sodobnost pa to potrjujejo statistični podatki Združenja SAZAS, sodobna medijska poročila in rezultati terenskega dela.

Pokazalo se je, da narodnozabavna glasba, ki jo mnogi povezujejo s podeželjem in z njegovimi toposi ter določenimi nacionalnimi simboli, veselice pogosto ključno opredeljuje kot tip zabav, ki ne sodi v mesta. Tovrstno miselnost med nekaterimi Ljubljancami potrjujejo tudi izsledki terenskega dela. Ti sogovorniki veselice pogosto povezujejo z vrednostno zaznamovanimi oznakami in simboli, povezanimi predvsem z narodnozabavno glasbo, kot so npr. harmonika ali specifični tip kostumiranja glasbenikov. Poudarjajo v javnosti izrazito prisotno dihotomijo med kulturnim »ruralnim« in »urbanim« ter veselice zaradi asociacij s »podeželjem« opredeljujejo kot nekaj manjvrednega oz. jih hierarhično postavljajo nižje od simbolov mestnega, »urbanega«. Omenjene podobe so si sogovorniki ustvarili tudi s posredovanjem množičnih medijev, predvsem javne televizije, kar potrjuje njihovo sicer posredno, a vplivno vlogo pri ustvarjanju javne podobe o veselicah v Sloveniji.

Izsledki terenskega dela obenem potrjujejo, da se danes del Ljubljancev redno udeležuje veselice ter da jih zelo različno, pogosto tudi nasprotujoče dojemajo, po drugi strani pa tudi precej podobno, kadar sodijo med organizatorje in obiskovalce oz. med tiste, ki veselice ne obiskujejo. Prispevek pokaže tudi, da so v ospredju množične priljubljenosti in obiskanosti veselice v Ljubljani še danes predvsem zabava, želja po druženju in sprostitev. Čeprav je žanrske ponudbe raznih zabav, koncertov in drugih prireditvev morda več kot v krajih zunaj prestolnice, so veselice v Ljubljani po navedbah organizatorjev zelo dobro obiskane. Nekateri sogovorniki, tako občasni kot redni obiskovalci veselice, so poudarili, da se jih ne udeležujejo zaradi točno določenega tipa glasbe ali plesa, ampak predvsem zaradi druženja in podpore lokalni skupnosti. Veselice kot ustaljene javne zabave z glasbo in s plesom, predvsem pa z druženjem, pomembno sooblikujejo predstavne skupnosti prebivalcev ožjih okolij v Mestni občini Ljubljana. Kljub v javnosti pogosto negativnemu označevanju »ruralnega« oz. podeželskega veselice v Ljubljani tudi danes vidno soustvarjajo raznovrsten kulturni utrip mesta in družabnega življenja Ljubljancev. Ob tem pa bi rada poudarila, da ta prispevek o sodobnem pojavu veselice v Ljubljani odstopa le en del široke in večplastne raziskovalne teme, ki si v prihodnje zasluži še podrobnejšo obravnavo.

Zahvala

Članek je nastal med usposabljanjem mladih raziskovalcev (št. 54764) in v raziskovalnem programu Folkloristične in etnološke raziskave slovenske ljudske duhovne kulture (P6-0111), ki ju sofinancira Javna agencija za znanstveno-raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Literatura in viri

ANDERSON, Benedict: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2007.

A. T., intervju, Ljubljana, 15. 11. 2023.

BEZEK, Ana in Ana Vrtovec Beno: 'Kaj takega še nismo doživeli na Slovenskem': O organizaciji in izvedbi veselice za postavitev Prešernovega spomenika. V: Nena Židov (ur.), *Praznovanja med tradicijo in sodobnostjo: Znanstveni posvet ob 90-letnici Slovenskega etnografskega muzeja: Knjižica povzetkov*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2013, 12.

BOGATAJ, Janez in Maja Godina-Golija: Veselica. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011, 668.

B. n. a.: Velika veselica narodne čitalnice ljubljanske. *Slovenski narod*, 31. december 1868, 4.

B. n. a.: Alte Tagebuecher. *Laibacher Zeitung*, 28. maj 1892, 1033–1036.

B. n. a.: Sokolova maškarada. *Slovenski narod*, 10. januar 1894, 3.

B. n. a.: Velika narodna veselica pevskega društva 'Ljubljane'. *Slovenski narod*, 12. julij 1899, 2.

B. n. a.: 'Narodni dom'. *Slovenski narod*, 1. maj 1900, 2–3.

B. n. a.: Veselica v Šiški na 'Komarjevo nedeljo'. *Slovenski narod*, 19. avgust 1904, 4.

B. n. a.: Iz stare domovine: Kranjsko. *Amerikanski Slovenec*, 11. avgust 1905, 3.

B. n. a.: Veselica v Sori. *Slovenski narod*, 16. julij 1906, 3.

B. n. a.: Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani. *Naš list*, 30. avgust 1907, 5.

B. n. a.: Vprašanja in odgovori. *Slovenski dom*, 21. avgust 1909, 10.

B. n. a.: V nedeljo, dne 28. avgusta. *Slovenski narod*, 23. avgust 1910a, 2.

B. n. a.: Dne 4. septembra, velika komarjeva veselica. *Slovenski narod*, 25. avgust 1910b, 3.

B. n. a.: Cenjene rodoljubkinje! *Dan*, 16. junij 1912a, 3.

B. n. a.: Društvena naznanila. *Slovenski narod*, 9. maj 1912b, 5.

B. n. a.: Silvestrova veselica prepovedana. *Dan*, 1. januar 1912c, 2.

B. n. a.: Veliko vrtno veselico. *Slovenec*, 18. julij 1914, 6.

B. n. a.: 150 kilogramov težko ribo. *Jutro*, 15. avgust 1926, 5.

B. n. a.: Desetletnica pevskega društva Krakovo-Trnovo. *Jutro*, 3. november 1929, 5.

B. n. a.: Življenje ob stari Ljubljani. *Slovenec*, 23. marec 1940. 4–5.

CIZEL, Anja: *Tango – uspeh in pohujšanje sezone: Diskurz o tangu v slovenskem časopisju med letoma 1911 in 1940*. Magistrska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2020.

CHING, Barbara in Gerald W. Creed (ur.): *Knowing Your Place: Rural Identity and Cultural Hierarchy*. New York in London: Routledge, 1997.

CVIRN, Janez: *Kri v luft! Čreve na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja*. Celje: Novi tednik, 1990.

ČAKARIČ, Maja in Klara Škrinjar: Morostarji in coklarji si le še redko skočijo v lase, 31. 5. 2017. <https://old.delo.si/sobotna/morostarji-in-coklarji-si-le-se-redko-skocijo-v-lase.html>, 5. 2. 2024.

ČERIN, Josip: Zgodovinski razvoj vojaških oz. turških godb. *Pevec* 5–6/7, 1927, 19–21.

D. K., intervju, Ljubljana, 13. 11. 2023.

GALIČ, Jože: Narodnozabavna glasba – je res ‚goveja‘, 9. 3. 2012. <https://www.sigic.si/narodnozabavna-glasba-je-res-goveja.html>, 5. 2. 2024.

GODINA-GOLJJA, Maja: *Maribor 1919–1941: Oris družabnega življenja*. Maribor: Založba Obzorja, 1985.

HOLZ, Eva in Henrik Costa: *Ljubljanski kongres 1821*. Ljubljana: Nova revija, 1997.

JEZERNIK, Božidar: *Mesto brez spomina: Javni spomeniki v Ljubljani*. Ljubljana: Modrijan, 2014.

J. O., intervju, Ljubljana, 25. 10. 2023.

JOVIĆ, Anastasija: Prestolnica utripala v ritmu valčkov in polk Modrijanov. 24ur.com, 31. 12. 2023; https://www.24ur.com/popin/glasba/prestolnica-utripala-v-ritmu-valckov-in-polk-modrijanov.html?utm_source=ProAd&utm_medium=24ur&utm_content=ProAd_24ur__&utm_campaign=ProAd, 20. 4. 2024.

J. P., intervju, Ljubljana, 13. 11. 2023.

KNIFIC, Bojan: ‚Slovenija, od kod lepote tvoje ...‘: Narodno-zabavna glasba kot sooblikovalka sodobne slovenske popularne kulture. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 45/1–2, 2005, 73–77.

KOZOROG, Miha: Proti ‚urbanosti‘: Ohlapno strukturirane misli o ohlapno definirani temi. V: Jaka Repič in Jože Hudaš (ur.). *Antropološki vidiki načinov življenja v mestih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012, 59–74.

KUMER, Zmaga: *Ljudska glasbila in godci*. Ljubljana: Slovenska matica, 1983.

KUNEJ, Rebeka: Let's go to veselica, let's go dancing. V: Elsie Ivancich Dunin in Catherine E. Foley (ur.). *Dance, Place, Festival: Symposium of the ICTM Study Group on Ethnochoreology: Konferenčni zbornik*. Limerick: Irish World Academy of Music and Dance, 2014, 242–247.

L. M., intervju, Ljubljana, 23. 11. 2023.

MAGER, Ingrid: Jože Galič: Že doslej je bilo mnogo posnemovalcev Avsenikove glasbe, poslej pa jih bo še več, 11. 7. 2015. <https://www.dnevnik.si/1042716582>, 5. 2. 2024.

MAL, Josip: *Stara Ljubljana in njeni ljudje*. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana, 1957.

MATIĆ, Dragan: *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno: Kulturne in družabne prireditve v sezonah 1913/14–1917/18*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1995.

MEGLIČ, Marko in Ivan Šprajc: Vrtne veselice v Ljubljani in okolici. *Problemi* 20/9–10, 1982, 8–47.

METROPOLITAN: Do zadnjega kotička napolnili Kongresni trg: So ti fantje nasledniki Modrijanov? *Metropolitan*.si, 23. 5. 2022; <https://www.metropolitan.si/scena/glasba/so-ti-fantje-nasledniki-modrijanov/>, 20. 4. 2024.

MLEKUŽ, Jernej: Nos in dve ušesi naroda. V: Jernej Mlekuž (ur.). *Venček domačih: Predmeti, Slovencem sveti*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2015, 5–23.

M. M., intervju, Ljubljana, 13. 11. 2023.

MURŠIČ, Rajko: *Trate vaše in naše mladosti: Zgodba o mladinskem in rock klubu*. Ljubljana: Subkulturni azil Ceršak, 2000.

NARODNJAK: Veselica v centru Ljubljane s Poskočnimi muzikanti. *Narodnjak*.si, 25. 2. 2013; <https://www.narodnjak.si/veselica-v-centru-ljubljane-s-poskocnimi-muzikanti>, 13. 4. 2024.

OVSEC, Damjan: *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Društvo arhitektov Ljubljane, 1979.

PODLESNIK, Alen in Tjaša Železen: Schatzi party: Razposajen koncert in zabava s Fehtarji. 24ur.com, 24. 12. 2023; https://www.24ur.com/popin/glasba/shatzi-party-razposajen-koncert-in-zabava-s-fehtarji.html?utm_source=ProAd&utm_medium=24ur&utm_content=ProAd_24ur__&utm_campaign=ProAd, 20. 4. 2024.

POLAJNAR, Janez: ‚Pfuj! To je gerdo!‘ K zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2008.

POLJAK ISTENIČ, Saša: Festival through the Optics of Folklorism and Heritage Tourism: Case-Study of the Country Wedding in Ljubljana. V: Ingo Schneider, Reinhard Bodner in Kathrin Sohm (ur.). *Kulturelles Erbe*. Innsbruck: University Press, 2005, 128–153.

POLJAK ISTENIČ, Saša: ‚Samo da je kdo kaj zašpilal, so bili vsi skup!‘ Ob 80-letnici medvoške godbe na pihala. Medvode: Kulturno društvo Godba Medvode, 2009.

RAMOVŠ, Mirko: *Polka je ukazana: Plesno izročilo na Slovenskem: Gorenjska, Dolenjska, Notranjska*. Ljubljana: Založba Kres, 1992.

ROYCE, Anya Peterson: *The Anthropology of Dance*. Hampshire: Dance Book, 2002.

SELIŠNIK, Irena: Vstop Slovenk v politiko: Od sprejemnice do volišča. V: Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše (ur.). *Splošno žensko društvo 1901–1945: Od dobrih deklet do feministk*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2012, 24–33.

SIVEC, Ivan (ur.): *Tisoč najlepših besedil: Slovenija – zibelka narodno-zabavne glasbe*. Kamnik: Ico, 2002.

SMAJILA, Barbara M.: ‚V živo lahko vidimo, kako delujejo lažne novice‘, 15. 2. 2022. <https://n1info.si/novice/slovenija/v-zivo-lahko-vidimo-kako-delujejo-lazne-novice/>, 5. 2. 2024.

STANKOVIČ, Peter: *Simbolni imaginarij sodobne slovenske narodnozabavne glasbe*. Ljubljana: Kiosk, 2021.

T. F., intervju, Ljubljana, 8. 11. 2023.

U. Š., intervju, Ljubljana, 16. 11. 2023.

VESELICA: Geslo »Veselica«, eSSKJ: <https://fran.si/133/sskj2-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika-2/4545591/veselica?View=1&Query=veselica>, 13. 4. 2024.

V. J., intervju, Ljubljana, 15. 11. 2023.

VRHOVEC, Ivan: *Čolnarji in brodniki na Ljubljani in Savi*. Ljubljana: Slovenska matica, 1895.

VRHOVNIK, Ivan: *Trnovska župnija v Ljubljani*. Faksimile izdaje iz leta 1933, I. knjiga. Ljubljana: Akademsko založba, 1991.

Veselica Fetes in Ljubljana: Forms, Roles and Perceptions of *Veselica* in the City between Past and Present

In the first part of the article, a review of historical sources and the ethnological analysis of the *veselica* (fete) in Ljubljana over various time periods reveals a broad spectrum of events and types of parties defined as *veselica* in the past. At least until the Second World War, the term referred to private rides on special boats with dancing and music along the Ljubljanica River, festive events for the largest number of visitors during important occasions, or those in honour of renowned political figures visiting Ljubljana. *Veselica* could be a party with music and dancing, but it could also be an event with a special cultural program, featuring e.g. a theatre play, recitations, a musical performance, or another entirely non-dancing program. After the Second World War, the concept of *veselica* was narrowed down primarily to firefighters' fests, since fire departments organized the biggest number of fetes compared to other organizers. At the same time, from the 1960s onwards, with the increasing popularization of the newly created musical genre of pop-folk music, pop-folk ensembles replaced the previously established brass bands accompanying dancing at *veselica* events in Ljubljana, which unified the form of the *veselica* fete throughout Slovenia.

The second part of the article is the result of ethnographic research carried out by the author in 2023. It is mainly based on material from interviews with Ljubljana residents. The interviewees included both those who regularly participate in the *veselica* fetes or perhaps even organize them, as well as those who do not participate or perhaps even deliberately avoid them. In the course of the research, it was shown that the perceptions of respondents are also extremely diverse, often very contradictory. The article points out that *veselica* is a distinctly intergenerational fete, and that the desire to socialize, relax and support the local community is still at the forefront of mass popularity and participation in *veselica* fetes in Ljubljana today. At the same time, the article also points out the negative opinions of the interviewees about the *veselica* in Ljubljana, claiming that they are not part of the city's culture. *Veselica* fetes are often associated with value-marked signs and symbols, mainly connected with pop-folk music. The article thus points to the dichotomy between the cultural "rural" and "urban" clearly present in the public; some of the interlocutors define the "rural" as something inferior due to various conceptual associations, or rank it hierarchically lower than the symbols of the "urban". Interlocutors also reproduce such images with the help of the mass media, especially public television, which confirms the media's indirect but influential role in creating the public perception of *veselica* in Slovenia.

»NEMŠKUTAR ALI PLANINSKI HRVAT«

Podoba Slovencev in Slovanov v zgodovinski povesti Ivana Hribarja

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 21. 1. 2024

Izvleček: Avtor v prispevku obravnava reprezentacije Slovencev, slovenstva in slovanstva v rokopisni povesti Ivana Hribarja, *Gospod Izidor Fučec, srednjeveška povest naših dni*, ki je nastajala med letoma 1916 in 1929. V povesti, ki z različnih zornih kotov obravnava dominantne naracije v povezavi s številnimi relevantnimi družbeno-kulturnimi zgodovinskimi temami, se avtor ukvarja z vprašanjem reprezentacije »nemškutarstva« in slovenstva, kot ju Hribar v svoji povesti slika z očmi glavnega lika in pripovedovalca. Pri tem izhaja iz kombinacije etnografskega branja, imagološke analize ter primerjalne analize Hribarjevih objavljenih *Spominov* in njegovega literarnega dela.

Ključne besede: Ivan Hribar, zgodovinski roman, etnomitologija, slovanofilstvo, jugoslovanska ideja, nemškutarstvo

Abstract: This paper examines the representations of Slovenians, Slovene identity and Slavs in Ivan Hribar's manuscript short story, *Mr Izidor Fučec, a Medieval Tale of our Days*, written between 1916 and 1929. The story illuminates dominant narratives from different perspectives in relation to a number of relevant socio-cultural historical themes. In the present paper, we address the question of the representation of "Germanness" and "Slavcity" as painted by Hribar in his short story through the eyes of the main character and the narrator. In doing so, we draw on a combination of ethnographic reading, imagological analysis, and comparative analysis of Hribar's published *Memoirs* and his literary work.

Keywords: Ivan Hribar, historical novel, ethnomythology, Slavophilism, the Yugoslav idea, Germanicism

Uvod

Ivan Hribar (1851–1941), pomemben politični akter na Slovenskem, je v politiki in širšem javnem življenju aktivno deloval vse od osemdesetih let 19. do tridesetih let 20. stoletja. Slovenski javnosti je večinoma poznan kot slovenski liberalni politik, ljubljanski župan, jugoslovanski veleposlanik v Pragi idr. Bil je tudi pisatelj, že kot dijak je objavil svoje prve literarne poizkuse. Sprva so bile to pesmi v časopisih (glej npr. Blažič 2010), literarno ustvarjanje in prevajanje pa ga je spremljalo celo življenje.¹ V rokopisni zbirki NUK poleg njegove obsežne pisemske hranijo tudi njegovo literarno zapuščino.

V slovensko zgodovino se je zapisal predvsem kot ljubljanski župan, ki je med svojim županovanjem večkrat vznemiril ljubljansko nemško prebivalstvo.² Kot libera-

lec in podpornik panslovanstva³ je aktivno sooblikoval lokalno, deželno in nacionalno politiko. To je popisal v knjigah *Moji spomini I–IV* (1928–1933; glej Hribar 1928a, 1928b, 1932, 1933), še obsežneje in s stališča tedanjega meščanstva pa v literaturi. Takrat so se samo v nekaj letih močno spremenili podoba Evrope, položaj Slovencev, a tudi zamišljanje in razširjanje nacionalnih identifikacij, zanemarljivo pa ni niti notranjepolitično dogajanje. Analiza njegovih literarnih del omogoča vpogled v razvoj Hribarjeve politične misli in pogledov zagovornikov panslovanske ideje, pa tudi v reprezentacije Slovencev, slovenstva in slovanstva v turbulentnem obdobju. Prispevek analizira reprezentacije nacionalne identitete in nacionalnih naracij v njegovem najobsežnejšem literarnem delu, povesti⁴ *Gospod Izidor Fučec, srednjeveška povest naših dni*. Ta

1 Literarnozgodovinsko Hribar do nedavnega še ni bil obravnavan, saj je v času svojega življenja javnosti predstavil le dve literarni deli iz svojih dijaških let. Najprej je napisal libreto *Kralj Matjaž, izvirna libreto v enem dejanju* (1868), potem pa pesniško zbirko *Brstje* (1872), ki je izšla v soavtorstvu s Filipom Haderlapom (več v Kropivnik 2023a: 355; Kropivnik 2023b: 62–64). V obdobju do leta 1872 je najverjetneje nastajala še obsežna zgodovinska drama *Dimitrij Ivanovič Donskoj*. Predzadnje literarno delo Ivana Hribarja je njegova »zgodovinska« povest *Gospod Izidor Fučec, srednjeveška povest naših dni*, ki je nastajala sočasno z daljšima pesnitvama, parodijo *Na slovenskem Parnasu* in balado *Njega ni*. Hribar je svoje literarne poizkuse končal z nenaslovljeno povestjo, ki je ohranjena v fragmentih v NUK (Ms 1411).

2 Ena odmevnejših afer v obdobju njegovega županovanja je bila, ko je predlagal, da bi v Ljubljani namestili šestkrat večje napise z imeni ulic

v slovenščini. S tem je hotel nadomestiti dotedanje nemške napise. To je utemeljeval s popisom prebivalstva, ki je pokazal, da je v Ljubljani šestkrat več slovenskega prebivalstva kot nemškega. Po protestih v mestnem svetu so morali ponovno namestiti dvojezične napise (glej Hribar 1932; tudi Perenič 2016; Kropivnik 2022). Druga afera, ki pa je Dunaj vznemirila tako močno, da Hribarju leta 1910 cesar Franc Jožef ni potrdil mandata, pa je bila vezana na proteste proti nemškemu prebivalstvu oz. t. i. septembrske dogodke leta 1908, kar Hribar tematizira v svoji povesti *Gospod Izidor Fučec* (glej Goropevšek 1997; Grdina 1997, 2010a; Kropivnik 2022; Kerec 2023).

3 Ruska zgodovinarica Iskra Čurkina ga označuje za utopičnega rusofila (glej Čurkina 1979).

4 V prispevku dosledno uporabljam oznako povest, kot je svoje literarno delo poimenoval Hribar, čeprav bi bila z vidika sodobnih oznak literarnih zvrsti primernejša oznaka roman (glej Hladnik 2009).

je razdeljena na štiri dele: Razodetje – omamljenje – očaranje, V začaranem risu, Omama, Polom. V celotnem narativnem loku avtor obravnava tri generacije družine Fučec (Mija, Izidorja in Miškeca Fučca) približno med letoma 1840 in 1918. V prvem delu spoznamo prašičerejca iz Hrvaške, Mija Fučca, očeta naslovnega junaka. Nato delo mladost naslovnega junaka Izidorja Fučca in njegovo življenjsko zgodbo predstavi v interakciji z različnimi predstavniki meščanske družbe. Popisani so njegovi vsakodnevni rituali in habitus meščana. V zadnjem delu je povest bolj usmerjena v politične dogodke na začetku 20. stoletja in se sklene s koncem Avstro-Ogrske in z nastankom Jugoslavije.

V zgodovinski povesti iščem opise političnega Drugega, kot ga je dojemal Hribar. Poudarjam primere reprezentacije Slovencev in Drugega s pomočjo nacionalnih stereotipov (nemškutarje, uradništvo, odnose s sosedi), jih postavljam v širši kontekst takratnih razmer in komentiram njihovo funkcijo v obdobju nastanka dela. Pri stereotipizacijah gre za univerzalne generalizacije, vezane na določene skupine ljudi (Beeghly 2015: 676). Uporabljajo jih različno situirane skupine in posamezniki za predstavljanje Drugega v svoji skupnosti ali zunaj nje z namenom, da prikažejo Drugega v svojem *habitu*, to pa je le redko prikazano brez »okrasitve« ali »zaničevanja«. Posledično stereotipi prevzemajo »poslanstvo metafore v izrazni kulturi« (Fernandez 1986: 41; Živković 1997: 118).

V analizi stereotipizacij uporabljam »večfaktorski pogled« (Puddifoot 2017: 154); ta zagovarja tezo, da je pri analizi stereotipov treba biti pozoren predvsem na njihovo nanašanje, okoliščine, v katerih se pojavijo, in cilje, ki jih želijo posamezniki s stereotipiziranjem doseči. Podobno pokaže tudi antropolog Marko Živković z analizo etničnih stereotipov. Kot zaključuje, se etnični in nacionalni stereotipi pojavljajo kot »dokaj natančni povzetki vedenja« (1997: 117–118), ki se uporabljajo v manipulativne in retorične namene. Tak je bil tudi Hribarjev namen, ko je stereotipe s »terena« vnašal v svoje literarno delo.

V analizi metodološko kombiniram etnografsko branje (glej Baskar 2008: 24) ter literarnoteoretski metodi natančnega branja in imago-loške analize. Hribarjev pogled na svet pojasnjujem tudi s primerjalnim branjem njegovih *Spominov* in kritično analizo njegove pisemske in druge korespondence. V članku najprej predstavim zgodovinsko povest *Gospod Izidor Fučec*, nadaljujem s podobo Slovencev, kot jo slika Hribarjeva nacionalna stereotipizacija, razpravo pa končam z razmislekom o sporočilnosti nacionalnih stereotipov o sebi in Drugih.

Zgodovinska povest *Gospod Izidor Fučec*, srednjeveška povest naših dni

Zgodovinska povest *Gospod Izidor Fučec*, srednjeveška povest naših dni je Hribarjevo najdaljše literarno delo v 26 zvezkih, ki skupaj obsegajo 4.290 rokopisnih strani. Hribar je povest z vmesnimi premori pisal med 9. 6. 1916

in 19. 11. 1929 (Kropivnik 2022: 83), najintenzivneje v letih 1916 in 1917, čemur je sledil sedemletni premor⁵ do leta 1924, zadnji del povesti pa je nastal leta 1929. Začetki pisanja povesti so neposredno povezani s Hribarjevo konfinacijo na Salzburškem. Večji del je bil torej napisan do konca prve svetovne vojne; avtor je dosledno zapisoval datume, zato lahko z gotovostjo trdimo, kdaj je kateri del nastajal in vsaj nastal v prvotni obliki. Delo je bilo pozneje še revidirano, a se ni bistveno spremenilo. V zadnjem delu je dogajanje najbolj zgoščeno in se, nanašajoč se na Hribarjevo politično udejstvovanje, dotika večjih politično- in kulturno-zgodovinskih dogodkov z začetka 20. stoletja (balkanske vojne, prva svetovna vojna, položaj Slovanov v monarhiji, razpad avstro-ogrske monarhije idr.). Ker je to tudi del, kjer v ospredje stopijo politično-zgodovinski dogodki, je manj opisov dogajanja v ljubljanskih oz. dunajskih gostilnah ter drugih vsakdanjih pogovorov in dogodkov, zato se pri analizi nacionalnih stereotipov osredinjam na prve tri dele povesti.

Povest *Gospod Izidor Fučec* se začne z zgodbo očeta osrednjega junaka Izidorja Fučca in s podrobnejšim opisom njegove selitve iz Hrvaške v Ljubljano. Mijo Fučec je s preprodajo svinj in prekupčevanjem ustvaril veliko bogastvo – tega je pozneje užival tudi Izidor. Po selitvi v Ljubljano Mijo umre. V prvem delu povesti se Izidor Fučec poroči s hrvaško vdovo Katico. Med enim od svojih rednih obiskov kavarn Izidor Fučec spozna plemiča Petra von Sračnika (tudi Sratschnigga), ki Fučcu zaupa, kako zelo si želi pridobiti katerega od državnih odlikovanj, Izidorju Fučcu pa srečanje vzbudi željo po pridobitvi plemiškega naziva. V drugem delu gre za obsežno digresijo, kjer se Izidor Fučec odpravi na romanje v Rim, ker sta z ženo Katico ostala brez otrok. V tem delu povesti spoznamo profesorja Veselka, ki Fučca vodi po Rimu in mestoma izraža Hribarjeva programska stališča. V tretjem delu povesti se Izidorju in Katici rodi sin Miško, ki pa naj ne bi bil njegov, a edino Izidor tega ne ve. Njegova žena Katica je bila

5 Hribarja je k pisanju zgodovinske povesti spodbudila konfinacija v Abtenau (glej npr. Kropivnik 2022). Izpustu maja 1917 je sledil sedemletni premor. Preklic konfinacije na Salzburškem pa gotovo ni edini razlog, da je Hribar v tem obdobju prenehal pisati, to razumem bolj kot skupek več dogodkov, med katere lahko prištejemo različne politične in vojne dogodke, ki so se zvrstili proti koncu prve svetovne vojne, hkrati pa tudi Hribarjevo vpetost v snovanje novih povezav na Balkanu in strah pred razkritjem zanj obremenilne dokumentacije v povezavi z delovanjem proti monarhiji (glej tudi Cvirn 2015: 260). V *Spominih* se leta 1917 Hribar spominja takole: »To leto mi je prineslo eno najhujših kriz mojega življenja. Že razpad ruske vojne moči je name grozno učinkoval. Padec Brest-Litevska stopnjeval je obup, ki se me je polaščal. Sramotni mir, ki so ga sovjeti v ime nekdanje močne Rusije sklenili, pa mi je jemal spanje celih noči, tako da sem bil za vsako delo nesposoben in za vse prirodne krasote top. Ko so potem sovjeti še proglasili, da objavijo vse tajne arhive bivšega carskega ministrstva inostranih del in sem se spomnil zapisa mojega posredovanja pri Sazonovu v februarju leta 1914., priklopela je moja duševna kriza do vrhunca.« (Hribar 1928b: 213)

namreč v Krapinskih toplicah žrtev mednarodno znanega črnogorskega ljubimca Jovana Mažibrka, s tem pa se vprašanje očetovstva pojavi že v drugi generaciji Fučcev, saj tudi Mijo Fuček ni bil prepričan, da je Izidor njegov sin. V četrtem delu se pripoved od vsakdanjih dogodkov usmeri v politično dogajanje na Balkanu in razpad Avstro-Ogrske. Izidorja Fučca kot nemškutarskega Hrvata, zvestega Avstriji, v zadnjem poglavju sin Miško obvesti o dokončnem propadu monarhije in nastanku Države SHS.

Primerjalna analiza Hribarjevih *Mojih spominov* in povesti pokaže jasno povezavo s Hribarjevim siceršnjim političnim delovanjem pred prvo svetovno vojno. S prvoosebni pripovedovalcem in z glavnimi liki v povesti predstavlja dominantne naracije, povezane s političnimi vprašanji v takratni Ljubljani in drugih krajih monarhije, ki jih je Hribar obiskoval med svojimi mandati kot poslanec, mestni svetnik in župan. Razberemo lahko jasen cilj utrjevanja nacionalne ideologije, ki jo je Hribar v *Spominih* želel prikazati bolj dokumentarno (z navajanjem letnic, datumov, natančnih lokacij), v povesti pa se osredini na ideje in jih poskuša mestoma zelo didaktično razdelati. Prostori in časovnost so sicer še vedno pomembni, a so v povesti, kjer vsakdanje in zgodovinske dogodke pojasnjuje z razmišljanjem glavnega lika in pripovedovalca, vedno vezani na simbolno sporočilo v skladu s tedanjo nacionalno ideologijo in njegovimi pogledi. V povesti se jasno kaže utrjevanje Hribarjeve politične misli, kjer poskuša utrditi nova razmerja v odnosu Nemci-Slovani-Slovinci, kot pokažem v nadaljevanju.

Podoba Slovencev s Hribarjevo nacionalno stereotipizacijo⁶

Povest obravnava številne za Slovence pomembne kulturno-zgodovinske teme, predstavljene z dveh stališč: s stališča pripovedovalca in s stališča glavnega lika. To pomeni večplastno predstavitev dogodkov. Pogled pripovedovalca je takó tudi soočen s pogledom Izidorja Fučca, v prizorih, kjer je prisotnih več oseb, pa pride do njihove konfrontacije, tako da Fuček stopi v ozadje. Ena od osrednjih tem te vrste je nemškutarstvo. Za nemškutarje so bili označeni posamezniki, ki so bili sicer Slovenci in so se v drugi polovici 19. stoletja prištevali med Nemce. Zgodovinar Janez Cvirn (1988: 6) nemškutarje v monografiji *Boj za Celje* opiše z besedami iz *Slovenskega gospodarja* (15. 3. 1883), ki naj bi, kot drugi slovenski tisk, stalno poudarjal,

da nima proti pravim, poštenim, resnicoljubnim Nemcem nič, da se pa bodo Slovenci na nož bojevali z nem-

škutarji, to je ljudmi, »ki jih je rodila preprosta slovenska mati, ki so se nemščine le za silo v šoli in pri vojakihi naučili, ki živijo med Slovenci, a Slovence in njih jezik sovražijo in preganjajo [...] ter se sami med Nemce štejejo«. (Cvirn 1988: 6)

Nacionalna identiteta se je sredi 19. stoletja šele začela oblikovati, prej so med prebivalstvom veljale večinoma lokalne, regionalne, verske, mestne, poklicne identifikacije in kategorizacije (glej Čuček in Cvirn 2012: 30; Čuček 2016: 26; Ferlež 2017: 75; Kosi in Stergar 2016: 473). Zgodovinarja Jernej Kosi in Rok Stergar (2016: 473) poudarjata, da je bilo potrebnih veliko intelektualnih, političnih, kulturnih in materialnih prizadevanj za usklajevanje socialne realnosti in teženj nacionalistov. Pri tem je treba opozoriti tudi na opazovanje historične antropologinje Daše Ličen (2023: 160), da »sodobna ideja slovenske nacije ob nastanku in postopnem razmahu ni kar odplaknila vseh drugih kolektivnih pripadnosti.« Slednje lahko spremljamo prav ob branju prvih treh delov Hribarjeve povesti.

Protagonist Izidor Fuček je Hrvat, ki se spogleduje z nemškutarskimi idejami. Te so predstavljene z več zornih kotov, pri tem pa je treba poudariti, da je nemškutarstvo predstavljeno kot ena od pomembnih lastnosti oportunističnih Slovencev in Slovanov nasploh. V povesti najprej spoznamo zgodbo Petra von Sratschnigga, ki se v kavarni izpove Fučcu.

Sicer pa – in sedaj se spremeni glas njegov v šepetanje, on sam pa se skloni k svojemu sobesedniku, da bi ga slišati mogel – »sem začutil v sebi zopet Slovenca. Da. Od svojega tridesetega leta sem bil nemškutar. Saj veste. Zato, da sem v službi napredoval. Drugače bi me bili kljub mojemu plemstvu zapostavljali. Zlasti na Spodnjem Štajerskem, kjer sem služboval. Od tedaj pa, ko sem čutil v svojih rokah modro polo, sem postal takoj ves drugačen. Vest me je že davno pekla. A kaj hočete. Vselej sem jo vedel potolažiti z neizogibnostjo. Sedaj se ni dala potolažiti več, kakor pravim« – glas njegov postaja zopet glasnejši: »Zavedal sem se svojih mladostnih idealov, zavedel, da sem Slovenec. Zato sem prišel v Ljubljano.«

Etnolog Božidar Jezernik (2006: 164) trdi, da je bilo v 19. stoletju slovensko liberalno meščanstvo v habsburških okvirih prešibko, da bi lahko oblikovalo svoje državne institucije in javno kazalo težnje po oblikovanju lastne države. Kosi in Stergar (2016: 473) trdita tudi, da »samozavedajoča se slovenska etnična skupnost pred sredo 19. stoletja ni obstajala«. Nemškutarstvo Hribar v povesti tako želi pokazati kot oportunistično Slovencev, a nadalje opozori na težak položaj v monarhiji. Naglasi, da je na območju Kranjske in Zagreba Nemec gospodar, kar naj bi spodbujalo nemškutarjenje med prebivalstvom, ki si želi zagotoviti lagodno prihodnost in državne službe.

V povesti Hribar pokaže tudi na zapisovanje slovenskih imen in posledično spreminjanje odnosa nemške večine do slovenske manjšine v uradniški službi.

⁶ V tem poglavju so vsi navedki, ki niso označeni drugače, iz povesti *Gospod Izidor Fuček, srednjeveška povest naših dni*, ki jo hrani Rokopisna zbirka NUK. Navedki so iz pretipkane verzije avtorja, v kateri se strani ne ujemajo s stranmi v rokopisu. V pripravi je izdaja romana, ki bo prinesla novo razporeditev besedila. Citati iz rokopisa so mestoma lektorsko obdelani.

»Res se je ondi svoje dni veliko nemškutarilo, a sedaj ne več. Nastopil je nov rod. Na Slovenskem tega doslej še ne opažam. Sedanji rod – z malo izjemami – ni nič boljši od starih Kranjcev.«

»Prav pravite. Pasja narav je v njem. Oni, ki vihti bič v rokah, govore po nemško. In vse se v strahu zvija pred nji. Tudi jaz sem bil eden onih, ki je vihtel bič. Bil sem nemškutar. Še celo svojega imena nisem si upal pisati s slovenskim pravopisom. Na gimnaziji sem se pisal pravilno. Kljub nevolji mojega očeta. Součenci, navdušeni Slovenci privedli so me bili do tega. Važna mesta zavzemajo nekateri izmed njih in v velikih časteh so ter spoštovani od naroda. A le oni, ki niso bili vstopili v državne službe. Kdor je vstopil, storil je kakor jaz ali pa je nasproti svojim vetroplahim tovarišem zaostal in je še danes uboga para. Mene, vidite, stalo je moje ponašanje velikega premagovanja. A moral sem. Bil sem dober uradnik. Marljiv. Ni samohvala, ako pravim, da tudi sposoben. Moji neposredni predstojniki so to priznavali ter me tudi navzgor dobro popisovali. A v službi ne in ne naprej. S tridesetim letom sem bil tam, kos dvajsetim. Diurnist? Kedar je prihajal 'stari' iz Graca na revizijo, pohvalil me je vselej z besedami: Sie von Zuraknik sind sehr strebsam. Čakal sem potem uradniškega dekreta. Zastonj. Končno pride mi spoznanje. Spomnim se, da je stari vedno ime Zuraknik izgovarjal s posebnim naglasom, 'v tem grmu!' torej leži zajec, mislim si. Ob prvem izplačilu bornega diurna* podpišem se na potrdilo prav razločno Peter von Sratschnigg. Moj neposredni predstojnik pride me opazovat. Še sedaj vidim, s kašnim zadovoljnim smehljajem oziral se je na-me, hodeč po sobi, kjer je škripalo moje gosje pero, gori in doli. Čez teden dni sem imel v rokah dekret za uradnika in ko je kasneje bilo zopet pregledovanje urada, ogovoril me je 'stari' iz Gradca čisto pravilno s Sračnikom.«

Prav tako pa pripovedovalec v nadaljevanju dosledno opiše občutke Izidorja Fučca, ko posluša pripoved upokojenega uradnika. Pripovedovalec uradnikovo delovanje opravičuje z mislijo na pokoro in nebesa ter naziranjem, da veliko več velja ena spreobrnjena duša kakor sto čistih, s katerimi si v nebesih nimajo kaj pomagati. Za Hribarja torej slovenski nemškutar ni »a priori izgubljen Slovenec«, saj se lahko še spreobrne. V literarnem delu je Hribar tako poskušal vplivati na morebitne bralce, da bi se »spreobrnil«.

V nadaljevanju Hribar tematizira, kako pomembna je uradniška služba sredi in v drugi polovici 19. stoletja, saj to za posameznika pomeni vstop v meščansko družbo. To karierno izbiro postavlja v kontekst slovenstva. Zgodovinar Wolfgang Göderle (2018: 222, 241) na podlagi analize različnih kariernih poti uradnikov avstro-ogrske monarhije po letu 1848 ugotavlja, da je s transformacijo monarhije prišlo tudi do številnih možnosti za vključitev dobro izobraženih predstavnikov meščanstva v državne službe, kjer so lahko z uspešnimi karierami ne le utrdili svoj družbeni položaj, ampak tudi napredovali. Lik Petra von Sračnika

bi lahko umestili v sklop nižjih oz. srednjih lokalnih ali regionalnih uradnikov. Podobno kot Göderle ugotavlja tudi Ličen (2022: 369) in dodaja, da je s tem nastajal nov sloj meščanstva, ki ni bil ekonomsko ali politično definiran, ampak predvsem kulturno. Göderle (2023: 332) je med drugim dognal tudi, da so obstajale velike razlike v ločevanju javnih uslužbencev, ki so delali na različnih oddelkih in ministrstvih. Služba v zunanjih zadevah in kariera visokega uradnika sta ostali v ekskluzivni domeni višjega uradništva in sta bili odvisni od njihovega političnega pedigreja, ki je bil večkrat lahko povezan z njihovo gmotno zmožnostjo ali s plemiškim nazivom.

Lik Sračnika je v Hribarjevi povesti posameznik slovenskega rodu, ki mu je zaradi nemškutarjenja uspelo v nižji uradniški karieri, a to ni bilo v skladu s podobo nacionalno zavednega Slovenca, zato se ob koncu kariere Slovincem spoveduje in kesa pred njimi.

Peter von Sratschnigg obriše si pot s čela, ki se mu je nabral med pripovedovanjem na njem. Gospod Izidor Fučec pa zre vanj čedalje z večjim spoštovanjem in občudovanjem. Njegov sobesednik ga je pripeljal bil s svojim pripovedovanjem na čisto novo polje, ki mu je doslej bilo popolnoma neznano. Kajti to, kar je čul, je bilo poglavje o boju za kruh. Silno resno njemu tako tuje poglavje. Poleg tega vpogled v žalostne prilike uradniškega življenja, kjer ne prihaja pred vsem v poštev in ne nahaja priznanja samo pridnost in sposobnost. Tudi njegov oče bi bil rad iz njega napravil uradnika. Mahoma se tega spomni. Kako bi bilo pač njemu šlo v tem slučaju. Saj morajo biti povsod prilično podobne razmere. Tudi na Hrvaškem. Samo da oni mesto »starega« iz Gradca stopa kak magnificus ali illustrissimus na površje. Le nemškutarije tam doli ni. Ali pa ni česa drugega, kar uradnike na podoben način usposablja za službeno napredovanje, kakor v tem slučaju zatajevanje narodnosti?

Po opisu Fuččevih občutkov ga pripovedovalec posmehljivo ošvrkne in vprašanje nemškutarstva tematsko razširi na območje Hrvaške, kjer je nemški vpliv v njegovem času – tj. po uvedbi dualizma v avstro-ogrski monarhiji leta 1867 – sicer manj zaznaven, a je toliko večji pritisk Ogrske.

Prekratka je bila pamet gospoda Izidorja Fučca, da bi bil našel odgovor na to vprašanje. Ni se spomnil madžaronstva, katero s surovo silo pritiska na boljša spoznanja uradništva. Celó v pravosodju. Ni mu bilo znano, da tudi ondi doli upokojeni uradniki radi postajajo najhujši narodni radikalci, dasi so v lojalnosti službi skrbno pazili, kašen veter vleče od Budimpešte sem in kašni migljaji prihajajo iz banskih dvorov, v katerih že davno ni več duha Šokčevičev, Jelačičev in še celo ne Mažuraničev. Pokvarjenost torej tu in tam. Nekaj pa mu je preletelo na misel, nekaj, kar je bil naglašal svoje dni njegov oče. On bi bil bogat, imel bi bil torej kot uradnik brez dvojbe boljše stališče. Da, kar se tiče usposobljenosti. Bogastvo je najboljša usposobljenost. A dušo njegovo bili bi vendar zahtevali.

Na eni strani je torej v ospredju simpatija Izidorja Fučca do von Sračnika, ker je na stara leta spoznal »pravo« pot in se priključil narodnemu taboru, po drugi strani pa v pogledu pripovedovalca, ki je do Sračnika tudi kritičen, vidimo argumente in povezave s Hribarjevimi nastopi v deželnem zboru.

Ko bi pamet gospoda Izidorja Fučca bila segala le nekaj dalje, bi se bil moral vprašati, kaj pa koristijo taki ljudje, ki se kot upokojenci izmozgani, izžeti vračajo v narodni tabor, potem ko so preje kakor njegov sobesednik, leta in leta – kakor se je sam izrazil – vihteli nad narodom bič. Niso-li podobni mlademu človeku, ki – pozabivši sladke materine ljubezni – zapusti svojo mater, jo pozabi, zataji, potem pa se, ko blodeč križem sveta in okušajoč njega sladkosti, hudo zboli na duši in telesu, potr vrne v njeno naročje? Zares, materina ljubezen je velika. Ona odpušča, ona pozablja. A ne mara – tak sin bi zardevati moral od sramu. Kadarkoli čuti plemenite podvige materinega srca; ne mora-li ga navdajati z obupom spomin na bridkosti in bolečine, katere je temu plemenitemu srcu zadajal? – (In s čem je Peter von Sratschnigg delal pokoro za vse zlo, katero je bil preje svojemu narodu prizadejal?) S tem, da je narodno volil in da je ob ljudskem štetju priznal slovenski občevalni jezik. Eno kakor drugo je smatral za velik čin. A kaj je bil vreden njegov glas v kraju, kjer se je slovenski narod brez glasov ljudi njegove vrste, – da, delo proti njihovim glasovom! – dokopal tako daleč, da je nemškutarijo vrgel ob tla? Na svojem prejšnjem službenem mestu, kjer je pravični slovenski stvari njegovega glasu potreba bilo, dajal ga je škodljivcem naroda. In da se je ob ljudskem štetju vpisal za Slovence. Oh, kaka zasluga! Naenkrat en Slovenec več. Pri prejšnjih ljudskih štetvah pomnoževal je bil število Nemcev, bil podpora oni nenaravnostni statistiki, katera pod krinko občevalnega jezika umetno krči število Slovencev. Zato, da udejstvuje, je tako znano nemško posestno stanje ter s tem odjeda veljavo Slovincem. Ta ena številka o takih okoliščinah desetkrat in stokrat manje velja, ko bi bilo zaleglo pred desetimi, dvajsetimi, tridesetimi leti, ko je statistika izkazovala še mnogo več Slovencev.

Naslednja tem(atik)a, ki se je Hribar loteva v povesti in je predstavljena tudi humorno, je povezava Slovencev in Hrvatov. Lahko jo beremo kot odziv(anj)e na različne razprave o tem, kako blizu so si dejansko južnoslovanski narodi po jeziku in izvoru v okviru jugoslovanske ideje. Hribar v povesti opiše enega od shodov v Zagrebu:

Tiste dni zgodilo se je, da je k neki narodni slavnosti pripeljalo v Zagreb precejšnje število Slovencev. Njim na čast se je vršilo več slavnostnih prireditev in med njimi tudi večerna zabava na streljani. Tekom te zabave je vstal vaditelj Slovencev ter je v lepem blaglasnem, gladko tekočem govoru tekom svojega govora izrekel besede, da smo Slovenci planinski Hrvatje. Težko si je misliti večje neresnice. Vse priča, da smo po zgodovini, po vzgoji, po življenjskih nazorih, po omiki, dokaj ostro obilježena na-

rodna samobitnost. Samo jezik nas spaja in srce nam pravi, da smo po Hrvatih, naših najbližjih bratih, v tesnem krvnem sorodstvu z vsem nekim slovanstvom. Reči pa našemu kmetu – pa naj bo Gorenjec ali Obsotlan – da je planinski Hrvat! Debelo te bo pogledal. Kvečjemu zmaje še z glavo, češ, da v tvoje ni vse v redu. Bog ne daj, da bi s tem hoteli kakorkoli dotikati se onega vzvišenega cilja, ki gre za približevanjem ali celo za spojitvijo obeh narodov. A to se da doseči le s sestavnim, resnim delom potom šole.⁷ Če le-ta žalibog – Slovence pretvarja v Nemce, zakaj ne bi mogla Slovencev pretvoriti v Hrvate? Saj se bo tudi res vršil. V Beli krajini je šola iz štokavcev napravila kajkavce, ali recimo iz Hrvatov Slovence. V hrvatskem Zagorju iz kajkavcev štokavce. Torej iz Slovencev Hrvatov. Dajte Slovincem hrvatskih šol pa bodo v petdesetih letih vsi štokavci. A tu je politika po sredi. Pri nas na Hrvatskem. Hrvatje odtrgali so se sami od nas tedaj, ko so se odločili za Budimpešto mesto za Dunaj. Da so se za Dunaj, kakšno znamenito možnost bi bili ustvarili za medsebojno združevanje obeh najbližjih si slovanskih narodov! Nam samim ni bila nikdar dana odločba. Odločali so o nas oni, ki nam vsiljujejo nemške šole in ki bi rajši imeli, da nimamo nobenih, ko da bi nam deli hrvatskih. A odpor v naših vrstah? Slovenski poslanci so glasovali za nagodbo z Ogrsko. In vmes so bili celo taki, ki so se svoje dni navduševali za ilirizem! Vabiti koga v gosti in zapahovati vrata pred njim! – A dandanes naši voditelji niso nič boljši. Zvesti hlapci svojega gospodarja so. On jim deli za to brce, prikrajšava pravice narodu, katerega oni »vodijo«. Že ve zakaj. Način njegove odgovore je to. Pasji bič za pasje narave! Narodu se zato mesto kruha kaj rado mudi »cercenses«. In on se oprijanjuje pri tem. Pa še slavi jih.

V tem delu se pripovedovalec obregne ob dejstvo, da so slovenski poslanci na Dunaju podprli adresu o dualizmu in tako podprli ustanovitev dvojne monarhije. S tem so bile slovenske želje o trialistično oblikovani monarhiji pokopane, enako pa se je končala debata o federalni ureditvi monarhije (Kropivnik 2022: 57–60). Ideja o federalizmu je postajala vse manj verjetna že od odločitve poljskih poslancev 2. marca 1867, da se zasedanja na Dunaju udeležijo (Cetnarowicz 1992: 33–39). Tudi preostali slovanski poslanci niso sledili predlogu Čehov, da bi sejo obstruirali, adresu so na koncu podprli tudi slovenski poslanci, saj je obveljalo mnenje Luke Svetca, da bi morali Slovenci ostati in iskati podporo pri kateri drugi stranki, saj so »preslabi,

7 Hribar se je zavedal pomena šole za razvoj novih generacij in kako močno vpliva na mlade. V pismu Nikoli Pašiću (hrani NUK Ms 1411) namreč opozarja, da je v šolskem sistemu pomembno, da se vključijo književnosti vseh narodov – Slovencev, Hrvatov in Srbov. Hkrati je nujno, da se vsi učenci učijo o zgodovini vseh narodov in obvladajo slovenščino in srbsščino, saj bodo le tako lahko dobili pravi občutek jugoslovanstva. Čeprav se predstavljeni Hribarjev primer navezuje na obdobje Kraljevine SHS, o vlogi šole v povezavi z nacionalnostjo in jezikovno kategorizacijo v Avstro-Ogrski pišejo različni raziskovalci (glej npr. Stergar in Scheer 2018; Bernot in Stergar 2024 idr.)

da bi vladi tako demonstrativno vstajali» (Cetnarowicz 1992: 34–35).⁸

Pripovedovalec nadaljuje, da so Slovenci »planinski Hrvatje«⁹ in hrvaške obiskovalce na shodu označi za »dolinske Slovence«. Hribar s tem želi humorno predstaviti to, da posameznih slovanskih narodov ne smemo združevati tako, da bi jim kakorkoli odrekli »lastne individualnosti«; v tem duhu si je Hribar tudi zamišljal politično slovansko povezovanje.

Lovoričke tega govornika niso dale počivati drugim. Oglašil se je Hrvat, ki je odzdravil Slovincu, proglašajoč Hrvate za dolinske Slovence. Čudno. Samo med Slovenci nekaj vzklikov. Hrvatje so molčali, ko da so naenkrat poslati gluhomenci. Oni, ki so tako hrupno sprejeli frazo o »planinskih Hrvatih«, niso imeli ni najmanjšega smisla za ono o »dolinskih Slovincih«. Notranje neverjetnosti niso spoznali, ko je šlo za druge, spoznali so jo pa takoj, ko je šlo za nje same. Pravilo o priraščanju jim je bilo očitno, bolje vseč ko ono o odjemanju. Da se ta molk nekoliko popravi, izvoli si nastopni govornik drug predmet.

Hribarjeva slovanska in slovenska naklonjenost je najizrazitejša v drugem delu povesti, ko protagonist odpotuje v Rim. Povest zelo natančno opisuje mobilnost takratnega meščanstva, ki je bila značilnost večine meščanskega prebivalstva. Med kratkotrajne mobilnosti so spadali obiski prijateljev, sorodnikov, društveni izleti, poslovne poti, pa tudi potovanja in obiski zdravilišč (Ličen 2023: 25–26). Hribar enciklopedično popisuje posamezne prostore, umetnine, hkrati pa se večkrat sklicuje na slovanske svetnike ter pomembne s Slovani povezane dogodke v zgodovini Rima in krščanstva.

»Torej k tolikim zanimivostim te cerkve še ena?« vpraša začudeno gospod Izidor Fučec.

»Da,« odvrne profesor. »Krasen spomenik postavilo dvoje velikih mož, sorodnih si po umu in duhu. Papež Lev XIII. in vladika Strossmayer.«

»Kaj mi ne poveš!« vzkligne radostno iznenaden njegov potni tovariš.

Profesor napoti se proti sredi cerkve in potegne na lahko svojega sopotnika za laket s sabo. Obstala sta sredi glavne ladje, krasne, v obliki bazilike sezidane cerkve. Šestnajst starinskih stebrov deli jo od obeh postranskih ladij.

Sedaj se podasta na desno. Oba ostrmita radostnega iznenadenja. Krasna v polokrogu zidana kapela s kuplo na vrhu, skozi katero se vsipa nekoliko oslajljena, a vendar še zadosti jaka dnevna svetloba, da omogočuje opazovanje slik, s katerimi je kapela okrašena, stopi pred nju začudene oči. Kapela svetega Cirila in Metoda. Kapelo dal je sezidati papež Lev XIII. po načrtih stavitelja Foutane; s slikami okrasiti pa vladika Strossmayer po mojstru Nobiliju. V izobčku nad altarjem naslikan je Krist, sedeč na prestolu in držeč v rokah odprto knjigo, v kateri stoji z glagolico napisano: »Az sm pqt istina i žizn.« Pod prestolom kleči s svetim Cirilom na levi in svetim Metodom na desni papež Lev XIII. ter poklanja Kristu model kapele.

Hribar v svoji literaturi pomembnost Slovanov in Slovencev dokazuje predvsem z enačenjem z drugimi velikimi etnijami. Slike in opisi iz Rima¹⁰ so v delu predvsem v funkciji sopostavljanja Slovanov in Slovencev drugim za Hribarja velikim narodom s pomembno kulturno zapuščino, pri čemer nekatere »velike« narode (Grke, Egipčane, Italijane idr.) prikazuje kot nekdanje velike civilizacije, ki so danes le še njihova dekadence (Kropivnik 2023a: 360). V razgovoru med Fučcem, profesorjem Veselkom in irskim patrom, ki se zgodi med opazovanjem oltarjev, pride do primerjave Slovencev in Ircev – prvi so pod nemškim, drugi pod angleškim jarmom. Ko Hribar v svoji literaturi omenja narode, ki so pod nadoblastjo drugih narodov v odnosu hlapci nasproti gospodarju, se vedno postavi na stran šibkejših; tak primer je tudi pri Ircih.

Da sta Slovana, uganil je bil po njuni govorici. In glej, ko mu profesor pove, da sta Slovenca, poznal je prav dobro slovanski narod in njegove okoliščine. Spusti se z njim v politiko. »Mi Irci,« pravi, »se že stoletja borimo za svojo samoodločbo, vi Slovenci imate podobne boje. Mi proti Angležem, vi proti Nemcem. Verujte mi: zmagali bomo oboji. Tako mi svetega Patricka molimo.«

Profesorja Veselka prav pristržno razveseli to patrovo rodoljubno prepričanje. Zlasti, ker je je aplikoval tudi na Slovence. Pater pa, ko se jima pridruži še gospod Izidor Fučec in stopajo skupaj po cerkvi proti izhodu, nadaljuje:

»Mi sočustvujemo z vsemi zatiranimi narodi. Zato tudi s Slovani. Morebiti ni slučaj, da imamo en altar posvečen slovanskemu svetniku. Evo ga. Svetemu Ivanu iz Nepomuka.«

V četrtem delu povesti se pripoved zgosti, k čemur prispeva tudi tematizacija množičnih zgodovinskih dogodkov,

⁸ Hribarja je dejstvo, da je prišlo do dualističnega preoblikovanja monarhije, spodbudilo k temu, da je še kot dijak napisal libreto *Kralj Matjaž* in ga prijavil na razpis Dramatičnega društva. Temeljno sporočilo libreto je želja po združitvi južnih Slovanov, hkrati pa v dramsko dogajanje vključi tudi predstavnika poljskega ljudstva in ga okliče za izdajalca slovanskih narodov (Blažić 2017: 108; glej tudi Kropivnik 2022).

⁹ Kot ugotavlja Igor Grdina (2010b: 27), je izraz »planinski Hrvat« zase uporabil Ivan Tavčar na shodu saborske opozicije 26. junija 1894, ko se je udeležil njihovega velikega shoda v Zagrebu ob polaganju temeljnega kamna za Starčevićev dom. Gre za obdobje burnega notranjepolitičnega dogajanja na Hrvaškem, ko je prišlo do združitve dveh frakcij hrvaške politike (strossmayerjancev in starčevićancev), česar pa slovenski liberalci niso videli kot nujno. Hribar je temu nasprotoval, saj je menil, da je starčevićanska platforma preozka in ne priznava srbske individualnosti (kar je v nasprotju s Hribarjevim videnjem slovanskega povezovanja), zato se njihovih shodov ni udeleževal (Grdina 2010b: 27; glej tudi Grdina 2010a).

¹⁰ Na obisku v Rimu profesor Veselko Izidorju Fučcu različne spomenike, cerkve in trge poskuša predstaviti z vidika pomembnosti za Slovence. Tematizira tako zgodbo Cirila in Metoda, naveže se na škofa Strossmayerja, navsezadnje opozori tudi na zapis iz Janezovega Evangelija, ki je tudi v Rimu zapisan v glagolici.

ki se prekrivajo s Hribarjevimi spomini.¹¹ To sicer ne pomeni, da v tem delu nacionalnih stereotipov ne moremo več zaznati, a jih zaradi pomembnih politično-zgodovinskih dogodkov Hribar postavi v ozadje. Konec povesti pri naša vest o propadu Avstro-Ogrske in nastanku nove države Jugoslavije. Odsotnost nacionalne agende v tem delu povesti in prekrivnost s *Spomini* lahko pripišemo dvema dejstvom. Prvo je to, da je četrti del nastal veliko pozneje (1929), ko so bila Hribarjeva hrepenenja že uresničena, drugo dejstvo pa je, da je rokopis tega dela povesti nastal eno leto po izidu drugega dela Hribarjevih *Spominov* in povest v nekaterih segmentih pomeni Hribarjevo literarizirano refleksijo političnega pisanja.

Kaj nam sporočajo stereotipi o sebi in Drugem?

Sociolog kulture Bojan Baskar (2015: 45) ugotavlja, da se je nacionalno zgodovinopisje šele na prelomu tisočletja začelo osvobajati mitozgodovinske naracije, spletene iz etničnih mitov. Hribar pri tem želi z izdajanjem svojih *Spominov* tvorno sodelovati, a se ne želi osvoboditi teh naracij, temveč prispevati k oblikovanju novih, ki so vezane na skupno slovansko prihodnost, jugoslovansko idejo in pomen povezave južnih Slovanov v eni državi. Če se tega v *Spominih* loteva z navajanjem podatkov, v povesti to dosega s prikazovanjem zgodbe s stališča tačasnega ljubljanskega, hrvaškega, dunajskega idr. meščanstva. Pri tem uporablja dominantne naracije, ki jih razdeli in vanje vpelje svoj politični nazor. Dober primer tega je natančno opredeljevanje pripovedovalca ob atentatu v Sarajevu in z njim povezanih dogodkov. Božidar Jezernik (2021: 117) piše, da je v tem obdobju avstro-ogrski tisk marljivo poročal o gnevu ljudi nad atentatorji in tistimi, ki so jih najeli in izurili. Hribar pa v romanu na tem mestu sicer omenja časopisno dogajanje v monarhiji, selitve Srbov iz monarhije kot posledico atentata in neodobravanje večinskega prebivalstva, a pri tem jasno pokaže možnost za slovansko povezavo in skupni nastop proti Avstriji, ki bi omogočil povezavo južnih Slovanov. Povest bi lahko tako označili tudi za etnografski dokument tistega časa, ki združuje politična sporočila takratnega meščanstva in jih v literarizirani obliki posreduje in sopostavlja svojim političnim nazorom. S tem Hribar poskuša predstaviti različne »zamišljene skupnosti«¹² v avstro-ogrski monarhiji in jih v literarizirani obliki predstaviti z njihovim imaginarijem.

V Hribarjevi povesti se kažejo asimetrična razmerja med narodi in različnimi družbenimi skupinami (»balkanezerji«, ¹³ Dunajčani idr.), kar v delu poraja vprašanja tujosti in Drugega. Hribarjevo prikazovanje etničnih podob je vedno postavljeno v vsakdanje kontekste, s katerimi se morebitni bralec lahko poistoveti. Podobe so natančno kontekstualizirane, Hribar pa jih didaktično konstruira z različnimi identifikacijskimi dejavniki. Folkloristka Iveta Todorova-Pirgova (1999: 151) trdi, da lahko mentalne konstrukcije etničnih podob sestavimo iz različnih kulturnih besedil, ki vsebujejo informacije o nekaterih njenih elementih. Drugosti se v različnih kulturnih tekstih kažejo zelo različno, lahko se skladajo z zgodovinskimi dejavniki, lahko poudarjajo jezikovno in kulturno drugačnost, skratka kategorije, ki jih lahko umestimo med identifikacijske dejavnike (etnične) identitete (Todorova-Pirgova 1999: 149–150; Eriksen 2002: 34–35, glej tudi Mlakar 2017).

Folkloristka Anja Mlakar (2019: 41) opozarja, da lahko tudi nekateri člani naše skupnosti dobijo atribut Drugosti. Pri analizi Hribarjevega besedila se to večkrat izkaže, saj se predvsem zaradi soobstoja različnih naracij (pripovedovalca, osrednjega in stranskih likov) vloge Drugega in »našega« večkrat zamenjajo. Prvoosebni pripovedovalec vse te naracije pojasnjuje, osmišlja in mestoma smeši. Hribar literarno zelo spretno konstruira »svetove« Drugega in našega, pri čemer se prav pri Slovencih in Slovanih lahko ti svetovi prepletajo. Predstavniki so tako lahko Drugi (nemškutarji) tudi med našimi (Slovenci/Slovani). Literarni komparativist Daniel-Henri Pageaux (2012: 10) komparativistično formulira Drugega in pravi, da »vsaka podoba nastane, ko se Jaz, lahko tudi neznan, zave svojega odnosa do Drugega, nekega Tukaj v odnosu do Drugje. Podoba je torej izraz, ne nujno literaren, nekega pomembnega razhajanja med dvema vrstama kulturne realnosti.« Slovenci in Slovani torej v delu z vidika pripovedovalca vedno zavzemajo vlogo našega, ko pa je govor o nemškutarjih in zagovornikih političnih idej, ki so v nasprotju s pogledom pripovedovalca (Hribarja), ta skupina predstavlja podobo (nevarnega, smešnega, nerazumljenega) Drugega. Etnologinja Alenka Bartulović (2012: 166) na podlagi analize izbranih literarnih besedil, ki so nastala v 19. stoletju in tematizirajo turške vpade (Jurčič, Levstik),

13 Slika »balkanezerjev« je za analizo precej zanimiva, saj je razprava o Balkancih postavljena v okolje dunajskih kavarn, kjer dunajsko meščanstvo tik pred začetkom prve balkanske vojne razpravlja o tem, kako dobro bi bilo, če bi Turki »balkanezerje« nabunkali. Nadalje pripovedovalec poudari, da je to na nek način tudi odnos, ki ga Dunaj goji do vseh Slovanov, in se naveže na septembrske dogodke 1908 (glej Kropivnik 2023a), ko pravi: »Češ, samo pokazati je treba sodrgi zobe, pa bo takoj ukročena« (NUK Ms 1411). Podoba Balkana se v tem obdobju sklada s tem, kar ugotavlja Jezernik (1998: 12), tj., da so številni pisci iz različnih časovnih obdobij in krajev soglašali, da »Balkanski polotok, čeprav je na zemljevidu Evrope, ne spada k najbolj civiliziranemu delu Evrope.«

11 To potrjuje kazalo *Mojih spominov*, kjer mislim na naslove poglavij: Po balkanski vojni, Po sarajevskem atentatu, Vojne napovedi, Pokrajinski namestnik v Ljubljani, Pred vrati ožje domovine itd.

12 Pri tem se opiram na koncept »zamišljenih skupnosti« Benedicta Andersona (2008: 32–48), ki trdi, da so zamišljene skupnosti konstruirane tako, da ljudje razvijajo občutek povezanosti in identitete na podlagi skupnih predstav, mitov, jezika in drugih kulturnih elementov. Pomemben vidik zamišljene skupnosti je tudi občutek pripadnosti, ki ga ljudje čutijo do drugih članov te skupnosti, čeprav se ne poznajo.

in na podlagi del sodobnejših zgodovinarjev, ki so pisali o turških vpadih, sklene, da je »sožitje dveh različnih zvrsti ubeseditve predelane preteklosti [...] z vseh zornih kotov mogoče pripisati učinkom ideoloških aparatov države, ki delujejo usklajeno [...] pisatelji in zgodovinarji pa v svoje naracije vselej vpletajo, načrtno ali (ne)zavedno, kančke kolektivnega spomina.« Temu z analizo Hribarjeve povesti *Gospod Izidor Fučec* pritrjujem tudi sam.

Sklep

Roman Ivana Hribarja *Gospod Izidor Fučec, srednjeveška povest naših dni* je literarni dokument časa, v katerem lahko zaradi njegove obsežnosti najdemo različne obravnave številnih socialno-, kulturno- in politično-zgodovinskih dogodkov in pojavov 19. stoletja. Delo večkrat zamenja pozicije Drugega in našega v pripovedi, kar se sklada z avtorjevimi siceršnjimi politično-zgodovinskimi pogledi. Slovenci in Slovani so lahko predstavniki našega in Drugega hkrati, če se politično in nazorsko ne strinjajo s pripovedovalcem ali siceršnjimi Hribarjevimi pogledi (primer Nemškutarjev, Poljaki v libretu *Kralj Matjaž* idr.). Zaradi svoje obsežnosti, natančnosti popisovanja in na spomnih temelječih zapisih, ki se na več mestih povežejo s tačasnimi Hribarjevimi za-beležkami (*Dnevne pripomnije* (Hribar 1917), pisemska korespondenca idr.), je delo (čeprav literarno) zanimivo za nadaljnjo obravnavo s kombinacijo etnografskega branja in imagološke analize. Vanjo bi bilo smiselno vključiti še spremembe reprezentacij Drugih (na Balkanu) skozi prizmo oblastnega diskurza,¹⁴ do katerih je prišlo zaradi uvedbe dualizma, aneksije Bosne, balkanskih vojn, prve svetovne vojne, ki jih Hribar tematizira v zgodovinskem risu, tj. v četrtem delu povesti, ki ga v tem članku ne obravnavam. Hribar je z zgodovinsko povestjo nameraval vplivati na čim širši krog bralstva, zato je premišljeno izbiral dogajalne prostore v prvih treh delih povesti, kjer je lahko obdelal čim več tematik, hkrati pa vključeval poglede različnih krogov meščanstva. Z nacionalnimi in drugimi stereotipi je poskušal doseči smešenje posameznih skupin in jih z didaktičnimi razmisleki, ki jih v delu podaja s pomočjo pripovedovalca ali lika profesorja Veselka, prepričati v svoj prav. Vloga nacionalnih stereotipov je v tem delu torej izrazito ilustrativna in didaktična. Občutno razliko med prvimi tremi deli romana in zadnjim delom lahko pojasnimo s tem, da je zadnji del nastal v obdobju, ko je bil Hribarjev politični cilj (združitev južnih Slovanov) dosežen, »literarno prepričevanje« morebitnega bralstva pa s tem ni bilo več potrebno.

Zahvala

Prispevek je nastal v raziskovalnem programu Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (P6-

0088), ki ga financira ARIS. Za pomoč in vse usmeritve pri nastajanju prispevka se zahvaljujem urednicama *Glasnika SED*, Saši Poljak Istenič in Tini Palaić, in recenzentoma. Iskreno se zahvaljujem tudi Daši Ličen za komentarje in pomoč pri pripravi končne verzije prispevka.

Literatura in viri

SI NUK Ms 1411, Ivan Hribar

ANDERSON, Benedict: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2008.

BASKAR, Bojan: Načini potovanja in orientalistično potopisje v avstro-ogrske provincije: Primer Antona Aškerca. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 48/3–4, 2008, 24–35.

BASKAR, Bojan: *Nacionalna identiteta kot imperialna zapuščina: Uvod v slovensko etnomitologijo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015.

BARTULOVIĆ, Alenka: »S Turkom star račun imamo, prav je, da ga poravnamo«: Vpadi osmanskih čet skozi diskurzivno optiko slovenskega zgodovinskega in leposlovja ter njihova aplikativnost v enaindvajsetem stoletju. V: Božidar Jezernik (ur.), *Imaginarni »Turek«*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2012, 145–172.

BEEGHLY, ERIN: What is a Stereotype? What is Stereotyping? *Hypatia* 30/4, 2015, 675–691.

BERNOT, Jan in Rok Stergar: A Cacophony of Classifications: Education and Identification in Prenational Empire. *Nationalities papers Special Issue*, 2024, 1–18.

BLAŽIČ, Milena Mileva: Ivan Hribar in literatura. V: Igor Grdina (ur.), *Hribarjev zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2010, 154–162.

BLAŽIČ, Milena Mileva: Rokopisi in literarni začetki Ivana Hribarja v Dramatičnem društvu v Ljubljani. *Amfiteater* 5, 2017, 102–117.

CETNAROWICZ, Antoni: Slovenci in politika poljskih poslancev v državnem zboru v letih 1867–1868. *Zgodovinski časopis* 46/1, 1992, 33–39.

CVIRN, Janez: *Boj za Celje: Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1988.

CVIRN, Janez: *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Celje: Zgodovinsko društvo, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015.

ČUČEK, Filip in Janez Cvirn: Zgodovinski lok. V: Jerneja Ferlež (ur.), *Nemci v Mariboru: Stoletje preobratov: 1846–1946*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2012.

ČUČEK, Filip: *Svoji k svojim: Na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.

ČURKINA, Iskra Vasilijevna: Osnovne etape v razvoju rusko-slovenskih odnosov v drugi polovici 19. stoletja. *Zgodovinski časopis* XXXIII/3, 1979, 451–462.

DUKIĆ, Davor idr. (ur.): *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa, 2009.

14 Za primere takšnih analiz glej npr. Jezernik 1998; 2011; Dukić idr. 2009; Kodrić 2018; Krivec 2023.

ERIKSEN, Thomas Hylland: *Ethnicity and Nationalism*. London, Sterling, Va.: Pluto Press, 2002.

FERLEŽ, Jerneja: Spremembe konteksta, premene vlog: Nemci in Slovenci v Mariboru od srede 19. do srede 20. stoletja. V: Saša Poljak Istenič, Mateja Habinc in Katja Hrobat Virloget (ur.), *Nemi spomini: Manjšine med obrobjem in ospredjem*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2017, 72–86.

FERNANDEZ, James W: *Persuasion and Performances: The Play of Tropes in Culture*. Bloomington: Indiana University Press, 1986.

GOROPEVŠEK, Branko: Protinemški izgredi v Ljubljani. *Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1997, 87.

GÖDERLE, Wolfgang: State-Building, Imperial Science, and Bourgeois Careers in the Habsbourg Monarchy in the 1848 Generation: The Cases of Karl Czoernig (1804–1889) and Carl Alexander von Hügel (1795/96–1870). *Hungarian Historical Review* 7/2, 2018, 222–249.

GÖDERLE, Wolfgang: Imperialism, Statehood, and Public Infrastructure in the Habsburg Anthropocene. V: Maximilian Hartmuth, Richard Kurdiovsky, Julia Rüdiger in Georg Vasold (ur.), *The Governance of Style: Public Buildings in Central Europe, 1780–1920*. Dunaj: Böhlau, 2023, 315–333.

GRDINA, Igor: Ivan Hribar ni več župan. *Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1997, 106–107.

GRDINA, Igor: *Ivan Hribar »jedini resnični radikalec slovenski«*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2010a.

GRDINA, Igor: Ivan Hribar »jedini resnični radikalec slovenski«: Poskus gesla v biografskem leksikonu. V: Igor Grdina (ur.), *Hribarjev zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2010b, 9–82.

HLADNIK, Miran: *Slovenski zgodovinski roman*. Ljubljana: Založba Filozofske fakultete, 2009.

HRIBAR, Ivan: *Moji spomini I*. Ljubljana: Samozaložba, 1928a.

HRIBAR, Ivan: *Moji spomini II*. Ljubljana: Samozaložba, 1928b.

HRIBAR, Ivan: *Moji spomini III*. Ljubljana: Samozaložba, 1932.

HRIBAR, Ivan: *Moji spomini IV*. Ljubljana: Samozaložba, 1933.

HRIBAR, Ivan: *Dnevne pripomnike*. Rokopisna zbirka NUK. Pretipkana verzija avtorja, 1917.

JEZERNIK, Božidar: *Dežela, kjer je vse narobe: Prispevki k etnologiji Balkana*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1998.

JEZERNIK, Božidar: »Vedno zvesta Slovenija«: Javni spomeniki ljubljanski in družbeni spomin. V: Irena Novak Popov (ur.) *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta UL, 42. SSJLK, 2006, 159–172.

JEZERNIK, Božidar: *Divja Evropa: Balkan v očeh zahodnih politikov*. Ljubljana: Slovenska matica, 2011.

JEZERNIK, Božidar: Vojne rane se celijo počasi. V: Jurij Fikfak in Božidar Jezernik (ur.), *Dediščina prve svetovne vojne: Reprezentacije in reinterpretacije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete UL, 2021, 115–175.

KEREC, Darja: V kolesju dveh držav: Politični portret Ivana Hribarja (1851–1941). V: Irena Žmuc, Mojca Fele in Darja Ke-

rec (ur.), *Ivan Hribar: Javno. Ustvarjalno. Zasebno*. Ljubljana: Muzej in galerija mesta Ljubljana, 2023, 39–59.

KODRIČ, Sanjin: *Kako su Bošnjaci vidjeli muslimanski orijent i evropski zapad: Kulturalno-imagološke studije iz bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti*. Sarajevo: Dobra knjiga, 2018.

KOSI, Jernej in Rok Stergar: Kdaj so nastali »lubi Slovenci«?: O identitetah in prednacionalni dobi in njihovi domnevni vlogi pri nastanku slovenskega naroda. *Zgodovinski časopis* 70/3–4, 2016, 458–488.

KRIVEC, Jaroš: Oblike slovenskega oblastnega diskurza o Bosni in Hercegovini za časa habsburške monarhije. *Prispevki za novejšo zgodovino* 63/1, 2023, 67–85.

KROPIVNIK, Luka: *Ivan Hribar med politikom in pisateljem*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko in Oddelek za zgodovino, 2022.

KROPIVNIK, Luka: Slovani in drugi v povesti Ivana Hribarja Gospod Izidor Fučec, srednjeveška povest naših dni. V: Andraž Jež (ur.), *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2023a, 355–361.

KROPIVNIK, Luka: Misel Ivana Hribarja med politikom in pisateljem. V: Irena Žmuc, Mojca Ferle in Darja Kerec (ur.), *Ivan Hribar: Javno. Ustvarjalno. Zasebno*. Ljubljana: Muzej in galerija mesta Ljubljana, 2023b, 60–75.

LIČEN, Daša: Zbližati, izobraziti in razvedriti slovanski živelj: Članstvo Slavjanskega društva v Trstu ob pomladi narodov. *Kronika* 2022 70/2, 2022, 363–374.

LIČEN, Daša: *Meščanstvo v zalivu: Društveno življenje v habsburškem Trstu*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2023.

MLAKAR, Anja: »K nam so prišli Francozi in prinesli »drugačne čase«: Napoleonovi Francozi v slovenskih povedkah v kontekstu kolektivnega spomina in drugosti. *Studia Mythologica Slavica* 20, 2017, 205–231.

MLAKAR, Anja: *Skrivnostni tujec in demonski sovražnik: Drugi in drugost v slovenski slovstveni folklori*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2019.

PAGEAUX, Daniel-Henri: Uvod v imagologijo. V: Tone Smolej (ur.), *Podoba tujega v slovenski književnosti: Podoba Slovenije v tuji književnosti: Imagološko berilo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012, 9–20.

PERENIČ, Urška: Toponomastika uličnih imen, nacionalna identiteta in pripadanje: Literarne ulice v ožjem središču Ljubljane. V: Marijan Dovič (ur.), *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2016, 325–346.

PUDDIFOOT, Katherine: Stereotyping: The Multifactorial View. *Philosophical Topics* 45/1, 2017, 137–156.

STERGAR, Rok in Tamara Scheer: Ethnic Boxes: The Unintended Consequences off Habsburg Bureaucratic Classification. *Nationalities Papers* 46/4, 2018, 575–591.

TODOROVA-PIRGOVA, Iveta: Cultural Images of the Ethnic Groups and Ethnic Interrelations in the Balkans. *Ethnologies* 21/2, 1999, 147–175.

ŽIVKOVIĆ, Marko: Violent Highlanders and Peaceful Lowlanders: Uses and Abuses of Ethnogeography in the Balkans from Versailles to Dayton. *Replika* Special Issue, 1997, 107–119.

“Germanized or Mountain Croat”: The Image of Slovenians and Slavs in Ivan Hribar’s Historical Novel

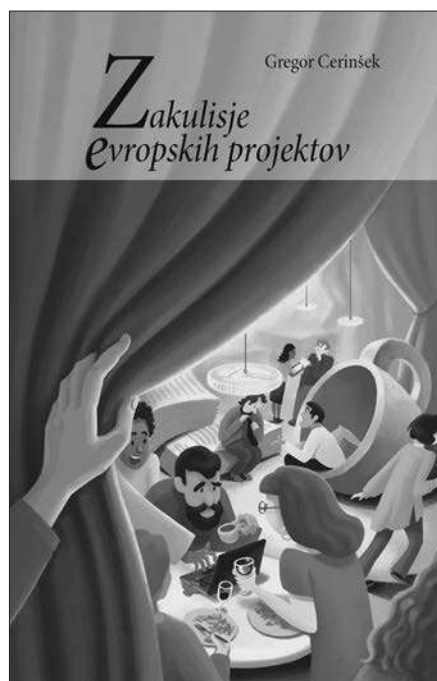
The paper deals with the representations of Slovenians and Slavs in Ivan Hribar’s manuscript novel, *Gospod Izidor Fučec, srednjeveška povest naših dni*, written between 9 June 1916 and 19 November 1929. Hribar’s novel represents a literary document of the time, which from different perspectives addresses dominant narratives in relation to a number of relevant sociocultural-historical themes directly related to his political history, as well as to his writing activities, which, due to their manuscript nature, have never been presented to the public or the readership. In this paper, we are thus dealing in more detail with the question of the representation of pro-German policies and Slovene identity, as Hribar paints it in his novel through the eyes of the main character and the narrator – Izidor Fučec. In doing so, we draw on a combination of ethnographic reading, comparative analysis of Hribar’s published *Memoirs*, and his unpublished literary work. We conclude the paper with an imagological analysis of selected parts of the short story.

Hribar’s aim with the historical tale was to influence as wide a readership as possible, so he thoughtfully chose the settings in the first three parts of the tale, where he could deal with as many themes as possible while at the same time incorporating the views of different circles of the bourgeoisie. He used national and other stereotypes to ridicule particular groups and to convince them that he was right by means of didactic reflections, which he delivers in the work through the narrator or the character of Professor Veselko. The role of national stereotypes in this work is therefore highly illustrative and didactic. The significant difference between the first three parts of the novel and the last one can be explained by the fact that the latter was written in a period when Hribar’s political goal (the unification of the South Slavs) had been achieved and “literary persuasion” of the potential readership was no longer necessary.

GREGOR CERINŠEK: Zakulisje evropskih projektov

Založba ZRC (Ethnologica – Dissertationes 10), Ljubljana 2024, 214 str.

Med odlikami etnološkega oz. antropološkega raziskovanja je tudi »dobra« izbira predmeta preučevanja. A kaj »dobra« izbira sploh pomeni? Znanstvene vede, zlasti tiste, ki svoj predmet jemljejo iz tako širokega in izmuzljivega obzorja, kot je družbena in kulturna stvarnost, od raziskovalca ali raziskovalke neredko terjajo intuicijo, pretanjeno »merjenje utripa« določenega prostora in časa, navsezadnje pa tudi zmožnost zamišljanja in ustvarjalnosti, da v morju možnosti prepozna relevanten, svež, etnografsko oprijemljiv in tudi – drznila si bom zapisati – zanimiv raziskovalni problem. Gregor Cerinšek se je v svoji monografiji *Zakulisje evropskih projektov* lotil zahtevne, a hvalevredne naloge, da se etnografsko sooči z nečim tako vseprisotnim, za številne organizacije in posameznike eksistencialno nujnim, v svoji izvedbeni realnosti pa tako raznorodnim, kot so evropski raziskovalno-razvojni projekti. Cerinškov pred-

met preučevanja je nekaj, kar bistveno sodoloča delovne naloge, vsakdanjik, pa tudi trende akademske sfere (in celo vsebinske usmeritve znanstvenih disciplin) in oblike sodelovanj večine v znanstvenoraziskovalnem sektorju delujočih Evropejcev in Evropejk. Gre torej za družbeni pojav, ki je nedvomno vreden antropološke obravnave – glede na vseprisotnost projektne dela je pravzaprav nenavadno, da ni etnografsko preučevanje projektne sveta (že) bolj razširjeno. Čeprav so se z antropološkimi in etnološkimi študijami nekoliko primerljivih kontekstov slovenski raziskovalci in raziskovalke že ukvarjali (glej npr. Fikfak 2008; Bajuk Senčar 2014; Kozorog 2018), pa je Gregor Cerinšek v našem prostoru prvi, ki celovito in z več zornih kotov obravnava naravo evropskega projektne polja onkraj posamičnih projektov.

Avtor se je z vprašanji projektne sveta ukvarjal že v doktorski disertaciji *Antropološki pogled na dinamiko projektne omrežij*; leta 2023 jo je zagovarjal na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. Tako disertacija kot monografija temeljita na njegovih dolgoletnih izkušnjah pri izvajanju, vodenju in ocenjevanju evropskih raziskovalno-razvojnih projektov. Cerinšek namreč že skoraj petnajst let deluje na Inovacijsko-razvojnem inštitutu Univerze v Ljubljani, zadnjih nekaj let kot vodja Oddelka za aplikativne družboslovne raziskave, kar pomeni, da se je njegov »teren« začel, še preden je svoje delo uokviril tudi v nekakšno meta analizo svojega poklicnega polja (in si ga s tem morda tudi pomagal osmisлити). Bogastvo in raznolikost Cerinškovih projektne izkušenj se kaže v celotni monografiji. Prav dolgotrajnost njegove vključenosti v življenje preučevanega »plemena« krepí suverenost pričujoče študije. Vseeno pa

njegova izbira, da v ospredje namesto posamičnih projektov postavi širše projektne omrežje, etnografsko ostrino monografije nekoliko zamegli. Čeprav svoje številne ugotovitve in teze podkrepí z etnografskimi vinjetami, s projektnimi anekdotami ali z izseki iz pogovorov, ob njih umanjka razgrnitev konteksta; prav partikularnosti posamičnega projekta, projektne sestanka ali projektne sodelavca bi bralstvu pomagale bolj poglobljeno razumeti »empirične utrinke«. Tako ti žal nekajkrat ostanejo na ravni zanimivih, zabavnih ali absurdnih ilustracij projektne resničnosti, zaradi umanjkanja dodatne razlage pa izgubijo nekaj svojega prepričljivejšega spoznavnega potenciala. Čeprav »projektne igre presega unikatnost posamičnih projektov« (str. 83), prav posamični projekti sploh vzpostavljajo temeljne pogoje za njeno analizo. Prav tako bi bila dobrodošla podrobnejša razlaga metodologije, raziskovalnih pristopov, ključnih sogovornikov in preostalih elementov, ki bi dodatno razgrnili ozadja raziskave. Na nekaterih mestih so namreč izjave sogovornikov slogovno očitno močno olepšane (npr. str. 65–67), zato se ob branju postavljajo nekatera na prvi pogled naivna, a metodološko pomembna vprašanja, denimo, kako so potekali pogovori in koliko je avtor med pisanjem v navedene izjave jezikovno posegal.

Cerinškovo osrednje vprašanje je, »zakaj je kolektivna iluzija v projektne polju sploh mogoča in kako to, da je nihče ne razkrinka« (str. 185). Vprašanje se približuje s številnih zornih kotov: od prijave projekta, projektne govorice, ritualnosti projektne sestankov in neformalnih druženj do dinamične igre med projektnimi partnerji ter med projektnimi izvajalci in skrbnikom. V vseh perspektivah, ki jih obravnava,

* Ana Svetel, dr. etnologije in kulturne antropologije, docentka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; ana.svetel@ff.uni-lj.si.

nakaže diskrepanco med bleščečim »zunanjim« videzom projekta – denimo v prijavnih besedilih, končnih poročilih, sestankih s predstavniki financerja (Evropske unije) – in precej manj bleščečo projektno resničnostjo, ki pogosto ubira mnogo bolj pragmatične, včasih pa tudi koristoljubne poti. Ta vprašanja najbolj neposredno in prepričljivo razgrne v zadnjem poglavju, zgovorno naslovljenem Odčaranje projektnega sveta. Raziskovalna tematika, ki je neposredno povezana z razkrivanjem projektnega zakulisja, z razgrinjanjem tega, kar Cerinšek posrečeno imenuje »habituirano 'nadmudrivanje'« (str. 187), nosi v sebi tveganje, da postane avtorjev ton bodisi ciničen ali celo nekoliko zasmehljiv in podcenjujoč do »evropskih vrednot«, ki jih kaže sijoča zunanost projektnega polja po eno strani, bodisi kritičen in zagrenjen ob soočanju z zadržjem, ki ima s sijočo zunanostjo včasih bolj malo skupnega. Posebna odlika Cerinškove monografije je v tem, da ne zapade v nobeno od omenjenih skrajnosti, saj mu kljub vpletenosti uspe ohranjati dovolj nevtralnno, neocenjujočo držo. Ob branju dobimo vtis, da je avtor v pisanju hkrati korekten in odkrit, pri tem pa se nikoli ne spusti na raven cenenega razkrinkavanja. Tako na primer v poglavjih Dramaturgija projektnega sveta, kjer opisuje vsaj heterogene, če že ne razglašene projektne situacije, in Projektne reprezentacije in uprizarjanja, v katerem pokaže, koliko pozornosti in energije igralci v projektne igre namenijo »ustvarjanju zelenih vtisov« (str. 137), ton pisanja kljub na nekaterih mestih humornemu opisovanju situacij ostane dovolj distanciran in analitičen. Teoretsko Cerinšek svojo študijo naslanja na številne klasične družboslovne okvire – kar je nemara treba pripisati njegovi sociološki izobrazbi – zlasti na Bourdiejev koncept *habitus*a in na njegovo teorijo (ekonomskega, kulturnega, socialnega in simbolnega) kapitala ter na Goffmanovo teorijo

dramaturgije vsakdanjega življenja. S to precej klasično izbiro teoretskih izhodišč pokaže, da lahko nekaj tako sodobnega, kot so evropski projekti, mislimo tudi s pomočjo konceptov, ki so vzniknili že dolgo pred začetkom vrtenja projektnega kolesja. Vseeno pa bi na nekaterih mestih pričakovali več poglobljenega soočanja s sodobno etnološko in antropološko produkcijo, predvsem s področja antropologije dela – glede na obravnavane tematike bi namreč monografija lahko teoretsko in primerjalno plodno črpala tudi iz tega polja. Prav tako Cerinšek v nekaterih delih monografije nekoliko prehitro preklaplja med raznorodnimi konceptualnimi in paradigmatskimi okviri, ki bi si zaslužili bistveno obsežnejše utemeljeno umestitev. V svoje razglabljanje npr. mimogrede vpleta Latourjev koncept aktanta, Massumi-jevo razumevanje afekta in Campbelllove stopnje junakove poti. Posledično dobimo vtis, da zaradi preklapljanja med raznorodnimi teoretskimi in konceptualnimi okviri nobenega med njimi ne aplicira scela na svoj etnografski material. Zazdi se nam, da, podobno kot v monografiji njegovi sogovorniki skačejo z enega projektnega sestanka na drugega, tudi avtor hiti od enega do drugega teoretskega izhodišča, ne da bi do konca izkoristil njegove potenciale. Po drugi strani je monografija najbolj prepričljiva na tistih mestih, kjer avtor svoje etnografske ugotovitve konsistentno premišljuje s pomočjo enega izhodišča, zlasti že omenjenih Bourdieuja in Goffmana, pa tudi Leacha, Maussa in Godelierja. Prav koncipiranje projektne realnosti s pomočjo teorije daru se kaže kot ena najvznemirljivejših smeri nadaljnjega raziskovanja projektnega sveta. Mnogo tehtnih uvidov avtor ponudi tudi v zadnjih dveh poglavjih; s tem, ko temeljni kontekst raziskave vrne na začetna vprašanja ideološkosti evropske projektno-razpisne krajine in njenih strukturnih la-

stnosti, tudi smiselno zaokroži celotno monografijo. Predvsem podpoglavja, v katerih razpravlja o iluziji inovativnosti (Biti inovativen na neinovativen način), o pristranskih interpretacijah podatkov (O potrditveni pristranosti) in o zavajajočem predstavljanju rezultatov (O odprti projektni družbi), bi morala biti v razmislek tistim, ki oblikujejo razpisne politike.

Presenetljiva prвина Cerinškovega pisanja – tudi v luči obravnavane tematike – je širok in pester nabor literarnih referenc, ki jih igrivo vpleta v svojo raziskavo, kar v spremni besedi poudari tudi Dan Podjed (2024: 212). Med branjem se tako ne sprehajamo le po projektne srečanjih, temveč tudi po kanonu svetovne in slovenske književnosti: obhodimo Tolstoja, Prousta, Kafko, Orwella, Bartola, Koviča, Jančarja in druge, ki jih po navadi ne najdemo v antropoloških analizah. Knjiga *Zakulisje evropskih projektov* tako ne ponuja le relevantnega razmisleka o (naši skupni?) projektni resničnosti, temveč nakazuje, da je tudi za njeno razumevanje nujna družboslovna in humanistična širina.

Literatura in viri:

BAJUK SENČAR, Tatiana: *European Integration as Cultural Practice: The First Generation of Slovene Eurocrats*. Ljubljana: Založba ZRC, 2014.

FIKFAK, Jurij: Med idejami in praksami. V: Jurij Fikfak, Jože Prinčič in Jeffrey David Turk (ur.), *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*. Ljubljana: Založba ZRC, 2008, 259–266.

KOZOROG, Miha: The Ecosystem Ideal and Local Neoliberalism of the Young Entrepreneur: The Millennials' Entrepreneurial Environment in Slovenia. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 48/41, 2018, 259–280.

PODJED, Dan: Projekt na obzorju. V: Gregor Cerinšek: *Zakulisje evropskih projektov*. Ljubljana: Založba ZRC, 2024, 211–214.

ANA VRTOVEC BENO: Od ljudskega gledališča do uprizarjanja dediščine

Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2023, 164 str.

Deseta knjiga iz zbirke Folkloristika je leta 2023 izšla dvajset let po izidu prve. Glede na prejšnje, predvsem etnomuzikološko orientirane, tokratna po temاتي nekoliko izstopa in zbirki dodaja svežino in razširja v zbirki obravnavano vsebino. Monografija Ane Vrtovec Beno ne osvežuje le zbirke, z obravnavo sodobnega ljudskega gledališča osvežuje tudi slovensko etnologijo in folkloristiko; preučuje namreč pojav, ki je bil dolgo neopažen ali ni bil deležen poglodbene obravnave. Monografija je empirično zasnovana raziskava sodobnega ljudskega gledališča v Sloveniji. Temelji na avtoričinem več kot desetletnem preučevanju oblik pojavnosti, spreminjanja in raznolikosti ljudskega gledališkega ustvarjanja na Slovenskem, vse do sprememb, ki jih je v zadnjem obdobju terjal epidemični čas. Osrednji del knjige so štiri poglavja, ki vsaka svojo temo obravnavajo z namenom razumevanja pojava v slovenskem kontekstu. V prvem poglavju avtorica terminološko uokviri raziskavo in poda opredelitve, pomembne za nadaljnje razu-

mevanje besedila. Pri tem se osredinja predvsem na razumevanje gledališča in razločevanje med ritualom in gledališčem. Sklene, da je pri raziskovanju ljudskega gledališča pomembno opazovati različne dejavnike – od načrtovanja uprizoritve, izbire prizorišča, časovne omejenosti, upodobljene tematike, kostumov, do komunikacije z občinstvom, ki so pogosto celo fizično vključeni v gledališko uprizoritev. V nadaljevanju se posveti razlikovanju profesionalnega (poklicnega) od ljubiteljskega (nepoklicnega, neprofesionalnega, amaterskega) gledališča, med katerima sta danes največji ločnici plačilo za delo in značaj prostočasnosti same aktivnosti. Poudarja današnje splošno kategoriziranje gledališča, v katerem je profesionalna gledališka dejavnost dojeta kot umetnost in amaterska kot kulturna dejavnost (str. 24), ki jo strokovno usmerja Javni sklad Republike Slovenije za kulturno dejavnost (JSKD). A avtorice v nadaljevanju ne zanima vsa ljubiteljska gledališka dejavnost, temveč predvsem tiste oblike uprizarjanja, ki jih »teatrologi ne vidijo kot ‚umetnost‘ in jih danes zaradi povezave s turizmom najdemo predstavljene le na straneh turističnih organizacij, JSKD pa jih zaradi odstopanja od ostalih uveljavljenih predstav amaterskih skupin ne uvršča v svoj pregled« (str. 25). Prav to pogosto prezrto gledališko dejavnost, ki vključuje vse gledališke prvine in se v sodobnosti večinoma izvaja kot del repertoarja lokalnih kulturnih ali umetniških društev, hkrati pa s svojo vsebino posega na področje ritualov, šeg in dediščine, avtorica uvršča v polje sodobnega ljudskega gledališča, ki ga razume in enači z uprizarjanjem dediščine. V nadaljevanju natančneje poda razumevanje pojava in termina ljudskega gledališča, za katerega je v sodobnosti

značilno predvsem dvoje: da uprizorjena vsebina izhaja iz lokalne dediščine in se ne uprizarja v klasičnih gledaliških dvoranah.

V nadaljevanju avtorica predstavi kratko zgodovino raziskovanja ljudskega gledališča na Slovenskem. Opira se predvsem na ugotovitve in razmišljanja Nika Kureta, enega prvih raziskovalcev in zapisovalcev tovrstnega gradiva pri nas, in jih vzporeja s sodobnejšimi avtorji in z njihovimi opredelitvami (Jurij Fikfak, Marko Terseglav, Janez Bogataj). V terenski raziskavi ugotavlja, da je ljudsko gledališče v zadnjem stoletju doživelo spremembe, nekateri nekdaj pogosti primeri so začeli izginjati, uprizoritve se spreminjajo, pojavljajo se nove oblike in z njim nove funkcije. V svoje raziskave zato zaobjame »gledališko performanco kot sodoben način ljubiteljskega ustvarjanja v določeni skupini ljudi, ki s pomočjo dramatizacije in gledaliških značilnosti uprizorijo dogodek in/ali dejanje, vezano na dediščino skupnosti« (str. 38).

V drugem, krajšem poglavju predstavi obravnavano gradivo. Svoje terensko delo je utemeljila na analizi primerov ljudskega gledališča, ki jih je našla v periodičnih publikacijah in na spletnih straneh različnih turističnih organizacij. Po kritičnem pregledu je izbrala 25 različnih primerov sodobnega gledališča med letoma 2008 in 2022 (str. 49–54). Na končnem seznamu je največ primerov ljudskega gledališča, ki prikazujejo šege in navade, gospodarska opravila in način življenja, ali pa so uprizorjeni spomini na nekdanje ljudi in zgodovinske dogodke iz časa do druge svetovne vojne. Navadno gre za institucionalizirane gledališke primere v izvedbi lokalnih turističnih, kulturnih in umetniških društev, osnovnih šol, župnij ali občin. Večinoma so to

* Rebeka Kunej, dr. interkulturnih študijev, znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut; rebeka.kunej@zrc-sazu.si.

javne, strukturirane prireditve, le petina z različnimi oblikami obhodov od tega odstopa.

Kot avtorica zapiše uvodoma, osrednje poglavje namenja nosilcem te prostoračasne dejavnosti, ljubiteljsko gledališče namreč obstaja in se razvije prav zaradi njih. V nadaljevanju se najprej posveti birokratskim in formalnim spremembam, ki jih je bilo deležno tudi ljubiteljsko gledališče, ter prilagoditvam nanje, ne more pa se izogniti niti relacijam s širšo ljubiteljsko gledališko dejavnostjo in institucijam, kot sta JSKD in Zveza kulturnih društev Slovenije. Poudarja ključni značilnosti nosilcev ljubiteljskega gledališča – to sta prostovoljstvo in neprofitnost. Razmišljanje sogovornikov o obeh karakteristikah je avtorica podkrepila s številnimi citati, tudi o organizaciji, delovanju, delitvi vlog in funkcij ob pripravah uprizoritev. Današnji nosilci zaradi lažje organizacije in izvedbe največkrat delujejo preko neformalne in neprofitne organizacije, njihovo sodelovanje ni omejeno zgolj na članstvo, je bolj vključujoče in zajema večino lokalne skupnosti.

Naslednje poglavje avtorica nameni vsebini uprizorjenega, ki ima v ljudskem gledališču posebno vlogo. Zanj je namreč značilno, da tematika izhaja iz dediščine lastne skupnosti, po čemer se razlikuje od klasične amaterske gledališke dejavnosti. Na podlagi podrobne analize dramskih besedil ugotavlja, da akterji v največji meri uporabljajo lokalno ustno izročilo oz. tiste zgodbe, ki izhajajo iz življenja lokalne skupnosti in njenih članov – tako izvajalcev kot tudi mnogih gledalcev. Pri uprizoritvah, ki tematsko izhajajo iz starejših zgodovinskih obdobj, pa uporabljajo tudi pisne arhivske vire in različne objavljene raziskave. Na podlagi analize izbranih primerov je avtorica sintetizirala in opisala desetstopenjsko transformacijo izbrane tematike v dramsko besedilo (str. 82–83).

V nadaljevanju avtorica analizira tudi čas izvedbe in prostor oz. izbiro prizorišč; kot najpogostejši prizorišči omeni travnik ali domače dvorišče. Značilnost ljudskega gledališča je njegova povezanost z realnim okoljem v lokalnem prostoru. Avtorica poudari, da zaradi prepletenosti uprizorjene vsebine z lokalnim okoljem in posredno z lokalno skupnostjo gledališniki ne hodijo na gostovanja. Ugotavlja, da sta vedno pomembnejši tudi postavitve scene in izbira kostumov, čeprav za te še vedno poskrbijo sami. Tudi rekvizite izvajalci po navadi iščejo v domačem okolju. Uporaba ozvočenja in mikrofонов je zaradi izvedbe na prostem že skoraj pravilo. Izvedbe na prostem jim omogočajo tudi uporabo živih živali, kar po mnenju njenih sogovornikov naredi uprizoritve privlačnejše za obiskovalce in tudi bolj realistične. Tudi uporaba glasbe je specifična, po mnenju akterjev prav s petjem ljudskih pesmi ustvarijo domačnost in avtentičnost. Komunikacija z občinstvom po njenem mnenju poteka tako na subjektivni oz. mentalni kot fizični ravni. Poglavje konča obravnava sodelovanja v skupnosti in soočanje z izzivi in dilemami, ki jih prinašajo tovrstne aktivnosti.

Četrto poglavje avtorica nameni funkciji in vlogi ljudskega gledališča. Obe se odzivata na trenutno stanje v družbi in se prilagajata trenutnemu stanju in željam v lokalni skupnosti. Z analizo terenskega gradiva avtorica v ospredje postavi tri poglavitne funkcije: socialno oz. pomen druženja, ohranjanje in predstavitev lastne kulturne dediščine in ekonomsko funkcijo oz. uporabo uprizoritvene dejavnosti v turistične namene. Po njenem mnenju nobena od omenjenih funkcij ne prevladuje, se pa hkrati prepletajo še z nekaterimi drugimi (npr. spodbujanje ustvarjalnosti, izobraževanje, vzpostavljanje in krepitev identitete). Poudari, da je ljudsko gledališče izrazito kolektivna dejav-

nost ljubiteljske ustvarjalnosti, katere pomen in kulturna vrednost presega zgolj tisto, kar vidimo na odru. S tem poskuša – tako kot v celotni knjigi – naš pogled preusmeriti s produkta na procese v ozadju, ki nam odkrivajo družbene vezi in ustvarjalne prakse sodelujočih. Sodobno ljudsko gledališče pokaže tudi v odnosu do (upo)rabe dediščine, ki si jih skupnost prizadeva ohraniti za naslednje rodove. Tako lahko na eni strani postane dejavnik razvoja lokalne identitete, na drugi pa je pogosto del ekonomsko-turistične ponudbe.

V sklepnem poglavju avtorica na treh straneh strnjeno opredeli sodobno ljudsko gledališče. Sklene z mislijo, da so njegove oblike neločljivo povezane z neposrednimi družbenimi, političnimi in kulturnimi konteksti, ki nam ponujajo svojevrsten vpogled v preobrazbo družbe.

Monografija Ane Vrtovec Beno je po več desetletnem premoru pomembna študija o ljudskem gledališču. Njena odlika je empirično zasnovana raziskava sodobnega ljudskega gledališkega ustvarjanja na področju ljubiteljske dejavnosti, kar se v knjigi razkriva v številnih navedkih sogovornikov, ki argumentirajo avtoričine zaključke in trditve. Upam, da jo bo njeno nadaljnje raziskovanje odpeljalo proč od turističnih prireditev, npr. k (pol)zasebnim prireditvam in v urbani prostor, za kar za zdaj še nimamo veliko podatkov ali študij. Navsezadnje je odlika knjige v tem, da se je avtoričin smel raziskovalni interes usmeril v nekaj, kar je tukaj, a ostaja zunaj trendovskih evropskih projektnih zanimanj etnološko-anthropološkega miljeja. Prav zato monografija *Od ljudskega gledališča do uprizarjanja dediščine* odstira vpogled v ljubiteljsko dejavnost onkraj formaliziranih oblik ljubiteljske kulture in bi brez avtoričine večletne raziskave ostala še eno prezrto polje sodobne ustvarjalnosti ruralnega okolja v Sloveniji na začetku 21. stoletja.

SIMONA KUNTARIČ ZUPANC: »Aman Iman« – Voda je življenje: Antropološka študija vode v vasi Ašbarū v Maroku

Slovensko etnološko društvo, Ljubljana 2023, 144 str.

Voda je vir življenja; je povsod, z njo se odžejamo, kuhamo, se umivamo. Zemljo poplavi, lahko tudi izsuši. Simona Kuntarič Zupanc, avtorica znanstvene monografije »Aman Iman« – *Voda je življenje*, nazorno pokaže, da se voda – pa tega morda sprva niti ne opazimo – prikrade v marsikateri delček našega vsakdanjega življenja. Svojo študijo je utemeljila na šestmesečni etnografski raziskavi v vasi Ašbarū v Maroku, kjer je spoznavala način življenja, predvsem pa njegovo prepletenost z vodo. Svoje ugotovitve je prelila v poglobljeno znanstveno monografijo, ki jo spremljajo fotografije, skice ter podrobni opisi uporabe vode in njene umeščenosti v sodobno družbeno in ekonomsko realnost.

Avtorica vodo postavi v družbeni kontekst in v monografiji antropološko ne obravnava le vode, temveč tudi njeno infrastrukturo; vanjo je vključila tudi sodobne raziskave o vodi. Osredotoča se na koncept hidrosocialnega cikla oz. na vpliv vode na človeka in njegov

odnos do vode. Vode namreč ne moremo razumeti ločeno od sebe. Maroko in vas Ašbarū sta za antropološko raziskavo vode pomenljiv teren. Država namreč zaradi podnebnih sprememb doživlja vse pogostejša sušna obdobja, tako kmetovanje kot preživetje pa postajata vse težja. Vaški prebivalci do podzemnih in nadzemnih vodnih virov dostopajo na različne načine, tako na moderen kot tudi tradicionalen način. A kljub temu je vode vse manj, lahko govorimo že o krajini *makinš alma* ('ni vode'). Ker v tej krajini vode v določenih obdobjih sploh ni, avtorica tudi obdobja poimenuje stanje *makinš alma*. Prav na tej podlagi Simona Kuntarič Zupanc razmišlja o svoji etnografiji in jo pojasnjuje.

Avtorica v celotni monografiji piše o družbenem življenju, organiziranem okrog stanja *makinš alma*, hkrati pa opaza, da opisano stanje postaja izrazitejše tudi zaradi družbenega življenja samega. Vaščani do vode namreč dostopajo po patrilinearnem sorodstvenem sistemu. V Ašbarūju živi deset patrilinej s pravico do uporabe vode iz podzemnega ali nadzemnega vira. Gospodinjstva iz patrilineje do vode dostopajo izmenično. Stanje *makinš alma* soustvarjajo tudi načini dedovanja. Prepletenost vodne infrastrukture in dedovanja se kaže v spreminjanju, čem se dostopu do vode s pomočjo infrastrukture, na katero močno vpliva drobljenje lastništva zemlje. Do vode iz tradicionalne *khotare* ne morejo dostopati niti vsi otroci patrilinej, to pomanjkanje pa se pokaže predvsem pri kmetovanju. Zanimivo je, da so načini dedovanja in sorodstveni sistemi, ki jih je avtorica želela razvozlati in pojasniti, malce nejasni tudi vaščanom. Tudi oni pogosto ne vedo, kdo je lastnik *khotare* in kdo ima do nje dostop.

V družinah se te dinamike razlikujejo tudi po spolu: čeprav se dedovanje pravice do vodne infrastrukture določa po moški liniji, z vodo v gospodinjstvu razpolaga ženska, ki običajno tudi ve, ali do vode lahko dostopa ali ne.

Tako tradicionalne kot novejšje prakse dostopanja do vode so podvržene tudi drugim spremembam v okolju. Patriklinije se širijo, vode se porablja vse več, infrastruktura pa se ne obnavlja in ostaja enaka. Avtorica podrobno opisuje vse prakse dostopa do vode kot tudi njeno porabo. Kljub dodelanosti tradicionalnega načina črpanja vode (bodisi preko *khotar* ali *segij*) se znanje o tem zaradi izseljevanja mladih in njihovega nezanimanja za tradicionalne prakse vse bolj izgublja. *Khotare* in *segije* s tem (p)ostajajo obrabljene, stanje *makinš alma* pa vztraja.

Kaj pa se v vasi dogaja med sušnimi obdobji? Avtorica je bila še zlasti pozorna na vaško hierarhijo. *Khotara* ni edino sredstvo, kako priti do vode, je pa najbolj zanesljivo v sušnem obdobju. Vode iz vsem dostopnih nadzemnih virov hitreje zmanjka. Pomembna pa so tudi finančna sredstva, s katerimi si je vodo lažje priboriti. Zato se mnogi, ki do vode iz *khotare* nimajo dostopa niti prek patrilinejskega dedovanja niti finančno, običajno izselijo. Stanje *makinš alma* ni zgodba samo o vodi, pač pa o vaškem življenju, v katerem vodna infrastruktura sooblikuje tudi družbene vezi in hierarhije. Avtorica prav s tovrstnimi primeri pokaže koncept hidrosocialnosti; s pomočjo knjige bralca prepričljivo popelje v družbeni svet vasi Ašbarū, ki ga zaznamujejo *makinš alma*, vodna infrastruktura ter trenutno ekonomsko in družbeno stanje.

V zadnjem delu knjige se monografija posveča prepletu religije in vode,

* Dagmar Nared, mag. etnologije in kulturne antropologije, doktorska študentka, asistentka – mlada raziskovalka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; dagmar.nared@ff.uni-lj.si.

s čimer ta pridobi nekoliko drugačno vlogo; avtorica vodo razume kot vir življenja. Med drugim za primer navede hamam, prostor čiščenja telesa. Hamam, ki zaznamuje dan in teden, je pomemben dogodek za celotno družino oz. skupnost. Voda posameznike v hamamu prečisti in oživi. Tak pomen je voda imela tudi v preteklosti, ko je v

vasi prevladovalo animistično razumevanje vode. To je sicer v zametkih še vedno prisotno, vse bolj pa prevladuje državni islam. Avtorica pokaže, da ima voda kljub temu podobno prečiščevalno oz. duhovno vlogo.

V monografiji spoznavamo tako življenjski pomen vode v vasi Ašbarū kot stanje *makinš alma*^{*}, kompleksno

stanje, ki ga soustvarja več dejavnikov. Antropološka raziskava Simone Kuntarič Zupanc pokaže, da ima voda v različnih kontekstih različne pomen. Njena etnografija prikaže predvsem preplet infrastrukture in človeka oz. skupnosti v soočanju ne le s podnebniimi, temveč tudi z družbenimi in ekonomskimi spremembami.

ALEŠ GABRIČ: Od popolne neznanke do prisrčne prijateljice: Slovensko spoznavanje Japonske, njenih prebivalcev in običajev

Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2023, 259 str.

Ob nedavni epidemiji koronavirusa, so so njeni politični odločevalci domala neprodušno zaprli meje Japonske za tujce, so se nekateri raziskovalci in predavatelji zbal, da bo takšna radikalna odločitev povzročila upad akademskega zanimanja za deželo na skrajnem vzhodnem robu azijske celine. Da je bil strah odveč, priča tudi monografija Aleša Gabriča *Od popolne neznanke do prisrčne*

prijateljice: Slovensko spoznavanje Japonske, njenih prebivalcev in običajev, ki jo je leta 2023 izdal Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani.

Monografija, poleg uvodnega jo sestavljajo še štiri osrednja poglavja, prvič v slovenski akademski prostor, in seveda tudi širše, prinaša strnjen prikaz reprezentacij japonskega Drugega, ki je bil že od nekdaj zaznamovan tako z negativno kot s pozitivno stereotipizacijo. Avtor, sicer zgodovinar, ki se raziskovalno primarno ne ukvarja z Vzhodno Azijo, se pri tem osredotoča na analizo tekstov, nastalih v obdobju od prvih »slovenskih« stikov z japonskim otočjem v prvi polovici 19. stoletja pa do začetnih let samostojne Slovenije. Pri tem osrednji raziskovalni interes fokusira na podobe Japonk in Japoncev v časopisju in potopisnih besedilih, ki so v omenjenem obdobju 150 let najverjetneje nagovarjale najširši krog bralcev. Na prvih straneh monografije najbolj prevzame zgodba o Janezu Bolleju (1850–1924), domnevem prvem posamezniku s slovenskega etničnega prostora na uradnem gospodarskem obisku na Japonskem. Rezultat obiska je bila tudi knjiga *Sviloreja na Japonskem: Z mnogimi podobami*, ki je izšla davnega leta 1898.

V nadaljevanju se Gabrič pomudi pri opisih rusko-japonske vojne (1904–1905) v delu tedanjega periodičnega tiska na Slovenskem, primarno *Slovenca* in *Slovenskemu narodu*, pri čemer poudari prevladujoče stereotipno in rasiistično opisovanje Japonk in Japoncev, ki so nenadoma postali sovragi »naših slovanskih bratov« Rusov. Poenostavljene podobe Japoncev pojasni v luči vplivov ruskega kulturnega miljeja in odsotnosti stikov slovenskega etničnega prostora z Japonsko v začetku 20. stoletja. A če je bil takšen manko prisoten tudi v centru britanskega imperija Londonu, kot v avtobiografiji *Sama: Iz otroštva in mladosti* (2010: 151) zapiše celjska pisateljica, intelektualka in nekonformistka Alma M. Karlin (1889–1950), je bila prav ona tista – poleg Marije Skušek (1893–1963), znane kot Tsuneko Kondo Kawase – ki je primarno (ženskemu) nemško beročemu bralstvu na Slovenskem med obema svetovnima vojnoma ponudila obilico pogledov na japonsko družbo in položaj običajne Japonke oz. Japonca; izoblikovala si jih je med svojim več kot enoletnim bivanjem v Tokiu v začetku dvajsetih let 20. stoletja. Posledično zato še bolj preseneča, da se navedenemu navkljub avtor odloči za

* Klemen Senica, doktor etnologije, podoktorand na Oddelku za azijske študije Filozofske fakultete Univerze Juraja Dobrile v Pulju; ksenica@unipu.hr.

»zožan pogled« in z opisi Japonske, ki jih je na svojem pisalnem stroju znamke Erika natipkala Alma M. Karlin, opravi v precej rokohitrski, mestoma popreproščeni maniri. Tako zapiše (str. 138): »Glede osebne higiene jo je očitno še najbolj motilo, da Japonci niso uporabljali robčkov in da se je tudi mladim Japoncem iz nekoliko boljše družbe, ki jih je poučevala tuje jezike, redno cedilo iz nosu.« A se slovenski prevod v *Samotnem potovanju* (2006: 244) bere nekoliko drugače: »Odpovedati sem se morala nemu samemu učencu, ker ga nisem bila sposobna gledati. [...] Iz nosa so mu tekale takšne sveče, kot jih najdeš v Postojnski jami. [...] Ostali učenci so smrkali, kolikor dolgo je šlo, nato pa uporabili papirnate brisače, ki so izginile v rokavu kimona.« Poleg tega pa je Alma M. Karlin na pot krenila novembra 1919 in ne 1920, kot je napačno navedeno v monografiji (str. 134).

Svobodnjaška interpretacija popotniških zapisov verjetno največje (in domnevno tudi najbolj samosvoje) popotnice 20. stoletja s slovenskega etničnega prostora ni edina šibka točka monografije, ki (morebiti) zmoti nekoliko zahtevnejšega bralca. Opazimo lahko tudi pomanjkljivo kontekstualizacijo družbenih in političnih dogodkov na Japonskem v izbranih oddelkih, ki jih avtor obravnava v uvodnih vrsticah vsakega (pod)poglavja. Že res, da Gabrič v uvodu samokritično naglasi (str. 13) svoje neznanje japonščine, in s tem ni nič narobe, težava je v tem, da se kot zgodovinar zadovolji s poenostavljenimi opisi zgodovinskega dogajanja, ki je še kako pomembno vplivalo na vsakokratne evropske percepcije in reprezentacije Japonske, tudi tiste na »sončni strani Alp«. A sama monografija bi nedvomno pridobila na akademski odličnosti, če bi avtor v svojo, zagotovo hvalevredno razčlenbo, vključil najmanj delo harvardskega zgodovinarja Andrewa Gordona *Moderna zgodovina Japonske: Od časov Tokugawe do danes (A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present)* (2014), ki se dovršeno ukvarja prav z obdobjem Gabričeve analize.

Takšna odločitev bi avtorju mogoče odstrla še kakšen sedaj spregledan vidik japonske zgodovine. Eden od njih je tudi dejstvo, da Japonska med sredjo 17. in 19. stoletja še zdaleč ni bila izolirana od zunanjega sveta. Stiki s tujino so obstajali, le šogunat Tokugawa si jih je dolga desetletja prizadeval monopolizirati in monetizirati, zato je prepovedal zasebne stike z zunanjim svetom (Gordon 2014: 19). Eden od uradnih stikov s tujino je posredno potekal tudi preko Kraljestva Ryūkyū, danes bolj znanega kot prefektura Okinava. Ta je postala del Japonske šele leta 1878, a tega bralec ne izve nikjer. Posledično se avtorju zapiše, da se je Japonska s širokopoteznimi političnimi, družbenimi in gospodarskimi reformami v uvodnih desetletjih obdobja Meiji (1868–1912) uspešno preobrazila v nacionalno državo (str. 26), a so takšni pogledi danes v tujem zgodovinoisju pretežno preseženi. Če namreč kolonialni imperij razumemo kot politično entiteto, ki različnim ljudstvom oz. narodom vlada različno, potem je bila Japonska že pred kolonizacijo Tajvana leta 1895 brez kančka dvoma imperialna država v polnem pomenu besede. Radikalne družbene novitete, med njimi naborništvo in obvezno šolanje, ki ju omenja tudi Gabrič (str. 26–27), so namreč na Okinavi v primerjavi s kolonialno metropolo uvažali s časovnim zamikom, in sicer v strahu pred revoltom podjarmljenih. Že pred tem, leta 1869, pa je politična elita v Tokiu ukazala kolonizacijo območja, ki ga danes poznamo pod imenom Hokaido, kjer je uvažala in izvajala izrazito diskriminatorne kolonialne politike do tamkajšnjih staroselcev Ainujev.

Ob širšem poznavanju japonske zgodovine 19. in 20. stoletja bi avtorju zagotovo uspelo še bolj argumentirano zavrniti oz. osvetliti popačene ali bežne opise japonske politične in družbene stvarnosti, ki so jih prispevali slovenski intelektualci v začetku 20. stoletja. A namesto tega Gabrič (str. 85) npr. kar nekoliko pokroviteljsko okrcra Evgena Lampeta (1874–1918), ki da je v svoji monografiji *Vojška na*

Daljnem Vzhodu (1906) v »orisu razočaranja Japoncev nad mirovnim dogovorom [...] kar malce pretiraval.« Ob tem pozablja na proteste v tokijskem parku Hibiya, ki so izbruhnili nemudoma po koncu rusko-japonske vojne, ko je trideset tisoč glava množica izražala nezadovoljstvo nad podpisanim mirovnim sporazumom iz ameriškega Portsmoutha. Dogodek, ki ga zgodovinoisje šteje kot uvod v niz demonstracij v Tokiu tja do konca velike vojne, je prerasel v fizične spopade med protestniki in policijo; spopadi so zahtevali tudi smrtne žrtve.

Ob avtorjevi omembi poročanja o katastrofalnem potresu, ki je Tokio prizadel 1. septembra 1923, bi si bralec želel izvedeti, ali so slovenski časopisi poročali kaj tudi o pogromu nad Korejci, ki je sledil tej naravni katastrofi. Tako pa ostanemo le pri »roparskih pohodih tolp« (str. 120), pri čemer danes vemo, da je bil to le eden v nizu izgovorov za poboje, po nekaterih predvidevanjih celo šest tisoč nedolžnih Korejcev, ki so tedaj prebivali v metropoli.

Omenjenim šibkim točkam nakljub je Gabričeva monografija zanimivo branje tudi za tiste bralce, ki so nekoliko podrobneje seznanjeni z Japonsko in njenimi stiki s Slovenijo. Avtor v svoji analizi namreč posveti pozornost še eni domala neznani plati japonsko-slovenskih odnosov, to je vlogi japonskih odposlancev pri določevanju meje med takratno Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev ter Avstrijo in Madžarsko po koncu prve svetovne vojne. Pritegne tudi podroben opis delovanja že omenjene Marije Skušek, ki je med obema vojnoma po slovenskih mestih intenzivno predavala o svoji domovini in družbeni vlogi žensk na Japonskem. Iz omenjenih opisov lahko hitro ugotovimo, da sodobno navdušenje nad »deželom vzhajajočega sonca«, ki svoj navdih primarno črpa v popularni kulturi, ni prvo takšno na Slovenskem. Nadvse poučno je tudi podpoglavje, ki orisuje vzpostavljane uradnih meddržavnih stikov po drugi svetovni vojni, v kateri sta bili državi v sovražnih taborih. Ob tem avtor omenja anekdoto, da je

jugoslovanskega predsednika Josipa Broza - Tita (1892–1980) ob njegovem državniškem obisku na Japonskem aprila 1968 že na letališču pričakal sam cesar Hirohito (1901–1989). A vrhunec monografije je del *Sporočila Slovencev s poti po Japonskem*, v katerem avtor opiše tudi izseke vtisov akademskega slikarja in grafika Bojana Golije (1932–2014), ki jih je ta zbral med svojim šestmesečnim študijskim bivanjem na Japonskem konec petdesetih let 20. stoletja. Ob takšnih in drugačnih prigodah in navdušenju nad japonskimi vlaki je Golija poudaril izkušnjo, ki jo je med turističnim obiskom pravzaprav nemogoče (po) doživeti. Zmotilo ga je namreč, da so bile japonske izobraževalne ustanove,

kjer so poučevali likovno umetnost, v primerjavi z ljubljansko akademijo »pravo smetišče« (str. 183).

Na koncu bralca nekoliko zbega le avtorjeva odločitev, da svojo analizo slovenskih reprezentacij Japonske konča sredi devetdesetih let 20. stoletja, in sicer z ustanovitvijo Oddelka za azijske (in afriške) študije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Mar nam želi s tem sporočiti, da v zadnjih treh desetletjih ni nastal noben potopisni zapis o Japonski, ki bi bil vreden (kritičnega) branja in strokovne analize?

Kakorkoli, čeprav bi si bralec na nekaterih mestih želel podrobnejši uvid v zgodovinsko dogajanje na Japonskem v obravnavanem obdobju 150 let, pa je monografija Aleša Gabriča *Od popol-*

ne neznanke do pristrčne prijateljice: Slovensko spoznavanje Japonske, njenih prebivalcev in običajev nedvomno koristen prispevek k preučevanju pogledov na Japonsko, ki so v poldrugem stoletju nastali na slovenskem etničnem ozemlju.

Literatura in viri

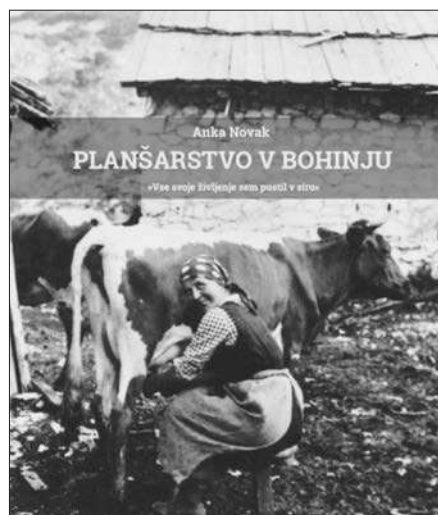
GORDON, Andrew: *A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present*. New York in Oxford: Oxford University Press, 2014.

KARLIN, Alma: *Sama: Iz otroštva in mladosti*. Celje: In lingua, 2010.

KARLIN, Alma: *Samotno potovanje v daljne dežele: Tragedija ženske*. Celje: Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba, 2006.

ANKA, NOVAK: Planšarstvo v Bohinju: »Vse svoje življenje sem pustil v siru«

Gorenjski muzej, Kranj 2024, 340 str.

Na knjigo Anke Novak o planinskem gospodarstvu v Bohinju smo dolgo čakali. Ko me je konec devetdesetih let prejšnjega stoletja na nastajajoče delo opozorila krsteniška majerica Cilka Mlakar, mi je takrat že upokojena

kustosinja Gorenjskega muzeja dejala, da je knjiga tako rekoč že pripravljena. Pred dobrim desetletjem, ko je na enem od obhodov bohinjskih planin konservatorica kranjske območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine, Saša Roškar, ki med drugim(i) skrbi za bohinjsko planinsko dediščino, omenila, da je prevzela uredništvo, sem prav tako menila, da je knjiga tik pred izdajo. Po nekaj letih pa sem jo nehala spraševati, kdaj bo. Zainteresirani smo morali počakati, da so okoliščine za objavo celovitega pregleda bohinjskega planšarstva dozorele. Izkazalo se je, da dobre stvari pač potrebujejo svoj čas. Ne le čas, ki je potreben za široko in temeljito poznavanje planinskega gospodarstva, pri čemer ni nezemljivo dejstvo, da se je Anka Novak bohinjskemu planinstvu bolj ali manj intenzivno posvečala štiri desetletja, ampak tudi čas za avtorsko in uredni-

ško, če uporabim sirarsko terminologijo, zorenje knjige. Tako kot je avtorica prišla na teren zadnji čas za dokumentiranje spreminjajočega se združnega planinskega gospodarstva, dejavnosti, ki je v Bohinju cvetela od konca 19. stoletja do srede 20. stoletja, je morda obdobje po preobrazbi in obdobje iskanja možnih prihodnosti planinstva pravi čas za celovito predstavitev preteklega, predvsem napornega življenja v bohinjskih planinah, ki se v sodobnih imaginarijih vse preveč pogosto orisuje le kot skupnostna sonaravna idila.

Anka Novak je začetne raziskave planinskega gospodarstva predstavila že leta 1969 na razstavi Planšarska kultura na Gorenjskem v Gorenjskem muzeju v Kranju. V pripravah na razstavo je največ gradiva zbrala prav v Bohinju, kjer je bilo skupnostno organizirano planinsko gospodarstvo še do konca šestdesetih pomemben del življenja

* Špela Ledinek Lozej, dr. etnologije, znanstvena sodelavka, docentka, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; spela.ledinek@zrc-sazu.si.

Bohinjcev in Bohinj. Ena izmed prelomnic je bila vzpostavitev moderne sirarne v Srednji vasi leta 1971, ko zaradi centralizacije zadruga ni več podpirala predelave mleka v planinskih in vaških sirarnah. V opuščeni sirarni v Stari Fužini je Anka Novak tako že leta 1971 uredila Planšarski muzej, kamor je prestavila razstavo, ter vzporedno nadaljevala raziskave planšarstva, kot je kljub vedenju, da domačini ne rabijo omenjenega izraza (prim. npr. str. 142), poimenovala *pvanvanje*, kot dejavnost poimenujejo domačini, oz. poknjiženo planinstvo, ki pa je z razmahom gornišstva pridobil drug pomen. Rezultat dolgoletnega zbiranja arhivskega, slikovnega in terenskega gradiva so bile številne objave, razpršene po strokovnem in poljudnem časopisju ter v *Bohinjskem zborniku*, film *Planšarstvo v Bohinju* (1979), ki ga je posnela skupaj z Naškom Križnarjem, ter, naposled, pričujoča monografija *Planšarstvo v Bohinju* z večplastno pomenljivim podnaslovom »*Vse svoje življenje sem pustil v siru*«. Priča namreč o predanosti majerjev in sirarjev delu, o pomenu sirarstva, pa tudi, ne glede na to, da ga je izrekel sirar, o bohinjskem govoru »na fanta«.

Knjiga je celovit pregled planinstva ter s sezonsko pašo povezanega življenja in kulture v Bohinju od najzgodnejših (znanih) virov pa vse do izteka 20. stoletja. Začne se s pregledom območja in zgodovine ter poudari pomen živinoreje, stopenjske in skupnostne oblike organizacije planinske paše – od srenj, poznejših agrarnih skupnosti, njihove razpustitve in vnovične vzpostavitev, pašnih odborov v okviru srednjevaške zadruga, pri čemer pogrešamo le neposrednejšo predstavitev samoniklo organiziranih pašnih skupnosti, ki so – v prikrojeni meri – sledila utečenim srenjskim praksam koriščenja planinske paše. Implicitno je srenjska ureditev vendarle upoštevana, saj so v nadaljevanju planine predstavljene po srenjah (in ne po poznejših oz. dandanašnjih agrarnih skupnostih). Avtorica opiše planine in njihove dele (posamične pašnike, oskrbo z vodo, ograje),

povezave (poti, selitve med dolino, senožetnimi, spodnjimi in visokimi planinami) ter planinske stavbe, pri čemer razlikuje med stanovi in sirarnami v skupnih visokih planinah in različnimi stavbami v spodnjih in senožetnih planinah. Pozorna je na lego, konstrukcijo (npr. postavitev stanov na kobile), gradiva in opremo stavb, kar – poleg v besedilu – predstavi tudi s fotografijami in z risbami. Obsežen del knjige posveti planinskemu osebjem – pastirjem, majerjem in sirarjem, njihovem delovniku, prehrani, noši, stikom z dolino in domačimi ter skopo odmerjenemu prostemu času. Posebno poglavje je namenjeno sirarstvu, ki je poleg skrbi za živino osrednja planinska dejavnost. Anka Novak oriše individualno planinsko predelavo mleka do druge polovice 19. stoletja ter okoliščine, ki so po letu 1873 privedle do skupne predelave mleka ter preusmeritve od maslarstva k sirarstvu. Podrobno opiše uvajanje t. i. umnega sirarstva, sprva v okviru sirarskih društev in zatem zadrug, gradnjo skupnih sirarn, izobraževanje sirarjev, njihove odgovornosti v planini, mlečne izdelke, njihov transport v dolino in prodajo oz. mesto v prehrani. Po gospodarskih dejavnostih se avtorica posveti še likovnemu obzorju, poznavanju okolja, vremena, rastlin, šegam in navadam ter slovstvenemu izročilu. V zadnjem poglavju pa je prostor za glas majeric, majerjev in sirarjev, ki jih spoznamo prek njihovih življenjskih zgodb. Biografska raziskovalna metoda, ki je danes dobro uveljavljena kvalitativna raziskovalna metoda, je bila v času, ko je življenjske zgodbe majeric in sirarjev zbiral Anka Novak, pionirska, sploh v muzeju, kjer so se posvečali predvsem zbiranju in preučevanju predmetov.

V drugem delu knjige je objavljen katalog predmetov Planšarskega muzeja, ki ga je pripravila Tatjana Dolžan Eržen, avtoričina naslednica v Gorenjskem muzeju. V katalogu so s sliko in z besedo predstavljeni vsi predmeti, o katerih piše Anka Novak v prvem delu. Knjigo zaključuje slovar narečnih izrazov, pri katerem je sodelovala Marija Cvetek.

Posebna dragocenost knjige je nabor fotografij. Primarno so objavljene fotografije iz arhiva Gorenjskega muzeja, po večini sta jih posnela profesionalni fotograf Drago Holynski in avtorica. Urednica Saša Roškar je poskrbela, da so v knjigi slikovno zastopane vse planine, zato je prebrskala tudi arhive drugih ustanov oz. je slike pridobila od posameznikov. Čudovite fotografije večjega formata, ki delijo posamezna poglavja, pa je prispeval Aleš Zdešar. Urednica je poskrbela tudi za objavo arhivskih virov, za vključitev zemljevidov srenjskih območij in planin, ki jih je izdelal Klemen Klinar, pripravo različnih preglednic z arhivskimi in s sodobnimi podatki (npr. zelo uporabna preglednica senožetnih, spodnjih in visokih planin po posameznih srenjah, v kateri so objavljena poknjižena in narečna imena planin skupaj s podatki o delovanju planine leta 2016 (str. 44); ali pa preglednica z imeni, s priimki, hišnimi imeni ter z rojstnimi podatki pripovedovalcev (str. 262–263)), ter za različne dopolnitve – bodisi avtoričine poglobitve, ilustracije ali prepise iz terenskih dnevnikov bodisi uredniška pojasnila oz. dopolnitve z aktualnimi podatki – v oblikovno ločenih okvirjih. Uredniško delo je knjigo napravilo berljivo, svežo in sodobno, kljub temu da je besedilo nastalo pred desetletji. Predvsem pa je bila ključna tudi uredniška koordinacija med avtorico in drugimi sodelavci in sodelavkami ter ustanovami, ki so podprle izdajo, to so Gorenjski muzej, Triglavski narodni park in Turizem Bohinj. Uredniško delo je na predstavitvi v Centru Triglavskega narodnega parka v Stari Fužini 15. marca 2024 ovrednotila tudi Anka Novak; opozorila je na uredničino »široko poznavanje in poglobljeno razumevanje območja« ter »soavtorstvo«. Vsem sodelujočim pri nastajanju knjige pa se je na dogodku priklonila množica obiskovalcev. Dogodka so se namreč udeležili prav vsi, ki jih iz kakršnegakoli stališča zanimajo planine oz. se čutijo povezane z njimi ter seveda veliko število Bohinjcev in Bohinj. Ganljivo je bilo srečanje avtorice in

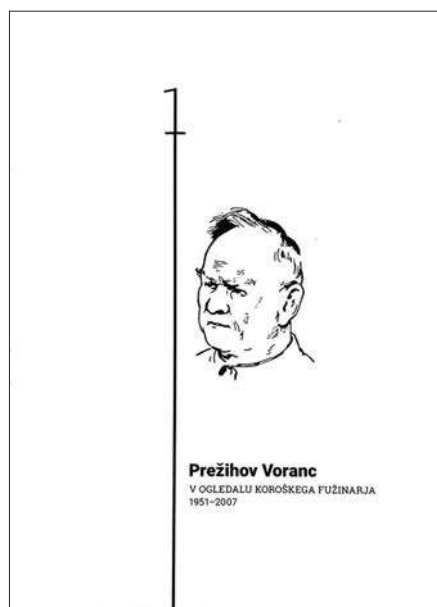
edine še živeče v knjigi predstavljene majerice Cilke Mlakar; navdušujoče pa, da so prišli tudi predstavniki mlajših generacij, ki prevzemajo majarstvo in sirsarstvo v planinah (npr. Lucija Gartner, ki pase in siri v planini Laz); torej tisti, ki so in še vedno sooblikujejo in ohranjajo planinsko življenje in jim je avtorica posvetila knjigo. Osebo pa sem se razveselila tudi študentk z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, ki jih zanima planinska in konservatorska tematika, in jih do nedavnega nisem srečavala na tovrstnih dogodkih. Za konec le še parafraza zaključnega stavka uredniškega uvodnika (str. 13):

Anka Novak in Saša Roškar sta naložno zastavili velikopotezno. Drugi raziskovalci se bomo na tem temelju lažje posvetili posamičnostim, dopolnitvam in premislekom o spremembah in trdostih.

MIRKO OSOJNIK (ur.): Prežihov Voranc v ogledalu Koroškega fužinarja 1951–2007

Prežihova ustanova in Javni sklad RS za kulturne dejavnosti – Območna izpostava Ravne na Koroškem,

Ravne na Koroškem 2023, 2 zv., 430 str.

Pri Prežihovi ustanovi na Ravnah na Koroškem sta ob 130-letnici rojstva Prežihovega Voranca izšli dve knjigi z naslovom *Prežihov Voranc v ogledalu Koroškega fužinarja 1951–2007*. V aktu o ustanovitvi – septembra 1996 v Kotljah – je zapisano, da je »njeno delovanje v prvi vrsti namenjeno razvoju in napredku koroške regije in ohranjanju slovenskega jezika in kulture med koroškimi Slovenci na avstrijskem Koroškem,« izvajala pa bo zlasti naslednje dejavnosti: podeljevanje štipendij

študentom za diplomski in podiplomski študij, znanstvenoraziskovalna, kulturno-umetniška in založniška dejavnost. Zbornik obsega skoraj devetsto strani. *Koroški fužinar* je bil desetletja izredno pomemben informator ne le za Koroško, marveč za širšo javnost. Publikacijo je leta 1951 začel izdajati upravni odbor Železarne Guštanj in jo podnaslovlil Glasilo guštanjskih železarjev, urejal pa jo je uredniški odbor. Pozneje je v tem okviru izhajal tudi kot Informativni fužinar, izšlo pa je več posebnih števil. Med uredniki sta bila med drugimi Prežihov brat Avgust, ki je že od prve številke skrbel za Vorančevo dediščino, in pisatelj Marjan Kolar. Tajnik ustanove in urednik izdaj Mirko Osojnik je med 114 prispelimi za tisk izbral 82 člankov.

Izbrane članke je razvrstil v deset različno obsežnih sklopov, med katerimi so najobsežnejši Umetnik in revolucionar, Prežihova proza in Spomini, v druge pa tiste, ki obravnavajo Prežihov jezik in slog, politično življenje, njegova pisma, uprizoritve Prežihovih del na odrskih deskah in v filmu, prevode v tuje jezike, ponatise in sestavke o njem, končuje pa z mementom legendarnega Franca Sušnika: »Tej domačijci je po starem ime Prežihova bajta, pod katero je babica Liza, tista, ki

je pod to bajto žela ajdo zadnjo bart. Zdaj je hiša vsa obnovljena z dinarji, ki so jih nabrali šolarji, z dinarji, ki so jih dali delavci, svoj kulturni davek, z dinarji, ki so jih zaslužile knjige slovenskih založb.« Za obnovo Prežihove bajte, kjer je njegov oče leta 1911 prvič zaoral na svoji zemlji, je Prežihov sklad leta 1975 začel za obnovo bajte zbirati denar prek »Prežihovega dinarja«, na katerega se je odzvalo tudi 224 slovenskih osnovnih in srednjih šol.

V vseh sklopih so Prežihovo literarno in politično delo, zlasti pa njegova človeška drža, zelo visoko cenjeni. Josip Vidmar ga označi za »človeka enkratnega navdih«, Lidija Šentjura na vprašanje, ali je bil Prežih pisatelj ali komunist, odgovarja, da oboje, Anton Slodnjak ga označi za »genialnega bukovnika, ki sta ga primorali osebna nadarjenost in rodovna solidarnost, da je na leposlovni način prikazoval življenje ljudi svojega rojstnega kraja v Mežiški dolini.« Tudi Jože Koruza, sourednik prvih dveh od dvanajstih knjig Prežihovih zbranih del, ki jih je dokončal Drago Druškovič, ga obravnava skupaj s koroškimi bukovniki, kot je bil npr. Drabosnjak. Kot človeka in pisatelja ga je, ko je ilegalno živel v Ljubljani, občudovala njegova medvojna kurirka Kristina Brenkova. Veliko o

* Milan Vogel, univ. dipl. etnolog in prof. slovenščine, upokojeni komentator v kulturni redakciji *Dela*; mavcmilan@gmail.com. – Prispevek je bil 29. aprila 2024 predvajan na tretjem programu Radia Slovenija v sklopu oddaje S knjižnega trga. Tu ga objavljamo z malenkostnimi spremembami.

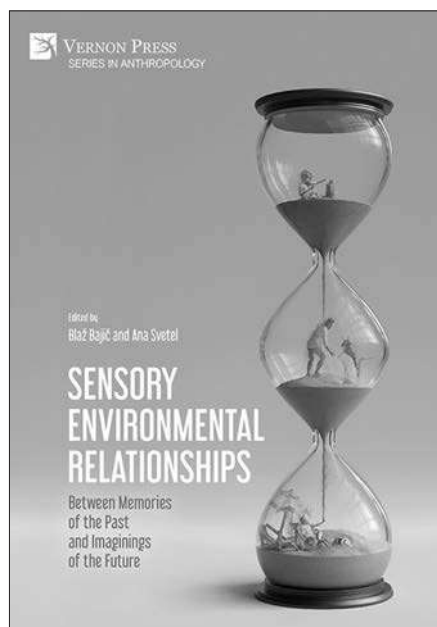
njem povedo prispevki o delovanju po letu 1930, ko je moral pobegniti čez mejo in je nato kot partijski funkcionar prepotoval skoraj vso Evropo, v Parizu vodil knjigarno in Rdečo pomoč za španske borce ter s Titom sodeloval vse do vrnitve v Ljubljano leta 1939, o kratkem ilegalnem življenju na Dolenškem in v Ljubljani, izdaji domobranecem in poti preko Begunj do Mauthausna, kjer so ga pred krematorijem rešili tovariši. Njegov kurir na Ravnah Ivan

Kokalj zapiše, da ga kot človeka resnice ne bo nikoli pozabil. Več je člankov o njegovem poveljnem delovanju. Pretresljivi so prispevki ljudi, ki so se z njim, hudo bolnim, srečali tik pred smrtjo. Njegov predvojni založnik Ciriil Vidmar ga je z ženo obiskal v mariborski bolnišnici. Voranc se je pred njima zlomil. »Prežih se je naenkrat zgrabil za glavo, se vrgel vznak na divan in iz njega se je iztrgal najstrašotnejši jok, ki sem ga kdaj doživel.

Njegova še vedno močna ramena so se krčevito in sunkovito stresala, toda jok je brez glasu tisti grozni jok, za katerega ni tolažbe in utehe.« Čez štiri najst dni je umrl v 57. letu starosti. Na enem mestu zbrani prispevki povedo o Prežihu več kot marsikatera študija o njem, zato bodo v veliko pomoč vsakomur, ki se bo še zanimal za delo in življenje tega velikega Človeka.

BLAŽ BAJIČ, ANA SVETEL (ur.): Sensory Environmental Relationships: Between Memories of the Past and Imaginings of the Future

Vernon Press, Delaware 2023, 216 str.

Zbornik *Senzorični okoljski odnosi: Med spomini na preteklost in predstavami o prihodnosti* (Sensory Environmental Relationships: Between Memories of the Past and Imaginings of the Future)¹ prinaša tematsko in

metodološko raznovrstna poglavja, ki jih družita zazrtost v prihodnost ter ponovno presojo senzoričnih okoljskih odnosov. Rdeča nit prispevkov je torej zamišljanje prihodnosti, prepleteno s senzoričnim doživljanjem okolja. Avtorice in avtorji proučujejo, kako se časovnosti vpisujejo v naravne in urbane (po)krajine in s tem obarvajo čutno zaznavo. V prispevkih so okoljski odnosi jasno prostorsko umeščeni oz. povezani z raziskovanim krajem.

Po besedah urednikov Blaža Bajiča in Ane Svetel je namen zbornika povezati senzorične okoljske odnose z zamišljanjem prihodnosti, zanimanja za raziskovanje tovrstnih tem v senzorni antropologiji naj bi bilo doslej premalo. Kot v spremni besedi zapiše

loških usmeritev navdihnili okrogla miza z naslovom Senzorični okoljski odnosi – med spomini na preteklost in predstavami o prihodnosti (Sensory Environmental Relationships – Between Memories of the Past and Imaginings of the Future), ki so jo leta 2021 pripravili na kongresu Mednarodne zveze antropoloških in etnoloških znanosti (Congress of International Union of Anthropological and Ethnological Sciences (IUAES)) v Šibeniku.

Rajko Muršič, pomenijo »obrti« (tudi t. i. senzorni obrat) v humanistiki in družbenih vedah postopen napredek v razumevanju, odražajo pa tudi splošno družbenopolitično ozračje. Vzroke naraščajočemu zanimanju za antropološko proučevanje prihodnosti je potemtakem treba iskati zlasti v občutkih negotovosti in nestabilnosti, ki so se ob prelomu tisočletja okrepili zaradi raznovrstnih »kriz«, vojn in pred nedavnim tudi pandemije covid-19 (glej npr. Gulin Zrnić in Poljak Istenič 2022). Nadalje urednika poudarita tudi (navidežno) protislovje med čutenjem in prihodnostjo. Kako torej razumeti in presoјati občutenje potencialnih prihodnosti ali pričakovanje teh?

V poglavjih zbornika se senzorični okoljski odnosi vzpostavljajo kot nedokončni, negotovi, odprti in prežeti z raznolikimi predstavami ter zamislimi o prihodnosti. So v procesu nenehnega spreminjanja in prilagajanja – tudi na okoljske in podnebne spremembe ter onesnaženost.

Linda Lapiņa raziskuje časovno-prostorski preplet osebnega in okoljskega žalovanja v jezerski pokrajini v Koppenhagnu. Utterslevsko močvirje

¹ Nastanek zbornika je tako tematsko kot tudi v smislu raziskovalnih vprašanj in metodo-

* Maruša Kosi, mag. socialne in kulturne antropologije, fp6.marusa.kosi@gmail.com.

objokuje lastno onesnaženost, medtem ko avtorica žaluje za umirajočo babico. Občuti bolečino jezera in vode, ptic in rib ter jo vzame za svojo. Močvirje v njej prebudi otroške spomine na onesnažena vodna okolja. Uteleseni spomini odzvanjajo v krajini ter presegajo časovne in geografske meje. Skupno žalovanje prinaša občutek soobstoja z nečloveškimi ekologijami in vzbuja zavedanje vpetosti v okoljske odnose. Meje med lastnim in tujim čutenjem se zabrišejo, telesa, bitja, prostori in časi pa se stapljajo.

Jaka Repič v svojem prispevku podčrta pomen čutnih zaznav in topografskih okoljskih znanj pri pričakovanju in vzpostavljanju novih strategij, taktik in spretnosti pri prilagajanju na spremembe v okolju. Praktična okoljska znanja, ki izvirajo iz senzoričnih izkušenj in temeljijo na dobrem poznavanju krajine, bohinjskim pastirjem omogočajo uspešno soočanje z okoljskimi, družbenopolitičnimi in ekonomskimi spremembami. Pastirske prakse razume kot okoljske odnose, ki se vzpostavljajo in utrjujejo s hojo in premikanjem po mreži poti.

Prav »hodeče« metodologije zaznamujejo domala vsa poglavja zbornika, še zlasti pa tista, ki se ukvarjajo z doživljanjem urbanih transformacij in s čutnimi zaznavami teh sprememb v bivanjskem okolju. Helmi Järviluoma, Inkeri Aula, Eeva Pärjälä, Sonja Pöllänen, Milla Tiainen in Juhana Venäläinen proučujejo, kako umetniki doživljajo mesta, v katerih živijo, ter njihove zgodovinske in družbenopolitične transformacije. S pomočjo senzo-biografskih sprehodov po Turkuju in Brightonu avtorji raziščejo tudi vpliv profesionalnih identitet na zaznavanje mesta, ter obratno, vpliv mesta na umetniške ustvarjalne prakse.

Sandi Abram raziskuje zgodovinski kontekst senzoričnih transformacij, ki so spremljale modernizacijo Ljubljane v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. Doživljanje urbanih sprememb ter s tem povezanih čutnih zaznav in spominov bralkam in bralcem predstavi z življenjsko zgodbo ljubljanske meščan-

ke. Avtor se dotakne tudi instrumentalizacije (naravnih) nesreč in uničenja za uresničevanje in upravičevanje projektov urbane prenovitve ter razpravlja o modernizaciji in komodifikaciji senzoričnega v mestnih okoljih.

Zaznavanje (po)krajine (in njenih transformacij) se često povezuje s premisleki o skupnih prihodnostih kraja ter z rabo specifičnih strategij za udejanjanje tovrstnih zamisli in aspiracij. Vizije prihodnosti pa lahko vplivajo na percepcijo in razumevanje preteklosti. Tako Saša Poljak Istenič in Katja Hrobat Virloget na primeru ustvarjanja Mitskega parka v kraški vasi Rodik pokažeta, kako se ideje o prihodnosti vzpostavljajo s procesi ustvarjanja kulturne dediščine. Gre torej za rabo preteklosti za ustvarjanje in zamišljanje (dediščine) prihodnosti. Avtorici razpravljata tudi o umeščenosti folklornih pripovedi v prostor in o načinih, na katere jih vaščanke in vaščani zaznavajo.

Bethan Mathias Prosser raziskuje spreminjanje zvočnih krajin med pandemijo covida-19. Okoljski zvoki v prebivalkah in prebivalcih mest na južni obali Velike Britanije vzbujajo spomine in čustvene odzive, ki zajemajo raznovrstne časovnosti. Individualne zaznave in interpretacije zvokov avtorica kategorizira kot odsotne, zamišljene in vračajoče se ter jih poveže s preteklostjo, sedanjostjo in z možnimi prihodnostmi. Senzorična percepcija se povezuje tudi z identitetnimi procesi oz. z zamišljanjem (in udejanjanjem) možnih in želenih identitet. Veronika Zavratnik proučuje načine, na katere se spomini, izkušnje in vizije prihodnosti odražajo v izbiri obutve. Avtorica poudari pomen biografskih zgodb v študijah materialne kulture, pri čemer predmete razume kot del posameznikovega življenjskega sveta. Čevlji namreč nosijo zgodbe in spomine na prehojene poti (dobesedne in metaforične). Prav tako ljudje z izbiro čevljev oblikujejo in privzemajo nove identitete ter se sprašujejo, kdo želijo postati – ali še bolje – v katere čevlje želijo stopiti.

Čutne zaznave je mogoče instrumentalizirati tudi za ustvarjanje in utrjevanje

socialnih razlik. Sara Nikolić raziskuje (re)produkcijo kolektivnih identitet z olfaktornimi konstrukcijami ter s tem povezane procese ustvarjanja drugosti v beograjski soseski. »Slab« vonj ni kompatibilen z ideologijo urbane modernosti, zato je v imaginariju stanovalk in stanovalcev lociran onstran naselja in pripisan Drugemu. Avtorica opozori, da depolitiziran diskurz o revščini in vsakdanjih praksah, ki bojda povzročajo smrad, omogoča vsakdanji rasizem in diskriminatorne prakse, uperjene proti marginaliziranim družbenim skupinam.

Za prispevke v zborniku so značilne raznorodne in mestoma tudi nekoliko redkeje uporabljene raziskovalne metode. Eden izmed metodoloških *leitmotivov* je sicer ta, da malodane vse avtorice in avtorji pri proučevanju časovno-prostorskih senzoričnih mediacij uporabljajo hojo ali bolj splošno gibanje v prostoru, naj gre za (senzo-biografske) sprehode ali ples. Tovrstna metodologija poudarja situacijsko, prostorsko in časovno umeščenost čutnih zaznav in s tem omogoča raziskovanje multi-senzoričnega doživljanja krajine kot tudi tkanje novih okoljskih odnosov. Zbornik razširja polje raziskav (iz presečne množice) senzornih študij in antropologije prihodnosti, v razmislek ponuja relevantna vprašanja, zavzema pa se tudi za dovolj široko razumevanje okoljskih odnosov, da zaobseže raznovrstne etnografske kontekste. Prispevki prinašajo dobrodošle nove pristope k raziskovanju čutnega doživljanja okolja in konceptualizacij prihodnosti – tudi pri raziskovalnih temah, kjer so takšne povezave manj pogoste.

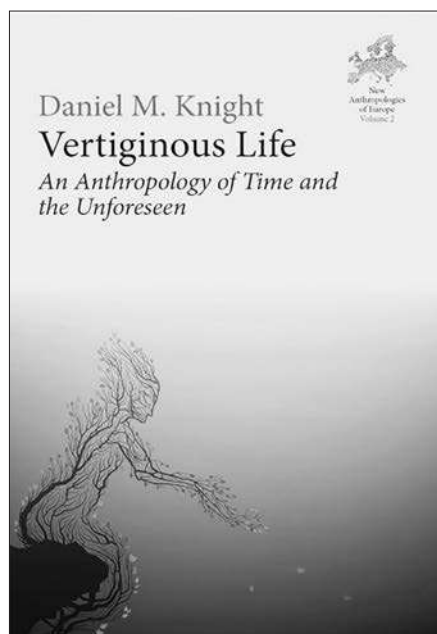
Zaradi inovativnih metodoloških rešitev, ki jih ponuja, in aktualne tematike utegne zbornik zanimati širok krog zlasti strokovnega bralstva.

Literatura in viri

GULIN ZRNIC, Valentina in Saša Poljak Istenič: Etnologija in kulturna antropologija prihodnosti: Koncepti za raziskovanje nečesa, česar (še) ni. *Traditiones* 51/3, 2022, 17–44.

DANIEL M. KNIGHT: *Vertiginous Life: An Anthropology of Time and the Unforeseen*

Berghahn Books, New York in Oxford 2021, 163 str.

Knjiga, ki bi jo v slovenščino lahko prevedli kot *Vrtoglavo življenje: Antropologija časa in nepredvidenega*, je nov doprinos k povečanemu zanimanju za študije časa in časovnosti tako v antropologiji kot v drugih disciplinah. Tako kot prejšnja avtorjeva pisanja se tudi to še vedno ukvarja z (osrednjo) Grčijo med ekonomsko krizo, a tokrat z bistveno manj zgodovinskega zornega kota, po drugi strani pa se v duhu *Antropologije prihodnosti* (*The Anthropology of the Future*, 2019) nenehno spoprijema z nekaterimi filozofskimi velikani. *Vrtoglavo življenje* lahko beremo kot (za zdaj) zadnji del trilogije, ki jo začinja Knightov knjižni prvenec *Zgodovina, čas in gospodarska kriza v osrednji Grčiji* (*History, Time, and Economic Crisis in Central Greece*, 2015) in nadaljuje *Antropologija prihodnosti* v soavtorstvu z Rebecca Bryant. Predvsem v slednji sta že, čeprav samo v zametkih, navzoča gradivo in argumentacija iz pričujoče knjige. Anekdote iz avtorjevega zasebnega

življenja, predvsem iz otroštva, močnejša prisotnost prvoosebnega pripovedovalca, daljši odlomki filozofskega razglabljanja in večji poudarek na etnografskem gradivu pa dajejo vtis, da si je Knight v tej knjigi pustil več svobode in si dovolil globlje dihati.

Avtor ne podaja singularne, objektivne slike o tem, kaj je »krizni čas« (*Time of Crisis*) v sodobni Grčiji, kdaj se je začel, koliko časa je trajal, kje so njegove stroge geografske meje ipd. Že v svoji prvi monografiji je zagovarjal prepričanje, da Grki, ki poskušajo osmysliti krizo, v kateri so se znašli med letoma 2009 in 2019, posegajo daleč zunaj meja linearnega zgodovinopisja. »Stare« pripovedi o otomanskih zemljiških lastnikih iz 19. stoletja, lakota iz leta 1941, okupacija med drugo svetovno vojno itd. postajajo še bolj dinamične. Preteklosti, časovno znatno oddaljene od sedanjosti, ostajajo žive v izkušnjah in mišljenju sogovornikov; tudi tistih, ki jih niso nikoli doživeli (str. 5). Knight se tako pridružuje drugim, ki trdijo, da »časovnost« (*temporality*) krize ne označuje zgolj (destruktivne) prekinitve neke zgodovinske kontinuitete, temveč na novo strukturira vsakdanjost, in to na način, ki se razteza mnogo dlje v prihodnost od samega kriznega dogodka (glej Dole idr. 2015).

Zato je tudi v *Vrtoglavem življenju* njegovo pojmovanje kriznega časa v izhodišču odprto. Lahko gre za individualni, skupnostni, družbeni, celo globalni fenomen, ki lahko traja nekaj sekund, dni ali let (str. 5). Krizni čas je obravnavan v konfiguracijah, ki vznikajo iz podrobno predstavljenih življenjskih zgodb petih sogovornikov. Vsem pripovedim pa je skupno, da krizni čas poudarjajo kot dobo sprememb, v katerih se stvari »čutijo drugače«. Avtorja najbolj zanima prav afektivnost, torej

osebno občutenje krize. Sogovornike je kot strelo z jasnega zadela nova realnost, tej pa je sledil občutek ujetosti v času, v katerem nemočno razmišljajo o eroziji svojega dotedanjega življenja. Posebno pereč je vtis, da so »tam zunaj« drugi svetovi in drugačne prihodnosti, do katerih v kriznem času nimajo dostopa. Zgodovinska kontinuiteta postane vprašljiva, v človeka pa se naseli vtis, da je na iztirjenem vlaku in da Grčija ni več – ali celo, da nikoli ni bila – del »evropske zgodbe«. V nasprotju s konceptom liminalnosti se krizni čas občuti kot nova normalnost. Doživljanja shizme med časovnostmi lastne življenjske poti pa konvergirajo v vtisu, da se je zgodila destabilizacija sebstva. Kadar avtorjevi sogovorniki poskušajo razmišljati o koordinatah, smeri in smislu svojega življenja, poročajo o občutkih slabosti, omotice in vrtoglavice. Iz teh občutkov sledi Knightov osrednji pojem: *vertigo*. Izgubi znanih zgodovinskih in družbenih koordinat sledi dvom v lastne eksistencialne temelje, pospremljen z vrtoglavico.

Sam pojem *vertiga* ni *novum*; bralci ga poznajo tudi iz kulturnih referenc, kot sta Hitchcock in Proust. Vendar ga Knight poskuša osamosvojiti od semantično sorodnih pojmov, kot sta Sartrova *nausea* in Kierkegaardova tesnoba, obenem pa pokazati, da prav *vertigo*, kot ga misli sam, najbolj natančno opisuje *modus* afektivnosti v etnografski realnosti sodobne Grčije. Avtor se kritično distancira od »idealizma«, ki ga prepozna v drugih teoretikih. Runia denimo piše o tem, da se je kaotičnemu toku časa treba prepustiti, saj tisti, ki to storijo, navadno postanejo pionirji nove zgodovinske dobe. Podobno tudi Kierkegaard zagovarja, da je anksioznost vselej povezana s potencialom za ustvarjalnost – s povabilom, da porušimo *status quo* in ustvarimo

* Luka Benedičič, mag. socialne antropologije, magistrski študent sociokulturne antropologije, Univerza v Heidelbergu; luka.benedicic@gmail.com.

nove, drugačne odnose in načine bivanja. Knightov pogled na *vertigo* pa je bolj pesimističen in poudarja težo strukturnega nasilja. »Skok vere« med svojimi sogovorniki prepoznava kvečjemu v tem, da se preselijo in s tem odtujijo od krize, ki je prizadela Grčijo. Svojega skoka pa nimajo za kreativno ali zmagoslavno potezo, temveč za priznanje grenke izgube: »Redko naletimo na pripovedi, v katerih bi *vertigo* lahko razumeli kot pozitivno ali celo ustvarjalno stanje obstoja« (str. 13). Knightov *vertigo* je namenoma (pre)obremenjen z aksiomatičnim, strukturnim nasiljem in vsebuje večinoma negativne konotacije potujenosti in izpodrinjenosti.

Čeprav je ta opredelitev etnografskega gradiva pomembna, utegne bralca zmotiti že vnaprejšnji poraz alternativnih konceptov. Obenem si lahko zamislimo drugačne etnografske konstelacije, zaznamovane s kreativno in z restitutivno močjo posameznikov (*agency*) ter z urgentnostjo, celo poklicanostjo k delovanju v času družbenih katastrof. Vanje bi se bolje umestil Kierkegaardov pojem tesnobe, bi pa s tem pod vprašaj postavil univerzalnost afektivne strukture *vertiga*, kot ga opisuje Knight. Avtor sicer poudari, da je njegov opis *vertiga* značilen za krizni čas v sodobni Grčiji. Spomnimo, da sta za krizni čas značilni prekinitev občutka osebne in zgodovinske kontinuitete ter pasivna ujetost v brezperspektivnost brez možnosti lastne iniciative – v času, ki bi moral biti zgolj prehodni, občuti pa se kot nova normalnost. Krizni čas je tu sinonim za kronično krizo. V tem primeru pa je treba reči, da ta definicija kriznega časa ni tako odprta, kot na to namiguje knjiga, in da bi bila dobrodošla natančnejša razlikovanja med etnografskimi gradivi, ki se ukvarjajo s kriznimi dogodki v osebni in družbeni življenju. Tako pa se krizni čas ponuja kot vrsto časovnosti, ki opisuje vse, od ekonomske krize, pandemije, smrti bližnje osebe, naravne nesreče, prekinitve prijateljstva itd. *Antropologija časa in nepredvidenega* (angl. *An Anthropology of Time and*

the Unforeseen) je v pričujoči knjigi zelo sodobna teorija (ali pa: teorija o pozni modernosti), saj etnografski primeri tematizirajo čas in potencialnost predvsem v odnosu do družbeno-ekonomskih ovir: »V kriznem času je svoboda posameznika pogosto podrejena strukturnemu nasilju, globokim gospodarskim reformam, povečanemu političnemu izkoriščanju, ksenofobiji itd.« (isto). V tem smislu bi knjigo lahko ustrezneje podnaslovili kot študijo iz antropologije (kriznega) časa v sodobni Grčiji.

Vrtoglavo življenje je na nekaterih mestih čustvena in osebna monografija. Vključuje avtorjeve refleksije o dogodkih iz lastnega življenja in sočutno tematizira boje, izgube in zmage ljudi, s katerimi je prepleten že desetletje ali dve. Posebnost knjige je tudi zelo lepa proza, ki avtorju omogoči, da v opise življenj sogovornikov vključuje – čeprav v nenehni nevarnosti, da jih pravzaprav vsiljuje – najrazličnejše koncepte, metafore in prispodobne, ki razmišljajo drug z drugim v diskurzivnem polju *vertiga*. V afektivnosti *vertiga* včasih povabi tudi bralce:

Navsezadnje upam, da se boš, bralec, lahko poistovetil z nekaterimi vidiki vrtoglavega življenja, predstavljenega na teh straneh. Mogoče si že doživel vrtoglave trenutke, ko je čas postal elastičen ali pa se je zdelo, da se je zataknil. Gre za hiperzavest o obstoju, morda zunanje telesno izkušnjo ali pa občutek ujetosti, ki povzroča tesnobo ... Obvisiš v podaljšani sedanjosti z malo pojma o tem, kako se preteklost povezuje s prihodnostjo ... Smrti, potresi, prekinjeni odnosi, pandemije. Materialni predmeti, čudne tehnologije, potujeni in nenavadni prizori in zvoki ... Morda se bo pojavil občutek, slutnja ali vzdusje epohalne spremembe – nič ne bo več, kot je bilo. Uničenja, tranzicije, potisnjenost iz ravnotežja. Izstop iz starega in vstop v nekaj drugega. (str. 141)

Tako osebni pečat kot tudi poetičnost te proze lahko razumemo kot poskus nagovarjanja bralca v njegovi lastni

izkušnji ali celo v naši skupni humanosti. Vsaj nekateri odlomki so napisani v luči eksperimentiranja v antropološkem pisanju in pa eksistencialističnega obrata (glej Jackson 2004). *Vertigo* razpravlja z vsakim od nas. S tem pa avtor namiguje, da teorija *vertiga* uživa enako polnovredno »življenje« tudi zunaj Grčije, ekonomske krize in posamičnih življenjskih zgodb. Na zadnji ravni analize se Sartru, Kierkegaardu, Serresu, de Martinu, Runiji in Proustu pridružuje v njihovih razglabljanjih o univerzalijah *conditio humana*, ki pa jih Knight vztrajno približuje bolj sociološki sliki. V tej potezi resnično zablesti. Še zlasti po izkušnji pandemije covida-19 lahko potrdimo, da je Knightova intuicija še kako aktualna, ko krizni čas in *vertigo* povezuje z idejo o »družbenem stockholmskem sindromu« (*societal Stockholm Syndrome*) – permanentnem kriznem času (po Agambenu), v katerem se občutek ujetosti normalizira, subjekti pa so obremenjeni predvsem s prilagajanjem svojih življenj na način, da bi ohranili vsaj temeljne, do tedaj še neodvzete gotovosti in kvalitete. Če bi želeli vsebino *Vrtoglavega življenja* umestiti v *Antropologijo prihodnosti*, bi to lahko storili tako, da bi poglavjem o časovnih orientacijah (v odnosu do prihodnosti) – predvidevanju, pričakovanju, špekulaciji, potencialnosti, upanju in usodi – dodali še sedmo, to je »samoohranitev«, ki bi se osredotočala na iskanje strategij preživetja in ohranjanja novega, čeprav hendikepiranega (včasih celo neznosnega) *statusa quo*; od tod namig na stockholmski sindrom.

V središču Knightove knjige je konceptualni projekt, zastavljen kot zasledovanje afektivne strukture *vertiga* skozi pričevanja posameznikov, dezorientiranih v času ekonomske krize v osrednji Grčiji. Avtor sam poudarja disciplinarno neumestljivost svojega projekta – prav lahko bi šlo za zgodovinsko ali pa filozofsko študijo. Na kratko bi lahko povzeli, da *Vrtoglavo življenje* filozofsko obravnava etnografsko gradivo, kar bo zanimivo tudi za bralstvo onkraj socialne antropologije.

To je Knightovo najbolj filozofsko dovršeno in z etnografskimi glasovi oživiljeno pisanje doslej, zaznamuje pa ga tudi izvrstna in na nekaterih mestih poetična proza.

Literatura in viri

BRYANT, Rebecca in Daniel M. Knight: *The Anthropology of the Future*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

DOLE, Christopher, Robert Hayashi, Andrew Poe, Austin Sarat in Boris

Wolfson (ur.): *The Time of Catastrophe: Multidisciplinary Approaches to the Age of Catastrophe*. Abingdon: Routledge, 2015.

JACKSON, Michael: *In Sierra Leone*. Durham: Duke University Press, 2004.

KNIGHT, Daniel M.: *History, Time, and Economic Crisis in Central Greece*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.

SLUŽBA ZA PREMIČNO DEDIŠČINO IN MUZEJE

Uvod

Služba za premično dediščino in muzeje (v nadaljevanju Služba) deluje več kot 15 let. Ministrstvo za kulturo RS (v nadaljevanju Ministrstvo) jo je ustanovilo oktobra 2008 na podlagi Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1 2008), Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo (ZUJIK 2002), Odločbe Ministra (Odločba 2008), Zakona o splošnem upravnem postopku (ZUP 1999) in Resolucije o Nacionalnem programu za kulturo 2008–2011 (Resolucija 2008).

V svojem bistvu je Služba profesionalni vezni člen med Ministrstvom in izvajalci javne službe v slovenskih muzejih in galerijah. Služba ima svoj sedež v Narodnem muzeju Slovenije (v nadaljevanju NMS), financira jo Ministrstvo. Trenutno je v Službi zaposlena ena oseba. Za potrebe delovanja ima po pogodbi zagotovljeno pomoč služb NMS (tehnične službe, računovodstvo, administracija).

Področja delovanja Službe so koordinacija med Ministrstvom in slovenskimi muzeji, profesionalizacija in standardizacija muzejskega dela, analiziranje stanja v slovenskih muzejih, daljnovidna strategija razvoja muzejske politike in spodbujanje vseh ravni izobraževanja, tako profesionalnih profilov kot uporabnikov storitev. Prav tako si Služba prizadeva za usklajevanje mednarodnega sodelovanja in sodelovanja z mednarodnimi organizacijami na visoko profesionalni ravni.

Natančneje so njene naloge dajanje mnenj Ministrstvu (v postopkih vpisa muzejev v razvid muzejev in postopkih podelitve pooblastil, v postopkih izdajanja soglasij za raziskave o dodelitvi arhivov arheoloških najdišč in najdenih premičnin z domnevo dediščine muzejem, za odločanje o kompetenčnih sporih med muzeji, ki opravljajo državno javno službo, in priprava izvedenskih mnenj o iznosu oz. izvoru premične dediščine), izdelava analiz za Ministrstvo, priprave strokovnih podlag za izdajo odločb Ministrstva, sodelovanja pri pripravi strategij varstva kulturne dediščine, priprava standardov za dokumentacijo predmetov in zbirk, posredovanje informacij in svetovanje muzejem (pravno svetovanje, priprava dokumentov, pridobivanje drugih finančnih sredstev, kot so projektno delo ipd.), povezovanje muzejev in usklajevanje skupnih nastopov ter izvedba programov usposabljanja za strokovnjake.

Posebnost Službe je dvojnost njenega delovanja. Služba pripravlja strokovne podlage tako za Ministrstvo kot za muzeje. V nalogah sledi navodilom Ministrstva, po drugi strani pa je zagovornik muzejev. Tako igra večstransko vlogo – kot ponudnik storitev muzejem ter svetovalno telo Ministrstvu za muzejske politike in evalvacije.

Umeščenost službe

Služba je strokovni organ, katerega umeščenost je bila predvsem z namenom zagotavljanja strokovnosti in neodvisnosti njenega delovanja vedno stvar razprav. V letih od njene ustanovitve so o tem potekale številne diskusije, vendar konsenz ni bil dosežen. Ponujene možnosti pa v nobenem primeru niso urejale lojalnosti ustanovitelju, to je Ministrstvu. Umestitev v državni muzej odreja 92. člen ZVKD-1 (2008), po katerem minister na podlagi razpisa določi državni muzej, v okviru katerega je Služba organizirana. Izbrani muzej mora na podlagi 138. člena ZVKD-1 (2008) kadrovsko zapolnitev službe zagotoviti iz lastnih kadrovskih virov.

Umestitev služb za muzeje v javni zavod širše gledano ni posebnost. V tujini je na ta način s svojim delovanjem začelo več pisarn s podobnimi nalogami. Sčasoma so to postale večje organizacijske enote. Kot primer je bila v diskusijah omenjena Služba za muzeje na Bavarskem, ki je bila ob svoji ustanovitvi umeščena v javni zavod, pozneje pa se je spremenila v večjo organizacijsko enoto.

Tovrstna ureditev na eni strani postavlja javni zavod v odnosu do Službe v nejasno pozicijo. Nejasno je predvsem, komu je Služba neposredno podrejena, direktorju javnega zavoda ali Ministrstvu. Odločitve Službe se odvijajo na nivoju direktor javnega zavoda – skrbnik pogodbe na Ministrstvu – vodja sektorja – direktor Direktorata za kulturno dediščino – minister za kulturo. Ker gre za strokovno službo, ki izdaja mnenja, sodeluje pri zakonodaji, statusu kulturne dediščine, opravlja evalvacije javnih zavodov itd., to potencialno Službo postavlja v neprijeten položaj. Vendar je mogoče tovrstna vprašanja uspešno reševati s primernim prilagajanjem ustanovitvenega akta javnega zavoda. Ministrstvo je po ustanovitvi Službe ponudilo drugo možnost, in sicer ustanovitev neodvisne, od Ministrstva ločene službe v obliki nacionalnega sveta s člani iz različnih organizacij. Vendar gre za posvetovalno telo, ki ne bi moglo delovati redno. Šlo bi za dodelitev dodatnih nalog strokovnjakom, ki so že zaposleni drugje. Tovrstna rešitev ne upravičuje zakonske utemeljitve Službe, učinkovitost take skupine pa ne bi bila zadovoljiva.

Ena od možnosti je Služba kot organ v sestavi Ministrstva za kulturo. Zakonske podlage za tovrstno ureditev so ustrezne. Prednost te rešitve je v tem, da bi imela Služba dostop do dokumentacije muzejev oz. do širšega nabora informacij, kar je temelj njenega delovanja. Kot primeri se poleg Službe za muzeje na Bavarskem (ki se je v večjo organizacijsko enoto preobrazila pozneje) omenjajo tudi podobni primeri v Latviji in drugod.

* Jure Kusetič, univ. dipl. arheolog, vodja Službe za premično dediščino in muzeje, Narodni muzej Slovenije; jure.kusetic@nms.si.

Prva evalvacija slovenskih muzejev in drugi rezultati delovanja službe

Ob ustanovitvi je Služba izvedla prvo celovito evalvacijo slovenskih muzejev. Raziskava, ki je zajela pregled delovanja državnih in pooblaščenih muzejev v obdobju 2006–2008, je bila končana leta 2010 z izdajo obširnega poročila (Goebel idr. 2010). Širša strokovna skupina z zunanjimi sodelavci je muzeje obiskala, pregledala, z osebjem opravila intervjuje ter na podlagi skrbno izdelanega vprašalnika izdelala ocene. Osredotočali so se na vsa področja dela (pregled poslovanja, prostorov, depojev, zbirk, razstav, ...) in se pogovorili o težnjah muzejev, načrtih in željah. Čeprav so podatki v poročilu ponekod netočni, je evalvacija veliko in izjemno delo ter ponuja celovito sliko stanja muzejev v obdobju 2006–2008. Rezultati so pokazali veliko potenciala za izboljšanje in razvoj javnih zavodov. Na podlagi poročila je Služba za Ministrstvo oblikovala sklepe za podelitev pooblastila in vpis v razvid muzejev. Po objavi poznejših poročil parcialnih analiz v naslednjih desetih letih je razvidno, da je muzejsko delo v tem času izredno napredovalo.¹ Žal evalvacija širše promocije ni doživela. Ker je obravnavala obdobje pred uveljavitvijo ZVKD-1 (2008), bi jo bilo smiselno ponoviti, saj bi lahko dobili oprijemljivo (merljivo) oceno učinka zakona. Ministrstvo do sedaj ponovne celovite evalvacije še ni odobrilo.

Služba je med svojim delovanjem med drugim sodelovala tudi pri urejanju dokumentacije in digitalizacije v muzejih, sistemizaciji delovnih mest za izvajanje nalog javne službe, statusnem preoblikovanju državnih muzejev, strategij in muzejskih politik, muzejskih terminologij, pripravi zakonov itd.

Leta 2023 se je zamenjal strokovni sodelavec Službe, prav tako pa je Služba zagnala večje projekte, ki bodo urejali področje premične dediščine. Zato se v nadaljevanju osredotočam na izvedene naloge v tem letu in zastavljene cilje za prihodnje obdobje.

Po naročilu Ministrstva je bila Službi dodeljena naloga izvedbe projekta Premična e-Dediščina (2024–2026), financiranega iz Načrta za okrevanje in odpornost. Po izvedenih preliminarnih aktivnostih (investicijski program, predinvesticijska zasnova, dokument identifikacije investicijskega projekta, izvedba raziskave stanja muzejev na področju digitalizacije in dokumentacije) je Služba leta 2023 naredila načrt in študijo izvedbe projekta. NMS je februarja 2024 z Ministrstvom podpisal pogodbo o sofinanciranju izvedbe projekta Premična e-Dediščina (2024–2026). V prihodnjih letih se pričakuje osredotočanje Službe na omenjeni projekt, ki predvideva ureditev skupnega dokumentacijskega sistema za upravljanje s premično kulturno dediščino.

Služba je leta 2023 začela z analizo stanja na področju dokumentacije in digitalizacije v slovenskih muzejih in

galerijah² za obdobje 2016–2022. Analiza za obdobje 2013–2015, objavljena leta 2017 (Mikuž idr. 2017), je pokazala, da so bili v primerjavi z obdobjem 2006–2008, ko je Služba izvedla celovito evalvacijo slovenskih muzejev, narejeni pomembni in pozitivni koraki, hkrati pa je pokazala, da se še vedno velika večina muzejev na tem področju sooča s težavami. Za tokratno analizo je morala Služba stare in digitalno zastarele vprašalnike prenoviti in razširiti v skladu z najnovejšimi računalniškimi smernicami, hkrati pa ohraniti primerljivost podatkov iz prejšnjih analiz. Anketni obrazci so bili v končni različici sestavljeni iz dveh vprašalnikov s skupaj 88 vprašanji. Prvi vprašalnik je bil osredotočen na vprašanja s področja računalništva in informatike, drugi pa na urejanje in digitalizacijo muzejskih zbirk. Skupaj je bilo v anketiranje vključenih 51 javnih zavodov. V prvi fazi so bili vprašalniki izpolnjeni, v drugi pa bo sledila izdelava poročila.

Med letom je Služba izdajala mnenja o vpisu muzejev v razvid, mnenja o statusu predmetov premične kulturne dediščine (iz naslova Ministrstva za notranje zadeve, Policijske uprave Ljubljana, Sektorja kriminalistične policije, Ministrstva za kulturo, Inšpektorata RS za kulturo in medije, javnih zavodov ...), zakonodajnih vprašanjih in drugih področjih.

Služba je organizirala in izvedla dve usposabljanji za strokovni izpit iz varstva kulturne dediščine. Izobraževanje, skupno za vse kandidate, je obsegalo področji zakonodaje in splošnega strokovnega dela. Tretji del je bil namenjen izbranim podpodročjem za muzejsko dejavnost. Kandidati za konservatorsko-restavratsko področje so ta del urejali posamično z izbranimi mentorji.

Služba je v sodelovanju z zunanjimi strokovnjaki in s stanovskimi društvi izvedla tudi serijo predavanj in delavnic. Dne 13. oktobra 2023 je v sodelovanju s SMS organizirala strokovno izpopolnjevanje z delavnico z naslovom Inovativni pristop k pripravi strateškega načrta. Predavanja so bila osredotočena na proces izdelave strateškega načrta v sodelovanju z lokalno skupnostjo, definiranja vrednosti muzeja in njegovih ciljev ter oblikovanja vizije. Dne 26. oktobra 2023 je Služba v soorganizaciji z zunanjo sodelavko, kustosinjo Tino Palaić, organizirala strokovno usposabljanje z delavnico Dostopnost in inkluzivnost slovenskih muzejev in galerij: Prilaganje muzejskih razstav in seznanitev z metodo veččutnega vodstva.

Dostopnost muzejev in galerij je že nekaj desetletij v ospredju prizadevanj muzejskih institucij. K temu jih vezujeta zakonodaja in ICOM-ov kodeks muzejske etike, posebej pa to poudarja tudi na novo sprejeta muzejska definicija (26. generalna konferenca ICOM, Praga 2022). V dopoldanskem delu so si sledila predavanja: Gregor Jenuš in Antun Smerdel iz Arhiva Republike Slovenije sta na predavanju z naslovom Prilaganje arhivskega gradiva

1 Interna poročila hranita arhiva Službe in Ministrstva.

2 V analizo so vključeni nacionalni in pooblaščenih muzeji.

slepim in slabovidnim uporabnikom predstavila načine obdelave in predavitve arhivskega gradiva slepim in slabovidnim. Tamara Trček Pečak z Akademije za likovno umetnost in oblikovanje je na predavanju z naslovom *Od blizu: Ohranjanje, varovanje in konserviranje-restavriranje del moderne in sodobne umetnosti v Moderni galeriji* s poudarkom na zagotavljanju dostopnosti slepim in slabovidnim obiskovalcem predstavila svoje delo in delo njene skupine na področju konserviranja in restavriranja. David Kožuh iz Goriškega muzeja je na predavanju z naslovom *Projekti sodelovanja z dijaki in študenti pri prilagajanju izbranega muzejskega gradiva* predstavil svoje delo na tem področju. Ker se s prilagajanjem muzejskega gradiva ukvarja že vrsto let, je vanj vključil tudi dijake in študente. Katrin Modic, izvajalka veččutnih vodstev, je izvedla predavanje z naslovom *Kaj so veččutna vodstva?*

V popoldanskem delu je v Slovenskem etnografskem muzeju potekala delavnica, na kateri so se udeleženci seznanili z načini, kako pripraviti veččutno vodstvo na primerih izbranih eksponatov s stalne razstave *Človek in čas: Prvih 100*. Delavnico z naslovom *Giving History a Digital Life – Storytelling for New Media* sta organizirali Služba in SMS. Izvedena je bila dvakrat, 2. oktobra v Posavskem muzeju Brežice in 3. oktobra v Muzeju grada Zagreba. Delavnica je bila osredotočena na digitalno pripovedovanje zgodb. Predavatelj Niall Ivor Crotty je s primeri pokazal nastajanje uspešnih digitalnih projektov. Prav tako je s konkretnimi primeri pokazal, da so ustvarjalnost in inovativnost ter pravi čas pomembnejši od razpoložljivih finančnih sredstev.

Promocijska akcija *Naprej v preteklost*, ki sta jo skupaj zasnovali Služba in SMS, poteka v digitalnem okolju. Aktivnost je povezala izjemno število ustanov, v vsako akcijo več kot 70 muzejev in galerij. Akcija tradicionalno poteka dvakrat letno, spomladi in jeseni. Muzeji in galerije so na svojih spletnih straneh in družbenih omrežjih (*Facebook, Instagram, Twitter, YouTube*) objavljali številne zanimivosti.

Sklep

Med svojim delovanjem je Služba nedvomno dokazala svojo nujnost. Postala je nepogrešljiv katalizator med muzejsko stroko in birokracijo na Ministrstvu. Čeprav je vodstvo Službe že v prvih letih delovanja opozarjalo na potrebno kadrovsko okrepitev, se je ta v zadnjih letih prepolovila. V zdajšnji zasedbi Služba lahko opravlja le del svojih nalog. V prihodnosti vidimo razvoj Službe v večji, celovit (informacijsko-dokumentacijski) center za premično dediščino, ki bo lahko nudil vso potrebno podporo muzejem, hkrati pa bo Ministrstvu pripravljalo strokovne podlage za ustrezno oblikovanje strategij, politik in zakonodaje. S tem želi Služba tudi prekiniti prakso svojega ne vključevanja v naloge, za katere je bila ustanovljena. Področja, potrebna večjih prenov in reorganizacij, obravnava že Nacionalna strategija za muzeje in galerije 2024–2028. Primarna naloga Službe v prihajajočem času je vzpostavitev centralnega dokumentacijskega sistema za upravljanje s premično kulturno dediščino.

Literatura in viri

GOEBL Renate, Christian Walzl, Marjeta Mikuž in Maja Oven Stanič: *Evalvacija slovenskih muzejev 2006–2008 1, 2 in 3 (zaključno poročilo)*. Ljubljana, Dunaj, Bahrain: Služba za premično dediščino in muzeje, Narodni muzej Slovenije, 2010.

MIKUŽ Marjeta, Miroslav Vute, Maja Hakl Saje in Christian Walzl: *Evalvacija stanja v slovenskih muzejih: Dokumentacija in digitalizacija (interno poročilo)*. Ljubljana, Celovec: Služba za premično dediščino in muzeje, Narodni muzej Slovenije, W2 Consulting OG (Cultural Consulting Services) in Consulting Kultur Agenda, 2017.

Odločba 2008 – Odločba ministra št. 4301-21/2008/11, 22. 7. 2008.

Resolucija 2008 – Resolucija o Nacionalnem programu za kulturo 2008–2011, 2. 4. 2008.

ZUJIK – Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo, *Uradni list RS* št. 96/02, 77/07 in 56/08, 14. 11. 2002.

ZUP – Zakon o upravnem postopku, *Uradni list RS* št. 80/99, 1. 10. 1999.

ZVKD-1 – Zakon o varstvu kulturne dediščine, *Uradni list RS* št. 16/08, 15. 2. 2008.

MUZEJ POVEZUJE: Poročilo o projektu Praznično leto (2013–2022)

Praznično leto je bil večletni projekt preučevanja sodobnega prazničnega leta v občinah Ribnica, Sodražica, Loški Potok in Dobrepolje, v katerih Muzej Ribnica opravlja svojo državno javno službo. Med letoma 2013 in 2022 smo popisovali in preučevali še žive starosvetne šege, sodobne praznike, turistične prireditve in različna praznična druženja.

Za dosego prvega od dveh temeljnih ciljev projekta smo pridobivali novo gradivo za muzejsko dokumentacijo. Zbrano obsežno gradivo novejših zgodovine smo obdelali po muzejskih standardih. Drugi, nič manj pomemben cilj je bil krepitev sodelovanja Muzeja z lokalnim okoljem. Želeli smo se povezati z ljudmi in povečati svojo prisotnost na terenu. Za povezovanje Muzeja z lokalno skupnostjo so se zdeli prazniki najprimernejša tema, saj se z njo identificira veliko ljudi.

Prazniki so pomemben soustvarjalec identitete posameznika in skupnosti. Etnolog dr. Jurij Fikfak pravi, da je identiteta lahko »telesna, osebna, skupinska, kulturna ali nacionalna« (Fikfak 2004: 174). Nadaljuje, da je »nezamenljiv ali poseben skupek lastnosti, načinov ravnanja, mišljenja in doživljanja, v katerih posameznik v svojem življenju prepozna sebe (samo-identifikacija sebe kot telesa in osebe) in druge ali se odloča za pripadnost določeni skupini, narodu ali živi določeno kulturo« (Fikfak 2004: 174). Identiteta posameznika ni nekaj statičnega, saj se v času spreminja, k temu pa prispevajo tudi prazniki. Vsako praznovanje je ponovno utrjevanje neke skupne identitete. Državljeni praznujejo državne, verniki verske, pripadniki stanov stanovske, družine družinske praznike itd. Tako se skupnosti vedno znova potrjujejo, povezujejo in krepijo svojo identiteto.

Praznično leto je uveljavljen izraz za cerkvene in posvetne praznike, ki si sledijo po koledarskem zaporedju. Kaj pa je praznik? Praznik je »dan posebnega pomena v življenju posameznika ali skupnosti, ki se praviloma na različne načine obhaja vsako leto. Na praznik ljudje počivajo (ne delajo, torej praznujejo), se oblečejo v praznično obleko, sprejemajo oz. izrekajo čestitke, se obdarujejo, privoščijo si praznične jedi, prireajo proslave« (Ložar-Podlogar, Fikfak in Slavec Gradišnik 2004: 463). Tiste praznike, ki so obenem dela prosti dnevi, ljudje izkoristijo za počitek, zabavo, delo doma oz. kakor si kdo želi. Nekateri prazniki se vsako leto praznujejo na določen datum, nekateri pa nimajo stalnega datuma, kot npr. velika noč.

Pestrost prazničnega leta je povzročila dvome glede sistematizacije praznikov. V *Slovenskem etnološkem leksikonu*

so prazniki razdeljeni na osebne in družinske (praznovanja rojstnih dni, godov, krst otroka, obhajilo, birma, poroka ipd.) ter praznike skupnosti. K različnim praznikom skupnosti spadajo cerkveni, državni in mednarodni, stanovski in drugi krajevni prazniki. Cerkevni prazniki so zapovedani (božič, velika noč, binkošti, telovo, veliki šmaren, vsi sveti, nekateri od teh so tudi uradno dela prosti dnevi), nezapovedani in slovesni (žegnanje oz. praznovanje godu cerkvenega zavetnika) (Ložar-Podlogar idr. 2004: 463). Z državnimi pa tudi mednarodnimi prazniki se s poudarjanjem obletnic pomembnih dogodkov ter skupnih kulturnih in tudi verskih vrednot gradi skupna identiteta naroda. Slovenski državni prazniki so novo leto, Prešernov dan, slovenski kulturni praznik, dan upora proti okupatorju, praznik dela, dan Primoža Trubarja, dan državnosti, združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom, vrnitev Primorske k matični domovini, dan slovenskega športa, dan suverenosti, dan spomina na mrtve, dan Rudolfa Maistra in dan samostojnosti in enotnosti. Šest od naštetih državnih praznikov ni dela prostih dni.

Med raziskovanjem sodobnega prazničnega leta smo prebirali strokovno literaturo o praznikih, pregledovali lokalne časopise, ki so izšli med letoma 2010 in 2022, ter raziskovali spletne portale, kot sta *YouTube* in *Facebook*. Etnološko sondiranje terena je vključevalo pogovore z lokalnimi akterji, zbiranje podatkov o praznikih in dogodkih s praznično noto, večkratno udeleževanje različnih dogodkov, tkanje vezi z domačini. Na podlagi zbranih podatkov, intervjujev, neformalnih pogovorov in fotografij smo v Muzeju pripravili izbor praznikov, na tej podlagi pa oblikovali razstavo in katalog.

Za fotografsko gradivo smo zaprosili ljudi iz lokalne skupnosti; ti so se na naše vabilo takoj odzvali. Gradivo so prispevali posamezniki, društva, šole, vrtci, novinarji, fotografi, občinske uprave idr. S pridobljenim gradivom smo v Muzeju Ribnica ustvarili nov fotografski fond. Sklepno dejanje projekta je bila razstava z razstavnim katalogom.

Razstava in razstavni katalog

Na razstavi smo praznike razdelili v štiri vsebinske sklope: cerkveno praznično leto, posvetno praznično leto, osebni prazniki in krajevni dogodki s praznično noto. Od pestrega cerkvenega prazničnega leta smo za razstavo izbrali le božični in velikonočni čas ter maše za posvetitev dela. Med posvetnimi prazniki, kamor sodijo tako državni kot občinski prazniki, smo na razstavi predstavili praznike vseh štirih občin, dan državnosti, Prešernov dan in prvi

* Vasja Zidar, dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, kustosinja, Muzej Ribnica; vasja.zidar@rc-ribnica.si.

Primer fotografije – 41. Ribniški semenj suhe robe in lončarstva (MR, V_2761, 4. september 2016).

maj. Osebni praznik je dan s posebnim pomenom za vsakega posameznika. Ti posebni dnevi so lahko povezani z verskim življenjem, s šolanjem, z delom, jubilejem ipd. Na razstavi smo v ospredje postavili osebne praznike, povezane s katoliško vero (krst, prvo sveto obhajilo, birma, cerkvena poroka, nova maša, diamantna maša), osebne praznike, povezane s šolanjem (zaključek vrtca, vstop v prvi razred, zaključek osnovne šole, izredni dosežki otrok med šolanjem), ter rojstne dneve in poroke. Ti trije razstavniki sklopi so bili skupni vsem štirim občinam.

V četrtem sklopu razstave smo za vsako občino posebej predstavili različne krajevne dogodke s praznično noto, ki imajo za skupnost združevalni pomen. Marsikateri raziskani in na razstavi ali v katalogu predstavljeni dogodek nima dolge tradicije, je pa v njegovo organizacijo in izvedbo vpletenih veliko ljudi, skupnost dogodek nestrpno pričakuje, se ga veseli ter se z njim identificira. Tudi Ribniški semenj suhe robe in lončarstva, ki danes velja za največjo turistično-etnološko prireditev v Sloveniji, privabi več kot 30.000 obiskovalcev in je bil leta 2022 organiziran že petinštiridesetič, je bil enkrat organiziran prvič.

Popisane dogodke s praznično noto bi v grobem lahko razdelili na športne dogodke (npr. Tek po Lončariji, Pohod po stezicah naših prednikov, občinski turnir v balinanju itd.), kulinarčne dogodke (Fižolov dan, Vampijada, Dobropoljsko krompirjevanje), poletne prireditve (Grajski večeri, Psoglavski dnevi), sejemske prireditve (Ribniški semenj, Tržni dan), decembrske prireditve (razstava župnekov, tekmovanje v krašenju smrekic, vaško Miklavževanje itd.), gasilske prireditve (veselice, obletnice, sprejem novih delovnih vozil itd.) in druge dogodke (npr. srečanje motoristov, likovno srečanje itd.).

V želji, da bi muzejsko delo čim bolj popularizirali in približali ljudem ter omogočili čim večjo dostopnost rezultatov našega večletnega dela, smo se odločili za postavitve panojske razstave na prostem. Septembra 2022 je bila razstava na ogled v grajskem parku v Ribnici, oktobra pred

Postavitev razstave v Sodražici (arhiv Muzeja Ribnica).

osnovno šolo v Loškem Potoku, novembra na trgu v Sodražici in decembra pred cerkvijo v Dobropolju. S tem ko je razstava obiskala vse občine in hkrati stala na zelo obiskanih točkah na prostem, smo uresničili namen – doseči najširši krog obiskovalcev, tudi t. i. ne-publiko, ljudi, ki v muzej po navadi ne zaidejo.

Praznike smo predstavili vizualno – s fotografijami, besedil je bilo malo. Prav vizualna lahkotnost razstave in način postavitve na prostem sta k obisku privabila veliko naključnih sprehajalcev. Razstava je bila dodatno oplemenitenjena s QR kodami z različnimi video vsebinami na temo praznikov.

Primer QR kode – Na »ta debel četrtek« zvečer se na ribniškem trgu s pokanjem s korobači začel pustni čas (foto: Daniel Divjak, 27. februar 2014).

Ob razstavi smo pripravili tudi pester spremljevalni program. Med zimskimi počitnicami smo v Rokodelskem centru Ribnica organizirali otroško delavnico izdelovanja pustnih mask. Pred veliko nočjo smo pripravili tečaj vezenja velikonočnega prtička. V jesenskih mesecih smo v vsaki občini, ki jo je razstava obiskala, pripravili delavnico fotografiranja z mobilnim telefonom. Potreba po tovrstni delavnici se je pokazala med pridobivanjem gradiva. Večina ljudi danes fotografira le še z mobilnimi telefoni, zato je dobro poznati vse njegove fotografiranje namenjene funkcije.

Ob razstavi je izšel tudi katalog *Praznično leto*. V njem smo najprej predstavili praznike koledarskega leta, nato pa še zakramente, poroke, rojstne dneve, občinske praznike in krajevne dogodke s praznično noto.

Sodelovanje Muzeja Ribnica s skupnostjo

S projektom smo dokazali pomembnost povezovanja Muzeja s skupnostjo. Posamezniki, s katerimi sem navezala stike, bilo jih je več kot 50, so dejansko postali naši sodelavci in so se ves čas počutili del projekta. Aktivno so pridobivali fotografije, video posnetke in drugo gradivo. Z zbranim gradivom smo v Muzeju pripravili koncept razstave in kataloga in ga po pogovoru s sodelavci korigirali. V projekt vključeni posamezniki so se udeležili vseh odprtij razstav in razstavnih dogodkov. Muzej je s projektom razširil svojo podporno ekipo zunanjih sodelavcev – domačinov; ti nas še naprej obveščajo o dogajanju na terenu. Za zadnji sklop panojev s t. i. krajevnimi dogodki s praznično noto je bilo prvotno mišljeno, da bomo v vsaki gostujoči občini predstavili samo njihove dogodke. Toda že na prvem odprtju v Ribnici, ki so se ga udeležili tudi sodelujoči iz drugih občin, so sami izrazili željo, naj se tega dela razstave ne menja, temveč naj se povsod predstavi celota. Ljudi kar naenkrat ni več zanimalo samo to, kar se

dogaja pri njih, temveč tudi, kaj se dogaja pri sosedih. S pomočjo razstave so prebivalci vseh štirih občin začutili, da skupne lokalne identitete ne omejujejo občinske meje. Projekt Praznično leto je bil pomemben tako za Muzej Ribnica kot za ljudi. V Muzeju smo prvič v enovito celoto povezali vse občine, kjer opravljamo državno javno službo, pridobili nove sodelavce, na katere se lahko zanesemo tudi v prihodnje, ter zbrali obsežen fond gradiva novejših zgodovine. Ljudje so začutili, da je Muzej Ribnica njihov muzej in da skrbi za ohranjanje njihovega spomina, hkrati pa budno spremlja sodobnost in jo popisuje za zanamce. Muzej Ribnica se je tako pokazal kot pomemben deležnik soustvarjanja močne lokalne identitete.

Literatura in viri

FIKFAK, Jurij: Identiteta. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 174.

LOŽAR-PODLOGAR, Helena, Jurij Fikfak in Ingrid Slavec Gradišnik: Praznik. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 463.

Odprtje 10. SEK-a (foto: Krešimir Mijakovac, Konservatorski oddelek Slavonski Brod, 4. 10. 2023).

Zaključek simpozija v Škopljancih (foto: Marko Škopljanec, arhiv Konservatorskega oddelka v Slavonskem Brodu, 6. 10. 2023).

POROČILO IN ZAKLJUČKI 10. SIMPOZIJA ETNOLOGOV KONSERVATORJEV REPUBLIK SLOVENIJE, HRVAŠKE, BOSNE IN HERCEGOVINE, SRBIJE IN SEVERNE MAKEDONIJE

Deseti simpozij etnologov konservatorjev Republike Slovenije, Republike Hrvaške, Republike Srbije, Republike Bosne in Hercegovine in Republike Severne Makedonije je bil od 4. do 6. oktobra 2023 na Hrvaškem. Posvet je potekal v dveh dalmatinskih mestih, in sicer 4. in 5. oktobra v Šibeniku, 6. oktobra pa v Trogirju. Vodilni naslov posveta je bil Teoretični in družbeni kontekst konservatorskega dela. Simpozij je pripravil organizacijski odbor v sestavi: Ivo Glavaš s Konservatorskega oddelka v Šibeniku, Jasna Popović s Konservatorskega oddelka v Trogirju, Ana Mlinar (upokojena konservatorica) iz Zagreba, Krešimir Mijakovac s Konservatorskega oddelka v Slavonskem Brodu, Dušan Štepec in Dušan Strgar, oba z Javnega zavoda Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine. Zunanje članice organizacijskega odbora so bile: Sanja Lončar s Filozofske fakultete v Zagrebu, Ivana Radovani s Konservatorskega oddelka v Splitu, Andrea Manzoni s Konservatorskega oddelka na Reki in Neža Čebrovič Lipovec s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in s Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem.

Simpozij so podprli in sodelovali pri organizaciji: Konservatorski oddelek v Šibeniku, Konservatorski oddelek v Trogirju, obe mesti – Šibenik in Trogir, Uprava za varstvo kulturne dediščine na Ministrstvu za kulturo in medije Republike Hrvaške s partnerji Hrvaškim etnološkim društvom in Javnim zavodom za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Z zavoda smo se posveta udeležili: Andreja Bahar Muršič iz ljubljanske območne enote, Andrejka Ščukovt iz novogoriške območne enote, Saša Roškar in Ana Zupančič iz kranjske območne enote, Božena Hostnik in Maša Čas Zajc iz celjske območne enote ter Dušan Štepec in Dušan Strgar iz novomeške območne enote. Simpozija se je udeležila tudi Tina Krašovic z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

V uvodnem delu so udeležence posveta pozdravili: Ana Mlinar v imenu Organizacijskega odbora simpozija, Željko Burić, načelnik mesta Šibenik, Ante Bilić, načelnik mesta Trogir, Tomislav Petrincec v imenu Ministrstva za kulturo in medije Republike Hrvaške, Estela Radonjić Živkov, namestnica direktorice srbskega Republiškega zavoda za varstvo kulturnih spomenikov iz Beograda, in Jernej Hudolin, generalni direktor Javnega zavoda za varstvo kulturne dediščine Republike Slovenije. Po pozdravnih govorih je Estela Radonjić Živkov s srbskega republiškega zavoda predstavila zbornik 9. SEK-a, ki je bil na začetku oktobra 2021 v Kladovu v Srbiji.

Na koncu uvodnega dela simpozija sta Ana Mlinar in Dušan Strgar za večletno organizacijo simpozija prejela pisno zahvalo Ministrstva za kulturo in medije Republike Hrvaške. Predavanja na simpoziju so bila združena v posamezne sklope. Prvi sklop je bil razdeljen na dva dela. V prvem delu prvega sklopa z naslovom Pregled stanja dediščine v posamezni državi je imel uvodno predavanje Vito Hazler

* Dušan Strgar, univ. dipl. etnolog, konservatorski svetnik, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Novo mesto; dusan.strgar@zvks.si.

** Ana Mlinar, etnologinja konservatorica v pokojju; ana.mlinarica@gmail.com.

(Konservator v nakovalu teorije in prakse); opozoril je na znanstveni pristop pri raziskovanju in aplikaciji izsledkov pri praktični obnovi kulturne dediščine. Za njim je Nermi-na Mujezinović (Stavbna dediščina danes: Izzivi ohranjanja in nove perspektive) opozorila na časovni in družbeni kontekst stavbne dediščine, njeno aktivno rabo in aktualne izzive. Božidar Krstanović (Pregled stanja ohranjanja in varovanja kulturne dediščine v Republiki Srbiji) je povedal, da v Srbiji, razen redkih izjem, v glavnem prevladuje etnološka stavbna dediščina iz druge polovice 19. stoletja, in to z vso kompleksnostjo oblik in uporabnih vrednosti, od materiala gradnje do načina življenja. Franko Čorić (Pregled stanja ohranjanja in varovanja kulturne dediščine na Hrvaškem) je poudaril zgodovinske okoliščine, ki vplivajo na varstvo kulturne dediščine, hierarhijo obstoječih institucij, številčnost projektov ter sodobne vplive in podal težave pri varstvu in ohranjanju kulturnih spomenikov. Viktorija Momeva Altiparmakovska (Kako do UNESCO-ve liste za varovani zgodovinski jedri Bitole in Kruševa) iz Severne Makedonije pa se posveta ni mogla udeležiti.

V drugem delu prvega sklopa z naslovom Naravne in družbene spremembe, ki ogrožajo dediščino, je imel uvodno predavanje Filip Đinđić (Rekonstrukcija spomenika NOB v Posedarju pri Zadru kot »obnova« ideološkega dnevnopolitičnega diskurza). Osvetlil je tabu temo – obnovo spomenikov narodnoosvobodilnega gibanja, ki je še vedno poligon ideološkega spora. Sledila mu je Estela Radonjić Živkov (Vpliv podnebnih sprememb na tradicionalno arhitekturno dediščino), ki je na podlagi različnih primerov podala nekaj predlogov, kako je mogoče ohraniti narodovo stavbno dediščino. Za njo sta Jasna Popović in Marin Buble (Načrt reševanja umetnin kot sredstvo manjšega tveganja pred požarom – primer zbirke Kairos v Trogirju) v izogib morebitnemu požaru podala predlog za odpravo vzrokov uničenja kulturne dediščine. Karolina Lukač in Krešimir Mijakovac (Izzivi varstva muzejskega in konservatorskega gradiva v izrednih okoliščinah: Praksa in perspektive na primeru dediščinskih institucij na območju Slavonskega Broda) sta predstavila varen način shranjevanja premične dediščine, izdelavo dokumentacije in opozorila na nujno sodelovanje med konservatorjem in kustosom. Andrejka Ščukovt (Pristop k izdelavi dokumentacije in možnosti za njeno shranjevanje na primeru stenskih poslikav na profanih stavbah v Posočju) je povedala, da so ustrezna evidenca, analiza podatkov, hranjenje dokumentacije z navedbo lokacije hranjenja temelj uspešne obnove. Ana Mlinar (Družbene in gospodarske spremembe kot vzpodbuda za formiranje muzeja na prostem) je na kratko podala stanje muzejev na prostem na Hrvaškem, od začetkov do zadnjega primera v Buševcu, z vprašanjem o njihovi sodobni potrebi za varovanje stavbne dediščine. Sledila ji je Anita Gamulin (Utrjeni stanovanjsko-gospodarski kompleksi na območju Makarskega primorja – med pozabo in uničenjem), ki je na primerih tradicionalnih

obrambnih bivalno-gospodarskih sklopov na Biokovem predstavila njihovo stanje, sodobne vplive in spremembe. Za njo sta Marija Aleksić Čevrljaković in Katarina Grujović Brković (Ali smo naši?! Argonavti zahodne Srbije) predstavili odnos med skupnostjo in stroko v Srbiji pri varovanju kulturne dediščine in podali pozitivne primere sodelovanja ter interpretiranja. Milica Tomić (»Krajputaši« – obcestni spomeniki v Šumadiji) je predstavila stanje zapuščenih obcestnih spomenikov in opozorila na proces njihovega pospešenega propadanja ter potrebo po večji skrbi zanje. Na koncu sklopa sta Leda Šiling in Adel Grbić Ludaši (Rokin »salaš« – izzivi varovanja, obnove in tradicionalnih znanj) opisali obstoječe stanje Rokine domačije in predlog njenega končnega izgleda, pripravljen na podlagi prvotne funkcije.

Za zaključek prvega dne simpozija smo si pod strokovnim vodstvom Iva Glavaša ogledali staro mestno jedro Šibenika, po ogledu pa so domačini organizirali še skupno svečano večerjo.

Naslednji dan, v četrtek, 5. 10. 2023, smo posvet nadaljevali s sklopom Naravne in družbene spremembe, ki ogrožajo dediščino. Uvodni referat je podala Božena Hostnik (Dileme in vprašanja pri obnove hiše v Podvinu), ki je predstavila vprašanja, ki so se pojavljala med samo obnovo, in njihovo uspešno reševanje. Sledil ji je Nenad Karamijalković (Staro vojaško pokopališče v kragujevskih Šumaricah – ideološki okvir kot glavni kriterij odnosa do sepulkralne kulturne dediščine), ki je s kratkim zgodovinskim opisom predstavil pomen starega pokopališča in odnos vsakokratnih političnih oblasti do njega ter predlagal reakcijo konservatorske stroke. Za njim je Ljubica Dimitrijević (Dediščina naselja Krivelj – kako jo ohraniti s preselitvijo vasi zaradi širjenja kopov rudnika v Boru) podala pregled dosedanjih posegov, najnovejših raziskav, vrednotenja in možnosti prenosa ter predstavitev najpomembnejših stavb na novi lokaciji. Referenta Zrinka Radunić in Hrvoje Vuletić (Sodobni izzivi gradnje in obnove suhozida) sta predstavila gradnjo in obnovo suhega zidu v Botaničnem vrtu v Splitu in svoje izkušnje pri obnovi ter ohranjanju neposredne okolice. Za njima je Jelena Munjić (Problematika varstva objektov v nekdanjem prestolnem mestu Kragujevcu v novih družbenih okoliščinah) predstavila še ohranjene stavbe z začetka 19. stoletja in sodobne vplive ter opozorila na proces izginjanja kulturne dediščine. Andreja Bahar Muršič (Obnova vodohrana na Rožniku in rekonstrukcija vhoda v vodne celice) je podala historiat in potek obnove stavbe, vključno z dilemami med obnovo. Predavanja drugega dne je zaključil Jadran Kale (Perspektive vernakularnih veščin pri urejanju odprtih prostorov), ki je na podlagi mednarodnih konvencij osvetlil pomen nesnovne kulturne dediščine in njeno vlogo pri ohranjanju kulturnih praks.

V drugem tematskem sklopu z naslovom Izzivi ohranjanja, rekonstrukcije in adaptacije je prva referentka Bojana

Mihaljević (Vpliv modernizacije na tradicionalno stavbarstvo) na različnih primerih prikazala zahteve lastnikov po sodobnih posegih v tradicionalne stavbe in dileme o različnih interpretacijah varovanja. Za njo je Dušanka Stanković (Hiša narodnega heroja Janka Čmelika v Stari Pazovi) predstavila obnovljeno hišo narodnega heroja iz druge svetovne vojne; v hiši je tudi etnološka zbirka o slovaški nacionalni manjšini. Sledila ji je Marija Dragišić (Multidisciplinarno raziskovanje in delo z lokalno skupnostjo z namenom oživljanja kulturne dediščine), ki je povedala, da je za oživitev, interpretacijo, predstavitev in valorizacijo tradicionalne stavbe v lokalni skupnosti potrebna multidisciplinarna raziskava. Saša Roškar (Kaj pa lastniki vidijo v svoji dediščini?) je povedala, da so prenove uspešne takrat, ko so tudi lastniki zadovoljni z varstvenimi režimi in s strokovnimi podlagami spomeniške službe. Temo Darka Polića (Obnova notranjščine rojstne hiše bana Josipa Jelačića v Petrovaradinu) o obnovi hiše bana Jelačića, ki je namenjena promociji delovanja hrvaške skupnosti v Vojvodini, je zaradi avtorjeve odsotnosti predstavila Estela Radonjić Živkov. Kot zadnji drugega dne je svoj referat podal še Ivo Glavaš (Rekonstrukcija in nova namembnost zgodovinskih stavb – največji izziv konservatorske stroke – na primeru Štirih vodnjakov v Šibeniku), v katerem je predstavil stavbni razvoj štirih mestnih vodnjakov, vrste posegov in njihovo današnjo namembnost.

Po predavanjih smo si najprej pod vodstvom konservatorja Iva Glavaša ogledali trdnjavo sv. Nikole, nato pa v polni predavalnici Hiše umetnosti Arsen prisostvovali še predstavitvi knjige *Vodič kroz suhozidnu baštinu Šibensko-kninske županije* avtorja Jadrana Kaleja.

Tretji dan smo se z avtobusom odpeljali v Trogir in tam v mestni predavalnici simpozij nadaljevali s sklopom Tradicionalna gradbena znanja, tehnike in obrti pri obnovi kulturne dediščine. V uvodnem predavanju je Dušan Štepec (Problematika ohranjanja avtentičnosti pri obnovi stavbne dediščine – izvajalčev vidik) povedal, da ob mednarodnih konvencijah in pomanjkljivostim v stroki primanjkuje usposobljenih izvajalcev oz. obrtnikov, kar vodi do potvarjanja sporočilnosti dediščine. Za njim je Damir Hadžić (Pomembnosti in ohranjanje gradbenega znanja, obrti in tradicionalnih gradbenih tehnik pri obnovi gradbene kulturno-zgodovinske dediščine v Bosni in Hercegovini) poudaril tako pomembnost gradbenega znanja in tehnik kot partnerskega odnosa v izobraževanju mladih in odraslih, vključno s sodelovanjem pristojnih ministrstev, kar se pri njih že izvaja v praksi. Sledila mu je Ana Radovanac Živanov (Interpretativni pristop v funkciji varstva kulturne dediščine – središče vasi Lužnice); povedala je, da interpretacija in prezentacija stavbne dediščine v Srbiji še vedno nista obvezni del varstva nepremične kulturne dediščine, kar bi moralo biti nedeljiv in sestavni del moderne konservatorske prakse. Za njo je Sanja Lončar (Izobraževanje in sodobni izzivi ohranjanja prostorske in arhitekturne dedi-

ščine: Predlog mednarodne interdisciplinarne poletne šole) poudarila, da lahko z boljšim interdisciplinarnim izobraževanjem in pristopom ter organiziranjem delavnic in interdisciplinarnimi mednarodnimi poletnimi šolami prispevamo k ohranjanju krajine in stavbne dediščine. Danka Radić in Sanja Acalija (Varovanje in predstavitev zbirke oblačil pomorske družine Moretti) sta predstavili vsebino in stanje zbirke oblačil in predmetov z upanjem, da bo to prispevalo k pozornosti javnosti in raziskavam te bogate trogirске dediščine. Na koncu zadnjega sklopa je Sanja Buble (Konservatorska podlaga za Urbanistični načrt naselja Škopljanci, dokument o stanju naselja v letu 2000) predstavila konservatorske podlage, v katerih je podala vsebino in metodologijo strokovnega dela v naselju Škopljanci.

Po zadnji razpravi sta Dušan Štepec in Dušan Strgar podala nekaj kratkih ugotovitev o delu simpozija in predlogov zaključkov, nato pa je Jasna Popović, vodja Konservatorskega oddelka v Trogirju, vse prisotne udeležence posveta popeljala na strokovni ogled starega mestnega jedra. Simpozij smo zaključili z ogledom eko vasi Škopljanci in s poznim kosilom, s katerim so nas počastili prijazni organizatorji posveta.

V soboto, 7. 10. 2023, smo si slovenski udeleženci posveta na poti domov ogledali območje in stanje suhozidnih struktur (zidov in hišk oz. »bunj«) v Srimi pred naseljem Jadrija, nato pa še zunanjščino in dvorišče pravoslavnega samostana Krupa ter suhozidni dvanajstločni Kudin most iz lehnjaka na reki Krupi.

Udeleženci iz drugih držav so še en dan ostali v Šibeniku, na poti domov pa so obiskali še Zadar, kjer so si ogledali Rimski forum in cerkvi sv. Donata ter sv. Anastazije.

Zaključki¹ 10. simpozija etnologov konservatorjev Republike Slovenije, Republike Severne Makedonije, Republike Srbije, Republike Bosne in Hercegovine in Republike Hrvaške

Na podlagi predstavitev referatov in razprav po posameznih sklopih je bilo ugotovljeno:

1. Tradicionalna stavbna dediščina na podeželju je izpostavljena močnemu trendu propadanja, zato je treba pospešiti njeno dokumentiranje in publiciranje zaradi osveščanja in opozarjanja na izgubo identitete naselij in kulturnih krajin.
2. Stroka nima niti leksikona niti učbenika o konservatorstvu. Učbenik bi poleg teoretskih izhodišč o konservatorstvu moral vsebovati tudi metodologijo načelnega konservatorskega dela in navodila nujnih ter sprejemljivih konservatorskih metod tudi za posamezno zvrst dediščine, ustrezna gradiva in tehnologije.

¹ Zaključki so bili zadnji dan simpozija napisani na podlagi predavanj in diskusij po posameznih sklopih ter predlogov zaključkov Dušana Štepeca, Ane Mlinar in Dušana Strgarja.

3. Povečani vplivi podnebnih sprememb, naravnih nesreč in delovanja sodobnega človeka ter njihovih posledic zahtevajo od vseh ministerstev in strokovnih služb za varstvo kulturne dediščine hitro delovanje. Ukrepi, priporočila in smernice za varovanje kulturne dediščine morajo avtentičnost ohranjati v največji možni meri. Zato je nujno sodelovati z vsemi strokovnimi službami pri pripravi varnostnih ukrepov in različnih načrtov (predvsem pri pripravi upravljaljskih načrtov).
4. V vsakdanji konservatorski praksi je treba povečati sodelovanje z lastniki, obrtniki –izvajalci del in urejevalci prostora, saj je varovanje dediščine naloga vseh, ne le spomeniškovarstvene službe. Dejstvo je, da za uspešno varovanje, obnovo in revitalizacijo dediščine ne zadostuje zgolj njen fizični obstoj, temveč tudi družbeno verificiran program.
5. Zaradi sodobnega načina življenja, ki posledično posega v stavbne dediščino, jo spreminja ali celo zahteva njeno odstranitev, so muzeji na prostem poleg arhivskega dokumentiranja še vedno aktualna oblika ohranjanja, prezentacije in promocije nepremične, s tem povezano pa tudi premične in nesnovne kulturne dediščine.
6. Zaradi sodobnega načina življenja izginjajo tudi mojstri – obrtniki, ki so nosilci tradicionalnih znanj, delovnih postopkov in dragocenih izkušenj. Zato je treba spodbujati in promovirati njihovo delo. Hkrati je treba spodbujati in promovirati tudi delo poklicnih obrtnih šol, ki izobražujejo ali pa v svoje programe lahko vključujejo tradicionalne obrti, ki so potrebne pri obnovi kulturne dediščine. Tovrstno izobraževanje je možno podpirati tudi z organizacijo okroglih miz in različnih delavnic.
7. S tem povezano je tudi dodatno izobraževanje bodočih konservatorjev, zato je treba spodbuditi interdisciplinarni visokošolski študij konservatorstva vsaj z osnovnim poznavanjem tradicionalnih znanj, delovnih postopkov in izkušenj, od izobraževalnih tečajev in delavnic do mednarodnih interdisciplinarnih poletnih šol z neposredno udeležbo, povezanih s poznavanjem tako lokalnih identitetnih lastnosti kot tudi identitetnih lastnosti širšega vplivnega območja.
8. Poudarjena je bila možnost kontinuiranega meddržavnega konservatorskega sodelovanja z izmenjavo gostovanj na posameznih projektih, delavnicah, pomembnih prenovah, revitalizacijah in interpretacijah celovitosti dediščine.
9. Člana Organizacijskega odbora SEK-a (Ana Mlinar in Dušan Strgar) sta pripravila predlog Meddržavnega dogovora o sodelovanju in predlog petletnega dela pri organizaciji in izvedbi posameznih simpozijev. Udeleženci simpozija so po elektronski pošti prejeli oba predloga, na katera ni bilo pripomb.
10. Dosedanji simpoziji etnologov konservatorjev in posledično z njimi povezane javne tribune, prezentacije in razne delavnice potrjujejo potrebo po periodičnem in permanentnem izobraževanju konservatorjev, lastnikov, mojstrov, izvajalcev del, lokalnih oblasti, drugih strokovnjakov in javnosti. Tovrstne aktivnosti naj bodo prioriteta pri organizaciji dela konservatorske službe.
11. Zato je treba delo simpozija nadaljevati in po možnosti razširiti sodelovanje s kolegi iz sosednjih in drugih držav kot izjemno pomembno strokovno srečanje, dragoceno izmenjavo znanja, mnenj in izkušenj in dragoceno medsebojno profesionalno spodbudo.
12. Rezultati vseh dosedanjih devetih simpozijev prispevajo h konservatorski teoriji in praksi ter so praviloma natisnjeni v publikaciji zbornika. Sklenjeno je bilo, da se 10. zbornik SEK-a predstavi na 11. simpoziju.

MISLITI ŽIVALI: POROČILO Z MEDNARODNE KONFERENCE ZRC SAZU, Ljubljana, 16.–19. oktober 2023

Mednarodna konferenca Misliti živali (Thinking Animals), ki jo je med 16. in 19. oktobrom 2023 organiziral Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, je prva interdisciplinarna konferenca v Sloveniji, namenjena ponovni presoji naše antropocentrične naravnosti, prevladujočih pogledov na živali, človeško-živalskih odnosov ter narave. Konferenca je del projekta Misliti živali: Transformativni vidiki raziskav živali v folklori, literaturi in kulturi, ki poteka pod okriljem istega inštituta.

Že v uvodnem predavanju, zaznamovanem z življenji medvedov, ki so bili v ospredju številnih konferenčnih predstavitev, je Marjetka Golež Kaučič skušala odgovoriti na vprašanje, kako in zakaj misliti živali. Še zlasti je poudarila, da je to eno temeljnih vprašanj našega časa, vprašanje, ki zahteva ne le teoretske, temveč tudi praktične odgovore. Kot enega bistvenih stališč celotne konference je poudarila, da je poskušala zgraditi most ali ustvariti prostor za nove nujne povezave med (kritičnimi) animalističnimi študiji in varstveno biologijo, kar je ena od pomembnejših poti za preseganje strukturnih hierarhij v odnosu med ljudmi in živalmi.

V prvem prispevku o aktualnih dilemah v kritični animalistični pedagogiki sta Reingard Spanring in Tomaž Grušovnik poudarila vprašanje učenja ali, morda še natančneje, od-učevanja, kako se od-učiti tega, kar je globoko zasidrano v naši družbi, kulturi in s tem v naših učnih načrtih in šolskih sistemih; še več, v našem vsakdanjem učenju in naših vsakdanjih praksah. Po zgledu Paula Freireja sta predlagala izobraževanje elit, kar v primeru odnosov med ljudmi in živalmi pomeni – ljudi.

V svojem predavanju Antropomorfizem, metamorfoza, groteska (Anthropomorphism, Metamorphosis, Grotesque) sem skušala s pomočjo metamorfoze razmišljati o dveh (estetskih) konceptih, modusih, (ne)tropu antropomorfizma in groteski. Tudi Jelka Kernev Štrajn se je v predavanju Kaj ima žival opraviti s koncepti? (What does an Animal Have to do With Concepts?) navezala na koncept metamorfoze, ki po Gillesu Deleuzu deluje bistveno drugače od metafore. Na sledi avstralskemu pesniku Lesu Murrayju, ki bere in piše kot netopirji, smo skupaj pretresali ne le dileme antropomorfizma, temveč tudi onomatopeje.

Anja Radaljac je odprla razpravo o pomembni zgodovinski povezavi na obrobju, o povezavi med čarovnicami in njihovimi bližnjimi, kot so bile recimo mačke, ter tako na konkretnem primeru pokazala na delovanje prepleta specizma in seksizma. Branislava Vičar je v svojem prispev-

ku podrobno preučila izjemno delo Jo-Anne McArthur v živalski fotoreportaži. Njene fotografije, podobe izpostavljenih teles-prostorov antropocena je, z besedami Konrada Lozinskega, brala kot odprte rane. Vizualna umetnost, tokrat slika in risba, je bila v središču razprave Valentine Hribar Sorčan, ki je analizirala in kontekstualizirala delo francoske slikarke iz 19. stoletja, Rose Bonheur. Slikarka je živali upodabljala kot čuteča bitja, katerih pogledi in drže na slikah izražajo različna čustva.

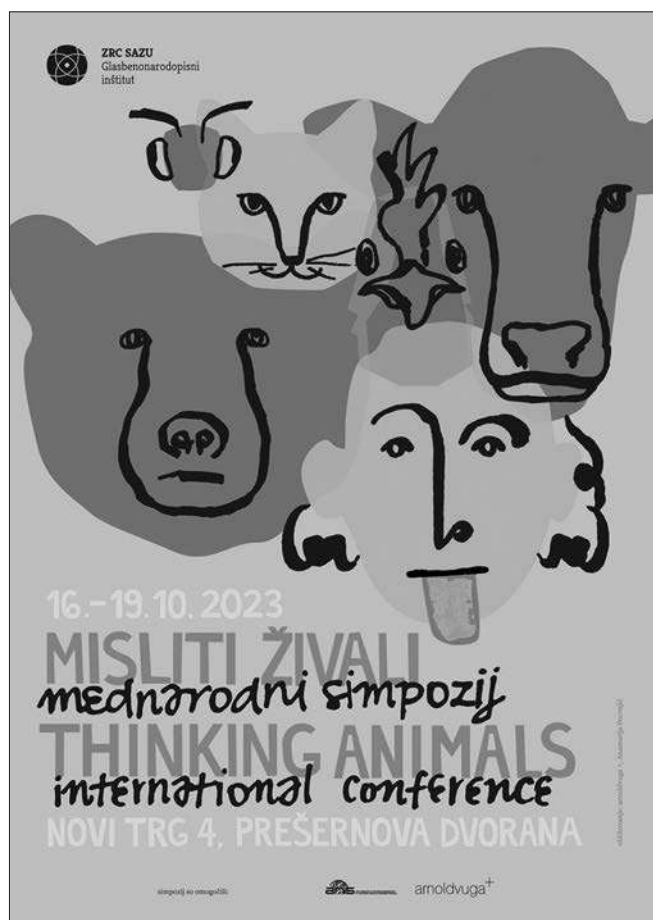
Tok Thompson je pozval k nujnosti poznavanja stališč avtohtonih ljudstev in se v svoji razpravi posvetil vlogi sočutja pri spremembi človekovega odnosa do živali ter poudaril, da so tudi živali in druga bitja zmožna sočutja. Ana Bajželj se je v zadnji predstavitvi prvega konferenčnega dne osredotočila na vlogo živali v džainistični filozofiji, poudarila je zlasti vidik živali kot moralnih subjektov.

Prvi konferenčni dan je bil zaznamovan predvsem s poskusi razumevanja živali in prevajanja živalskih jezikov, kot je v eni od točk razprave poudarila Kalina Zahova.

Drugi dan se je, podobno kot prvi, začel z vprašanjem o vlogi izobraževanja v človekovem odnosu do živali. Vsak izmed štirih prispevkov Helene Pedersen, Ulrike Schmid, Maše Blaznik in Kaline Zahove je poudaril drug vidik omenjenega vprašanja. Helene Pedersen je analizirala nov družbeni fenomen vzgojiteljev eksotičnih živali v povezavi z novo obliko moškosti, ki je s tem v povezavi zdaj v vzponu, Ulrike Schmid je problematizirala vlogo šolskih učbenikov pri utrjevanju speciesizma in antropocentrizma. Maša Blaznik je v prispevku Ni vsaka tradicija dobra: Najstniški mesarji – ko je normalizirano nasilje nad živalmi del šolskega kurikulumuma (Not Every Tradition is Good: Teenage Butchers – When Normalized Violence Against Animals is Part of School Curriculum) problematizirala strukturno in sistemsko normalizacijo nasilja pri proizvodnji hrane in v izobraževalnih sistemih. Kalina Zahova je analizirala odnos do živali in prikaz človeško-živalskih odnosov v učnem načrtu za književnost, ki ga je pripravilo Bolgarsko ministrstvo za izobraževanje in znanost.

V zadnjem sklopu tega dne so bile v fokusu velike zveri. John Linnel je pomen, nujnost in številne obraze sobivanja med ljudmi in velikimi zvermi poudaril kot enega od ključnih konceptov naravovarstva. Sprožil je razpravo o pogledih avtohtonih prebivalcev in prebivalcev na vprašanje sobivanja ter ohranjanja biotske raznovrstnosti, za katere je Tok Thomson menil, da so izključeni iz Linnelove perspektive. Tara Teel in Michael Manfredo sta v ospredje

* Vesna Liponik, mag. primerjalne književnosti in magistrica slovenistike, asistentka – mlada raziskovalka, ZRC SAZU, Filozofski inštitut; vesna.liponik@zrc-sazu.si.

Naslovnica knjižice povzetkov simpozija Misliti živali (foto: Arhiv GNI ZRC SAZU).

postavila pomen evropske kolonialne dediščine in njenega nadaljnega vpliva na naš odnos do prostoživečih živali. Irena Kavčič in Aleksandra Majić Skrbinšek sta se osredotočili na različne odnose do velikih zveri, s posebnim poudarkom na njihovi koristni prisotnosti v naših življenjih. Nekateri ljudje npr. se zaradi velikih zveri med pohodi po gozdu počutijo manj sami, spet drugi so veseli, da se jih ljudje bojijo in zato ne marajo v gozd, tako da lahko sami poberejo vse gobe ipd.

V zadnjem prispevku Fantastični medvedi in kje jih najti: Pogledi na severnega medveda v fantazijskih filmih, fikciji in folklori (Fantastic Bears and Where to Find Them: Ways of Seeing Polar Bears in Fantasy Films, Fiction and Folklore) je Lizanne Henderson raziskala nekatere zanimive razlike med anglofonskimi in inuitskimi predstavami o medvedih, da bi razkrila kompleksno in večplastno vlogo,

ki jo polarni medvedi igrajo v človeški domišljiji in našem dojemanju naravnega sveta. In nas na koncu pustila z lepo in prispevku primerno sklepno mislijo: polarni medved je zver, ki vas lahko zasleduje in celega pogoltne.

Večer smo zaključili s koncertom Zajuckaj in zapoj (Shout and Sing), ves tretji dan konference pa namenili ekskurziji. Oba spremna dogodka sta prijetno dopolnila konferenčno dogajanje in splošno usmeritev konference.

Zadnji dan se je ponovno začel z velikimi zvermi. Anja Moric je podala zgodovinski in medijski pregled vloge medveda na slovenskem Kočevskem. Na sibirski pogled na medveda kot človeka se je osredotočil Zoltan Nagy. Po medvedovih stopinjah vse do afektivnih razsežnosti našega odnosa z medvedom ter do hrvaškega zavetišča in pokopališča velikih zveri nas je popeljala Maja Pasarić.

Keiko Wells in Akiko Mieda sta analizirali zgodbo o dveh kraljevih obsedenostih z lisico šoguna Jošinorija in njegove žene ter o povezavah tega pojava s širšo politično situacijo v srednjeveški Japonski. Saša Babič je v prispevku Živali kot stereotipizacijski in označevalski element v slovenskih folklornih obrazcih (Animals as a Stereotyping and Characteristic Element in Slovenian Short Folklore Forms) obravnavala žaljivke, pregovore, kletvice ipd., ki se osredotočajo na živali in govorijo o našem odnosu do njih. Mare Kõiva in Elena Boganeva sta predstavili beloruske in estonske živalske ali človeško-živalske legende in zgodbe o izvoru.

Katarina Radaljac nas je seznanila z idejo vključujoče muzikologije, ki živali dojema kot umetnice, umetnike, glasbenice, glasbenike. Božidar Flajšman se v predstavitvi Živali v vizualni komunikaciji (Animals in Visual Communication) ni osredotočil le na vlogo živali v vizualni komunikaciji, temveč predvsem na to, kako komunicirati drugače, neantropocentrično. Daša Ličen je gibanju za pravice živali sledila vse do 19. stoletja, ko je v Trstu delovalo eno prvih društev za pravice živali Società Zoofila.

V zadnjem konferenčnem prispevku, v katerem se je Suzana Marjanić osredotočila na čebele, nam je ključno vprašanje zastavila že v naslovu: Zakaj si nihče ne prizadeva »zdraviti« našega planeta, medtem ko si ljudje prizadevajo oditi na Mars?

Lahko bi rekli, da je pričujoča konferenca skušala iti v drugo smer in iskati rešitve tam, kjer se zdi, da jih ni, premoščati razlike med kritično animalistiko in varstveno biologijo, sklepati nepričakovana zaveznitva ter najprej in predvsem misliti živali oz. misliti na živali, ki mislijo.

Udeleženci simpozija ob začetku prvega panela konference Dediščina na obrobju v Atriju ZRC SAZU (foto: Maja Topole, 29. 11. 2023).

DEDIŠČINA NA OBROBJIH? SREDNJE- IN VZHODNOEVROPSKE PERSPEKTIVE ZRC SAZU, Ljubljana, 29.–30. november 2023

V prostorih ZRC SAZU v Ljubljani je 29. in 30. novembra 2023 potekala 1. mednarodna konferenca srednje- in vzhodnoevropskega odseka (Central and Eastern European Chapter) Združenja za kritično preučevanje dediščine (Association of Critical Heritage Studies) z naslovom Dediščina na obrobjih?: Srednje- in vzhodnoevropske perspektive. Dogodek je večdisciplinarna raziskovalna skupina Dediščina na obrobjih: Novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega, ki deluje na ZRC SAZU, organizirala v sodelovanju z Inštitutom za etnologijo češke Akademije znanosti. Konferenca se je osredinjala na skupne tematike vzhodno- in srednjeevropskega preučevanja dediščine: obrobnost nasproti središčnosti, težavna dediščina svetovnih vojn, zgodovina izseljevanja, preseljevanja in pregona med drugo svetovno vojno in po njej, konstrukcije, imaginacije in spremembe državnih meja ter raznovrstne in nacionalno oz. lokalno specifične

zapuščine socializma in postsocializma. Ob dveh ključnih govornikih je na konferenci svoje raziskovalno delo predstavilo 26 raziskovalk in raziskovalcev ter štiri udeleženske in udeleženci okrogle mize na temo dediščinjenja psihiatričnih institucij; okrogla miza je sledila ogledu dokumentarnega filma z naslovom Muzej norosti.

Prvi dan konference sta zbrane nagovorili Mimi Urbanc, namestnica direktorja ZRC SAZU, in Špela Ledinek Lozej, vodja raziskovalne skupine Dediščina na obrobjih: Novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega, in v ospredje postavili zgodovino in pomen sodelovanja med inštitucijami. Kot ključna govornica sta predavala David C. Harvey z Univerze Aarhus na Danskem, ki je prispevek pripravil v sodelovanju z Alijem Mozaffarijem z Univerze Deakin v Avstraliji, ter Alessandro Testa s Karlove univerze v Pragi. Z obravnavo različnih etnografskih primerov sta govornica ilustrirala večglasnost

* Eva Fekonja, mag. socialne in kulturne antropologije, mlada raziskovalka, ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut; eva.fekonja@zrc-sazu.si.

(in pogosto disonantnost) ter heterogenost dediščinskih akterjev ter vsakokratno vpetost dediščinskih procesov v širše družbene, ekonomske in politične kontekste. David C. Harvey¹ je v predavanju z naslovom *Meje premoščujoča dediščina: Definiranje agende* (Borderstraddling Heritage: Defining an Agenda) na primeru Hiše evropske zgodovine in predloga skupine Norvežanov, da bi Republiki Finski ob stoletnici osamosvojitve podarili vrh Hålditšohkka, dediščinske procese opredelil kot dinamičen proces pogajanj med različnimi družbeno-ekonomskimi akterji in pozicijami, katerih rezultat je vedno tudi izpuščanje ali utišanje določenih vsebin (na primer evropske imperialne in kolonialne zgodovine) in glasov (na primer staroselskega ljudstva Samijev). Z uvedbo koncepta 'dediščinsko-mejnega kompleksa' (angl. *heritage-border complex*) je poudaril vzajemno konstitutivnost dediščine in meja ter predlagal usmeritev, ki namesto iz konceptualnega okvira nacionalnih držav izhaja iz mejnih praks. Alessandro Testa je v predavanju z naslovom *Kulturna dediščina v nekdanjih socialističnih državah: Heterogene ideje o naključni etnografiji, zamišljeni obrobni in še bolj nenavadnih rečeh na tej strani Evrope* (Cultural heritage in once-socialist countries: Heterogeneous ideas on serendipitous ethnography, imagined marginality, and even stranger things on this side of Europe) govoril o kompleksnih razmerjih in hierarhijah med različnimi akterji na področju dediščinjenja, tj. strokovnjaki, birokrati, amaterskimi etnografi, skupnostmi in mednarodnimi organizacijami.

Zvrstilo se je sedem panelov, ki so z različnih vidikov obravnavali vprašanja dediščine in dediščinjenja v postsocialističnih državah. Prvi in drugi panel sta se osredinjala na ponovna zamišljanja materialne dediščine (Re-imagining material heritage). Raziskovalke in raziskovalci so s svojimi prispevki nakazali vprašljivo uporabnost v diskurzu dediščinskih študij pogosto uporabljenih dualnosti, kot so kulturno – naravno ter od spodaj navzgor – od zgoraj navzdol. Olga Nešporová in László Mód sta obravnavala primere, v katerih je konstrukcija skupne dediščine del procesa preseganja zgodovinskih antagonizmov med nekdanjimi vojnimi nasprotniki. Gábor Oláh je koncept krajine v madžarskem jeziku predstavil v procesu oblikovanja urbane dediščine ter s pomočjo zgodovinskega pregleda uporab in odnosov do krajine pokazal na njeno vlogo pri vzpostavljanju kontinuitete med preteklostjo in sedanjostjo. Konceptualno neločljivost naravnih in kulturnih elementov dediščine sta ilustrirala Miha Kozorog in Jernej Gregorač. V prispevkih sta se osredotočila na pomen in vlogo meja, bodisi državne (Kozorog) bodisi meje med oblegano Ljubljano in njenim ruralnim zaledjem med drugo svetovno vojno (Gregorač). O spremembah v družbenih vlogah in pomenih arhitekturne dediščine so

govorili Jasna Popović, Monika Stobiecka, Frank Rochow in Hanna Mezei. Z obravnavo primerov brutalistične jugoslovanske arhitekture (Popović), saksonske palače v Varšavi (Stobiecka), imperialnih utrd v Krakovu in Lvovu (Rochow) ter sinagog na Madžarskem (Mezei) se riše podoba materialne dediščine kot palimpsesta, v katerega vsak historično specifičen avtoriziran dediščinski diskurz vpisuje svoje vrednote in pomene ter tako definira izkušnjo dediščine in možne interakcije z njo. Kadar te vrednote in pomene konstruira izključno politika in jih mobilizira za doseg specifičnih političnih ciljev – tako Stobiecka – lahko govorimo o »zamišljeni dediščini«.

Na tretjem panelu, naslovljenem *Bolečina, a nič več sramu: Dediščinjenje nekdanjih psihiatričnih institucij in institucij za ljudi z oviranostmi* (Pain, but shame no more: Heritagization of the former psychiatric institutions and institutions for people with disabilities), smo si ogledali dokumentarni film Amirja Muratovića z naslovom *Muzej norosti*; filmu je sledila okrogla miza. Z moderatorko Ano Reberc so o filmu govorili režiser, soustvarjalca filma in naslovnega muzeja v kraju Trate, Sonja Bezjak in Rajko Muršič, ter Florian Schwanniger. Ta je predstavil nekdanjo institucijo za ljudi z oviranostmi na gradu Herthheim v Zgornji Avstriji ter dediščinski proces njenega preoblikovanja v sedanji Kraj učenja in spominjanja (Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim), saj pripoved dokumentarnega filma poudarja vrednoto deinstitucionalizacije, ki jo zagovarjajo njegovi ustvarjalci. Film o institucionaliziranem življenju ljudi z oviranostmi na gradu Cmurek ne razdvaja od družbenega in kulturnega življenja lokalnega okolja. Namesto tega ustvari celovito podobo kraja Trate in se pri tem dotakne vprašanj obrobni in središčnosti ter načinov razumevanja, spominjanja in dediščinjenja težke preteklosti. Udeleženske in udeleženci okrogle mize so poudarili emancipatorni potencial težke zgodovine. Ta namreč v procesih dediščinjenja (ustvarjanja muzejskih pripovedi) postaja sredstvo ozaveščanja in izobraževanja javnosti ter osvobajanja ljudi z oviranostmi, pri tem pa se na različne načine ukoreninja v socialne konstrukcije lokalnega okolja.

Z vprašanji socialne konstrukcije kraja, navezanosti na kraj in krajino ter krajevno specifičnega socialnega spomina v kontekstu (prisilnega) preseljevanja so se ukvarjale tudi raziskovalke, ki so svoje prispevke predstavile na panelu, naslovljenem *(Trans)nacionalna dediščina* ((Trans) national heritage). Neža Čebren Lipovec (ki je poudarila pomen participativnega raziskovanja dediščine v Severni Istri), Anja Moric in Katja Hrobat Virloget so poudarile povezavo med dediščinjenjem in identifikacijskimi procesi ter pokazale, da je dediščina lahko tudi orodje izražanja manjšinskih identifikacij. Navkljub svoji transnacionalni naravi je dediščina migracij pogosto obravnavana v okvirih nacionalne države. Ta pa se ne more izogniti praksam izključevanja in utišanja, kot je izključitev Kočevarjev iz slovenske emigracije (Moric) ali utišana dediščina

1 Intervju z njim si lahko preberete v tej številki *Glasnika Slovenskega etnološkega društva*.

italijanskih pregnancev iz Severne Istre (Hrobat Virloget). Na problematičnost binarnosti med državo izvora in državo naselitve v študijah migracij opozarja tudi Martina Bofulin. Kitajske restavracije, s katerimi se raziskovalno ukvarja, tako razume kot transnacionalne in translokalne prostore, v katere se vpisujejo različni socialni odnosi in s pomočjo katerih je te odnose mogoče tudi raziskovati.

Na procese utišanja, (re)apropriacije in (re)prezentiranja dediščine opozarjajo tudi raziskovalke in raziskovalci, ki so nastopili na panelu o procesih dediščinjenja v umetnosti in turizmu (Art, tourism and heritage). Dediščina je vedno znova iznajdena s procesi prisvajanja različnih akterjev z različnimi interesi. O tem pričajo najrazličnejši primeri, kot je kvirovska reinterpretacija nacionalne dediščine (Ivo Strahilov), ponovna oživitev Prokofijevih oper kot ustvarjanja kontinuitete med rusko vojno preteklostjo in vojno sedanjostjo (Magdalena Marija Meašić) ter apropiacija socialistične preteklosti v primeru slovenskih in bosansko-hercegovskih nacionalnih parkov (Mateja Habinc). Z vprašanjem apropiacije dediščine je tesno povezano tudi vprašanje upravljanja z dediščino, o katerem je v zgodovinski perspektivi govorila Renata Komić Marn. Pri tem ne gre zanemariti niti folklorizacije in turistifikacije dediščine (Marjeta Pisk in Mateja Habinc). Folklorizacijo lahko razumemo kot politizirano rabo tradicije (Habinc). Kot pokaže Marjeta Pisk na primeru črnomaljskega Jurjevanja, se v procesu folklorizacije nekdanji simbolni kapital določenih šeg spreminja v ekonomskega. Običaji, kot je Jurjevanje, tako postanejo »zgolj« uprizorjanja in reprezentacije. Nosilci dediščine ob tem postanejo člani folklornih skupin, ki svojo vlogo »odigrajo« v uprizoritvah dediščine.

Prispevki naslednjega panela, naslovljenega Postsocialistična zapuščina onkraj očitnega (Post-socialist legacies beyond obvious), so odpirali vprašanja o tem, kako so se specifične socialistične vrednote materializirale v arhitekturi in kako se transformirajo v postsocializmu, ko postanejo »nezaželeni relikti socializma« (Sonja Lončar in Jasna Galjer). Na povsem drugačne relikte socializma je opozorila Nina Vodopivec, ki je predstavila (nekdanje) tekstilne delavce in delavke kot akterje v procesu dediščinjenja (nekdanjih) tovarn kot krajev solidarnosti in produkcije znanja. Poudarila je pomembnost participativnih pristopov in nediskurzivnih praks spominjanja v procesu raziskovanja alternativnih in (pogosto utišanih) procesov dediščinjenja. Participativne pristope in njihove potenciale pri preučevanju socialnih zaznav madžarskega mesta Szentendre je predstavil Patrik Mravik, Ioana Baskerville pa je primerjala živeto dediščino in muzealizirano dediščino na primeru zimskega maskiranja v Romuniji ter opozorila na ustvarjanje etničnega Drugega v procesu muzealiziranja dediščine.

Prispevki sedmega in zadnjega panela, naslovljenega Politike dediščine (Politics of heritage), so pokazali, kako so dediščinski procesi pogosto povezani s političnimi projekti ali so od njih odvisni. To se npr. v Novi Gorici kaže v vseplošni prepletenosti dediščinskih diskurzov s političnimi in strokovnimi (Jasna Fakin Bajec). V Transilvaniji npr. so iz mnoštva konstrukcij krajine oddvojene tiste, ki so skladne z idejo evropske identitete tega območja, ter nato selektivno konstruirane kot dediščina (Elena-Maria Cautiș). Hanna Schreiber in Julia Krzesicka politizacijo v okviru Unesca vidita kot nujno za doseganje konsenza, preseganje birokratskih pravil ter upoštevanje različnosti političnih, socialnih in ekonomskih razmer posameznih držav. Janine Schemmer je obravnave težke politične preteklosti predstavila z multimodalnimi in umetniškimi pristopi muzeja Slovensko multimedialno okno (SMO) v Benečiji. Poudarila je, povzemajoč antropologinjo Anno Tsing, da je obrobnost (tudi obrobnost Srednje in Vzhodne Evrope) mesto, s katerega najlažje opazujemo nestabilnost socialnih kategorij.

To so prepričljivo pokazale tudi govorke in govorci na konferenci. Njihovo raziskovalno delo namreč na različne načine ilustrira spremenljivost in odvisnost družbe od tega, kar v določenem zgodovinskem trenutku razumemo kot vredno ohranitve in torej konstruiramo kot dediščino. Pri tem se ne smemo ustaviti le pri splošni socialno-konstruktivistični ideji o tem, da so socialne kategorije – med katere sodi tudi dediščina – rezultat družbenih procesov in pogajanj in zato neizogibno vpete tudi v vsakokratna razmerja moči. Treba je odstriti prav mehanizme, ki botrujejo procesom socialne konstrukcije dediščine. To pa pomeni, kot so ponazorile govorke in govorci, konceptualiziranje dediščine onkraj okvirov nacionalne države, odstiranje mehanizmov, zaradi katerih nekatere naracije preteklosti izpadejo iz dediščinskih procesov, ter raziskovanje nediskurzivnih praks spominjanja preteklosti in upomenjanja krajin in krajev, tudi s pomočjo alternativnih in participativnih pristopov. Pripoved (o) preteklosti je vedno del zgodovinsko specifičnih hegemoničnih diskurzov. Ti diskurzi so torej vpisani v vse, kar danes razumemo kot dediščino. Kot so pokazale nekatere raziskovalke in raziskovalci, pa so v nekaterih primerih v dediščino vpisane ne samo sedanje, temveč tudi pretekle hegemonije. Dediščino lahko torej razumemo ne le kot rezultat sedanjih, temveč tudi (dis)kontinuiranega sosledja in prepletanja preteklih dediščinskih procesov. Preučevanje dediščine (in zgodovine dediščine) je torej lahko bogat vir uvidov v zgodovinske reze in paradigmatske spremembe. V tem procesu pa lahko Srednja in Vzhodna Evropa (tudi zaradi svojega disonantnega dediščinjenja zapuščine socializma) odigra središčno vlogo.

Slovesni sprevod v cerkev na ziliškem žegnu v Blačah 2. julija 2023 (foto: Herta Maurer-Lausegger).

Prizor iz filma *Kritje lesene strehe*, Slovenji Plajberk, 2022 (foto: Ivan Klarič).

HERTA MAURER-LAUSEGGER

Prejemnica počastitvene nagrade za ljudsko kulturo Dežele Koroške 2023
za življenjsko delo na področju etnologije

V Osojah (Ossiach) na Koroškem so 17. decembra 2023 slavnostno podelili kulturno nagrado Dežele Koroške za leto 2023. Počastitveno nagrado za ljudsko kulturo je prejela slavistka in etnologinja Herta Maurer-Lausegger, nekdanja predsednica Narodopisnega društva Urban Jarnik v Celovcu in sedanja odbornica društva. Nagrajenke in nagrajence predlaga Kulturni gremij Dežele Koroške. V pododboru gremija delujeta Uši Sereinig (članica kulturnega gremija) in Martina Piko-Rustia (članica pododbora za ljudsko kulturo).

Herta Maurer-Lausegger je eno izmed treh podeljenih počastitvenih kulturnih nagrad prejela za svoje življenjsko delo; ukvarja se zlasti z dialektološko avdiovizualno dokumentacijo, pri kateri združuje slavistično in etnološko izobrazbo. Izobraževalna pot jo je iz Koroške najprej peljala na študij v Gradec, glavno poklicno pot pa je prehodila na Koroškem, kjer je delovala na etnološkem oddelku, ki je deloval v okviru Krščanske kulturne zveze in na Inštitutu za slavistiko Alpsko-jadranske univerze v Celovcu. V osemdesetih letih in tudi pozneje je na Koroškem sodelovala pri več profesionalnih filmskih produkcijah (kino, televizija). Filmski ustvarjalci so jo k sodelovanju vabili kot etnologinjo, dialektologinjo in dobro poznavalko južnokoroškega terena. V teh dejavnostih nabrane filmske izkušnje so bile podlaga za njeno lastno filmsko ustvarjalnost na področju avdiovizualne dialektologije.

Izobrazba in poklicno delo

Herta Maurer-Lausegger, rojena leta 1953, je po maturi na Slovenski gimnaziji v Celovcu (leta 1972) na Univerzi v Gradcu (Karl-Franzens-Universität Graz) najprej študirala pedagoško smer slovenščine, na Visoki šoli za glasbo in upodabljačo umetnost (Hochschule für Musik und darstellende Kunst) pa glasbo, prav tako pedagoško smer. Iz zdravstvenih razlogov je leta 1973 zamenjala študijski smeri in med letoma 1973 in 1980 študirala slavistiko in etnologijo; študij je zaključila s temeljito raziskavo terminologije vodnih mlinov v slovenskih narečjih na Koroškem.

Med letoma 1973 in 1976 je na Inštitutu za prevajalske vede (Institut für Übersetzer- und Dolmetscherausbildung) na Univerzi v Gradcu dodatno študirala prevajalstvo. Študij je leta 1976 zaključila kot strokovno usposobljena prevajalka za slovenščino (akademisch geprüfte Übersetzerin »Slowenisch«). Leta 1988 je opravila še koncesijski izpit za gostinstvo.

Po doktoratu leta 1980 je bila sprva zaposlena kot strokovna sodelavka v raziskovalnem projektu graške slavistike Inventarizacija slovenskega ljudskega jezika na Koroškem; terensko delo je opravljala na južnem Koroškem. Leta 1983 je prevzela vodenje novoustanovljenega etnološkega oddelka pri Krščanski kulturni zvezi.

V sedemdesetih in osemdesetih letih je bila zunanja sodelavka Slovenskih sporedov pri Deželnem studiu avstrijske

* Martina Piko-Rustia, mag. filozofije, znanstvena vodja inštituta, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec/Klagenfurt, Avstrija; piko@ethno.at.

radiotelevizije ORF v Celovcu, kjer je oblikovala etnološko usmerjene narečne radijske oddaje. V skupnem projektu s Krščansko kulturno zvezo je arhivirala narečne slovenske radijske oddaje, nastale med letoma 1952 in 1983. Za dvojezično oddajo *Land an der Drau – Dežela ob Dravi* Koroškega deželnega studia ORF je skupaj z radijskim ustvarjalcem Helmutom Wulzem sooblikovala oddajo o nemških in slovenskih ljudskih pesmih iz Ziljske doline. Z radiotelevizijo je sodelovala tudi pri snemanju gradiva za televizijske prispevke v nemškem jeziku.

Med marcem 1984 in koncem septembra 2019 je na Inštitutu za slavistiko Univerze v Celovcu predavala jezikoslovje in kulturne vede; v letih 2014 in 2015 je bila tudi predstojnica Inštituta. Skupaj s sodelavci je leta 2015 ob 40-letnici slavistike na Alpsko-jadranski univerzi v Celovcu pripravila dve jubilejni prireditvi. Kulturni spomladanski del so sooblikovale kulturne, srednješolske in slovenske projektne skupine, jesenski del simpozija pa Oddelek za slovenistiko Univerze v Ljubljani, ki je skupaj s celovškimi slavisti pripravil dialektološki program.

Herta Maurer-Lausegger na celovski univerzi predava tudi po upokojitvi leta 2019. Pripravlja in izdaja slovenske in nemške narečne filme z etnološko vsebino, še naprej pa si prizadeva za izdajo Drabosnjakovih del.

Raziskovanje duhovne in snovne kulturne dediščine

Bukovniško izročilo Andreja Šusterja – Drabosnjaka

Herta Maurer-Lausegger posebno pozornost posveča raziskovanju koroškoslovenskega ljudskega literarnega izročila, t. i. »bukovništva«, še zlasti pa znanemu koroškemu bukovniku Andreju Šusterju – Drabosnjaku (1768–1825). Z izdajami komentiranih Drabosnjakovih del v zbirki Zbrana bukovniška besedila je dostop do Drabosnjakovega Marijinega Pasijona in Drabosnjakovih verskih ljudskih iger omogočila tudi širšemu krogu bralcev. Besedila Drabosnjakovih iger v organizaciji Krščanske kulturne zveze je priredila za sodobne uprizoritve z domačimi (kostanjskimi in rožanskimi) narečnimi govorniki in govorkami.

Ob pripravi na izdajo druge knjige Drabosnjakovih Zbranih bukovniških besedil za tisk ji je leta 1992 s pomočjo računalniško podprte jezikovne analize in lastnega poznavanja značilnosti kostanjskega govora šest Drabosnjakovih besedil uspelo prepoznati kot njegove avtografe. Na njeno spodbudo je to potrdila tudi strokovna grafološka analiza, izvedena pri Centru za kriminalistično-tehnične preiskave Republike Slovenije v Ljubljani. Rokopise hrani Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika na Ravnah na Koroškem. Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede (ZRC SAZU, Matija Ogrin) in celovška slavistika (Herta Maurer-Lausegger) pripravljata strokovno elektronsko kritično izdajo Drabosnjakovih del.

Raziskovalni in filmski projekti

Po letu 1984 je Herta Maurer-Lausegger na celovski slavistiki sodelovala v obsežnem projektu Raziskovanje slovenskih narečij na Koroškem. V prvem desetletju je projekt vodil slavist in ordinarij, univ. prof. dr. Gerhard Neweklowsky, leta 1994 pa je vodenje predal v njene roke. Istega leta je nastal njen dolgoročni filmski projekt Dokumentacija stare ljudske kulture v narečju. Interdisciplinarni projekt, ki ga vodi vse do danes, se od leta 2000 imenuje Avdiovizualna dialektologija: Dokumentacija stare ljudske kulture. Avdiovizualna dialektologija je novost, ki v ospredje postavlja avtentično snemanje spontano govorenega narečja v situacijskem etnografskem kontekstu na terenu ali pa v znanem okolju govorcev in govork. Med letoma 2000 in 2017 je v spletnem projektu Kulturwissenschaft & Wirtschaft (Kulturne vede in gospodarstvo; www.kwfilm.com) izvajala številne kulturne projekte. Od marca 2024 svoje filmske projekte izvaja v okviru novoustanovljenega kulturnega društva Kultur und Wissenschaft: Dialekt (Kultura in znanost: Dialekt).

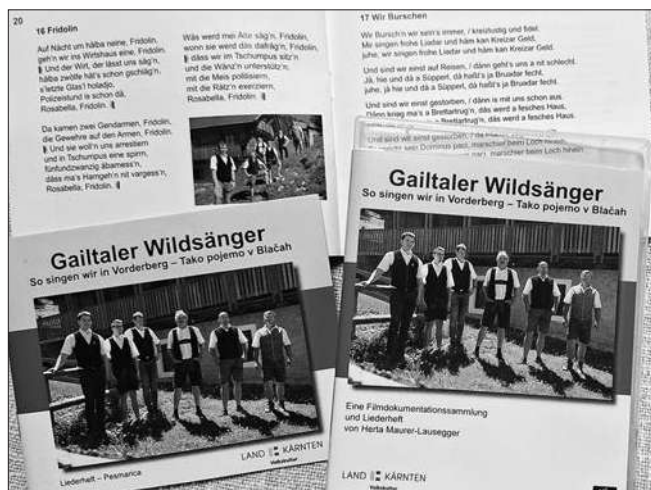
Od leta 1994 je Herta Maurer-Lausegger v sodelovanju s filmskimi strokovnjaki pripravila številne dialektološko-etnološke filme, posvečene naslednjim temam: vodni mlini in žage, peka kruha, sani in spravlanje lesa s konjsko vprego, predelava volne, spomini na nekdanje kmečko življenje, kritje strehe z lesenimi deskami, ziljske ljudske in obredne pesmi, ziljsko štehanje in »prvi rej« pod lipo, trikraljevska »kaleda« v Blačah v Ziljski dolini idr. Filmske dokumentacije od jeseni 1998 nastajajo v sodelovanju s celovskim filmskim podjetjem Artis Filmproduktions GmbH (kamera: Ivan Klarič; kamera in montaža: Valentin Čertov).

V projektni zbirki Dialektdokumentationen = Narečne dokumentacije je med letoma 1994 in 2001 pri Mohorjevi založbi izhajala serija dialektološko-etnoloških filmskih dokumentacij (VHS-kasete) s priloženimi brošurami. Izdaja filmov je bila iz tehničnih razlogov dlje časa prekinjena. Od leta 2021 filme objavlja na USB-ključkih. Vrsta doslej še neobjavljenih narečnih filmskih dokumentacij čaka na digitalno izdajo, predvidena je tudi elektronska izdaja celotne filmske zbirke.

Filmske dokumentacije Herte Maurer-Lausegger nastajajo bodisi v slovenskih in nemških izvornikih bodisi v sinhroniziranih različicah. Za predstavitev izvornih etnoloških avdiovizualnih dokumentacij na simpozijih po svetu so nastale tudi dokumentacije z angleškimi podnapisi. Angleški različici filmov o peki kruha in o sanah sta bili premierno uprizorjeni v Tokiu (2001). Tako doma kot po svetu je pripravila več kot 200 predstavitev svojih filmov.

Sodelovanje pri profesionalnih filmskih produkcijah

Med letoma 1980 in 1983 je sodelovala pri produkciji igranih filmov. V filmu *Schöne Tage* (Lepi dnevi) po

Gailtaler Wildsänger: So singen wir in Vorderberg – Tako pojemo v Blačah (2023). Zbirka ziljskih obrednih pesmi s priloženo pesmarico (foto: Herta Maurer-Lausegger).

istoimenskem romanu Franza Innerhoferja v režiji Fritza Lehnerja je tako igrala kot tudi skrbela za organizacijo. Za film *Das Dorf an der Grenze* (Vas ob meji), prav tako v režiji Fritza Lehnerja, je za drugi in tretji del trodelne serije za poklicne akterje pripravila prevode besedil v rožansko narečje pa tudi tonske posnetke v slovenskem in nemškem narečju. Pri produkciji filma je skrbela za jezik in pravilno izgovarjavo igralcev, prav tako je v filmu tudi igrala.

V sklopu televizijske serije *Universum Kärnten* (Univerzum Koroška) je v letih 2002 in 2003 sodelovala pri produkciji dokumentarnega filma *Kärnten. Leben am Wasser* (Koroška. Življenje ob vodi) producenta in režiserja Curta Faudona. Kot poznavalka južnokoroškega terena je pomagala pri organizaciji snemalnih prizorišč in ljudi. Akterji, ki jih je poiskala, so v filmu prikazali tradicionalne etnološke vsebine.

V njeni režiji je nastala produkcija dokumentarca podjunskih kmetov Farant: *Bäuerliche Arbeit im Wandel der Zeit*. Die Jauntaler Farantbauern – Kmečka opravila skozi čas. Farant pavri iz Podjune. Poskrbela je tudi za izdajo filma, ki je leta 2007 izšel na DVD-ju.

Predavanja doma in po svetu

Herta Maurer-Lausegger je pripravila številna strokovna predavanja (blizu 300) tako v Avstriji, Sloveniji in drugod po Evropi (Italija, Portugalska, Nemčija, Nizozemska, Danska, Finska, Češka, Slovaška, Madžarska, Hrvaška, Bolgarija, Litva, Poljska) kot tudi v Združenih državah Amerike, Kanadi, na Japonskem in v Avstraliji.

Etnografske razstave

Nagrajenka je ob kulturnih prireditvah na Koroškem in v Sloveniji pripravila tudi številne etnografske razstave. Med drugim je v sodelovanju z nemškim podjetjem Economic-Team in gostiščem Lausegger leta 1997 pod kozolcem pri

Ožekarju v Podnu (Bodental) pripravila razstavo o starem kmečkem orodju. To je bila uradna spremna razstava ob koroški deželni razstavi *Alles Jagd* (Vse je lov) v Borovljah (Ferlach). Na istem prizorišču so med letoma 1997 in 2017 sledile tematske letne in sezonske etnografske razstave, v katere je vključila klipe iz lastnih filmskih dokumentacij.

S projektom o starem kmečkem orodju, ki ga je spremljal nepretrgan videoklip, je jeseni 2000 v kulturni hiši pri Mariji na Zilji (Maria Gail) sooblikovala razstavo *Erinnern & Erleben. Ausstellung zur Geschichte der einstigen Landgemeinde Maria Gail mit eigenem Kulturprogramm* (Spominjanje & doživljanje: Razstava o zgodovini nekdanje podeželske občine Marija na Zilji).

V sklopu avstrijskega tedna znanosti ScienceWeek @ Austria je v letih 2000, 2001 in 2002 pripravila niz prireditev in razstav na Koroškem, Tirolskem, Štajerskem, v Nižji Avstriji in na Dunaju. S svojimi filmskimi projekti je sodelovala še pri več drugih etnografskih razstavah in kulturnih dogodkih.

K sooblikovanju kulturnih programov jo je večkrat povabila koroška ustanova Kärntner Heimatwerk. V sodelovanju s Kulturnim oddelkom Dežele Koroške: Na srečanju treh dežel, ki je bilo leta 2000 v Porečah ob Vrbskem jezeru (Pörschach am Wörthersee), je s svojim filmom o ovčereji *Schafzucht ohne Grenzen* (Ovčereja brez meja) sooblikovala kulturni program *Vom Schaf zur Wolle; Tag des Kindes 2000* (Od ovce do volne; otroški dan 2000). Še istega leta so njeni filmi v Celovcu spremljali razstavo treh dežel *Geheimnisvolle Winterzeit* (Skrivnostni zimski čas). V letih 2002 in 2003 sta sledili razstava o kulturi kruha *Die alte Rauchkuchl erzählt ... Brot aus Kärnten, Slowenien und Italien* (2002; Stara črna kuhinja pripoveduje ... Kruh iz Koroške, Slovenije in Italije) in razstava o nekdanji kmečki kulturi *Schlitten ... Alte bäuerliche Kultur* (2003; Sani ... Stara kmečka kultura), ki jih je pripravila za Koroški sejem šeg in navad (Kärntner Brauchtumsmesse) v Celovcu.

V sodelovanju s Fredom Dickermannom, nekdanjim glavnim urednikom kulturne redakcije pri Koroškem deželnem studiu ORF, je za beljaški teden knjige Villacher Buchwoche jeseni 2000 pripravila etnografsko razstavo in videoinstalacijo *Dokumentation alter Volkskultur im Diaklekt* (Dokumentacija stare ljudske kulture v narečju).

Leta 2003 je na povabilo Koroškega deželnega studia ORF v Celovcu skupaj z njihovim nekdanjim tehnikom Bern-dom Sachererjem pripravila razstavo o zgodovini radijske tehnike: *Die Rundfunktechnik des 20. Jahrhunderts* (Radijska tehnika 20. stoletja); na ogled je bila ob 50-letnici radijske hiše na današnji lokaciji.

Günther Wurzer, vodja etnološkega oddelka pri Koroškem deželnem muzeju, jo je leta 2005 povabil k sooblikovanju posebne razstave *Vom Korn zum Brot – Brotkultur in Kärnten* (Od zrna do kruha – kultura kruha na Koroškem). Razstavo je spremljal filmski klip o kulturi kruha, ki ga je Herta Maurer-Lausegger pripravila v sodelovanju s

Slovenskim sporedom ORF. Dokumentacija je vsebovala lastne filmske posnetke in slovensko arhivsko gradivo celovške radiotelevizije.

Julija 2022 je bila ob kmečkem prazniku Skupnosti južnokoroških kmetov in kmetov v gostišču Lausegger v Slovenjem Plajberku na ogled njena razstava *Kmečko življenje v Karavankah – Bäuerliches Leben in den Karawanken*.

Publikacije

Publikacije Herte Maurer-Lausegger so namenjene tako strokovnjakom kot tudi širšemu krogu bralk in bralcev. Objavila je več kot 300 publikacij (monografije, filme, strokovne članke, razprave, poljudnoznanstvene prispevke, poročila idr.), ki se osredotočajo predvsem na naslednje teme: koroško bukovništvo, koroška slovenska narečja in avdiovizualna dialektologija, sociolingvistika, večjezičnost, manjšinski jeziki, kulturna zgodovina, izbrane jezikoslovne teme ter snovna in nesnovna kulturna dediščina. Prispevala je več gesel za *Enciklopedijo slovenske kulturne zgodovine Koroške* (Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška), ki sta jo leta 2016 izdala Katja Sturm-Schnabl in Bojan Ilija Sturm-Schnabl. Pričujoči izbor literature po vsebinskih sklopih vsebuje samo njene najpomembnejše slovenske publikacije o snovni in nesnovni kulturni dediščini na Koroškem, med njimi je tudi nekaj objav v nemščini. Izbor filmov vsebuje samo slovenske različice filmov. Vse njene doslejšnje filmske dokumentacije so izšle tudi v nemškem jeziku, dve pa poleg tega še z angleškimi podnapisi.

Disertacija

LAUSEGGER, Herta: *Die Terminologie der Bauernmühle in den slowenischen Dialekten in Kärnten: Eine volkswissenschaftlich-lexikalische Bestandsaufnahme*. Disertacija. Gradec: Univerza v Gradcu, 1980.

Uredništvo in izdaja bukovniških besedil: Andrej Šuster Drabosnjak in druga besedila

LAUSEGGER, Herta (izd.): *Švile Prerokile: Koroška različica Sibilinih prerokb*. Celovec: Mohorjeva družba, 1985, 123 str.

LAUSEGGER, Herta (ur.): *Andrej Šuster: Pastirska igra = Gierten shpil: al anu shavofitno inu vsmilenja vriedno Djanje per tam roistvu Jesusa Kristusa. Po starem rokopisu Andreja Šusterja Drabosnjaka za predstavo v Mestnem gledališču v Celovcu* (8. 12. 1987) priredila Herta Lausegger. Celovec: Krščanska kulturna zveza, 1987, 43 str.

LAUSEGGER, Herta: *Pasijon. Andrej Šuster Drabosnjak. Priredila in za tisk pripravila Herta Lausegger*. Celovec: Mohorjeva založba, 1989, 84 str.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Andrej Šuster Drabosnjak. Zbrana bukovniška besedila I. Marijin pasijon 1811. Faksimile po izvodu dv. sv. dr. Pavleta Zablatnika v Celovcu z dodano prečrkovano priredbo istega besedila* (= Zbrana bukovniška besedila, 1). Celovec: Mohorjeva založba, 1990, XX, 125 str.

MAURER-LAUSEGGER, Herta (ur.): *Andrej Šuster Drabosnjak: Komedija od cava hrejčca trpljenja na smrt Ježša Krištša naša luba Hospuada. Popisano od Andreja Drabosnjaka, ana pavra v Karantane. Z niamšča v koroško špraho v rajme napravljano v letu 1818*. Drabosnjakov pasijon. Dramaturška priredba: Marjan Belina. Celovec: Krščanska kulturna zveza, 1990, 84 str.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Andrej Šuster Drabosnjak. Zbrana bukovniška besedila II. Pastirska igra in Izgubljeni sin. Po izvirnih rokopisih s prečrkovano priredbo istih besedil* (= Zbrana bukovniška besedila, 2). Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba; Celovec: Krščanska kulturna zveza, 1992, XVII, 224 str.

MAURER-LAUSEGGER, Herta (ur.): [Andrej Šuster Drabosnjak]: *Drabosnjakova Komedija od zgubljeniga sina. Po izvirniku priredila Herta Maurer-Lausegger*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1992, 56 str.

MAURER-LAUSEGGER, Herta (ur.): *Die 13. Sibylle. Die Prophezeiung der Königin Michalda von Saba. Redaktionell bearbeitete Edition und Faksimileausgabe einer maschinschriftlichen Fassung aus der Wörthersee-Region in Kärnten*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva, 2020, 84 str.

Prispevki o koroškem bukovništvu in Andreju Šusterju Drabosnjaku – izbor

LAUSEGGER, Herta: Koroško bukovništvo in Marijin Pasijon. V: Herta Lausegger (ur.), *Andrej Šuster Drabosnjak: Zbrana bukovniška besedila I. Marijin pasijon 1811* [...]. Celovec: Mohorjeva založba, 1990, VII–XXI.

LAUSEGGER, Herta: Drabosnjakov Marijin pasijon v luči pisne navade časa. *Mladje* 70, 1990, 71–83.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Zbrana bukovniška besedila Andreja Šusterja-Drabosnjaka. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 30/1–4, 1991, 70–73.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Koroško bukovništvo skozi čas = Carinthian Popular Writings (Folklore Texts) in the Course of Time. V: *Jezik in slovstvo* 61/3–4, 2016, 35–48; <https://dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-0G98F8MS?=&language=slo>.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Litanijam koroškega bukovnika Andreja Šusterja Drabosnjaka na pot. V: Jerneja Jezernik (ur.), *Andrej Šuster Drabosnjak: Ene zelo lepe litanije, spisane od porednega kmeta v Korotanu*. [Spremna beseda Herta Maurer-Lausegger in Lojze Wieser]. Celovec: Drava, 2016, 77–87.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Bukovništvo. V: Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl (ur.), *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: Von den Anfängen bis 1942. Band 1: A–I*. Dunaj-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2016, 191–195; DOI: 10.26530/oapen_611238.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Duhovna bramba [dt. der »Geistliche Schild«]. V: Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl (ur.), *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: Von den Anfängen bis 1942. Band 1: A–I*. Dunaj-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2016, 278–279; DOI: 10.26530/oapen_611238.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Leški rokopis [Handschrift von Leše]. V: Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl (ur.), *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: Von den Anfängen bis 1942. Band 2: J–PL*. Dunaj-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2016, 804–806; DOI: 10.26530/oapen_611238.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Maurer, Luka: Cerkevne pesmi, 1744 [Kirchenlieder]. V: Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl (ur.), *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: Von den Anfängen bis 1942. Band 2: J–PL*. Dunaj-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2016, 878–879; DOI: 10.26530/oapen_611238.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Sadnikerjev rokopis [Die Sadniker Handschrift]. V: Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl (ur.), *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: Von den Anfängen bis 1942. Band 3: PO–Z*. Dunaj-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2016, 1149–1150; DOI: 10.26530/oapen_611238.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Schuster, Andrej, vulgo Drabosnjak. V: Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl (ur.), *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: Von den Anfängen bis 1942. Band 3: PO–Z*. Dunaj-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2016, 1203–1209; DOI: 10.26530/oapen_611238.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Sibyllen (Sibyllae), Šembilje, Sibile. V: Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl (ur.), *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: Von den Anfängen bis 1942. Band 3: PO–Z*. Dunaj-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2016, 1223–1224; DOI: 10.26530/oapen_611238.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Kulturnozgodovinsko ozadje in jezik dveh različic koroškega bukovništva – Duhoune branua & Molitouna bkvize Andreja Schusterja Drabosnjaka. V: Aleksandra Bizjak Končar in Helena Dobrovoljc (ur.), *Škrabčevi dnevi 10. Zbornik prispevkov s simpozija 2017*. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici, 2018, 111–124; https://skrabcevi-dnevi.zrc-sazu.si/Portals/19/Skrabcevi_dnevi_10_11k18.pdf, 26. 3. 2024.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Avtografi Andreja Schusterja – Drabosnjaka, eniga pavra v Korotane. V: Urška Perenič in Aleksander Bjelčević (ur.), *Starejši mediji slovenske književnosti: Rokopisi in tiski = Slovene Literature in Old Media: Manuscripts and Printed Material* (= Obdobja, 37). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, 45–53.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Andrej Šuster – Drabosnjak (1768–1825): Ob jubilejni 250-letnici rojstva koroškega bukovnika. *Zvon* 21/6, 2018, 62–66.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Ustvarjalni opus koroškega bukovnika Andreja Šusterja Drabosnjaka (1768–1825). V: Marija Stanonik in Han Steenwijk (ur.), *Tra ricerca sul campo e studio a tavolino: Contributi per i cento anni dalla nascita dell'«accademico Milko Matičetov = Med terenom in kabinetom: Ob 100. obletnici rojstva akademika Milka Matičetovega*. Padova: Cleup sc »Coop. Libreria Editrice Università di Padova«, 2022, 393–414.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Drabosnjakova pasijonska igra na Koroškem in časopis »MIR« (1882–1920). *Pasijonski doneski* 44/18, 2023, 51–66.

Dialektološko-etnološki filmi in besedilne priloge v slovenščini

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Narečje pod Vrtačo. Mlini in žage. Dokumentacija = Dialekt unter der Vertatscha. Mühlen und Sägen. Eine Dokumentation von Herta Maurer-Lausegger*. Videofilm, VHS, dolžina: 20 min., slovenski original (= Dialekt-dokumentationen/Narečne dokumentacije, 1.1). Celovec: Inštitut za slavistiko, 1994.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Narečje pod Vrtačo. Mlini in žage. Dokumentacija = Dialekt unter der Vertatscha. Mühlen und Sägen. Eine Dokumentation von Herta Maurer-Lausegger. Priloga videofilmu* (= Dialekt-dokumentationen/Narečne dokumentacije, 1.1.1). Celovec: Inštitut za slavistiko, 1994, 63 str.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Barbara, Lucija, pomoj ... Prispevek k 1100-letnici sončnih Djekš*. Videofilm, VHS, dolžina: 19 min., slovenski original (= Dialekt-dokumentationen/Narečne dokumentacije, 2.1). Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1995.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Barbara, Lucija, pomoj ... Prispevek k 1100-letnici sončnih Djekš. Priloga videofilmu. 1. Jubilejni prispevki, 2. Fonološka transkripcija filmskega besedila s prevodom v slovenščino* (= Dialekt-dokumentationen/Narečne dokumentacije, 2.1.1). Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1998, 74 str.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Bica bica, su su su ... Jezikovni in etnološki utrinki iz dvojezične Koroške*. Videofilm, VHS, dolžina: 28 min., slovenski original (= Dialekt-dokumentationen/Narečne dokumentacije, 5.1). Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1996.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Bica bica, su su su ... Jezikovni in etnološki utrinki iz dvojezične Koroške. Priloga videofilmu* (= Dialekt-dokumentationen/Narečne dokumentacije, 5.1.1). Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1999, 77 str.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Orodje s koroških podstrešij. Poden 1998*. Videofilm, VHS, dolžina: 30 min., slovenski original (= Dialekt-dokumentationen/Narečne dokumentacije, 6.1). Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1999.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Orodje s koroških podstrešij. Poden 1998. Priloga videofilmu* (= Dialekt-dokumentationen/Narečne dokumentacije, 6.1.1). Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1999, 44 str.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *O saneh ... Über Schlitten ...* Videofilm, VHS, dolžina: 47 min., slovenski original (= Dialekt-dokumentationen/Narečne dokumentacije, 7.1). Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1999.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *O saneh ... Über Schlitten ... Priloga videofilmu. 2. popr. in dop. izd.* (= Dialekt-dokumentationen/Narečne dokumentacije, 7.1.1). Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1999, 67 str.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Kruh iz črne kuhinje ...* Videofilm, VHS, dolžina: 30 min., slovenski original (= Dialekt-dokumentationen/Narečne dokumentacije, 8.1). Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1999.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Kruh iz črne kuhinje ... Priloga videofilmu* (= Dialekt-dokumentationen/Narečne dokumenta-

cije, 8.1.1). Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1999, 68 str.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Farant: Bäuerliche Arbeit im Wandel der Zeit. Die Jauntaler Farantbauern = Kmečka oprava skozi čas. Farant pavri iz Podjune*. DVD, dolžina: 20 min., dokumentarni film v nemškem in slovenskem originalu (= Kulturdokumentation/Kulturna dokumentacija, 1.1). Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 2007.

MAURER-LAUSEGGER, Herta (izd.): *Kritje lesene strehe*. Dokumentarni film s spremno brošuro. Videofilm, MPEG4, dolžina: 25:10 min., USB-ključek, slovenski original v plajberskem govoru (= Dialektdokumentationen/Narečne dokumentacije 17.1). Ferlach/Borovlje: Samozaložba izdajateljice, 2022.

MAURER-LAUSEGGER, Herta (izd.): *Gailtaler Wildsänger: So singen wir in Vorderberg – Tako pojemo v Blačah*. Zbirka pesmi s priloženo pesmarico. Videodokumentacija, MPEG4, USB-ključek, dolžina: 37:16 min. (= Kulturdokumentation/Kulturna dokumentacija, 2). Ferlach/Borovlje: Samozaložba izdajateljice, 2023.

MAURER-LAUSEGGER, Herta (izd.): *Štehvanje p našan v Bvačah*. Videofilm, MPEG4, USB-ključek, dolžina: 17:17 min., original v blaškem govoru (= Dialektdokumentationen/Narečne dokumentacije, 20.1). Ferlach/Borovlje: Samozaložba izdajateljice, 2023.

MAURER-LAUSEGGER, Herta (izd.): *Kaleda p nas v Bvačah: Krale pa base*. Videofilm s spremno brošuro. Videofilm, MPEG4, USB-ključek, dolžina: 18:21, original v blaškem govoru (= Dialektdokumentationen/Narečne dokumentacije, 21.1). Ferlach/Borovlje: Samozaložba izdajateljice, 2024.

Prispevki o koroških slovenskih narečjih – izbor

LAUSEGGER, Herta: Raziskovanje slovenskih narečij na Koroškem. *Slavistična revija* 33/2, 1985, 223–230.

LAUSEGGER, Herta: Wassermühlen im südlichen Kärnten: Volkskundliche und terminologische Aspekte. *Carinthia I: Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten* 175, 1985, 299–321.

LAUSEGGER, Herta: Mlini na južnokoroškem dvojezičnem ozemlju v Avstriji. *Traditiones* 14, 1985, 81–94.

LAUSEGGER, Herta: Interakcija odraslih z najmlajšimi v slovenskem plajberskem govoru. *Obdobja* 8, 1988, 277–287.

LAUSEGGER, Herta: Značilnosti slovenskega govora pri Mariji na Zilji. V: Franc Jakopin (ur.), *Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja: Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1989, 137–148.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Videodokumentacija narečja: Izkušnje in sociolingvistični problemi na terenu dvojezične Koroške. V: Rajko Muršič in Mojca Ramšak (ur.), *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj: Zbornik prispevkov s kongresa* (= Knjižica Glasnika SED, 23). Ljubljana: Cankarjev dom, 1995, 269–274.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Projekt »Raziskovanje slovenskih narečij na Koroškem« na Inštitutu za slavistiko celovške univerze. *Etnolog* 6, 1996, 377–382.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Die Mühlen sterben ... Mit ihnen stirbt auch die Sprache der alten Volkskultur = Mlini umirajo ... z njimi umira tudi jezik stare ljudske kulture. V: Robert Wlattnig (ur.), *Diex: Sonnendorf auf der Saualpe: Von der mittelalterlichen Kirchenburg zur modernen Tourismusgemeinde*. Celovec: Verlag Heyn GmbH. & Co KG, 1995; 2. popravljena izdaja, 1996, 122–124.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Filmska dokumentacija narečja: Metodologija spraševanja v dvojezični situaciji na južnem Koroškem. V: Naško Križnar (ur.), *Etnološki film med tradicijo in vizijo*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1997, 141–150.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Videodialektološko zapisovanje govorov na Koroškem v Avstriji. V: Zinka Zorko in Mihaela Koletnik (ur.), *Logarjev zbornik. Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru* (= Zora 8). Maribor: Slavistično društvo, 1999, 318–326.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Slovenska narečja v množičnih občilih avstrijske Koroške in na internetu <http://www.kw-film.com>. V: Marko Jesenšek, Bernard Rajh in Zinka Zorko (ur.), *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika: Ob življenjskem strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen* (= Zora, 18). Maribor: Slavistično društvo, 2002, 225–240.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Prispevek vizualne dokumentacije k problematiki dvojezične jezikovne kulture na Koroškem. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 43, 1–2, 2003, 47–51.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Umiranje plajberskega govora. V: Zinka Zorko in Mihaela Koletnik (ur.), *Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja* (= Zora, 25). Maribor: Slavistično društvo, 2003, 233–260.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Wiedergabe des Dialekts in audiovisuellen Medien (inklusive Internet). V: Livia Adamcová (ur.), *Beiträge zu Sprache & Sprachen: Vorträge der 11. Jahrestagung der Gesus in Bratislava* (= Edition Linguistik, 49). München: Lincom Europa, 2004, 267–274.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Audiovisuelle Dialekt- und Terminologieforschung: Fragen zur Übersetzung und Synchronisation dialektologischer Filme. V: Irmeli Helin (ur.), *Dialektübersetzung und Dialekte in Multimedia* (= Nordeuropäische Beiträge aus den Human- und Gesellschaftswissenschaften; Scandinavian University Studies in the Humanities and Social Sciences, 24). Frankfurt am Main-Berlin: Peter Lang Verlag, 2004, 21–44.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Slovensko-nemška dvojezičnost na Koroškem in Rajko Ložar. V: Ingrid Gradišnik-Slavec [s sodelovanjem Helene Ložar-Podlogar] (ur.), *Pretrgane korenine: Sledi življenja in dela Rajka Ložarja* (= Opera ethnologica Slovenica). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2005, 261–280.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Jezikovna dinamika v kmečkem izrazju srednjerožanskega narečja. *Annales, Series historia et sociologia* 15/15, 2005, 394–404.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Avdiovizualna dialektologija in multimedijška tehnika v dialektologiji. V: Vera Smole (ur.), *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (Univerza v Ljubljani) (= Obdobja, 26), 2009, 319–324; <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/26-MaurerLusegger.pdf>, 26. 3. 2024.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Rundfunkaufnahmen aus der Pionierzeit des ORF-Landesstudios Kärnten als Quelle der Kärntner slowenischen Dialektforschung: Mit einem kurzen Abriss der Kärntner Rundfunkgeschichte. V: Erich Prunč, Andreas Leben in Martina Orožen (ur.), *Festschrift für Ludwig Karničar zum 65. Geburtstag: Beiträge zur interdisziplinären Slowenistik = Prispevki k meddisciplinarni slovenistiki*. Gradec: Leykam, 2014, 279–291.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Družina včeraj in danes: Medgeneracijske razlike glede na posredovanje jezika. V: Martin Kuchling (ur.), *Slovenščina – živ jezik v družini in javnosti. Prispevki s posveta 14. 11. 2014 v Katoliškem domu prosvete v Tinjah*. Celovec: Krščanska kulturna zveza, Iniciativa Slovenščina v družini, 2015, 9–27.

KATTNIG, Franc (izd.): *Marnvam po domače. Živi narečni besednjak slovenskega govora v zgornjem Rožu: Od Huma pri Rožku do Mute pri Svečah. Zbral in uredil Franc Kattinig, pd. Prosenov Francej 2017*. Uredniško sodelovali: Janko Zerzer, Martina Piko-Rustia, Herta Maurer-Lausegger. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 2017.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Slovensko ziljsko narečje v monografiji Gerharda Neweklowskega: Recenzija. *Jezikoslovni zapiski* 27/2, 2021, 159–163.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Ziljsko narečje na avstrijskem Koroškem. *Koledar Mohorjeve družbe* 2022. Celovec: Mohorjeva družba, 2021, 53–58.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Rožansko narečje. *Koledar Mohorjeve družbe* 2023. Celovec: Mohorjeva družba, 2022, 41–47.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Podjunsko narečje. *Koledar Mohorjeve družbe* 2024. Celovec: Mohorjeva družba, 2023, 42–48.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Narodno blago iz Roža 1936/37: Dialektološka in etnološka zakladnica v rožanskem narečju. *Jezikoslovni zapiski* 29/1, 2023, 107–125; <https://doi.org/10.3986/JZ.29.1.06>.

Prispevki o snovni in nesnovni kulturni dediščini – izbor

LAUSEGGER, Herta: Mlini ob vodotoku v Podnu. *Koledar Družbe sv. Mohorja* 1983. Celovec: Mohorjeva družba, 1982, 63–64.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Etnološko arhivsko gradivo pri Slovenskem sporedu deželnega studia ORF v Celovcu. Kratke sprehode po arhivu. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 36/4, 1996, 34–35.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Zlati glas: Etnološko arhivsko gradivo. V: Mirko Bogataj (ur.), *Glas*. Izdajatelj: Slovenska prosvetna zveza, Krščanska kulturna zveza in ORF. Celovec: Mohorjeva založba in Drava, 1996, 198–202.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Koroško orodje s podstrešja. V: Polona Sketelj, Nina Špeh in Duša Krnel-Umek (ur.), *Etnološko delo pri Slovencih v zamejstvu: Posvetovanje o etnološkem delu pri Slovencih v Avstriji, Italiji, na Madžarskem in Hrvaškem, Ljubljana, 15. in 16. oktober 1998* (= Knjižnica Glasnika SED, 30). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 1999, 57–68.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Ob jubilejni 75. obletnici radia na Koroškem. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu* 2003. Celovec: Mohorjeva družba, 2002, 51–55.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Kmečko orodje in narečje – etnografske razstave v Podnu/Slovenjem Plajberku in drugod po Koroškem. V: Katalin Munda-Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstirta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: Zbornik s treh posvetov* (= Knjižnica Glasnika SED, 35). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003, 109–120.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Od zrna do kruha iz črne kuhinje. *Koledar Mohorjeve družbe* 2004. Celovec: Mohorjeva družba, 2003, 91–94.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Pavle Zablatnik: Učitelj na celovski univerzi in sodelavec celovškega radia. V: Majda Fister in Peter Fister (ur.), *Simpozij o dr. Pavletu Zablatniku* (2003; Bilčovs). *Zbornik predavanj in prispevkov* (= Koroški etnološki zapisi. Glasilo Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik, 4). Celovec: Mohorjeva založba, Slovenski narodopisni inštitut in društvo Urban Jarnik, 2004, 56–69.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Iz kulture Slovanov v zgodnjem obdobju. *Koledar Mohorjeve družbe* 2010. Celovec: Mohorjeva družba, 2009, 116–119.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Daj nam naš vsakdanji kruh ... Pogled v raznolikost kulture kruha: Koroška pogača, pohača in šarkelj kot koroška kulturna dobrina. V: Natascha Partl (ur.), *Koroška pohača*. [Spremna beseda Herta Maurer-Lausegger]. Celovec: Mohorjeva družba, 2009, 9–15.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Brot am Schnittpunkt der Kulturen: Ein Einblick in die sprachlich-kulturelle Vielfalt der Brotkultur in den Alpenländern. V: Hubert Bergmann (ur.), *Linguistica culinaria: Festgabe für Heinz-Dieter Pohl zum 70. Geburtstag*. Dunaj: Praesens VerlagsgesmbH, 2012, 289–308.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Johann Scheinigg (1851–1919): Wissenschaftler und Pädagoge aus dem Rosental/Rož. V: Ludwig Karničar in Andreas Leben (ur.), *Slowenen und Graz = Gradec in Slovenci. Monographie zur internationalen Tagung vom 27. II. bis 1. III. 2014 am Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz*. Gradec: Leykam, 2014, 287–309.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Scheinigg, Johann. V: Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl (ur.), *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: Von den Anfängen bis 1942. Band 3: PO–Z*. Dunaj-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2016, 1172–1173; DOI: 10.26530/oapen_61123.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Volkskunst. V: Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl (ur.), *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: Von den Anfängen bis 1942. Band 3: PO–Z*. Dunaj-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2016, 1450–1457; DOI: 10.26530/oapen_611238.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: »Prvo znamenje bo, ko bodo ljudje ob nedeljah težka dela opravljali«. *Pratika* 2022. Celovec: Mohorjeva družba, 2021, 113–115.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: O ziljskih ljudskih in obrednih pesmih. *Pratika* 2023. Celovec: Mohorjeva založba, 2022, 88–91.

Prizor iz filma Štehanje p našan v Bvačah (2023) (foto: Valentin Čertov).

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Das Volkslied als Begleiter des Brauchtumslebens im zweisprachigen Unteren Gailtal in Kärnten. V: Herta Maurer-Lausegger, Martina Piko-Rustia in Peter Wiesflecker (ur.), *Brauchtum im Wandel: Identität – Folklore – Kommerz. Tagungsband zur gleichnamigen Arbeitstagung am 17. 9. 2021 im Katholischen Bildungshaus/Dom prosvete Sodality in Tainach/Tinje*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 2022, 69–145.

MAURER-LAUSEGGER, Herta (ur.): *Gailtaler Wildsänger: So singen wir in Vorderberg – Tako pojemo v Blačah. Liederheft – Zbirka pesmi* [priloga istoimenski filmski zbirki na USB-ključku]. Borovlje: Samozaložba izdajateljice, 2023, 32 str.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: Identitete in šege v Alpsko-jadranskem prostoru s težiščem na Koroškem. V: Hans Pogelschek (izd.), *HAK TAK. Zweisprachige Bundeshandelsakademie/Dvojezična zvezna trgovska akademija: 33. Report – 2022/23. Uredile Tatjana Demšar, Andrea Urban in Larissa Dumpelnik*. Celovec: Vodstvo Dvojezične zvezne trgovske akademije v Celovcu, 2023, 84–85.

Nove filmske dokumentacije

Oktobra 2019 je Herta Maurer-Lausegger šla v zaslužni pokoj. To pa ne pomeni, da živi v »pokoju«, saj ne miruje in se še bolj vneto posveča produkciji filmskih dokumentacij. Leta 2022 je na skupnem USB-ključku izšel njen dokumentarec *Kritje lesene strehe*. Vsebuje izvirno slovensko in podnaslovljeno nemško verzijo filma. Publikacija je opremljena z dvema spremnima brošurama. Film je iz-

jemna dialektološko-etnološka dokumentacija govora in kulture kritja lesene strehe v Slovenjem Plajberku (Windisch Bleiberg) v mestni občini Borovlje (Ferlach). Pri-povedovalca pri obnavljanju strehe v krajevnem govoru opisujeta posamezne delovne postopke.

Posebno težišče: Ziljske pesmi, šege in navade

V zadnjih dveh letih je Herta Maurer-Lausegger v samozaložbi izdala filme o ziljski kulturni dediščini petja, šeg in navad. Produkcije so sad sodelovanja s celovskim filmskim podjetjem Artis Filmproduktions GmbH.

Film *Štehanje p našan v Bvačah*, ki je izšel maja 2023, dokumentira tradicionalno štehanje, »prvi rej« pod lipo in lokalni govor v Blačah. Avtohtoni slovenski blaški govor je edinstven in močno ogrožen. Posnetek običaja je nastal 1. julija 2018 na blaškem žegnu. USB-ključek vsebuje dve izvirni različici: nemško in slovensko. Standardizirani nemški prevod narečnega govora je v spremnih brošurah.

Element Untergailtaler Kirchtgsbräuche und Untergailtaler Tracht / Ziljski žegen in ziljska noša je od jeseni 2018 vpisan na avstrijski Unescov seznam nesnovne kulturne dediščine. Film je hkrati prispevek k dokumentaciji nesnovne kulturne dediščine pod okriljem avstrijske Unescove komisije in ima zato v spremni knjižici dvojezični Unescov logotip.

Prav tako maja 2023 je v samozaložbi izšla njena filmska dokumentacija, ki vsebuje sedemnajst slovenskih in

nemških ljudskih in obrednih pesmi pevske skupine Gailtaler Wildsänger iz Blač v Ziljski dolini. To ni klasični pevski zbor, gre za odprto petje skupine pevcev (t. i. »potujočih pevcev«), ki se glede na situacijo lahko po številčnosti poljubno spreminja. Njihov repertoar obsega tradicionalne nemške in slovenske obredne in ljudske pesmi, razširjene v Blačah in regiji, pa tudi take, ki so znane v širšem prostoru. Skupina blaških pevcev je pred dobrimi desetimi leti nastala z namenom gojenja stare domače koroškoslovenske in nemške obredne ter ljudske pesmi, da bi jih tako rešila pozabe.

Januarja 2024 je v samozaložbi izšel njen dokumentarec Kaleda p nas v Bvačah – krale pa base. Dokumentira tradicionalno trikralljevsko obredje kalede, ki v Blačah poteka 5. in 6. januarja (običaja kraljev in klobasarjev), in tamkajšnji slovenski lokalni govor. USB-ključek vsebuje dve izvirni različici: v nemškem in slovenskem narečju. Standardizirani nemški prevod besedil je v spremnih brošurah.

Načrti za prihodnost

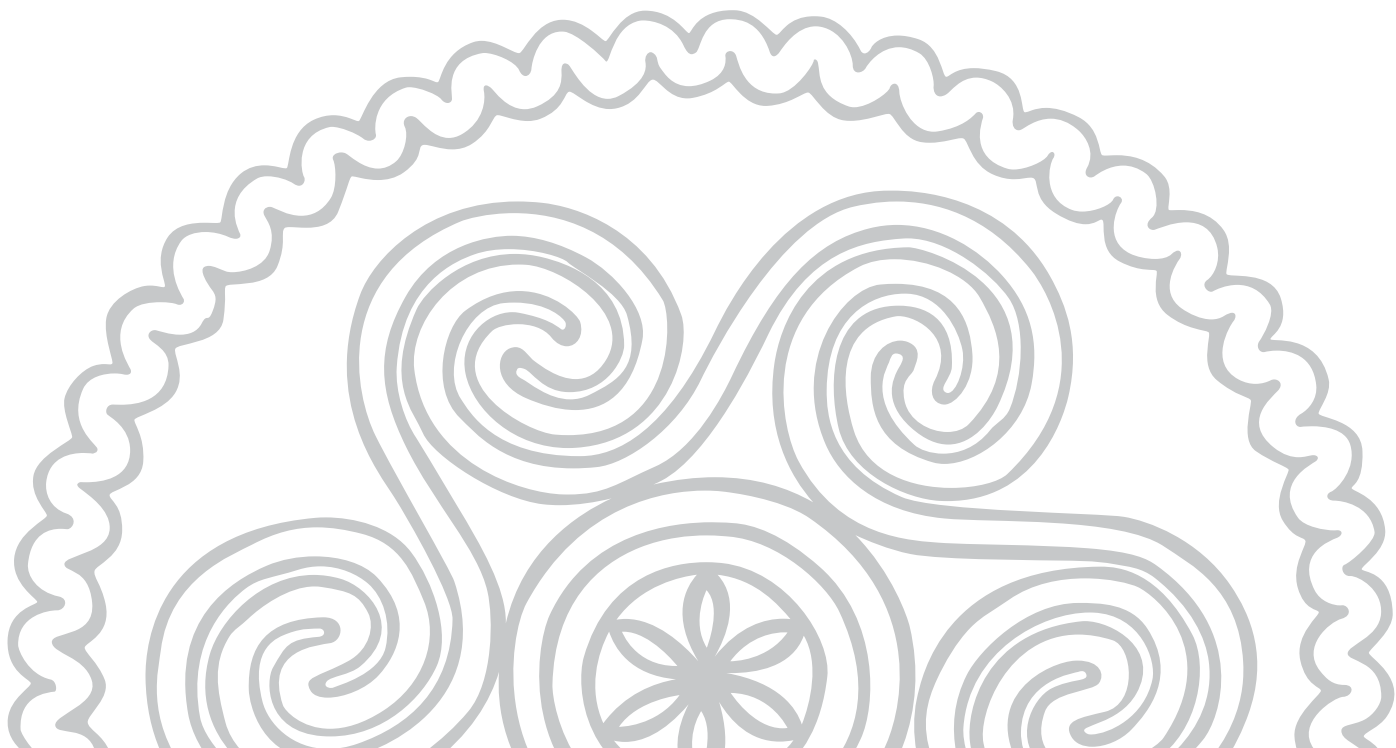
Herta Maurer-Lausegger ima za prihodnost bogate načrte. Domačini v Ziljski dolini jo vabijo, da ziljska obredja posname tudi v drugih krajih. Načrtuje pripravo novih projektov v občini Štefan v Ziljski dolini.

V njenem (domačem) arhivu čaka že posneto dialektološko-etnološko filmsko gradivo, ki ga bo treba v studiu zlit v filmske celote. Njena želja je, da bi do avdiovizualnih dokumentacij etnoloških tem dostopal čim širši krog ljudi. Njeni filmi v obeh deželnih jezikih pa naj bi prispevali tudi k boljšemu sožitju obeh narodov na Koroškem.

Številne nagrade

Herta Maurer-Lausegger je dobitnica številnih priznanj in nagrad. Leta 2014 je prejela certifikat European Who is Who Association: Certificate of Award, leta 2012 Kugyjevo nagrado, ki jo podeljuje Skupnost koroških Slovencev in Slovenk, prav tako leta 2012 plaketo Nika Kureta in priznanje Naša Slovenija (Kultura – Natura Slovenija). Kot Korošica leta 2002 je bila nagrajena za svoje etnološko in dialektološko delo (Eva 2002). Prejela je tri priznanja za izvedbo uspešnih projektov na Tednu znanosti ScienceWeek @ Austria, 2000, 2001 in 2002 in priznanje za odlično znanstveno komunikacijo v sklopu Dolge noči raziskovalcev leta 2008. Leta 2023 je prejela Priznanje Zveze društev Slavistično društvo Slovenije.

Počastitvena nagrada za ljudsko kulturo Dežele Koroške 2023 je prav posebna nagrada. Z njo se je Dežela Koroška Herti Maurer-Lausegger zahvalila za neumorni trud in izredno energijo, s katero se posveča svojemu raziskovalnemu delu, ki je namenjeno tako znanosti in stroki kot tudi najširšemu krogu slovensko in nemško govorečih. Bera njenega etnološkega publicističnega dela je velika in še ni končana. Častna nagrada Dežele Koroške pa je lepa priložnost za predstavitev njene široke dejavnosti, ki je pomembna predvsem za koroški in vseslovenski kulturni prostor. Na tem mestu se Herta Maurer-Lausegger iskreno zahvaljujem za posredovanje življenjepisnih in publicističnih podatkov ter osebni pogovor o njenem delu, kar mi je omogočilo sestaviti pričujoči bogati mozaik njenega nadvse pestrega dela.

Beate Engelbrecht na Dnevih etnografskega filma (foto: Miha Peče, 2023).

»NIČESAR NISEM ŽELELA ZGREŠITI« Intervju z vizualno antropologinjo Beate Engelbrecht

Beate Engelbrecht, nemška vizualna antropologinja, začasno živi v švicarskem Tessinu. Že dobra štiri desetletja s kamero raziskuje življenja prebivalcev mehiške vasi Patamban in njene diaspore na Floridi v ZDA. Na festivalu Dnevi etnografskega filma (2023) je predstavila svoj etnografski film *Ohranjanje tradicije* (*Keeping the Tradition – Celebrating the Transnational Feast of Jesus of Nazareth of Patamban (Mexico and Florida)*, 2023) in v njem prikazala svoje etnografske izsledke o prazniku čaščenja Jezusa Nazarečana. Ob terenskih raziskavah je antropologijo poučevala na univerzah v Baslu in Göttingenu, delala v Muzeju kultur v Baslu in pozneje na Inštitutu za znanstveni film (IWF) v Göttingenu. Danes je urednica revije *AnthroVision* in koordinatorka mednarodnega festivala etnografskega filma GIEFF.

Film *Ohranjanje tradicije*, ki smo si ga ogledali 23. februarja v Slovenski kinoteki, je eden izmed kopice vaših vizualnih del, ki prikazujejo tradicionalno življenje prebivalcev Patambana v Mehiki in na Floridi. Njihovo skupnost spremljate že dobrih 40 let in v film ste, poleg spremljanja skupnosti na Floridi, dodali tudi odlomke iz praznovanja leta 1998 v Mehiki. Kot je po predvajanju v Kinoteki komentiral Peter Crawford, ima film *Ohranjanje tradicije* več plasti, te pa se dotikajo načina snemanja, konteksta, raziskovalnega dela, naracije. Navkljub kompleksnosti dogajanja sem dobila občutek naravnosti snemanja in tega, da točno veste, kam se obrniti, koga in kaj pokazati. Zakaj vam je bilo pomembno vključiti tudi odlomke snemanja iz leta 1998?

* Nika Senica, mag. vizualne antropologije, dokumentarnih in medijskih študij; senica.nika7@gmail.com.

Uporabila sem novo, priročno in majhno digitalno kamero. Na nek način je postala del mene. Nisem uporabila stativa, saj sem veliko hodila naokoli, zato je bila ta priročnost velika prednost; vse drugo je bolj kot ne nerodno. Pri starem gradivu ste lahko videli, kako znano mi je posneto dogajanje. Na Floridi sem s člani skupnosti živela, jih spremljala in z njimi kuhala. Iz leta 1998 sem uporabila le nekaj krajših odlomkov, ti so nakazovali moje preteklo znanje. Mogoče imate prav, da sem vedela, kaj se dogaja, ampak seveda ne vedno. V prizoru z duhovnikom npr. nisem bila prepričana, na kaj se osredotočiti, saj se je veliko premikal; najprej do efegije Jezusa, nato nazaj do obiskovalcev. Tam se vidi, da s kamero nisem bila dovolj stabilna. Obenem pa ničesar nisem želela zgrešiti. To je bil v neki meri problem. Snemati sem začela, ko smo še uporabljali 16-mm kamero, s katero je opravljal snemalec, ki je z menoj potoval, medtem ko sem jaz snemala zvok. Od snemalca sem se naučila, kako pripraviti dober koncept za film ter kako snemati na način, ki omogoči nemoteno rezanje prizorov. To znanje sem prenesla na svoje delo z digitalno kamero: po zaključku sekcije vedno počakam nekaj sekund, kar mi med poznejšo montažo omogoči morebitno rezanje. Ko snemaš sam, vedno razmišljaš o najmanj treh plasteh: kadriranju, premikanju in analizi dogajanja. Lahko je preveč vsega, ampak moja prednost je bila, da sem ljudi in dogajanje že poznala, zato me selekcija ni skrbela. Več ko snemaš, lažje obvladaš kamero; kot da bi vozil avto, tudi tam ne misliš na premikanje ročnega menjalnika, ampak to narediš avtomatično. Pazljiva sem pri osvetlitvi, predvsem na prehodu iz teme na svetlobo. Da bi stalno razmišljala o tem, kako in kaj snemam, je nemogoče.

Kako kot antropologinja analizirate svoje posnetke?

Praznik čaščenja sem videla že večkrat. Prvič smo ga posneli na 16-mm filmski trak, a montaže še nisem dokončala. Že takrat sem vedela, katere dele bi rada vključila. Ko sem dobila priložnost, da posnamem »svojo družino«, bi lahko rekla, da sem bolj kot film delala »zapiske s kamero«. Tega nisem niti imela v mislih. Celotno gradivo sem analizirala, kar sem tudi vpela v osnutek svojega pisanja. Medtem ko je moja glavna protagonistka Genoveva imela različne opravke po hiši, sem izkoristila priložnost in jo spraševala o posameznikih, ki sem jih posnela. Na prvem praznovanju je bilo okoli 100 ljudi, na drugem pa 300.

To je veliko družinsko drevo.

Ne le družinsko, to je ogromno družbeno drevo. Tam so ljudje iz skupne soseske, v ospredju praznika je špansko-latinskoameriški sistem *compradrazgo*, ki predvideva močno vlogo botrov in botric, pomembnih predvsem za starše otrok. Obstaja pet različnih vrst botrstva. Pri prazniku Jezusa Nazarenčana so botri tisti, ki ga organizirajo; oni bodo nato vprašali za pomoč svoje botre in druge dru-

žinske člane, tako je v vasi v Mehiki. V primeru priseljen-ske skupnosti na Floridi pa ljudje nimajo dovolj prisotnih družinskih članov, zato jim na pomoč priskočijo prijatelji. Tako je del, posnet na Floridi, precej drugačen kot pa v domači vasi. Dinamika se v filmu vidi v prvem prizoru, ki ga vsakič znova hočem skrajšati. Ampak si premislim, saj zelo dobro prikaže sistem *compadre*, kar je dobro za diskusijo in pogovor s protagonisti. V ekonomskem smislu botri in botre pomagajo tudi finančno; pomoč na Florido pride tudi iz domače vasi, kar vidimo v prizoru na letališču, ko domači pripravljeno hrano pošljejo kar z letalom. Tu se negujejo vezi med domačo vasjo in izseljenci; sistem deluje zunaj meja. Kot vidite, sem izpustila še veliko več plasti te družbene dinamike!

Tu omenjate izraz transnacionalna pojedina (ob prazniku Jezusa Nazarenčana) in širitev tovrstnih skupnosti.

Izraz so uporabili že pred mano, le da so ga prej uporabljali le v odnosu do ene družine, ki je najprej živela v Peruju in nato v Kaliforniji, vedno le iste osebe. Za tem izrazom pa je ideja, da te vezi s praznovanjem praznika vzdržujejo celotne skupnosti. Razširile so se že po ameriških zveznih državah Utah in Georgia. Ko se ljudje selijo z namenom iskanja poklicnih priložnosti, s seboj prinesejo svoje znanje. Na žalost se v druge skupnosti zaradi osebnih in finančnih razlogov nisem uspela vključiti. Tudi raziskovati bi morala začeti znova.

Omenili ste popularnost in uspešnost praznovanja, »pojedine«, zakaj je to tako?

Ker vključuje ogromno ljudi. Je del celotnega prazničnega sistema, ki se 2. februarja – ko se dan podaljša – v Patambu začne s praznikom Festa de la Candelaria. Tudi ta del praznovanja sem posnela. Pojedino Jezusa Nazarenčana pripravijo na začetku svetega tedna. Ko sem začela raziskovati na terenu v Mehiki, je bila pojedina precej majhna. Takrat je bila glavna efegija Marija Vnebovzeta, to pa se je sedaj spremenilo. Sprememba v Jezusa Nazarenčana je posledica dejstva, da je Jezus zavetnik izseljencev; ko se seliš ali se varno vrneš, se mu zahvališ. V Mehiki se nama je zgodilo nekaj zanimivega. S snemalcem sva imela hujšo prometno nesrečo, sicer nama ni bilo nič, avto pa je bil uničen. Preden so vaščani prišli po naju, sva bila en teden v hotelu. Naslednji dan po nesreči sva, čeprav nihče od naju ni veren, obiskala efegijo Jezusa in zanj prižgala svečo. To sva povedala družini, ki naju je prišla iskat; tudi oni so to storili za naju. Imela sva občutek, da ni dovolj reči, kakšno srečo sva imela, ampak da morava izraziti hvaležnost. Za naju je bilo logično, da greva do efegije, nihče naju v to ni prisilil. Ko naju je družina obiskala v hotelu, so nama prinesli kruh; za naju jih je skrbelo. Zato je odnos z njimi tako močan tudi po 40 in več letih.

Koncept »zapisovanja s kamero« v vizualni antropologiji je stalno metodološko vprašanje. Ali raziskujete s kamero ali delate film?

Na nek način počnem oboje. Na pojedini se veliko dogaja, izgubljen si. Prepričana sem, da je s kamero veliko lažje delati, saj odpre pogajanje in vzpostavlja odprti proces raziskovanja. Delo s 16-mm kamero je tudi veliko bolj očitno, v prizoru v cerkvi sva morala npr. dodati luči, ker film ni bil dovolj občutljiv. Ampak s svojo ročno kamero sem se lahko premikala po prostoru skupaj z duhovnikom. Na pojedini so bili namreč tudi drugi antropologi, ki pa so morali sedeti med poslušalci. Zaradi snemanja sva s snemalcem lahko šla, kamor je šel duhovnik. Tudi s kamero si postavljen pred vprašanja, ali lahko koga ali nekaj snemaš ali ne, da se odprto pogajaš in vprašaš, to bi rada posnela, ali lahko? Ko sem snemala svojo precej sramežljivo protagonistko Genovevo, kako pobira pomaranče, je po koncu hotela videti posnetke. To je bila priložnost, da se povežem z drugimi člani družine, ki so dodali informacije, kje tudi sami pobirajo pomaranče. Zelo jo je zanimalo, kako snemamo in kaj. Zdelo se ji je, da s tem, kar delamo, dokumentiramo njeno družinsko zgodovino. Poleg snemanja pojedine sem veliko snemala tudi družino in njihovo vsakdanje življenje. Med nama z Genovevo je po starosti pol leta razlike, živiva podobno življenje, le da ima ona pet otrok. Vsekakor je to pravo prijateljstvo.

V enem od starejših filmov o lončarski obrti Genovevi kažete posnetke in jo sprašujete; je to bistveni del vaše metodologije?

Pomembno je v smislu, da lahko nekaj vrnem skupnosti. Metodološka odločitev je tudi, da pred objavo posnetke najprej pokažem svojim protagonistom.

Med diskusijo po projekciji ste omenili, da ko ste film prikazali v vasi, niste dobili konkretnega odziva. Le skozi šepetanja ste izvedeli, da so prebivalci s filmom zadovoljni.

Tako je. Bilo je veliko govorjenja med njimi samimi, z mano pa ne. Šele potem so mi nekateri povedali, da je vse »ok«. Nekateri sodelujoči so od časa prikazovanja filma in snemanja že preminuli. Pomemben vidik praznika je tudi, da udeleženci nikoli ne vidijo celotne pojedine, le dele, saj so sami med praznovanjem svetega tedna zaradi svojih vlog izredno zaposleni. Videti druge dele praznovanja je bilo zanje vznemirljivo, tudi smešno, in vir ponosa. Tukaj naj še omenim, da v njihovi kulturi ni navade reči hvala, kot smo vajeni tukaj. V tem smislu ni dobro sprejeti več, kot so dobili drugi. Ko si med praznovanjem izmenjujejo darila, si to zapišejo in vsak dobi nekaj v zameno. Vedno stremijo k enakosti. Če bi se mi za film zahvalili, bi to razumeli kot neenako vedenje do drugih. Tudi ko jih obiščem in jim prinesem darila, jih sprejmejo – in to je to. To

moraš imeti v mislih. Ko jih vprašam o filmih, odgovorijo le, da je vse v redu. Vem pa, da jih gledajo, saj me včasih vprašajo po dostopu.

Ko snemamo in si ne zapisujemo tekstualno, teren s filmsko kamero doživljamo na drugačen način. Kako se spoprijemate s tekstualnostjo raziskave?

Napisala sem tri članke o sami pojedini in mojem prijateljstvu z Genovevo. Ko snemam, vedno razmišljam tudi o tekstu. Poskušam pisati o kontekstu in ozadju odnosov, ki smo jim priča. Če pišem, pišem predvsem z osebne plati, saj nisem dober akademik, menim, da je akademski diskurz preveč neoseben. Ko pišem, mi ni treba skrbeti za ugled, kar je seveda teže reči mladim raziskovalcem. Ampak pisati sovražim. Vedno povem, da delam filme in da v pisanju nisem dobra. Nedvomno v pisanju ni nič, kar bi nasprotovalo filmu, kvečjemu poglobi videno. Čeprav nisem katoliške vere, kar mislim, da je prednost, je veren moj partner, ki pogosto komentira, da o veri vem več kot pa on. Nikakor pa ne morem slediti pogledu oz. izrazu na obrazu vernikov, ko gledajo figuro efegije ali svetnika, tega pa preprosto ne razumem. Vidim, ampak mu ne sledim.

Dobrih dvajset let ste kot režiserka, producentka in predavateljica vizualne antropologije delovali na Inštitutu za znanstveni film (IWF) v Göttingenu, zdaj pa so ga zaprli.

Predvsem zaradi tehnoloških sprememb in prehoda s snemanja s 16-mm kamero na video in digitalno tehniko. Povpraševanja po snemanju s 16-mm kamero ni bilo več. Na univerzah, ki so imele medijske centre, so bili do svojega gradiva zelo zaščitniški. Po zaprtju IWF so digitalizirali več kot 1.700 filmov, posnetih med letoma 1994 in 2004, nekaj jih je šlo v arhiv, nekaj pa v tehniški muzej. Stari arhiv je varen, ne sprejemajo pa novih filmov. Celotna tehnološka pokrajina se je spremenila. IWF je bil inštitut, mešanica poučevanja in raziskovanja; kam spadamo, je bilo vedno pod vprašajem. Če bi bil inštitut le antropološki, bi verjetno preživel, saj je bila skupnost vizualne antropologije, in je še vedno, zelo močno povezana. Velik del tega povezovanja je obiskovanje filmskih festivalov. Včasih se mi zdi, da mladi temu povezovanju niso tako naklonjeni. IWF bi lahko preživel, problem je bil v politiki in vodstvu. Porušili so tudi celo stavbo; nikoli več ne grem mimo tega kraja.

Ste soustanoviteljica Nemškega mednarodnega etnografskega filmskega festivala (GIEFF) in tudi njegova koordinatorka. V novejših etnografskih filmih prevladuje osebna nota raziskovalca. Se vam to zdi napredovanje?

S tem se ne strinjam, zame so najpomembnejši ljudje, jaz sem popolnoma nepomembna. Ko delam z domačini,

skušam bolje spoznati in razumeti njihov način življenja. Ko delam na festivalu GIEFF, svoje delo opravljam v dveh vlogah: ko delam lastni film, sem režiserka, pri festivalu pa se zavedam, da je igrišče. Ko izbiram neodvisno festivalsko selekcijsko komisijo, izbiram vedno enakovredno – štiri moške in štiri ženske, tujce z različnimi pogledi in vizijami; pri svojih odločitvah so neodvisni. Selekcijska komisija postaja tudi vedno mlajša in včasih izbere film, ki ga sama ne bi. Sama se npr. vprašam, ali film prikazuje nekaj, čemur lahko sledimo, nek proces. Pa tudi, ali ne bi bilo film – prepojen z govorjenjem in intervjuji – bolje napisati kot besedilo. Seveda so tukaj geste in vizualna interpretacija, ampak to je lahko tudi zelo utrujajoče, kar pa ni namen filma.

V enem od člankov o antropoloških filmskih festivalih ste zapisali, da je pridobivanje finančne podpore za etnografske filme še zlasti težavno. V umetniški sferi veljajo za preveč akademske, v akademski pa za preveč umetniške.

To je pri etnografskem filmu nekaj običajnega. Ko sem načrtovala svoj film, sem seveda naletela na to dinamiko. Nemško znanstveno fundacijo sem za potovanje na Florido in nazaj prosila za približno 15.000 EUR, a so me zavrnil, saj sem želela narediti le film in ne akademskega članka. Filma kot akademske publikacije niso hoteli sprejeti. Podobno je s festivali. Organizacija festivala etnografskega filma je idealističen podvig. Obstaja majhna skupina vizualnih antropologov, članov neprofitne organizacije (GIEFF e. V.), ki s svojim delom podpira festival. To je pomembno, saj je iskanje finančne podpore težavno, zlasti če želite biti vsaj malo neodvisni. Namen festivala je spoznati nove filme, videti, kaj danes gane (etnografske) filmske ustvarjalce in kako uresničujejo svoje teme. To pomeni, da ob začetku razpisa za filme ne veš, kaj lahko pričakuješ. Toda prijave je treba oddati veliko prej, zato je to nekakšna hoja po vrvi med določanjem teme za prijave in tematsko usmeritvijo, ki se nato na festivalu dejansko prikaže. Pomembno je tudi, da nagovarjamo širše občinstvo, zlasti mlado. Študente in predavatelje poskušamo spodbu-

diti, da se festivala GIEFF udeležijo v obliki ekskurzije, in jim omogočiti, da se s prisotnimi filmskimi ustvarjalci pogovarjajo, jih intervjuvajo in po možnosti o filmih pišejo. Pandemija je odprla spletni svet, ta pa nam omogoča intervjuje s filmskimi ustvarjalci, ki se festivala ne morejo udeležiti fizično. Kljub temu smo prepričani, da ni nič boljšega kot organizirati festival na kraju samem, se osebno srečati in skupaj razvijati nove zamisli.

Etnografski festivali so med seboj dobro povezani, tukaj je iniciativa koordiniranja antropoloških filmskih festivalov Evrope, CAFFEE.

Glavni cilj ustanovitve tega združenja je bil, da datumi festivalov ne bi sovpadali. Druga motivacija pa je bila možnost skupnega kandidiranja pri medijskih evropskih fundacijah za finančno podporo, ampak so nas zavrnili. Med pandemijo je GIEFF kot prvi festival vodil po spletu; bil je zelo uspešen, imeli smo več kot tisoč gledalcev. Bil je brezplačen, a smo vprašali po donacijah in s finančne plati je bilo vse v redu. Dobiti zunanjo finančno podporo za GIEFF je skoraj nemogoče, a se povezujemo s svojim partnerskim festivalom v Freiburgu.

Kje vidite prihodnost vizualne antropologije: v akademskem svetu, v javnosti, na festivalih?

Povsod. Kamera je zelo uporabno sredstvo v etnografski raziskavi, saj z njo lahko, npr., ujamemo enkratne kompleksne dogodke. Znati snemati je čudovita veščina – pokazati s kamero vse, kar je z besedami težko opisati. Kako bi lahko lončarstvo podrobno opisali s celotnim kontekstom posamezne družine? Film lahko sproža vprašanja, dolge diskusije, lahko se ga pokaže na festivalih in distribuira; tu se vprašamo, kje ali kako distribuirati etnografske filme in predvsem o njihovem avtorstvu. Težava je v arhiviranju in nezmožnosti dogovora, kje bi se filme dolgoročno hranilo, kdo ima dostop do njih, katere filme bi sploh lahko arhivirali – mogoče le tiste, sprejete na festivalih? Tu se mi zdi pomembno tudi vprašanje shranjevanja vseh magistrskih nalog, te namreč kar nekako izginejo. Kakšna škoda je to!

David Charles Harvey (foto: osebni arhiv intervjuvanca).

ESENCIALIZIRANA DEDIŠČINA PODPIRA IN UPRAVIČUJE ESENCIALIZIRANE MEJE

Intervju z raziskovalcem kritičnih dediščinskih študij Davidom Charlesom Harveyem

David Charles Harvey je izredni profesor kritičnih dediščinskih študij na Univerzi Aarhus na Danskem in zaslužni profesor zgodovinske kulturne geografije na Univerzi Exeter v Veliki Britaniji. Je eden vidnejših raziskovalcev kritičnih dediščinskih študij, kjer se osredotoča na procesualno naravo dediščine ter odnos med dediščino in (po)krajino. Nedavno je uredil dva zbornika – v souredništvu z Jimom Perryjem *Prihodnost dediščine ob podnebnih spremembah* (*The Future of Heritage as Climate Change*, 2015), v souredništvu z Jamesom Wallisom pa *Spominski prostori prve svetovne vojne: Historična geografija ob stoletnici* (*Commemorative Spaces of the First World War: Historical Geography at the Centenary*, 2018). Je član uredniških odborov revij *Landscape History*, *International Journal of Heritage Studies*, *Fennia: The Finnish Journal of Geography* in *The Geographical Journal* ter sourednik zbirke Raziskovanja

v dediščinskih študijah (*Explorations in Heritage Studies*) pri založbi Berghahn Books. Z Davidom C. Harveyem sem se pogovarjala¹ po njegovem obisku v Ljubljani decembra 2023, kjer je na prvi konferenci Združenja za kritično preučevanje dediščine (ACHS) – Srednje- in vzhodnoevropske sekcije nastopil kot glavni govornik.

Profesor Harvey, pred nekaj meseci ste kot glavni govornik nastopili na prvi konferenci Srednje- in

¹ Pogovor, ki je potekal v angleščini, sta prevedli Polona Pearson in Martina Bofulin, uredila pa Nataša Rogelja Caf. Avtorica se zahvaljuje Špeli Ledinek Lozej in Mihi Kozorogu za koristne napotke in pripombe. Pogovor je za *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* nekoliko skrajšan, v izvorni verziji in angleškem jeziku bo objavljen v spletnem glasilu *Heriskop*, ki ga izdaja raziskovalna skupina ZRC SAZU Dedščina na obrobju.

vzhodnoevropske sekcije Združenja za kritično preučevanje dediščine (ACHS) v Ljubljani. Leto pred tem ste sodelovali na ustanovnem srečanju sekcije v Pragi. Zdi se, da vas ta del sveta zanima. Nam lahko poveste, kaj je privedlo do tega, in ali po sodelovanju na obeh konferencah opazate kakšne posebnosti dediščinskih študij in dediščinjenja v Srednji in Vzhodni Evropi?

Odgovor na prvo vprašanje je verjetno ta, da me je Jiří Woitsch² nekoliko nepričakovano prosil, naj pridem v Prago. Datumsko se je dogodek tisto jesen (2022) ujel z mojimi učnimi obveznostmi. Ko sem se udeležil prvega srečanja, so mi bili kraji in ljudje všeč. Verjetno pa je bolj zanimiv odgovor ta, da me je, kljub temu da sem pogosto vabljen na konference in predavanja, »nekaj« pritegnilo v sami ideji srednjeevropske sekcije ACHS.³ Številne sekcije tega združenja namreč temeljijo na nacionalnih državah in/ali jezikih, nad čemer sem vedno precej razočaran in kar vidim celo kot omejujoče. Ko sem prebral gradivo o načrtovani srednjeevropski sekciji, me je ideja nemudoma pritegnila. Poleg tega, da imajo ta območja nekaj skupnih izkušenj – nenazadnje »postsocialistični« položaj, menim, da obstajajo tudi skupne točke v metodi in pogledih. Včasih je te težko natančno določiti (zato so moje misli bolj anekdotične), vendar so znanstveni sestanki v Pragi in Ljubljani spodbudili razmišljanje o tem.

Prvič, menim, da v Srednji in Vzhodni Evropi (SVE) v študijah dediščine obstaja močna »etnografska« podstat. Kot historičnega kulturnega geografa, ki so ga vedno zanimale »majhne zgodbe« in mikrozgodovina »navadnih« ljudi, me je to vsekakor pritegnilo. Verjamem, da imajo »dediščinske študije« v različnih kontekstih nekoliko drugačne predzgodbe – v Združenem kraljestvu (in do neke mere v Skandinaviji) so npr. močno povezane z »arheologijo«, v Srednji in Vzhodni Evropi pa s folklornimi študijami in z etnologijo. In v tem ni nič slabega. Več sem o tem razmišljal tisti dan, ko sem po konferenci ostal v Ljubljani – o tem, da je bilo v prispevkih veliko metodološke skladnosti; ne glede na to, ali so govorili o Sloveniji, Bolgariji, Madžarski ... Mislim, da sem se tega začel zavedati šele po koncu konference, ko sem razmišljal o dogodku, o povezavi v predstavljenem gradivu in načinu, kako je tekla razprava. Veliko gradiva je bilo o ustni zgodovini, veliko citatov »običajnih« ljudi, ki so jih tu in tam v predavalnici dejansko predvajali. Morda – ker odražajo nedavne trende in antropoloških in etnografskih raziskavah – je bil ta »slog« skupen naravi mnogih prispevkov; slišali so se dejanski glasovi raziskovanih. Treba se je zavedati,

da je to res nekaj pozitivnega, saj razprave o »metodah« niso vezane na »geografijo«; nekdo iz Braziliije, Bocvane, Britanije ali z Balijsa se namreč lahko prav tako kaj nauči in na konferenci sodeluje v razpravah. Za *outsiderja*, kot sem jaz, je bilo to prav prijetno in je pomenilo, da so v praksi vprašanja *insider/outsider* zabrisana, kar je še posebej smiselno pri temi, ki se ukvarja z obrobji.⁴

Drugič, opazil sem nekaj specifičnega v »perspektivi« SVE. Mogoče je to stvar »postsocializma«, vendar menim, da je morda mešanica tega, da se ljudje na eni strani identificirajo z »evropskostjo«, a se nekako uspejo izogniti ošabnosti in aroganci »evropocentrizma« in evropske izjemnosti, ki se morda bolj odraža v Zahodni Evropi – morda na nekoliko drugačne načine, npr. v Združenem kraljestvu in Skandinaviji. Znova, težko je posploševati ali se jasno izraziti, vendar je bilo na tej konferenci nekaj »drugačnega«, morda v sposobnosti izražanja razlik, ne da bi se zanašali na občutek (izjemnosti) razlikovanja. V Pragi sem res užival. Všeč so mi bili ljudje in želel sem ostati povezan s temi razvoji, ki lahko prispevajo k širšemu polju dediščinskih študij.

Z naslovom konference »Dediščina na obrobju« smo želeli poudariti, da v dediščinskih študijah obstaja določena dinamika med središčem in obrobjem. Kako vidite te odnose v povezavi z dediščino?

Zdi se, da so »dediščina« in »meje« v relacijskem odnosu. Esencializirana dediščina podpira in upravičuje esencializirane meje, in obratno, kar ponuja vnaprej znane odgovore in zapira razpravo. Menim, da je treba razmerje globlje raziskati – celo ponovno teoretizirati, npr. z »obrobji« in drugimi pristopi, ki omogočajo liminalnost, mejna območja, prehajanja meje, zabrisanosti in gibanje ... Vse to se je močno odražalo na konferenci, saj je bil skoraj vsak prispevek o tem, kako meje prečkajo, zabrišejo, premaknejo ali prekoračijo ljudje in ne-ljudje, ideje in prakse, prehranjevalne kulture in arhitekturni slogi. Rezultat ni t. i. »brezmejni svet« nediferencirane globalne kulture, temveč svet, ki je z relacijskimi občutki kraja še kako »lociran«. Zdi se mi, da je pripomba v dokumentarnem filmu *Muzej norosti*, ki je bil prikazan prvi večer konference, lepo povzela stvari: »Ali je kaj na svetu bolj norega, kot biti normalen«?⁵

Čeprav je definicija dediščine kot »procesa« v zadnjih dvajsetih letih širše sprejeta, menim, da obstaja nekaj v naši podzavesti, ki temu še kar noče verjeti, kot tudi ne želi razmišljati o posledicah tovrstnega zanikanja. V tem je nekaj ironije – medtem ko se ljudje v ACHS vpisujejo v želji po premagovanju meja, je prva stvar, ki jo pogosto storijo,

2 Jiří Woitsch je raziskovalec na Inštitutu za etnologijo Češke akademije znanosti in koordinator Srednje- in vzhodnoevropske sekcije ACHS.

3 Na ustanovnem sestanku leta 2022 v Pragi je bila sekcija še srednjeevropska, iniciativi so se pozneje pridružili še poljski raziskovalci, zato se je sekcija razširila še na Vzhodno Evropo.

4 Prva konferenca Srednje- in vzhodnoevropske sekcije Združenja za kritično preučevanje dediščine (ACHS) je imela podnaslov »Dediščina na obrobjih« (Dediščina na obrobjih 2023).

5 Izjavo je v filmu z naslovom *Muzej norosti* izrekel Rajko Muršič.

vpis v različne na nacionalnosti osnovane »sekcije«. Do neke mere je to razumljivo – tako so organizirane univerze in sheme financiranja, pa tudi v vsakdanjem življenju radi vztrajamo v znanih skupinah kolegov in prijateljev – pa vendar se najbolj zanimive stvari dogajajo na obrobju.

Kje pa je »središče« kritičnih dediščinskih študij, je dobro vprašanje. Že dolgo opažam, kako uspešni so avstralski raziskovalci (ki sicer pogosto delujejo zunaj Avstralije). Znotraj polja so izjemno prepoznavni, ponudili so tudi nekaj ključnih pristopov in konceptov kritičnih dediščinskih študij (npr. Rodney Harrison, Emma Waterton, Lynn Meskell, Tim Winter). Ne vem, zakaj je tako. Sprašujem se, ali je to morda zaradi raziskav, ki so omogočile pronicanje staroselskega znanja. To bi lahko bilo pomembno, saj je (t. i.) središče morda prevzelo ali si celo prisvojilo načine razmišljanja marginaliziranih ljudi in jih spremenilo v znanje »iz središča«. To je sicer nepreverjeno, vendar menim, da ko citiramo t. i. »velika imena« kritičnih dediščinskih študij, lahko morda razmislimo tudi o tem vidiku. »Obrobje« je pravi kraj za razmislek o teh vprašanjih.

Ste eden ustanovnih članov Združenja za kritično preučevanje dediščine, leta 2012 pa ste bili prisotni tudi na ustanovni konferenci na Univerzi v Göteborgu. Katere okoliščine so vodile do ustanovitve Združenja? Kaj ste skupaj z Laurajane Smith, Rodneyjem Harrisonom, s Timom Winterjem in z drugimi želeli doseči ali spremeniti v zvezi s preučevanjem dediščine? Katere so bile glavne razprave? V Ljubljani ste omenili, da je bilo na teh začetnih razpravah zastopanih premalo raziskovalcev zunaj anglosaškega akademskega sveta. Kako gledate na razvoj združenja po desetletju dela, ali zdaj opažate bolj enakomerno zastopanost – ne samo geografsko, ampak tudi glede na različne pristope in tradicije?

Tu gre za daljšo zgodbo – novembra 2010 sem bil povabljen na delavnico v Sydney. Ker sem bil del premožne zahodnoevropske univerze, sem se delavnice lahko udeležil. Spomnim se, da so Laurajane Smith, Emma Waterton in drugi želeli pretestiti stvari v svetu dediščinskih študij. Če sem odkrit, sem bil precej presenečen, da so moj precej star članek iz leta 2001, objavljen v *International Journal of Heritage Studies*, obravnavali kot »pomemben članek« – v letih po objavi sem večinoma deloval na drugih področjih. Tovrstne napore sem z veseljem podprl, saj se je zdelo, da opozarjajo na očitne paradokse »tradicionalnega« pristopa k dediščini, značilnega za Unesco in podobne organizacije. Spominjam se razprave o tem, da nova organizacija ne bi smela replicirati struktur in sistema, ki je npr. značilen za ICOMOS. Treba pa je tudi priznati, da so se na podlagi nove organizacije gradile tudi kariere. S tem ne želim biti do nikogar kritičen, a pri teh stvareh zganjanje hrupa pomaga, zagotovo je pomagalo meni.

V Sidneyu se je nato oblikovala ideja, da bi leta 2012 konferenco organizirali v Göteborgu. Mislim, da smo pričakovali od 60 do 80 prispevkov in 100 udeležencev. Prejeli smo približno 800 prispevkov in v naglici nam je z veliko uredniškega truda uspelo njihovo število zmanjšati do te mere, da nas je Univerza v Göteborgu sploh lahko gostila. Vsi smo bili zelo presenečeni nad odzivom. Nenadoma smo se znašli v središču veliko večje organizacije in »šole mišljenja«, kot smo si predstavljali. Spominjam se klepeta z Laurajane Smith, ko sem dejal, da »zagotovo nihče ne misli, da je dediščina res esencialen del tega, kar imenujemo »nacionalna kultura«. Ona pa je odvrnila: »Presenečen bi bil, David – večina ljudi to preprosto sprejme in ne razmišlja več.« Zdaj vidim, da je imela prav, čeprav se mi to, o čemer sem govoril, enostavno ni zdelo posebej kontroveržno ali »novo«.

V eni izmed razprav odbora ACHS v Göteborgu sem omenil, kako smešno je, da je bil naš »kritični odgovor« na to, s čimer smo bili nezadovoljni, pravzaprav večinoma posnemanje običajnega načina organiziranja znanstvenih združenj – dokaj tradicionalne konference v zelo dragih mestih, nacionalne sekcije itd. Spomnim se, da sem si močno prizadeval, da ne bi bilo članarine, česar smo se oklepali do leta 2018, prav tako sem predlagal, da ne bi smelo biti takšnega poudarka na velikih konferencah ... Mislim, da na »kritične dediščinske študije« nikoli nisem gledal kot na blagovno znamko z velikimi začetnicami – toda priljubljenost, ki se je odrazila v zanimanju za konferenco v Göteborgu, je nakazala, da bo zadeva kmalu ušla iz mojih rok. Na žalost pa je to, da se konferenca odvija vsaki dve leti, postal glavni namen obstoja društva. Sam sem se odločno zavzemal, da bi bila največ na »vsaka tri leta«, a moj predlog ni bil sprejet. Prav tako se spominjam, da sem poudaril, da so skoraj vsi člani takratnega odbora ACHS prihajali z zahodnoevropskih, severnoameriških ali avstralskih univerz ter da bi morali imeti močnejšo zastopanost npr. globalnega Juga. Te stvari so se z leti spremenile na bolje – vendar je to še vedno osrednji problem Združenja. Ko se pogovarjam s kolegi arheologi, se mi zdi, da je ACHS verjetno šel po poti WAC (Svetovnega arheološkega kongresa), ki je začel z velikimi in ambicioznimi idejami, a je podlegel politiki in pragmatičnosti velikih organizacij. Temu se je zelo težko izogniti, vendar mislim, da Srednje- in vzhodnoevropska sekcija CHS ponuja prilžnost, da stvari naredimo in uzremo nekoliko drugače.

Obstajajo diskusije o tem, na kaj se nanaša »kritično« v »kritičnih študijah dediščine«. Nekateri poudarjajo kritično dekonstrukcijo obstoječih procesov dediščine, ki se osredotoča na diskurzivni vidik dediščinjenja, vključno z uporabo slednjega za politično manipulacijo, povezavo z identitetnimi procesi ali s komodifikacijo skozi turizem in prosti čas. Tim Winter je na drugi

strani že pred leti pozval, naj se kritične študije dediščine osredotočijo na kritična vprašanja, ki pestijo današnji svet, vključno z razvojem postzahodnega razumevanja kulture, zgodovine in dediščine. Kakšno je vaše mnenje o tem in kaj za vas pomeni »kritično« v kritičnih dediščinskih študijah (KDS)?

Kot sem že povedal, so mi mnogo bolj všeč majhne začetnice (kdš in ne KDS). Menim, da je »kritična dekonstrukcija obstoječih procesov«, kot ste rekli, zagotovo koristna in bi vselej morala biti ena osrednjih nalog intelektualcev. Bi bilo pa dobro storiti več kot to. Verjetno je to deloma tisto, o čemer govori Tim Winter ... Dobro je biti »kritičen« in to deluje – ljudi lahko razjeziš in napelješ k ogorčenju nad trenutnimi okoliščinami. Mislim pa, da bi se morali potruditi in storiti še več. To je nekako v skladu z Winterjem (»resnične težave«, s katerimi se soočamo v svetu). Menim, da je biti »več kot kritičen« največ vredno v smislu »prakse« – za kar nisem zares usposobljen, čeprav se mi zdi to nujno.

Menim, da je ena najšibkejših točk trenutne ACHS v tem, da se je nekako ujela v akademsko in intelektualno kritiko, verjetno pa ni storila dovolj v smislu posvečanja vsakodnevnim praksam. Če sem odkrit, se sprašujem, koliko ljudi v dediščinskih organizacijah ali kustosov v muzejih ali pa tistih, ki se na podlagi dediščine lotevajo izgradnje miru v postkonfliktnih regijah, resnično bere izsledke »kritičnih dediščinskih študij«? Lahko je napisati študije o dediščini kot »dinamičnem in nastajajočem procesu«, vendar večina ljudi še vedno verjame, da je dediščina povezana s »krvjo in z zemljo« ter da je nekaj stabilnega, kar se lahko uporablja v procesih razlikovanja med »nami« in »njimi«. Mi akademiki lahko govorimo, kar hočemo, vendar ljudje še vedno ubijajo (in so ubiti) v imenu tega, kar imenujejo »dediščina«.

Ali ima potemtakem »dediščina« sploh analitično moč, da bi lahko postavljala ključna vprašanja o sodobnem svetu in njegovi prihodnosti? Če da, kako? Različni avtorji obžalujejo dejstvo, da je dediščina postala zbirna kategorija za zelo raznolike pojave, oz. da je hkrati uporabljena kot analitična in emska kategorija. V vašem najbolj citiranem članku *Preteklosti dediščine in sedanjosti dediščine: Začasnost, pomen in obseg študij dediščine* (Harvey 2001) pozivate raziskovalce k daljši zgodovinski analizi. Z drugimi besedami, naj dediščine ne obravnavajo kot moderen ali celo postmoderen pojav, temveč naj jo locirajo veliko globlje v zgodovino. Na kakšen način ta misel prispeva k študijam dediščine?

Zanimivo se je ozreti na moj prispevek iz leta 2001 ... Takrat se je zdelo, da se je ideja o »dediščini kot procesu«

uveljavila in bila sprejeta. Toda ideja uvida daljše časovne zgodbe – morda bi ji lahko rekli »zgodovina dediščine« – je bila večinoma zanemarljena (kljub nekaterim izjemam!). Dober primer tega je razprava o povezavi med dediščino in prihodnostjo. Če dediščino vidimo kot zgodovino, potem bi si morali priznati, da je oblikovala želeni občutek zapuščine ali da je bila zelo dolgo vključena v različne procese ustvarjanja prihodnosti. Medtem ko so nekateri znanstveniki sedaj oblikovali celotne projekte o »dediščinskih prihodnostih«, to pravzaprav ni nič novega – niso si izmislili prihodnosti! In to, da se ljudje toliko ukvarjajo s tem, kako sta preteklost in prihodnost povezani, vedno veliko več pove o sedanjosti (kadarkoli naj bi ta »sedanjost« že bila).

Glede svojih političnih zastavkov sem precej odkrit, tako vsaj mislim. To, kar se imenuje »dediščina«, je izredno močno sredstvo, pravzaprav kar smodnik – na njeni podlagi se po svetu opravičujejo najrazličnejše grozljive stvari. Menim, da so stvari preveč pomembne, da bi molčal ali pa se pretvarjal, da sem »apolitičen« ali nevtralen. Zdi se, da živimo v svetu, kjer se geopolitični »svetovni red« spreminja – morda iz »bipolarnega« prehajamo v »multipolarni svet«, kar spremlja prisotnost tudi t. i. »civilizacijskih« naracij na Kitajskem in v Indiji, ali pa prilaščanje Ukrajine znotraj domnevno »ruske« sfere. Tisto, kar se imenuje dediščina, je v tem absolutno osrednjega pomena, osebno menim, da bi jasna zavezanost »mirovniški dediščini«, kot jo imenujem sam, lahko bila boljši protistrup kot pa preprosta ugotovitev, da so geopolitična preurejanja podložena z dediščinskimi konflikti.

V zadnjem obdobju se osredotočate tudi na podnebne spremembe in trajnost dediščinskih krajev. Ta tema običajno bolj temelji na materialističnem pristopu in se osredotoča na specifične tehnike varstva, vi pa trdite, da »gradnja betonskega zidu okoli kraja Unescove svetovne dediščine z namenom zaščite pred dvigom morske gladine ni ,trajnostna rešitev«. Menite, da pri trajnosti ne gre za »sanje o stabilnosti«, temveč za razumevanje in sprejemanje sprememb. Caitlin DeSilvey v svoji knjigi *Curated Decay* opisuje, kako lahko na različne načine sodelujemo z »naravnimi« procesi, namesto da bi se pred njimi branili in tako tudi omogočili propad. Kakšno je vaše mnenje o spopadanju s tovrstnimi spremembami?

Delo, ki sem ga opravljal na Jurski obali (kraj Unescove svetovne dediščine v Združenem kraljestvu, op. a.), je ključno vplivalo na moje razmišljanje o tem. Tam je

6 Med letoma 2015 in 2019 je pod vodstvom Rodneya Harrisona potekal odmeven raziskovalni program z naslovom Dediščinske prihodnosti.

namreč »izjemna univerzalna vrednost«⁷ kraja povezana s potrebo po zaščiti procesov erozije (pečine, ki padajo v morje itd.), še zlasti, ker so ti procesi omogočili »odkritje« kosti dinosavrov v 18. stoletju in odkritje »globokega časa« ... To torej pomeni, da moramo »ohraniti procese sprememb« ... V nasprotju z večino drugih območij svetovne dediščine, kot so npr. Benetke ali Taj Mahal, bomo Jursko obalo lahko obiskali čez 100.000 let, saj bo še vedno obstajala, le da bo nekaj sto milj od mesta, kjer je zdaj, saj bodo erozijski procesi premaknili današnjo lokacijo (k spremembi lokacije pa je treba dodati še kakšen tektonski premik zemeljskih plošč in morda pristanek velikega asteroida!). Ko začnemo razmišljati o tako dolgih časovnih okvirih, ugotovimo, da »sanje o stabilnosti« pravzaprav niso vzdržne.

Všeč mi je DeSilveyino delo o »kuriranem propadanju«, saj odpira alternativni pristop k »neskončnemu ohranjanju«, ki se zdi, da je v ozadju standardnega Unescovega pristopa. Zanimivo, da je Jursko obalo Unesco priznal, ker je »naravna« lokacija, kar pomeni, da gre pri razumevanju »izjemne univerzalne vrednosti« za evolucijo – tj. dolgoročno spremembo – kar je nekaj, s čimer imata Unesco in ICOMOS drugače težave. Če globlje razmislim – čeprav so mi všeč DeSilveyine ideje o teh vprašanjih – pa se sprašujem, kako se te ukvarjajo s ključnimi političnimi vprašanji sedanjosti? Lahko govorimo o »evoluciji«, ki se dogaja v razponu 100.000 let, vendar dvomim, da bodo marginalizirane skupnosti v tem našle veliko tolažbe. Dovolite, da sem malce polemičen; če časovno lestvico raztegnete na milijon let, bo Sredozemsko morje izginilo zaradi tektonskih gibanj. Vendar pa tudi v časovni lestvici stotih let (ali nekaj desetletij) vloga Sredozemlja kot »južnega mejnega zidu«, ki Evropo ločuje od »zunajevropskega« sveta, ni vzdržna. Kljub investicijam v »narode« (preko Unesca ali predstav EU) Evrazija npr. že doživlja transformacijo v večpolarne »civilizacijske« bloke (zlasti z vzponom Kitajske in Indije), v teh spremembah pa imajo osrednji pomen naracije o dediščini ... »Evropski civilizacijski blok« ima, milo rečeno, veliko (kolonialne) prtljage. Koliko besede imamo torej »mi« v smislu zoperstavljanja tem geopolitičnim razvojem in kakšne naj bodo naše intervencije, da bodo socialno pravične?

Pred nekaj leti ste se z Univerze Exeter v Veliki Britaniji preselili na Univerzo Aarhus na Danskem. Ali opažate kakšno razliko med celinskim in britanskim razumevanjem dediščine? S kakšnimi problemi, povezanimi z dediščino, se trenutno sooča Danska? Iz vaših blogovskih zapisov sem

lahko zaznala, da niste navdušeni nad izjemno priljubljenostjo danskega koncepta *hygge* ...

Hygge sem omenil preprosto zato, ker sem prišel na Dansko ravno takrat, ko je postajal nekako popularen ... V mnogih pogledih je zelo vabljiv, pozitiven in všečen, a mislim, da se v praksi pogosto izkaže kot metoda izključevanja, čeprav nezavedna. Namreč, ker naj bi bil neprevedljiv, ni na voljo nikomur drugemu – vidim ga kot rahlo simbolično lastno izkušnjo na Danskem. Kot *outsider* naj bi se namreč »integral« oz. vklopil; počel naj bi, kar »počnejo Danci«; moral bi »postati Danec«. Vendar nikoli ne bom postal Danec. Te stvari se odvijajo z uprizarjanjem »dediščinske prakse«, vendar se pravila ves čas spreminjajo. Danska je čuden kraj ... levosredinska nacionalistična / populistična vlada je zelo centralizirana in učinkovita, deloma zaradi izjemno močnega občutka sebstva. Moj kolega Nick Shepherd Dansko vedno označuje kot zelo »plemensko« – veliko bolj kot karkoli, čemur je bil priča v Južni Afriki. V današnjem svetu, kjer se mnogi ne počutijo varno v svojih državah, se Danci počutijo zelo »varno«! Vendar ima to svojo ceno – če se vrnemo k temu, kar sem rekel prej, da se pričakuje, da se bom trudil postati član plemena, a ob tem dobro vem, da mi to dejansko ne bo omogočeno. Zdi se mi, da Združeno kraljestvo veliko bolj sprejema »drugačnost« ljudi (vendar so te stvari relativne!). Združeno kraljestvo je veliko bolj sproščeno in sprejema dejstvo, da je večkulturna družba. Vendar pa je Združeno kraljestvo tudi bolj nagnjeno k temu, da postane žrtev socialnih nemirov in razpada družbe. Ko sem potr, se včasih sprašujem, ali bom nekega dne morda končal kot danski »begunec« v Združenem kraljestvu ali begunec iz Združenega kraljestva na Danskem!

Z akademskega vidika sem se tega dotaknil že pred leti – študije dediščine pomenijo nekaj drugega v Združenem kraljestvu kot na Danskem. Če nekoliko poenostavim, je na Danskem močnejša predpostavka, da so ljudje, ki se ukvarjajo s študijami dediščine, »strokovnjaki« z nalogo »oskrbe in ohranjanja« fizičnih artefaktov v imenu danske narodne skupnosti (v ednini). V Združenem kraljestvu pa tisti, ki se ukvarjajo s preučevanjem dediščine, delajo s skupnostmi (v množini), ki so vključene v različne oblike dediščinjenja z najrazličnejšimi nameni.

Skupaj z Alijem Mozaffarijem ste urednik zbirke Raziskovanja v dediščinskih študijah (*Explorations in Heritage Studies*) pri založbi Berghahn Books. Ali lahko našim bralcem za konec opišete, na kaj se osredotoča ta zbirka in katere teme vas zanimajo?

Zelo sva odprta za nove ideje ... Namerno nisva želela uporabiti oznake »kritično«, sploh pa ne z veliko začetnico (»Kritično«), upava pa, da bo beseda »raziskovanja« privabila ljudi k pristopu do dediščine na način, ki se jim

⁷ Za umestitev spomenika, kraja ali območja na Unescov seznam svetovne dediščine je ključna »izjemna univerzalna vrednost«, ki se, sledeč *Konvenciji o varstvu svetovne naravne in kulturne dediščine*, preverja v postopku nominacije. Ključno je, da presega nacionalne okvire in je pomembna za sedanjost in prihodnost človeštva.

bo zdel smiseln in uporaben. Če trenutno obstaja neka splošna tema zbirke, potem mislim, da je to »multi- in interdisciplinarnost«. Do sedaj smo objavili že kar nekaj monografij, ki razmišljajo o »Dediščini IN ...« (pravu, religiji, komemoraciji, družbenih gibanjih itd.), pri katerih so sodelovali strokovnjaki različnih disciplin. Za konec bi ob tej priložnosti rad člane Srednje- in vzhodnoevropske sekcije ACHS kot tudi druge bralce tega pogovora povabil k objavam v naši zbirki.

Profesor Harvey, hvala za pogovor!

Literatura in viri

DEDIŠČINA NA OBROBJIH: Dediščina na obrobjih: Srednje- in vzhodnoevropske perspektive. Prva konferenca Združenja za kritično preučevanje dediščine (ACHS) – Srednje- in vzhodnoevropske sekcije, 29. – 30. november 2023, spletna stran; <https://dediscina.zrc-sazu.si/sl/achs-cee-konferenca/#page-content>, 13. 6. 2024.

HARVEY, C. David: Heritage pasts and heritage presents: Temporality, meaning and the scope of heritage studies. *International Journal of Heritage Studies* 7/4, 2011, 319–338.

Jože Hirnök (foto: Karel Holec).

Jože Hirnök (1957–2024)

V sedeminšestdesetem letu je 12. februarja 2024 nepričakovano umrl Jože Hirnök, tretji porabski Slovenec, ki je v Ljubljani diplomiral iz etnologije. Rodil se je leta 1957 v Monoštru, otroštvo je preživel v Sakalovcih. Pri dvanajstih letih je izgubil očeta, mati je sama vzgajala tri otroke. Vsi trije so dosegli univerzitetno izobrazbo, njegova mlajša sestra Katalin Munda Hirnök je leta 1984 v Ljubljani diplomirala iz etnologije in slovenščine, od leta 1991 pa je zaposlena na Inštitutu za narodnostna vprašanja.

Jože se je po končani osnovni šoli izučil za strugarja, pozneje pa maturiral ob delu in se vpisal na Pedagoško visoko šolo v Sombotelu. Po drugem semestru je leta 1980 odšel na študij v Ljubljano in tam leta 1986 diplomiral iz

etnologije in sociologije kulture. Po končanem študiju se je v Kulturnem domu v Monoštru zaposlil kot referent za narodnosti. Med drugim je organiziral nastope slovenskih kulturnih skupin in se udeleževal etnoloških raziskovalnih taborov v slovenskem Porabju, ki jih je organizirala Demokratična zveza južnih Slovanov na Madžarskem.

Leta 1989 so – na pobudo Jožeta Hirnöka – porabski Slovenci v Monoštru ustanovili svojo lastno društvo Lipa. Na Gornjem Seniku je bila 7. oktobra 1990 ustanovljena Zveza Slovencev na Madžarskem; ta je za prvega predsednika izvolila prav Jožeta Hirnöka. To funkcijo je opravljal 29 let, do upokojitve pa je bil podpredsednik Zveze. Bil je pobudnik ustanovitve slovenskega časopisa

* Marija Kozar-Mukič, dipl. etnologinja in prof. slovenskega jezika s književnostjo, višja kustosinja Muzeja Savaria v pokoji, dopisna članica SAZU; mukic@t-online.hu.

Slavko Kremenšek, Marija Kozar-Mukič, Francek Mukič, Janez Bogataj in Jože Hirnők pri mlinu na Gornjem Seniku (foto: neznani avtor, 1986).

Porabje (1991), Slovenskega kulturnega in informacijskega centra v Monoštru (1998) in slovenskega Radia Monošter (2000). Podprl je izdajo več publikacij, med njimi tudi etnoloških (npr. *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem* 1996, *Slovenska kuhinja ob Rabi* 2000, pesmarici *Füčkaj, füčkaj, fantiček moj I.* 2001, *II.* 2003).

Na Hirnőkovo vabilo je Marija Makarovič začela raziskovati nošo v porabskih vaseh. Z Jano Dolenc sta rekonstruirali porabsko nošo s konca 19. stoletja in z začetka 20. stoletja. V tej noši folklorni skupini na Gornjem Seniku ter v Saka-
lovcih nastopata še danes. Kot prva v Ljubljani diplomirana

etnologinja sem podpisana v devetdesetih letih 20. stoletja sodelovala z Jožetom Hirnőkom pri razpisu natečaja za šemljenje in izdelovanje cvetlic iz krep papirja. Rokodelsko dejavnost izdelovanja papirnatih cvetlic, ki je bila takrat v Porabju že skoraj pozabljena, nam je uspelo oživiti.

Mentor treh študentov etnologije iz Porabja je bil – tudi po končanem študiju – prekmurski rojak, profesor Vilko Novak. Podpiral nas je tako s strokovnimi nasveti kot knjigami. V veliko čast nam je bilo, ko smo mu v imenu Madžarskega etnološkega društva priznanje Pro Ethnographia Minoritatum na Jezerskem lahko predali prav mi trije.

Jože Hirnők kot politik nikoli ni pozabil, da je tudi etnolog. Za ohranjanje ljudskega izročila je podpiral delovanje pevskih in folklornih skupin ter postavitev razstav v Muzeju Avgusta Pavla in občasnih etnoloških razstav v Sloveniji. Njegovo delovanje sta z visokim priznanjem ocenili obe državi. V Sloveniji je leta 2006 prejel Red za zasluge, na Madžarskem pa leta 2021 državno nagrado za narodnosti – najvišjo državno nagrado, ki jo podeljuje vlada Madžarske za izjemne dosežke na narodnostnem področju.

Marija Kozar-Mukič, Vilko Novak, Katalin Munda Hirnők in Jože Hirnők ob podelitvi priznanja Pro Ethnographia Minoritatum na Jezerskem (foto: neznani avtor, 1999).

MIRO SLANA (1961-2023)

Prva stran zgibanke o Fabianovi muzejski trgovini.

V začetku decembra 2023 je za vedno odšel Miro Slana. Kljub bolezni je do zadnjega dne skrbel za svojo neverjetno zbirko, ki jo poznamo kot Fabianovo muzejsko trgovino v vasi Lokev na Krasu.

Miro Slana ni bil niti etnolog niti muzealec, bil je velik ljubitelj in poznavalec kulturne dediščine blagovnih znamk. Predmeti iz njegove zbirke so nemalokrat »rešili« razstavo

marsikaterega muzeja ali podjetja. Le z njegovimi predmeti je bila lahko določena blagovna znamka celostno in celovito predstavljena. V zbirki, ki je začela nastajati pred tridesetimi leti, je danes okoli 20.000 predmetov.

Fabianova muzejska trgovina je svoja vrata odprla leta 2007, trgovska tradicija na Fabianovi domačiji v vasi Lokev na Krasu pa sega že v leto 1869. Trgovina je nepretrgoma delovala vse do leta 1948. Miro Slana, tudi sam po izobrazbi trgovec, se je poročil v trgovsko družino in po letu 1990 začel postopno, a načrtno zbirati predmete za načrtovano muzejsko trgovino. Za rekonstrukcijo skoraj 60 let zaprte trgovine je uporabil nekaj izvirnega inventarja in ohranjene opreme, drugo pa je z leti zbral po raznih krajih Slovenije in tudi tujine. Veliko razstavljenih predmetov izhaja iz drugih trgovin z mešanim blagom: trgovine Gašperja Butkoviča iz Bohinjske Bistrice, Kovačičeve trgovine z Rakeka, Božičeve iz Zapuž na Gorenjskem, Drnovškove iz Sevnice, Arharjeve iz Šentvida pri Ljubljani in Pirjevec-Šonceve iz Križa. Pri zbiranju predmetov je Miro Slana vodil cilj predstaviti trgovino z mešanim blagom izpred druge svetovne vojne. V želji ustvariti čim bolj celovit pregled razvoja in pojavnih oblik določenih blagovnih znamk, je v zbirki tudi nekaj novejših predmetov. Ob zbiranju predmetov za obstoječo muzejsko trgovino z mešanim blagom si je zastavil nov cilj: zbiranje predmetov za trgovino z mešanim blagom iz obdobja socializma.

V Fabianovi muzejski trgovini so si obiskovalci ob sobotah ali po vnaprejšnjem dogovoru lahko ogledali predmete, ki so bili nepogrešljiv del inventarja trgovin z mešanim blagom v predvojnem času. Naj jih naštejemo le nekaj: emajlirana in pocinkana posoda, pralni praški, začimbe, kozmetični pripomočki, petrolej, steklena in lesena embalaža, tobačni izdelki, pecilni praški, semena, kreme za čevlje itd. V muzejski trgovini so bili na ogled tudi stari reklamni predmeti: plakati, kipci, pločevinaste in kartonske reklamne table, računi, oglasna sporočila za sejme in razstave, knjige, katalogi, koledarji itd. Med njimi tudi drugi reklamni izdelki blagovnih znamk: Union, Laško, Radenska, Rogaška, Cockta, Dana, Fructal, Alko, Šumi, Žito, Gorenjka, Imperial Krško, Zlatorog Maribor, Saturnus, Ilirija, Kraš, Tobačna Ljubljana, Bizjak piškoti, Seme-narna Sever, Sana Hoče Maribor, Kolinska itd. Številnih izjemno redkih predmetov ni mogoče najti nikjer drugje. Miro Slana se je zavedal pomena dokumentiranja in zbiranja informacij o zbranih predmetih. Te je začel v skladu z muzejskimi standardi načrtno popisovati že pred dobrim desetletjem. Od leta 2019 je s Slovenskim etnografskim muzejem (v nadaljevanju SEM) organiziral Etnološke

* Adela Pukl, mag. etnologije in kulturne antropologije, muzejska svetovalka, Slovenski etnografski muzej; adela.pukl@etno-muzej.si.

Etnološke pripravnice leta 2020 (foto: Dokumentacija SEM).

pripravnice za študente Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Vse do poletja 2023 so skupaj popisali in fotografirali več kot 2.000 predmetov. Poleg predmetne dediščine blagovnih znamk je zbiral tudi nesnovno kulturno dediščino: pripovedi trgovcev, lastnikov podjetij, ki so oskrbovali trgovine z mešanim blagom, ter njihovih dedičev.

Sodelovanje zasebnega zbiralca Mira Slane in SEM se je začelo leta 2004, ko smo v SEM pripravljali razstavo Spogledi: Med oblikovanjem in slovensko kulturo. Njegovo obsežno zbirko smo bolje spoznali leta 2009, ko je SEM na pobudo Društva za marketing Slovenije začel načrtno zbirati snovno in nesnovno kulturno dediščino slovenskih blagovnih znamk ter pripravljati razstavo Cockta, pijača vaše in naše mladosti: O dediščini slovenskih blagovnih znamk (2010). Od takrat pa vse do decembra 2023 smo ga pogosto poklicali in spraševali: »Miro, zdravo! Iščejo najstarejšo stekleničko Cockte, si jo lahko prosim sposodimo za razstavo?« In Miro je vedno mirno odgovoril: »Seveda, bom pogledal. Ko grem v Lokev, poiščem in prinesem.«¹ Miro Slana je sodeloval tudi z drugimi muzeji, društvi in podjetji, pripravil je tudi nekaj samostojnih razstav. Foto-

grafije predmetov iz njegove zbirke krasijo različne publikacije: monografije, razstavne kataloge, zbornike, revije itd. V Fabianovi muzejski trgovini, tem izjemnem ambientu nekdanje trgovine z mešanim blagom, so bile posnete tudi izobraževalne in dokumentarne oddaje, igrani filmi in serije. S svojim stalnim in načrtnim zbiranjem, evidentiranjem, dokumentiranjem in predstavljanjem dediščine slovenskih in tujih blagovnih znamk je pomembno prispeval k ohranjanju dediščine tržnega komuniciranja. Predmeti iz 19. in (večinoma z začetka) 20. stoletja sestavljajo neprecenljivo in edinstveno tovrstno zbirko v Sloveniji. S svojim delom je med drugim bogatil in populariziral tudi etnološko vedo. Bil je dolgoletni član Slovenskega etnološkega društva, v katerem je nekaj časa aktivno deloval v delovni skupini za ljubitelje etnologije. Za ohranjanje dediščine in svojo zbirko je leta 2012 prejel Murkovo priznanje.

Miro Slana je zapustil dragoceno in edinstveno zbirko. Čeprav je Fabianova muzejska trgovina trenutno zaprta, si njegova družina prizadeva, da bi se zbirka ohranila v celoti in tako za vedno ohranila njegovo ime. Tej želji se pridružujemo vsi tisti, ki se zavedamo pomena te zbirke in Mirove ljubezni do zbiranja.

¹ Miro Slana je živel v Ljubljani.

Mol San Carlo (foto: Ivanka Počkar, 10. 11. 2023).

Mol San Carlo (foto: Ivanka Počkar, 10. 11. 2023).

KLICI SVETOV: OD SOBIVANJA DO ODHAJANJA

Ekskurzija SED v Trst, 10. november 2023

Po tradiciji Slovenskega etnološkega društva prejemnik Murkove nagrade ob Murkovanju naslednje leto organizira ekskurzijo in pripravi slavnostni govor ob podelitvi novih nominirancev. Njegova strokovna ekskurzija naj bi predstavila kraje in ljudi, ki jih nominiranec najbolj pozna oz. jih želi strokovno predstaviti svojim stanovskim kolegom. Kot prejemnica Murkove nagrade leta 2022 sem v pripravi na Murkovanje 2023 sprejela organizacijo strokovne ekskurzije in slavnostnega govora na 39. podelitvi Murkovih nagrad Slovenskega etnološkega društva 10. novembra 2023. Govor zame ni bil ovira. Vsak nagrajenec ima po štirih desetletjih strokovnih izkušenj v spominu veliko terenskih zgodb, preteklih pripovedi in aktualnih pozivov. Kam pa na ekskurzijo? V Mehiko? Paragvaj? Morda v Sevnico ali pa na Kraški rob, morda na Nabrežino, k zadnjim preživelim ribičem in kamnosekom? Ali pa v Pomorski muzej v Piran in na soline? Odločila sem se za drugačno predstavitev svojega dosedanjega dela: v Trstu, mestu številnih kulturnih srečevanj in sobivanj. Želela sem predstaviti ključna medkulturna in večkulturna stičišča tega mesta, kamor vsako leto vodim svoje študente. Spodbudila me je tudi nova multimedijška predstavitev STIK v Narodnem domu, ki je bil leta 2020 uradno, a bolj simbolno »vrnjen svojim izvorom«.¹

Tako se je ogled Trsta začel na Molu San Carlo (od leta 1920 imenovanem tudi Molo Audace). Ta pomol je danes priljubljeno nedeljsko sprehajališče Tržačanov in oprijemljiv spomin na pretekle čase prihajanja in odhajanja. V prejšnjih stoletjih so se na njem izmenjavali prišleki in tisti, ki so »s trebuhom za kruhom« odhajali v čezmorske destinacije. Prav zato sem ekskurzijo nasloвила Klici svetov: od sobivanja do odhajanja. Kot je zapisal pisatelj Boris Pahor, so se v tem »mestu v zalivu pred stoletji srečevali germanski, latinski in slovanski svet: v nekaterih zgodovinskih obdobjih je prevladoval eden, v drugih drugi, prisotnost vseh treh pa je še danes očitna.« Poleg nemškega, italijanskega, furlanskega in slovenskega življa so mesto ekonomsko in kulturno zaznamovale tudi druge etnične in verske skupnosti: judovska, grška, srbska, hrvaška, trgovci, pomorščaki, migranti, pa tudi pisatelji oz. kulturniki. Prav to sem z ekskurzijo želela predstaviti. Ogled središča Trsta smo s pomola San Carlo nadaljevali mimo grške pravoslavne cerkve sv. Nikolaja, si za kratek čas ogledali njeno notranjost ter nadaljevali pot mimo palače Carciotti (nekdanje palače grškega trgovca) do Velikega kanala (Canal grande) in vse do *Rusi mosta* (Ponterošo ali Ponte Rosso). Na tamkajšnjem trgu (oz. tržnici sv. Antona) smo si ogledali vodnjak sv. Ivančka (Il Giovanina), ki stoji tik pred stranskim vhodom v srbsko

1 Dne 13. 7. 2020 se je tedanji predsednik Republike Slovenije Borut Pahor srečal s predsednikom Italijanske republike Sergiom Mattarelo ob 100. obletnici požiga Narodnega doma v Trstu in vrnitvi Narodnega doma slovenski skupnosti (<https://www.gov.si/novice/2020-07-13-100-obletnica-poziga-in-slovesna-vrnitev-narodnega-doma-v-trstu-slovenski-narodni-skupnosti-v-italiji/>).

* Marija Mojca Terčelj, dr. etnologije in antropologije, docentka in znanstvena sodelavka, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije; marija.mojca.tercelj@fhs.upr.si.

Udeleženci ekskurzije pred trimetrskim kovancem Marije Terezije na Ponte Rossu (foto: Ivanka Počkar, 10. 11. 2023).

pravoslavno cerkev San Spiridione. Na tem trgu so t. i. *rožence* (slovenske zeliščarke s Kraškega roba oz. okolice Trsta) prodajale svoje zdravilne zeli in sveže cvetje. Po kratkem počitku smo si ogledali notranjost srbske pravoslavne cerkve in prisluhnili zgodbi srbske pravoslavne skupnosti v Trstu. Ta skupnost korenine svoje tržaške prisotnosti postavlja že v čas otomanskega cesarstva.

Nato smo odšli v Narodni dom in si ogledali Informativno središče ter njegovo multimedijško postavitvev STIK. Po razstavi sta nas vodila stanovska kolegica, etnologinja Jasna Simoneta in zgodovinar Štefan Čok z Zgodovinskega inštituta. Ogledali smo si še prostore Narodne in študijske knjižnice v Trstu. Od pomola San Carlo do ogleda Narodne in študijske knjižnice nas je ves čas spremljala kolegica Gabriela Caharija, knjižničarka omenjene knjižnice in velika poznavalka kulturnega dogajanja. Spotoma nam je pripovedovala številne zgodbe tega mesta.

V popoldanskem programu Murkovanja smo se udeležili 39. slavnostne podelitve Murkovih nagrade, priznanj in listin, ki jo je v prostorih Armerije (na sedežu rektorata Univerze na Primorskem) v sodelovanju s Fakulteto za humanistične študije UP organiziralo Slovensko etnološko društvo. V slovesnem programu so občinstvo najprej na-

V grški pravoslavni cerkvi sv. Nikolaja (foto: Ivanka Počkar, 10. 11. 2023).

govorile predsednica SED Tanja Roženberger, nato pa dekanja UP FHŠ Irena Lazar in prodekanja FHŠ Katja Hrobat Virloget. Sledil je moj slavnostni govor, v katerem sem izpostavila pomen poglobljenega študijskega dela in »poklicanosti« v stroko. Program Murkovanja je dopolnjeval študentski orkester Univerze na Primorskem – Pedagoške fakultete pod mentorskim vodstvom Vladimirja Batiste.

Tomaž Simetinger, predsednik Komisije za podelitev Murkovih nagrad, priznanj in listin, je nato razglasil dobitnike nagrad in priznanj za leto 2022/23. Murkovo nagrado za življenjsko delo je prejela raziskovalka slovsstvene folkloze, pripovedne kulture, ljudskega zdravilstva, verovanjskih predstav in zgodovine etnološke vede Monika Kropelj Telban z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Murkove listine za dejavnosti ali dosežke, ki bogatijo ali ohranjajo in popularizirajo etnološko znanje, pa so prišle v roke Marku Kumru z Medobčinskega muzeja Kamnik za obsežno strokovno delo na področju dokumentiranja, zbiranja in predstavljanja industrijske dediščine; Zori Slivnik Pavlin za predano organizacijsko delo v Slovenskem etnološkem društvu; ter Ivanki in Janezu Skubicu iz Lanišča pri Škofljici za oživljanje, ohranjanje in javno prikazovanje pridelave ter predelave lanu.

KLIC SVETOV: SLAVNOSTNI GOVOR MURKOVE NAGRAJENKE ZA LETO 2022/23

Armerija – sedež Rektorata Univerze na Primorskem v Kopru, 10. november 2023

Spoštovane kolegice in kolegi!

Počaščena sem, da vas lahko nagovorim v letu, ki ga zaznamuje pomembna prelomnica v razvoju slovenske etnologije. Sto let mineva od ustanovitve Slovenskega etnografskega muzeja in tri leta manj od prve izdaje *Etnologa*, ki se je iz muzejskega glasnika razvil v eno osrednjih znanstvenih publikacij naše stroke. Seveda se etnološko delo ne začne s tem datumom. Z narodopisnimi tematikami so se do tedaj ukvarjali slavisti, folkloristi, zgodovinarji in literarni zgodovinarji; med njimi se je smernicam sodobne etnologije najbolj približal Matija Murko. Pa vendar se je z ustanovitvijo prve etnološke/etnografske institucije leta 1923 odprlo novo poglavje v razvoju sodobne etnologije v Sloveniji.

Njen prvi direktor in urednik *Etnologa*, Niko Zupanič, je etnologijo razumel »širše od provincialnega narodopisja«, kustos Stanko Vurnik pa jo je označil kot »primerjajoče narodoznanstvo, študij človeka s kulturnega in družbenega vidika«. A njuna prizadevanja še niso ustvarila enotnega metodološkega aparata, etnologija ga je izoblikovala pod vodstvom Rajka Ložarja tik pred drugo svetovno vojno (*Slovensko narodopisje. I. del*). Istega leta, 1940, je bil ustanovljen tudi Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Po drugi svetovni vojni je prevzel osrednjo vlogo pri oblikovanju epistemoloških in metodoloških pristopov stroke. S prvimi diplomanti Oddelka – v drugi polovici štiridesetih let – pa se uveljavi tudi uradni naziv oz. poklic: »diplomirani etnolog«.

In tu smo: pri po-klicu oz. »poklicanosti«, ki je osrednja tema mojega današnjega govora. Naslovila sem ga »Klic svetov« in ga posvečam svojemu mentorju, pokojnemu Zmagu Šmitku in njegovemu knjižnemu prvencu *Klic daljnih svetov*, ki je vidno zaznamoval moje študijsko delo.¹ »Poklicanost k služenju« je, kot vemo, osnovna paradigma religioznih skupnosti in poklicev. Če njih »nagovarja« »zunanja, višja entiteta«, so nas, ki delamo v konkretni etnološki stroki (ali katerikoli drugi) poklicali naši lastni talenti: npr. dar komunikacije, dar opazovanja, dar socialne empatije, pa tudi dar kritičnega razmišljanja in pisanja! In – kot vemo – je treba talente oz. darove »oplemeniti-

ti«, ne »zakopati«. S tem izgubijo svojo vrednost! Oni so naš »kapital«! Šele z njihovo pomočjo lahko prisluhnemo katerimkoli »klicem svetov«, jih odkrivamo, opazujemo, raziskujemo.

In kaj je »poklicalo« mene?

Poklicali so me »daljni svetovi«. Kaj pa so ti daljni svetovi? Kaj je ta klic »drugega« v meni, v tebi, v vseh nas? Ali so to res klici nekoga iz Gaze, Sahela, Konga, Ukrajine, Tajvana, Kitajske, Čila, Peruja, Venezuele, Chiapasa itd. ... ali pa so to le klici lastnih predstav o njih? Vse to se znova in znova sprašujem.

Po štirih desetletjih terenskih izkušenj in teoretskega dela se prav dobro zavedam, da se še vedno izgubljam v Sokratovi »ničelni točki«; na samem izhodišču nevednosti, kar seveda ni narobe, vsaka kriza vodi v nov obrat, nova spoznanja! Da pa ne zaidem v teoretiziranje, naj podam konkretna primera, prvega s področja terenskega dela, drugega s področja teoretskega.

Terensko delo oz. komunikacija z ljudmi mi nikoli nista predstavljala ovir. Že kot študentki v Posavju ne. In tudi ne pozneje, ko sem sama vodila študente po Kraškem robu. Pri tem sem vedno odpirala zahtevnejše terenske teme: verovanje, magija ipd. V Mehiki, v Chiapasu so me Sokeji sprejeli celo v svojo obredno skupino. Maji na Jukatanu so me prve tri mesece zgolj opazovali, a ko so mi začeli zaupati, je delo kar samo steklo. In ko sem že kot izkušena terenska delavka mislila, da vse to prav pošteno obvladam, se je zalomilo! Pa ne v Mehiki, ampak v Slovenski Istri! Takrat sem sodelovala v projektu o rodnosti, ki ga je vodila kolegica Irena Rožman. Nekega dne mi je gospa iz Kube pred nosom zaprla vrata. Dobesedno to: vrata in komunikacijo, ki je nikoli več ni želela vzpostaviti. Kakšno razočaranje, kakšna lekcija! Kar nekaj časa sem potrebovala, da sem spet zaupala v svoje delovne sposobnosti.

Oblikovanje metodoloških smernic in epistemološkega zadržanja je dolgotrajen in kompleksen proces, poteka desetletja. Pravzaprav se nikoli ne konča. Kot mlada raziskovalka, polna energije, entuziasma in z zvrhanim košem stereotipnih predstav o »oddaljenih svetovih«, sem si zastavila teoretično sicer dobro osvojena, a v konkretnem metodološkem smislu toga akademska načela, ki niso »želela« videti trenutne družbene realnosti. Vodilo me je akademsko načelo, da simbolni svet staroselcev razložim »čimbolj objektivno« (kar dejansko pomeni: da ga izločim iz ažurnega zgodovinskega dogajanja!). Prav zato nisem

¹ Knjiga *Klic daljnih svetov* (Založba Borec, 1986) je dopolnjeno in preoblikovano besedilo doktorske disertacije *Obzorje Slovencev na področju neevropskih kultur* (1983).

* Marija Mojca Terčelj, dr. etnologije in antropologije, docentka in znanstvena sodelavka, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije; marija.mojca.tercelj@fhs.upr.si.

Murkova nagrajenka leta 2022 Marija Mojca Terčelj med slavnostnim govorom (foto: Zora Slivnik Pavlin, 10. 11. 2023).

hotela njihove družbene mizerije, sredi katere sem žive-la, vključiti v svojo znanstveno analizo. ... Vse dokler ni »počilo«: 1. 1. 1994 – *Ya basta!* Takrat sem se zbudila iz svojih »akademiških sanjarjenj«. Najprej sem uvidela, da so moje metodološke smernice zašle v »stransko ulico«. Na terenu sem spoznala povsem drug in drugačen pomen obravnavane tematike. Zato sem *post festum* zaprosila za spremembo naslova doktorske disertacije (to, kar se rado zgodi, ko iz teorije preidemo na konkretna tla terenskih

izkušenj). Pozneje, ko sem v postdoktorskem projektu sodelovala s staroselci Jukatana, so se moje teoretske vizije še jasneje izoblikovale. Od takrat je moje delo drugače naravnano, je bolj družbeno angažirano. Moj odnos s sogovorniki je interaktiven.

T. i. angažirana etnologija in antropologija presegata meje ideoloških, nacionalnih, etničnih in socialnih stereotipov! Prizadevata si za strpen in demokratičen dialog med različnimi narodi, kulturami in verskimi izročili ter ustvarjata »polje medkulturnega dialoga strpnosti in vzajemnosti«. To pa lahko naša slovenska stroka doseže le z večjo odzivnostjo v nacionalnem in mednarodnem dialogu. Zato predlagam, da se etnologi in kulturni ter socialni antropologi bolj intenzivno odzivamo na javna mnenja. Navsezadnje smo se za razumevanje kulturne in religiozne raznolikosti in pluralnosti tudi izsolali. Ne prepustimo tega našega znanja v napačno razlago političnega populizma, pa tudi ne zgolj v razlago naših družboslovnih kolegov filozofov in sociologov. Da bomo znali vsa naša znanja in stališča čim bolje razložiti, si moramo prizadevati za kontinuirano in poglobljeno študijsko delo, ki temelji na kritičnem duhu in dolgoletnih izkušnjah.

Prav zato bi za zaključek želela poudariti poziv pravkar objavljenega *Ljubljanskega manifesta o poglobljenem branju* (Knjižni sejem: Frankfurt, Ljubljana, 2023). *Manifest* svari pred pastmi in vrzelmi hitre pridobitve informacij, šolstvo pa opominja k sistematskim spremembam, saj tudi to danes žal podpira in spodbuja t. i. *fast-food* pridobivanje informacij na račun poglobljenega znanja. Kritični duh se je pri tej *fast food* varianti skoraj popolnoma izgubil. Upam, da s kolegom Žižkom ne bo odšel v »penzijo«! Naj se na samem koncu vrnem h »klicu daljnih svetov«, ta definitivno ni le moja predstava o daljnih svetovih ... to so realni »klici«, ki jim moramo prisluhniti tu in zdaj!

Že Anton Aškerc je zapisal (in Zmago Šmitek je ta njegov citat navedel kot moto svojemu prvcu): »Za tiste ljudi med nami, ki mislijo, da Slovenec ne sme nikoli pogledati preko domačega plotu in da tudi umetniško in duševno obzorje »našince« ne sme presegati periferije kranjske klobase, seveda moja najnovejša knjižica ni.« (Aškerc, Pismo Turnerju, 11. 12. 1908)

In tudi moj današnji govor ne! ... Hvala, da ste mi prisluhnili.

Pogovor z Mileno Ožbolt v TIC-u v Ložu (foto: Marko Smole, 3. 2. 2024).

Na spoznavanju »Kozaršč« z Janjo Urbiha in domačini (foto: Marko Smole, 3. 2. 2024).

PUSTNA EKSURZIJA V PREZID IN LOŠKO DOLINO

3. februar 2024

Letos je za pustno ekskurzijo Slovenskega etnološkega društva prišel na vrsto Prezid, ki leži le malo čez mejo na hrvaški strani. Tu je med letoma 1975 in 1978 naša kolegica Zora Slivnik, vodja delovne skupine za strokovne ekskurzije pri SED in prejemnica Murkovega priznanja za neutrudno delo v SED, kot članica terenske ekipe Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU popisovala ljudsko petje in pustne šege.

Naselje Prezid je iz zgodovinskih virov znano tudi kot Staro Babno Polje. To obmejno naselje na Hrvaškem, največje v svoji občini, upravno spada pod Mestno občino Čabar, ta pa je del Gorskega kotarja in Primorsko-goranske županije. V naselju je ob obiskih etnologov v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja živelo nacionalno mešano prebivalstvo s slovenskimi jezikovnimi značilnostmi. Med seboj so govorili »po domače« – vrsto slovenskega (in hrvaškega) govora, ki se ni razlikovalo od sosednjih naselij v Sloveniji. Tudi večina pesemskega in pevskega izročila je bila v slovenščini. Po razpadu Jugoslavije so raziskave prepustili hrvaškim kolegom. Stiki med prebivalstvom so se kljub poznejši razmejitvi in mejni ograji ohranili, tvorno in prijateljsko sodelujejo ne le s sosednjim Babnim Poljem, temveč tudi z Loško dolino in drugimi kraji na slovenski strani.

Zaradi omenjenih dobrih medkrajevnih stikov smo se odločili, da v terenski obisk vključimo tudi obe omenjeni območji, ki skupaj s Prezidom ležita v porečju Ljubljani-ce, po katerem smo tokrat potovali navzgor. Prvi vodotok Ljubljani-ce od skupno sedmih celo izvira malo nad Prezidom v Trbuhovici. Strokovno vodenje sem prevzel Marko Smole, ki sem tu tudi lokalni vodnik, a obenem raziskujem in v knjigah opisujem stavbo in drugo dediščino teh krajev, stare poti in kulturne povezave z Gorskim kotarjem, kamor smo bili namenjeni.

Mimo Planinskega polja in skozi Cerknico smo najprej prispeli v Lož, nekoč mesto in upravno središče Loške doline. Vrata nam je ljubeznivo odprl TIC, v njem pa nam je Romana Nered predstavila dolino ter njeno naravno in kulturno dediščino. Pridružila se nam je tudi domačinka Milena Ožbolt, zapisovalka ljudskega pripovednega izročila; leta 2004 ga je objavila v knjigi *Andrejeva stopinja*. V notranjskem govoru nam je pripovedovala o zbiranju in zapisovanju gradiva pod mentorstvom Marije Stanonik, o mitoloških bitjih v dolini, a tudi o množici svojih prispevkov na spletni strani slike.cerknica.org. Spletno stran ureja Miloš Toni iz Cerknice, na njej pa je objavljenih že več kot 500 starih fotografij, ki jih sodelavci – domačini opremljajo z opisi. Stran je odličen vir podatkov tudi za povezana območja, vse do Prezida.

Naš naslednji postanek je bilo Kozarišče – »Kozaršče« po domače. Po njem nas je vodila Janja Urbiha – »Kozarka«, pridružilo se nam je tudi nekaj domačinov. Kot domačinka in lokalna turistična vodnica je znana po tem, da je oživila vlogo »grofice Grete« – Grete Schollmayer, ki je pred drugo svetovno vojno na graščini Koča vas poučevala mlada dekleta iz bogatih družin in gostila slovenske umetnike. Kozarišče so stara vas, ki je bila več stoletij močno povezana z gradom Snežnik. Hiše v obroču še vedno sledijo poznosrednjeveški urbanistični zasnovi in osrednji prostor oklepajo z vrtovi in s cerkvijo. Devetnajsto stoletje z odpravo lesene arhitekture v strnjenih naseljih in šestdeseta leta 20. stoletja z industrializacijo doline so povzročili številne predelave starih hiš. Večina predelav je ostala v izmerah temeljev nekdanjih enotraktnih dimničnih stavb, le ena od njih – Janeščevo bajta, ki smo si jo lahko ogledali tudi v notranjosti, pa je po dveh stoletjih in pol obdržala svoje leseno ostenje iz brun in prvotno zasnovo. Orlovim

* Marko Smole, mag. elektrotehniških znanosti, vodja skupine za ljubitelje pri Slovenskem etnološkem društvu in lokalni turistični vodnik v Loški dolini; smole.marko@gmail.com.

Obisk pri Alenki Veber na Rihtarjevi domačiji v Babnem Polju (foto: Marko Smole, 3. 2. 2024).

Srečanje s člani Slovenskega kulturnega društva v stavbi nove slovenske vzorčne kmetije v Prezidu (foto: Marko Smole, 3. 2. 2024).

Pustna povorka v Prezidu (foto: Marko Smole, 3. 2. 2024).

ekipam, ki so Loško dolino in Kozarišče obiskovale v začetku šestdesetih let 20. stoletja, je uspelo posneti tedanje stanje še srednjeveško zasnovanih stavb, ki pa jih z izjemo Janeščeve hiše ni več v nekdanji obliki.

Iz Loške doline smo pot nadaljevali navzgor do Babnega Polja, v Sloveniji najbolj znanega po nizkih temperaturah. Tam smo se ustavili na Rihtarjevi domačiji, kjer s svojim Zavodom že nekaj let gospodari Alenka Veber. Svoje uradniško delo pri založbi v Ljubljani je zamenjala s projekti na rodni grudi. Domačijo postopoma preureja za namene svojih kulturnih, izobraževalnih in rekreacijskih projektov, vodi študijske krožke, izlete in predava na univerzi za tretje življenjsko obdobje, izdala je tudi dve knjigi z utrinki z Babnega polja. Nekaj njenih izletov vodi tudi v zamejstvo

na Hrvaško, vse do Plešč in Palčave šiške. Obenem skrbi za zapuščino svojega strica, pisatelja Franka Trohe, izseljenca v ZDA. Obisk pri njej je vedno zanimiv tako zaradi njene osebne zgodbe kot njene vztrajnosti; vztraja kljub težavam, ki jih mora prebroditi v od središč oddaljenem vaškem okolju.

Prezid je od tu oddaljen le dober streljaj, leži na istem Babnem polju, a je treba do tja prečkati nekdanji rimski zaporni zid, na katerem so postavili ograjo z bodečo žico. Sledi o ograji od konca leta 2023 k sreči ni več, prav tako tudi ne o mejni kontroli, kar je življenje ob meji vrnilo v stare tirnice. V Prezidu od leta 2003 deluje Slovensko kulturno društvo (SKD) avtohtone manjšinske skupnosti, ki tudi po osamosvojitvi in vzpostavitvi državne meje

Stari lik psoglavca na pustni povorki v Prezidu (foto: Marko Smole, 3. 2. 2024).

ohranja slovenski jezik, lokalne govore, kulturo in šege. Člani društva se združujejo tudi v Kmetijsko izobraževalni skupnosti (KIS) Gorski kotar, ki skrbi za izobraževanje v živinoreji, sadjarstvu, zelenjadarstvu in čebelarstvu. Z Damjanom Malnarjem in Zoranom Ožboltom, vodstvenima članoma obeh društev, ter s predsednikom gasilskega društva Slavkom Žagarjem smo se srečali na vzorčni turistično-izobraževalni kmetiji in v čebranskem – prezidanskem govoru (ki je vpisan v registra nesnovne dediščine celo dveh držav) poklepetali o njihovih dejavnostih, Slovencih v tem delu Hrvaške, njihovih iniciativah za razvoj tega dela zamejstva in učenju slovenskega jezika. V objektu, kjer potekajo zaključna dela, bo čez nekaj mesecev sedež kmetijsko-turistične dejavnosti ter gospodarsko, kulturno, izobraževalno in informacijsko središče obeh društev. Tu bo mogoče tudi prespati.

Ob 14.69, ki se je raztegnilo na 14.99, smo si bolj ali manj namaškarani z domačini ogledali pustno parado. V Prezidu jo pripravljajo že več desetletij, a so jo zaradi sosednjih večjih karnevalov v Cerknici in na Reki zadnja leta izvedli teden pred njimi. Pustno povorko vodi Lizdaj – lik psa, oblečen v ovčjo kožo. Vsako lokalno pustno društvo iz občine se predstavi s svojo temo, sodeluje tudi več pihalnih orkestrov in društev iz slovenske sosesčine – od Loške doline, Cerknice, Babnega Polja, Ribnice ... Maske Škotov, Arabcev s kantami nafte in kamelo, mali slikarji iz osnovne šole, morski psi, klovni, roj čebelic, peklenščki z belim angelčkom in njegovo peklenško ljubezensko zgodbo, Butalci, celo inovativni električni avto »Made in Čeber«. Ta produkt domačega znanja med vožnjo proizvede toliko elektrike, da ti jo lahko po mili volji naližejo v kanglo, če jo le imaš pri sebi ...

Pustno društvo nas je zaradi Zore, ki je njihova članica že več kot štirideset let – toliko, da so nanjo že skoraj pozabili – res prijazno sprejelo in pogostilo, a za srečanje zaradi njihove zasedenosti in veselice, ki je sledila, ni bilo več časa. Ob prav ta dan najlepši večerni zarji za Snežnikom in Javorniki smo pozno kosilo pojedli v Starem trgu pri Ložu. Hvala vsem, ki ste si vzeli čas za nas, hvala Jelki za varno vožnjo tokrat električnega kombija. Naslednjič gremo še kam dlje od Prezida, predvsem pa naslednje leto spet na kako pustovanje!

Nastopajoči na etnološkem večeru Dediščina solinarstva (od leve proti desni): Maja Bjelica, Matjaž Kljun, Flavio Bonin, Mojca Ravnik in Daša Ličen (foto: Primož Pipan, 17. 1. 2024).

DEDIŠČINA SOLINARSTVA

Etnološki večer, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 17. januar 2024

Etnološki večer z naslovom Dediščina solinarstva v Upravni hiši Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani je bil posvečen pogovoru o dediščini solin in solinarstva. Udeleženci in udeleženke so si ogledali dokumentarni film 30 let Muzeja solinarstva, ki je leta 2021 nastal ob razstavi Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran in Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije; ob tej priložnosti je bil šele drugič javno predstavljen. Dokumentarni film temelji na intervjujih s posamezniki in posamezniki, vključenimi v nastanek in delovanje Muzeja solinarstva v njegovem najzgodnejšem obdobju. Avtorja scenarija in intervjujev sta Veronika Bjelica in Matjaž Kljun, v filmu nastopajo intervjuvanci Eda Benčič Mohar, Flavio Bonin, Jože Delbello, Ivan Mahnič, Mojca Ravnik, Giuseppe Zudič in Klavdio Zudič.

Ogledu filma je sledil pogovor o dediščinjenju solin in današnjem pomenu solinarstva. V pogovoru, ki ga je vodila Daša Ličen (Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU), so sodelovale in sodelovali: Mojca Ravnik (Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU), Matjaž Kljun (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran), Maja Bjelica (Inštitut za filozofske in religijske študije ZRS Koper) in Flavio Bonin (Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran).

Mojca Ravnik, tudi sama intervjuvanka v dokumentarnem filmu, si je film tokrat prvič ogledala. Poudarila je, da so bili ob vzpostavljanju Muzeja solinarstva solinarji, ki so zgradili muzejski solni fond, najpomembnejši – brez

njih ne bi bilo Muzeja. Bistvenega pomena je bilo, da so (nekdanji) solinarji sploh sodelovali z Zavodom za varstvo kulturne dediščine Slovenije in s Pomorskim muzejem »Sergej Mašera« Piran. Prav tako je pomembno, da naj se ne bi zgolj vzpostavilo muzeja, temveč naj bi se na muzejskem solnem polju tudi pobirala sol. Dodala je, da je bistvo Sečoveljskih solin kulturna krajina in da je prav zato Muzej solinarstva (oziroma Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran) leta 2004 prejel medaljo Europa Nostra za ohranjanje kulturne krajine – ki je bila sploh prva tovrstna nagrada, ki jo je mednarodna ustanova Europa Nostra, ki se ukvarja s kulturno dediščino, podelila nekomu iz Slovenije. Šele z mednarodnimi prostovoljnimi delovnimi tabori, na katerih so udeleženci med letoma 1999 in 2014 prebivali v solinarski hiši, pobirali sol in obnavljali solinske nasipe, je to postal živ muzej – *skansen*. Organizatorji in vodje taborov so namreč v soline pritegnili ljudi, da so tam delali in živeli. S tem je bil izpolnjen prvotni cilj, ki so si ga postavili ob vzpostavitvi Muzeja solinarstva.

Kustos Flavio Bonin, že desetletja odgovoren za zbirko solinarstva, je na začetku poudaril, da bi bile lahko celotne Sečoveljske soline – vključno s severnim območjem, imenovanim Lera, kjer se danes sol še pridobiva – zapuščene. V šestdesetih letih 20. stoletja so na območju Sečoveljskih solin, imenovanih Lera, pri nekdanji Drogini tovarni Začimba v Seči načrtovali tovarno soli, ki bi bila podobna tovarni na hrvaškem Pagu. Načrt se ni uresničil, denar je šel za tovarno v Tuzli v Bosni in Hercegovini. Leta 1964 so na

* Primož Pipan, dr. geografije, znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika; primo.pipan@zrc-sazu.si.

južnem območju Sečoveljskih solin, imenovanih Fontanigge, prenehali pridobivati sol. Po osamosvojitvi Slovenije je začela naraščati vrednost obalnih zemljišč, tako tudi Sečoveljskih solin.

S kulturnim spomenikom danes upravlja Agencija Republike Slovenije za okolje. Muzej solinarstva deluje od leta 1991. Leta 1993 ga je letno obiskalo 3.000 obiskovalcev in obiskovalk, leta 2007 kar 25.000. Takrat se je število obiskovalcev začelo zmanjševati, Krajinski park Sečoveljske soline je namreč zaprl cesto, ki vodi do Muzeja solinarstva, in sicer najprej za avtobuse, nato pa tudi za osebne avtomobile (od zapornice do Muzeja solinarstva je tri kilometre, ki so jih potencialni obiskovalci morali prehoditi). Flavia Bonina žalosti, da od leta 2012 solinarska zbirka v Muzeju solinarstva »životari«. Sprejemanje rezervacij za ogled Muzeja solinarstva je prevzel Krajinski park Sečoveljske soline, ki upravlja tudi z muzejskim solnim fondom – na katerem od tedaj tudi ni več mogoče pobirati soli, saj je petola – posebna podlaga v kristalizacijskih bazenih, ki omogoča pobiranje soli – uničena. Po besedah Flavie Bonina tudi podjetje Soline d. o. o., ki prideluje sol na Leri, za pobiranje soli zaposluje le še okoli deset solinarjev, kar je za 35 solnih fondov znatno premalo. Deset delavcev lahko uspešno dela le na desetih solnih fondih. Tako tudi soline na Leri počasi propadajo. Brez pomoči prostovoljcev in zakupnikov solnih polj na Leri bi solinarstvo že propadlo. Tako da je le še vprašanje časa, kdaj bo tudi solinarstvo na Leri ugasnilo. Če povzamem, Sečoveljske soline so po mnenju Flavie Bonina ujete v škarje interesov nepremičninskih lobijev.

Matjaž Kljun je naglasil, da Muzej solinarstva predstavlja neločljiv stik med snovno in nesnovno kulturno dediščino. Zavedati se moramo, da so soline kulturna krajina, ki jo je stoletja oblikoval človek. Današnja podoba solinarske krajine na območju Fontanigge, kjer ni več primarne (solinarske) rabe prostora, vodi v propad. V zadnjem obdobju je bil iz solinarskega ekosistema na Fontaniggiah izvzet človek – solinar, ki je več stoletij vzpostavljaj, ohranjal in skrbel za pridelavo soli, solinsko infrastrukturo in eko-

sistem. Po njegovem je treba Fontanigge revitalizirati; to je še vedno možno in nujno. V Piranu in tudi drugje v Sloveniji so še motivirani mladi, ki se želijo ukvarjati s solinarstvom in nanj ne gledajo zgolj kot fizično delo. Če so Sečoveljske soline v preteklosti gradile mesto Piran, ga lahko uspešno gradijo še naprej.

Kljun še dodaja, da je bila po občinskem Odloku o Krajinskem parku Sečoveljske soline iz leta 1991 naravna dediščina enakovredna kulturni. Državna Uredba o Krajinskem parku Sečoveljske soline iz leta 2001 pa favorizira naravo na račun kulturne dediščine. Uredba je močnejši akt od Odloka, ki naravovarstvo v prostoru Sečoveljskih solin interpretira z nadrejenega položaja, namesto da bi bili narava in kultura komplementarni. Predstava o Sečoveljskih solinah se je z Uredbo utemeljila na čuvanju posamičnih enot, ne pa na enotnosti solinarskega ekosistema, ki je posledica solinarstva. V praksi soline ne morejo biti naravno mokrišče. So antropogeno mokrišče, za kar so nujni ljudje, in to še zlasti staroselci, ki so po Kljunu edini, ki znajo upravljati z vodo. Za konec doda še, da je solinar v svojem bistvu ekolog.

Maja Bjelica je že šest let solinarka na Leri, nedavno pa je solinarstvo povezala s svojo raziskovalno dejavnostjo, v kateri vodi temeljni raziskovalni projekt Zrno soli, kristalizacija sobivanja; projekt je na kratko predstavila.¹ V projektni skupini se med drugim sprašujejo tudi o tem, zakaj je solinarstvo tako pomembno, zakaj nekateri solinarji (in solinarke) kljub oteženim okoliščinam izvajanja solinarstva pri njem še vztrajajo in se zavzemajo za ohranjanje njegove tradicionalne oblike. V okviru okoljske humanistike raziskuje, zakaj je solinarstvo pomembno za naše življenje, zakaj je pomembno kot dejavnost, ki jo pojmuje kot izkustveno okoljsko modrost, pri kateri človek in okolje nista ločena.

Končajmo torej pri spoju, ki je bil rdeča nit celotne okrogle mize, pri stiku med naravno in kulturno dediščino oz., še več, pri nepotrebnem in celo nemogočem ločevanju na eno in drugo.

¹ Temeljni raziskovalni projekt Zrno soli, kristalizacija sobivanja: Solinarstvo kot izkustvena okoljska modrost (J6-50196) izvajata ZRS Koper in ZRC SAZU ob sofinanciranju Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Urednica knjige Ana Svetel v pogovoru z avtorico Simono Kuntarič Zupanc (foto: Eva Malovrh, 22. 5. 2024).

»AMAN IMAN« – VODA JE ŽIVLJENJE: ETNOLOŠKI VEČER S SIMONO KUNTARIČ ZUPANC

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 22. maj 2024

Slovensko etnološko društvo je v sredo, 22. maja 2024, v Slovenskem etnografskem muzeju pripravilo predstavitev znanstvene monografije »*Aman Iman*« – *Voda je življenje: Antropološka študija vode v vasi Ašbarū v Maroku* avtorice Simone Kuntarič Zupanc. Znanstveno monografijo je Slovensko etnološko društvo izdalo v zbirki KGSED, samo delo pa je nadaljevanje in poglobitev avtoričine magistrske naloge, ki je nastala pod mentorstvom Ane Sarah Lunaček Brumen in somentorstvom Nataše Gregorič Bon. Avtorica nas je skupaj z urednico monografije in moderatorko dogodka Ano Svetel popeljala v Maroko.

Maroko je pri Simoni Kuntarič Zupanc vzbudil zanimanje že leta 2019, ko je med študijsko izmenjavo v Fezu prebivala pri eni od tamkajšnjih družin. Prav življenje z družino je postalo del njenih etnografskih raziskav. V provinci Al Haouz je leta 2021 z njo več mesecev prebivala v Ašbarūju. V glavnem so se sporazumevali v dariži (maroškem narečju govornice arabščine, angl. *darija*).

Avtoričine osrednje raziskovalne teme so oskrba z vodo, vodna infrastruktura in njene tehnologije, vendar do vode pristopa preko njenega družbenega uokvirjanja. *Khotare* – podzemni vodni kanali, *segije* – površinski vodni kanali in zasebni vodnjaki v vasici Ašbarū oskrbujejo poljedelstvo, živinorejo in zadovoljujejo vsakdanje življenjske potrebe, njihova vloga pri oskrbi z vodo pa je ključna med

polletnim sušnim obdobjem. Vprašanje dostopa do vodnih virov je, kot ugotavlja avtorica, povezano s samim lastništvom, to pa se deduje po sorodstvenih vezeh. Sorodstvenim linijam in povezavam je sledila s pomočjo popisa prebivalstva v Ašbarūju.

Pri raziskovanju se kot raziskovalka ni mogla izogniti položaju ženske. V ruralnem kraju Ašbarū vodno infrastrukturo ter vodne vire upravlja moški del družbe, ženskam pa je dostop do določene infrastrukture prepovedan. »Družbeni status« raziskovalke ji je omogočil privilegirano pozicijo, da je lahko na določenih mestih nastopila kot posrednica med ženskim in moškim svetom. Vpetost in sodelovanje pri tradicionalnih ženskih opravilih sta ji odprla svet v duhovne in religiozne vidike vode.

Simona Kuntarič Zupanc nam je med nazornim opisom osebne izkušnje hamama, ki hkrati označuje prostor ter proces (o)čiščenja telesa, na dogodku pričarala prav čutno antropološko doživetje. Hamam je v vaškem okolju province Al Haouz celodnevni dogodek in je tako fizično kot duhovno obredno čiščenje telesa, ki ga prebivalci opravijo vsaj enkrat tedensko, po navadi ob četrtkih, to je pred petkom, ko je čas za molitev. Hamami so prostori druženja in srečevanja, vendar so v nasprotju z mestnimi hamami v vasici Ašbarū ti povečini v zasebni sferi ter tako omejeni na ožje sorodstvo. Avtorica se je v hamamu pridružila ženskam, ki

* Petra Goljevšček, dipl. zgodovinarica in literarna komparativistka, magistrandka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; goljevsccek.petra@gmail.com.

** Eva Malovrh, mag. etnologije in kulturne antropologije, malovrh.eva@gmail.com.

svojim otrokom po potenju v neznosni vročini pomagajo krtačiti telo, vse dokler se koža v svaljkih ne začne lupiti. Odstranjevanje odmrle kože šele zares predstavlja pravilno izvedbo očiščenja telesa, pomembnost samega rituala za družbo pa se kaže tudi v tem, da so nadzor nad umivanjem avtoričinega telesa prevzele družinske članice ter ji tako pomagale opraviti enega od najpomembnejših ritualov, ki posameznim vernikom omogoča vstop v sveto stanje. Avtorica je ob koncu z nami podelila drobne utrinke in raziskovalna vprašanja svoje aktualne etnografske raziska-

ve, ki jo opravlja na območju Goriškega v ERC projektu Vloga mrtvih v življenju posameznikov v sodobni družbi (DEAGENCY). Na projektu je zaposlena kot doktorska študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, na Goriškem pa v sklopu etnografskega dela nadaljuje svojo tradicijo sobivanja z družino in z metodo popisa prebivalstva.

Druženje smo zaključili ob neformalnem druženju s potico Simonine babice Juste.

RAZPIS ZA PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE ZA DOSEŽKE V ETNOLOGIJI NA SLOVENSKEM ZA LETO 2023/24

Na podlagi *Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine* (objavljen je v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* 60/1, 2020, in na spletni strani Slovenskega etnološkega društva) Slovensko etnološko društvo objavlja razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine.

Pri predlogih se upoštevajo 3., 5. in 11. člen Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja ter Murkove listine, in sicer:

za podelitev Murkove nagrade:

- izjemni etnološki raziskovalni dosežki posameznikov, skupin ali ustanov,
- etnološki znanstveni ali strokovni dosežki, zaokroženi v življenjskem delu posameznikov;

za podelitev Murkovega priznanja:

- strokovno delo na področju etnološkega muzealstva in konservatorstva,
- znanstveno-raziskovalni dosežek ali projekt,
- strokovno delo v javno dobro v preteklem letu;

za podelitev Murkove listine:

- kontinuirane dejavnosti, ljubiteljska prizadevanja ali dosežki drugih ved, ki bogatijo, ohranjajo in popularizirajo etnološko vedo,
- posebni dosežki študentov na področju raziskovalnega dela, njihovo sodelovanje pri organizaciji dogodkov ali večletno sodelovanje v Slovenskem etnološkem društvu.

Skladno z 8. členom *Pravilnika* lahko kandidatke in kandidate za nagrado, priznanje in listino predlagajo članice in člani Slovenskega etnološkega društva, družbene organizacije, ustanove in posamezniki iz Republike Slovenije in tujine, lahko pa tudi Komisija za podeljevanje Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine oziroma njeni člani.

Podpisane predloge s podatki o kandidatkah in kandidatih ter z vsebinsko utemeljitvijo pošljite
do 15. septembra 2024 (velja le poštni žig) na naslov:

Slovensko etnološko društvo

Komisija za Murkova priznanja
Metelkova 2
1000 Ljubljana

Prijave na razpis za Murkovo nagrado, Murkovo priznanje in Murkovo listino nam s podatki o predlagatelju posredujte v tiskani in elektronski obliki na e-naslov: info@sed-drustvo.si.

Murkova nagrada, priznanje in lista bodo podeljeni na slovesnosti v mesecu novembru 2024.

NAVODILA AVTORJEM

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne in socialne antropologije, muzeologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo prosi vse avtorje, da pri pisanju, oblikovanju in oddaji svojih prispevkov upoštevajo naslednja navodila.

Uredništvo sprejema izvirne prispevke (prva objava) izključno v slovenskem jeziku. Besedila v elektronski obliki pošiljajte na naslov uredništva: urednistvogsed@gmail.com.

Dolžina besedila je odvisna od dogovora z urednicama, praviloma pa naj bi **znanstveni članki** obsegali do največ 60.000 znakov s presledki.

Članek mora imeti naslednjo strukturo:

- **naslov** v slovenščini in angleščini
- **izvleček** v slovenščini in angleščini (do 600 znakov s presledki);
- **ključne besede** (do šest) v slovenščini in angleščini;
- **vsebinske opombe** (tekoče, pod črto);
- **literatura in viri** (ločeno; glej navodila spodaj);
- **povzetek** v angleškem jeziku (do 2.500 znakov s presledki);
- **ilustrativno gradivo** oziroma **priloge**, opremljene s potrebnimi podatki.

Na koncu prispevka navedite **podatke o avtorju** (ime in priimek, izobrazba, naziv oziroma poklic, ustanova, kjer ste zaposleni oziroma kjer študirate; e-naslov ali službeni/domači naslov, če elektronske pošte ne uporabljate). Dopišite še rubriko *Glasnika SED*, kamor po vašem mnenju sodi prispevek, in predlagajte tipologijo članka.

Uredništvo poskrbi za slovensko in angleško lekturo, za prevode v angleščino pa so zadolženi avtorji.

Strokovni članki nimajo izvlečka, povzetka in ključnih besed in naj ne presegajo 30.000 znakov s presledki. Opremljeni naj bodo s podatki o avtorju prispevka, z navedbo uporabljene literature in virov ter s slikovnim gradivom.

Poljudni članki, poročila, knjižna poročila in ocene razstav ali filmov naj ne presegajo 15.000 znakov s presledki, opremljeni naj bodo s podatki o avtorju prispevka in morebitnim slikovnim gradivom.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prispevki v rubriki Razglabljanja so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov/del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS; tipologija se določi po predlogu avtorja, recenzentov in uredništva. Vse prispevke anonimno recenzirajo uredniški odbor in zunanji recenzenti; recenzije se hranijo v arhivu SED.

Avtorice in avtorje prosimo, da pri objavi gradiva upoštevajo avtorske pravice drugih avtorjev in z objavo v *Glasniku SED* ne kršijo avtorskih pravic. Za objavo kakršnegakoli gradiva iz drugih publikacij in arhivov je avtor prispevka dolžan sam zagotoviti dovoljenje za objavo v *Glasniku SED*.

OBLIKOVANJE BESEDILA:

Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil MS Word ali Open Office, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik. Besedilo strukturirajte v poglavja in po potrebi tudi v podpoglavja.

Citati, krajši od treh vrstic, naj bodo postavljeni tekoče v besedilu med »dvojna narekovaja«; ko gre za navedbo znotraj citata, uporabite 'enojni narekovaj'. Citati, daljši od treh vrstic, naj bodo oblikovani v novem odstavku, brez narekovajev in z zamikom, da se ločijo od drugega besedila. Če gre za izjavo sogovornika, besedilo postavite ležeče; kadar je del izjave ali citata izpuščen, to označite z [...], če pa citat dopolnjujete s svojimi besedami, te postavite v oglati oklepaj: [etnologijo].

Opombe: sprotne, velikost 10 pt.

SLIKOVNO GRADIVO:

Fotografije, skice, risbe, grafi ipd. naj imajo ločljivost najmanj 300 dpi, format pa .jpg ali .tif. Avtorji jih pošljejo kot prilogo, v besedilu pa označijo zeleno mesto postavitve. Podnapis k sliki naj bo v obliki:

Slika zaporedna številka: Naslov slike (foto: avtor, datum).

Slika 1: Murkovanje v Trbovljah (foto: Ivanka Počkar, 11. 11. 2018).

NAVAJANE VIROV IN LITERATURE:

Citiranje med besedilom:

Pri pisanju uporabljamo **oklepajski način navajanja virov in literature**: (priimek avtorja, leto izdaje dela in strani), npr. (Klobčar 2014: 22). Ko v oklepaju navajamo več zaporednih strani, uporabimo stični pomišljaj: (Knific 2013: 96–97, 100–103).

Ko navajamo več avtorjev, reference razvrstimo po letnicah publikacije in jih ločimo s podpičjem: (Ahlin 2013; Junge 2015; Babič 2018). Dela istega avtorja z istim letom publikacije označite s črkami a, b, c: (Šmitek 1998: 54, 2013a, 2013b: 58). Ob več kot treh avtorjih med besedilom (ne pa tudi v seznamu literature) navajamo le prvega: (Križnar idr. 2014), pri dveh ali treh pa navedemo vse: (Strle in Marolt 2014; Smole, Beno in Pungartnik 2013). Delo brez avtorja: (B. n. a. 2015: 22); delo brez letnice: (Priimek b. n. l.: 22); delo brez strani: (Priimek 2015: b. n. s.).

Zakone ipd. navajamo s kratico in letnico objave (npr. ZON 1999 za Zakon o ohranjanju narave, ki je bil objavljen v Uradnem listu 13. julija 1999) oz. s prvo besedo in letnico (npr. Pravilnik 2016).

Pri navajanju virov, kot so spletna stran, blog, spletni članek, objava na družbenem mediju ipd., kjer avtorja ne poznamo, navedemo organizacijo oziroma naslov spletne strani, bloga, članka, objave ipd. (npr. glej Filozofska fakulteta 2020; glej SWICH b. n. l.). Pri neposrednem citiranju vira v besedilu oklepajski navedek vedno vstavimo pred piko. Le pri daljših, izdvojenih citatih oklepajski navedek postavimo za piko.

Kadar navajamo delo enega avtorja po drugem – (npr. Fink po Simetinger 2014) – v seznamu literature navedemo le vir, ki smo ga dejansko uporabili.

Navajanje v seznamu uporabljenih del:

V seznamu virov in literature ne ločujemo. Citirana dela so razporejena po abecednem vrstnem redu priimkov avtorjev ne glede na vrsto vira. Navedemo le reference, na katere smo se sklicevali v besedilu.

Tu je kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenite: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Primeri navajanja literature**Monografija:**

PRIMEK, Ime: *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida. HAGE, Ghassan: *Against paranoid nationalism: Searching for hope in a shrinking society*. Sydney: Pluto Press, 2003.

PRIMEK, Ime, Ime Priimek in Ime Priimek: *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

MATURANA, Humberto R. in Francisco J. Varela: *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2005.

Tudi pri več kot treh avtorjih se v seznamu navajajo vsi avtorji.

Zbornik kot celota:

PRIMEK, Ime (ur.): *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

REPIČ, Jaka in Jože Hudales (ur.): *Antropološki vidiki načinov življenja v mestih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012.

Poglavje iz zbornika:

PRIMEK, Ime: *Naslov poglavja: Podnaslov poglavja*. V: Ime Priimek in Ime Priimek (ur.), *Naslov zbornika: Podnaslov zbornika*. Kraj izida: Založba, leto izida, strani.

PRINČIČ, Jože: Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva. V: Jurij Fikfak in Jože Prinčič (ur.), *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, 21–46.

Periodične publikacije:

PRIMEK, Ime: *Naslov članka: Podnaslov članka. Ime publikacije letnik/številka, leto izida, strani*.

KUNEJ, Drago: Med kodami skrita zvočna dediščina Slovencev. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 54/1–2, 2014, 22–28.

Navajanje revije, ki je dostopna samo na spletu: LAMBEK, Michael: The value of (performative) acts. *Hau, Journal of Ethnographic Theory* 3/2, 2013, 141–160; <http://www.haujournal.org/index.php/hau/article/view/hau3.2.009>, 10. 5. 2015.

Tematska številka periodične publikacije:

PRIMEK, Ime (ur.): *Naslov tematske številke: Podnaslov tematske številke. Ime publikacije letnik/številka, leto izida*.

SIMONIČ, Peter (ur.): *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednosti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8/1, 2014.

Doktorske disertacije, diplomska dela in druge neobjavljene študije:

PRIMEK, Ime: *Naslov disertacije: Podnaslov disertacije*. Doktorska disertacija. Kraj: Naziv študijske ustanove, leto.

KUŽNIK, Lea: *Interaktivno učno okolje in muzeji za otroke: Teoretski model in zasnova*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Uni-

verza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.

Primeri navajanja virov**Časopisni viri:**

PRIMEK, Ime: *Naslov članka: Podnaslov članka. Ime časopisa, datum (mesec z besedo), stran(i)*.

ŽIBRET, Andreja: Za prireditve na podeželju od občine manj denarja. *Delo*, 30. april 2015, 10.

Ustni viri:

PRIMEK, Ime, intervju, kraj, datum.

NOVAK, Janez, intervju, Ljubljana, 15. 5. 2015.

Kadar želimo ohraniti anonimnost vira, navedemo zgolj psevdonim, npr.

JANEZ, intervju, Ljubljana, 15. 5. 2015.

Arhivski viri:

Ime in signatura arhivskega fonda – Ime arhiva, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta.

AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospodstvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

GNI DAT 32 – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka terenskih posnetkov, DAT 32, Orešje, 20. 3. 1997.

Zakoni in pravni akti:

KRATICA – polno ime, ime publikacije, številka publikacije, datum objave (mesec z besedo)

Če akt ni označen s kratico, zapišemo prvo besedo njegovega imena z velikimi črkami.

ZON – Zakon o ohranjanju narave, *Uradni list RS* 56, 13. julij 1999.

PRAVILNIK o urejanju in oddaji zemljišč Mestne občine Ljubljana za potrebe vrtičkarstva, *Uradni list RS* 19, 11. marec 2016.

Spletni viri:

Literaturo, ki je dostopna v elektronski obliki (spletne znanstvene revije, blogi, slovarji ipd.) in pri kateri je avtor znan, navajamo po navodilih za literaturo.

PRIMEK, Ime: *Naslov dela. Ime publikacije (spletne strani, bloga) letnik/številka, leto izida; povezava do vsebine, datum ogleda*.

APPADURAI, Arjun: Empire of Ethics: Studying UK's Colonial Past through an Ethical Lens Legitimises a Slippery Slope. *Scroll.in*, 2018; <https://scroll.in/article/866242/empire-of-ethics-studying-uks-colonial-past-through-an-ethical-lens-legitimises-a-slippery-slope>, 23. 3. 2020.

Kadar citiramo spletno stran, spletni časopis, spletno slovarje, bloge, enciklopedije, objave na družbenih omrežjih ipd., pri katerih avtor ni znan, navajamo organizacijo. Kadar ta podatek ni dostopen, navedemo naslov spletne strani, bloga ipd.

OGANIZACIJA / NASLOV: *Naslov. Vrsta vira, datum objave; povezava do vsebine, datum ogleda*.

FILOZOFSKA FAKULTETA: Dnevi enakosti spolov FF 2023: Okrogla miza Kulturna dediščina iz perspektive spola. YouTube, 25. april 2023; <https://www.youtube.com/watch?v=PRRCawnhGck>, 29. 8. 2023.

SEM: Restavriranje - kitajske okrasne stene. Facebook, 28. oktober 2023; https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0WP9PJjPbThvJziVggUS2WTTtoqiWAE4eSa41Yjs9qj63gQWhbEZJCdvKuShbUSMVVI&id=100063797280080, 15. 11. 2023.

SWICH: SWICH - Sharing a World of Inclusion, Creativity and Heritage. Spletna stran projekta, b. n. l.; <https://www.swich-project.eu/about/index.html>, 8. 6. 2023.

Za avtorsko delo, objavljeno v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva*, vse moralne avtorske pravice pripadajo avtorju, materialne avtorske pravice, pravice reproduciranja in distribuiranja v Sloveniji in v drugih državah pa avtor brezplačno, enkrat za vselej, za vse primere, za neomejene naklade in za vse medije (tudi za splet) neizključno prenese na izdajatelja.

Cena posamezne številke | Price per Issue: 10 EUR

Letna naročnina | Yearly Subscription: 20 EUR

Transakcijski račun SED | SED Transaction Account Number: 02083-0016028646 NLB, d. d.

Distributer | Distribution: BUČA d. o. o.

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov | Glasnik SED is entered into the following data bases:

Anthropological Index Online (AIO RAI) <http://aio.anthropology.org.uk>

Anthropological Literature <http://hcl.harvard.edu/tozzer/al.html>

European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH) <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/>

Scopus <http://www.scopus.com/>

Ebsco <http://www.ebsco.com/>

Revijo subvencionirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS in Ministrstvo za kulturo RS. Revija je vpisana v evidenco javnih glasil, ki jo vodi Ministrstvo za kulturo RS pod zaporedno št. 550. | The Bulletin is subsidized by the Slovenian Research Agency and the Slovene Ministry of Culture. The Bulletin has been entered in the record of public printed media at the Slovene Ministry of Culture under the number 550.

Fotografija na naslovnici | Front Cover Photo:

Poletno delo – grabljenje trave, Orlove terenske ekipe, Gradec v občini Pivka, 1978. Foto: Marija Makarovič. Dokumentacija SEM. | Summer work – raking grass, Field Research by Orel's Teams, Gradec in the Municipality Pivka, 1978. Photo: Marija Makarovič. SEM Documentation.

Izšlo | Published:

Ljubljana, julij 2024 | July 2024

SLOVENSKO *etnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ethnological* SOCIETY

Metelkova 2, 1000 Ljubljana

TISKOVINA

UDK 39(497.4)(05)
ISSN 0351-2908 (Tiskana izd.)
ISSN 2535-4324 (Spletna izd.)
Ljubljana, julij 2024